

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK EDEBİYATI TARİHİ
EDEBİYAT NAZARİYESİ GELENEĞİNDE
MÎZÂNÜ'L-EDEB'İN YERİ**

NURAN BALTA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. RECEP DUYMAZ

EDİRNE 2009

ÖN SÖZ

Tarihin derinliklerinden gelip günümüze kadar gelen zengin bir edebiyatımız var. Klasik edebiyatın hemen her türünde çok sayıda eserler verilmiştir. Edebiyatımız Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra daha da zenginleşerek devam etmiştir. Edebiyat eserlerinin yanında edebiyat nazariyesi diyebileceğimiz kuramsal kitaplar da yazılmıştır. Bunlar 19. yüzyıla gelinceye kadar genellikle Arap ve Fars edebiyatının etkisi ile oluşturulmuş metinlerdir. 19. yüzyıldan itibaren batı ile münasebetlerin artması, eğitim kuramlarında Türkçe'ye daha fazla yer verilmesi gibi sebeplerle Türkçe yazılmış edebiyat metinlerine dayalı nazariye kitapları da yazılmaya başlamıştır. Recâîzade M. Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* adlı eseri bunların ilkidir. Recâîzade, bu eserini hem Türk edebiyatı metinlerine dayandırmış hem de batı edebiyatından elde ettiği kuramlardan da yararlanmış. Recâîzade M. Ekrem'in Türk edebiyatının nazariyesinin kendi eserlerimizden kalkarak hazırlanmasının uygun olacağı düşüncesi hem kendi döneminde hem daha sonraki dönemlerde büyük bir yankı bulmuş, o yolda başka eserlerin de yazılmasına vesile olmuştur.

Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eseri de edebiyat nazariyesi bilgilerini Türk edebiyatının metinleri ile örneklendirmiştir. Yazarın eserini hem Türkçe yazması hem de örneklerini Türk edebiyatının metinlerinden seçmiş olması, *Mîzânü'l-Edeb*'in *Talim-i Edebiyat*'ın açmış olduğu yoldan gittiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte *Mîzânü'l-edeb*, kaynak, tasnif ve izah yönüyle de eski anlayış çizgisinde yazılmış bir edebiyat nazariyesi kitabıdır. Biz bu durumu yazarın toplum hayatında görülen sosyal değişmelere kayıtsız kalmadığını; fakat sosyal değişmelerdeki kopmanın belli bir süreç alması ile eski anlayıştan da kopamamasına bağlıyoruz.

Mîzânü'l-Edeb, edebiyat tarihimizde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe olarak neşredilen edebiyat nazariyesi kitapları arasında yer alır. Eser, bir mukaddime, üç bab ve hatimeden oluşan bir edebiyat nazariyesi kitabıdır. Said Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*'de Arapça belâgat kurallarını en ince ayrıntısına varıncaya kadar Türkçe'ye uygulamaya çalışmıştır.

Türk edebiyatı tarihinde edebiyat nazariyesi çalışmalarının bir parçasını teşkil eden *Mîzânü'l-Edeb*'in kendimize özgü sanat, edebiyat ve bediiyat nazariyesi oluşturma yolunda yapılan çalışmalara bir katkı sağlayacağını düşünerek, edebiyatımıza kazandırılması bu tezin temel çıkış noktasıdır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Diyarbakırlı Said Paşa'nın hayatı ve eserlerine dâir bilgiler verdik. İkinci bölümde, Eski Türk edebiyatı döneminde edebiyat nazariyesi çalışmalarının nasıl teşekkül ettiği, bu dönemde yazılmış olan nazariye eserlerinin isimleri ve içerikleri konusunda açıklamalarda bulunduk. İkinci bölümün bir diğer maddesini teşkil eden Yeni Türk edebiyatı dönemindeki nazariye çalışmalarının ne gibi değişikliklere uğradıklarını belirterek, bu dönemde yazılmış nazariye eserlerinin künyelerini vererek açıkladık. Bu eserleri açıklamaktaki amacımızın, Türk edebiyatı tarihi edebiyat nazariyesi geleneğinde *Mîzânü'l-Edeb*'in yeri konusunda daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek olduğunu belirttik. Üçüncü bölümde ise Said Paşa'nın yapmış olduğu tasnife bağlı kalarak *Mîzânü'l-Edeb*'i inceledik.

Mîzânü'l-Edeb, yazarın yapmış olduğu tasnif ile bir mukaddime, üç bab ve hatimeden ibarettir. Biz, eserimizi mukaddimeden başlayarak tasvirî (deskriptif) diye

adlandırdığımız yöntemle inceledik. Yazarın mukaddimede müstakil başlıklar altında yazdığı fesahat ve belâgat kavramlarına dâir görüşlerini kısaca anlattık. Birinci bab ilm-i meânî, ikinci bab ilm-i beyan, üçüncü bab ilm-i bedî konuları ihtiva eder. Yazarımızın belâgat ilminin tam kadrosunu oluşturan bu konularını açıklarken Arap belâgatına ve Arap dil âlimlerinin görüşlerine yer verdiğini, bu yönüyle klasik çizgide yazılmış bir eser olduğunu ifade ettik. Yazarımız, mukaddime yer alan “Kudemâ-yı Şuaramızın Divanlarından Müntehab Âsar-ı Manzume” başlıklı bölümde toplam yüz otuz divan şairlerinden seçtiği şiirlerden bir seçme yapmıştır. Bu şiirlerde tespit ettiğimiz hatalar ve eksiklikler nedeniyle, şiirleri asıl kaynaklarından bularak dipnot şeklinde verdik.

Mîzânü'l-Edeb'in Osmanlıca'dan günümüz alfabesine aktardığımız metnini, tezimizin sonuç bölümünden sonra verdik. Metnin doğru okunması için gerek eserin dili, gerek eserde örnek olarak verilen Arapça kelimeler ve ifadeler bizim bir çok sözlükle çalışma yapmamızı zorunlu kıldı. Eserde adı geçen bir çok Arap dil âlimlerinin isimlerini de kaynak eserlerden teyit ederek yazdık. Said Paşa'nın edebiyat kuramlarına dâir verdiği örnekler daha ziyade eski edebiyattan şiirlerden seçildiği için bu şiirlerin yazımında transkripsiyon alfabesi kullandık.

Sonuç bölümünde ise *Mîzânü'l-Edeb*'in Türk edebiyatı tarihi edebiyat nazariyesi geleneğindeki yerini tespit etmeye çalıştık. *Mîzânü'l-Edeb*'in Türk edebiyatının kendine özgü sanat, edebiyat ve bediiyat nazariyesi kurma çabasında olan bir eser olduğunu belirttik.

Bütün gayret ve azmimize rağmen çalışmamızda görülen muhtemel hata ve eksikliklerin müsamaha ile karşılanacağını umuyoruz.

Tezin hazırlık aşamasında karşılaştığım meselelerin halli konusunda bana fikirleriyle yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Recep Duymaz'a, manevi desteğini benden esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Esat Can'a, maddî ve manevî her zaman yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Edirne 2009
Nuran BALTA

Tezin adı: Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Nazariyesi Geleneğinde *Mîzânü'l-Edeb*'in Yeri

Hazırlayan: Nuran BALTA

ÖZET

“Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Nazariyesi Geleneğinde *Mîzânü'l-Edeb*'in Yeri” başlıklı tezimiz ön söz ve girişten sonra üç bölüm halinde tasnif edilmiştir. Ön sözde bu konuyu niçin seçtiğimizi, tezin hazırlık aşamasında ne gibi hususlara dikkat ettiğimizi anlattık.

Giriş'te Türk edebiyatı tarihinde edebiyat nazariyesi geleneğinin tarihsel gelişimine dair kısaca bilgiler verdik.

Tezimizin birinci bölümünde, incelediğimiz eserin yazarı Diyarbakırlı Said Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde, Türk edebiyatında nazariye çalışmalarının ne zaman ve nasıl başladığı hususunda bilgiler verdik. Bu bilgileri açıklarken Türk edebiyatı tarihinin eski ve yeni dönemlerini esas aldık. Türk edebiyatında nazariye çalışmaları Arapça ve Farsça eserler örnek alınarak oluşturuluyordu. Bu eserler dönemin âlimleri tarafından medreselerde okutuluyordu. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra batı edebiyatının etkisiyle değişmiştir. Bundan böyle edebiyatımızda nazariye çalışmaları, Türkçe edebî eserler örnek alınarak oluşturulmaya başlanmıştır. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* adlı eseri bu çizgide yazılmış olup,

edebiyatımızda bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. *Talim-i Edebiyat*'tan sonra bu çizgide bir çok eser yazılmıştır. Bu çizginin bir devamı da Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzanü'l-Edeb* adlı eseridir. *Mîzânü'l-Edeb*'in Türkçe metinleri örnek olarak oluşturulan bir edebiyat nazariyesi kitabı olduğunu belirttik. *Mîzânü'l-Edeb*, bu vasıfları ile Türk edebiyatının nazariyesini oluşturma çabasında olan bir eserdir.

Üçüncü bölümde *Mîzânü'l-Edeb*'i müstakil bir başlık halinde ve tasvirî (deskriptif) yöntem ile inceledik. Bu incelemeyi yaparken yazarın eserinde yapmış olduğu tasnife sadık kaldık.

Üçüncü bölümün sonunda, Sonuç bölümünde *Mîzânü'l-Edeb*'in Türk edebiyatı tarihi edebiyat nazariyesi geleneğindeki yerini ve önemini saptamaya çalıştık. Üçüncü bölümün devamında ise *Mîzânü'l-Edeb*'in günümüz alfabesine aktardığımız orijinal metnini verdik. Tezimizin sonunda kaynakça başlığı adı altında yaralandığımız kaynakları gösterdik.

Anahtar Kelimeler:

Belâgat

Diyarbakırlı Said Paşa

Mîzânü'l-Edeb

Edebiyat Teorisi

Bediiyat

The name of thesis: The place of Mîzânü'l-Edeb in the tradition of literature theory in the Turkish Literature history

Prerared by: Nuran BALTA

ABSTRACT

Our thesis with the argument “the place of *Mizanü'l Edeb* in the tradition of literature theory in the Turkish Literature history” is classified in three sections after foreword. In the foreword we told why we chose this argument and to which points we paid attention in the pipeline.

In the introduction we gave information about the historical development of the tradition of the literature theory in the Turkish Literature history. At the first chapter of our thesis we gave information about the life and works of the author, Diyarbakırlı Said Pasha, whose work we analyzed.

At the second chapter we gave information about when and how the studies on theories started in the Turkish Literature. We based on the old and new period of the Turkish Literature while we were explaining these topics. Studies on theories in the Turkish literature were formed by taking examples from Arabic and Persian works. These works were taught at Medressahs by the scholars of the period. This situation changed with the effect of the western literature after the second half of the 19th century. Henceforth the studies on theories in our literature were started to be formed by taking examples from Turkish literary works. The work of Recaizade Mahmut Ekrem with the name of *Talim-i Edebiyat* was written in this style and was

accepted as a turning point in our literature. After the Talim-i Edebiyat a lot of works were written in this style. Another continuation of this style is the work of Said Pasha with the name of *Mizanü'l Edeb*. We pointed out that *Mizanü'l Edeb* is a rhetoric work formed by taking examples from Turkish texts. With these qualifications, *Mizanü'l Edeb* is a work which is trying to create the theory of Turkish literature.

At the third chapter we analyzed *Mizanü'l Edeb* as a separate heading. While we were analyzing this work we stuck by the classification of the work made by the author. We analyzed the work with descriptive method.

At the end of the third chapter, in the epilogue we tried to determine the place and the significance of the *Mizanü'l Edeb* in the tradition of literature theory in the Turkish literature history. In the continuation of the third chapter we gave the original text of the *Mizanü'l Edeb* which we translated in contemporary alphabet.

In the epilogue we wrote the conclusion in the light of the information that we had both from the text and from the reference books during our study. At the end of our thesis we showed the source books we used under the heading of bibliography.

Key words

Rhetoric

Diyarbakırlı Said Paşa

Mîzânü'l-Edeb

Theory of literature

Esthetic

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
GİRİŞ	1
Bölüm I.....	4
Problem.....	4
Amaç.....	5
Önem.....	5
Sayıtlılar.....	5
Sınırlılıklar.....	6
Tanımlar.....	6
Bölüm II.....	7
Yöntem.....	7
Araştırma Yöntemi.....	7
Evren ve Örnekeylem.....	7
Verilerin Toplanması.....	7
Verilerin Çözümü ve Yorumlanması.....	7
I. BÖLÜM	
Diyarbakırlı Said Paşa'nın Hayatı ve Eserleri.....	9

II. BÖLÜM

EDEBİYAT TARİHİMİZDE EDEBİYAT NAZARİYESİ ÇALIŞMALARI NE ZAMAN VE NASIL BAŞLAMIŞTIR

(A) Eski Türk Edebiyatı Döneminde Nazariye Çalışmaları.....	18
(B) Yeni Türk Edebiyatı Döneminde Nazariye Çalışmaları.....	23

III. BÖLÜM

MÎZÂNÜ'L-EDEB'İN İNCELENMESİ	34
Umumî Giriş	34
Mukaddime	35
Fesahat	37
Kelâmda Fesahat.....	40
Fesahat ve Elfâza ve Kelâma Müteallik İhtarât.....	41
Belâgat	42
Heveskâran-ı İnşaya İhtarât.....	43
Eş'âra Dâir Mülâhazat.....	44
Kudema-yı Şuaramızın Divanlarından Müntehab Âsar-ı Manzume.....	46
Tetimme-i Mukaddime.....	47

BİRİNCİ BAB	48
İlm-i Meânî Beyanındadır.....	48
Mukaddime.....	48
Birinci Fasl.....	48
Ahval-i İsand-ı Haberî Beyanındadır.....	48
İkinci Fasl.....	48
Müsnedün İleyhin Ahvali Beyanındadır.....	48
Üçüncü Fasl.....	49
Müsnedin Ahvali Beyanındadır.....	49
Dördüncü Fasl.....	50
Müteallikât-ı Fiil Beyanındadır.....	50
Beşinci Fasl.....	50
Kasr Beyanındadır.....	50
Altıncı Fasl.....	51
İnşa Beyanındadır.....	51
Yedinci Fasl.....	51
Vasl ve Fasl Beyanındadır.....	51
Sekizinci Fasl.....	52
İcaz ve İtnab ve Müsavât Beyanındadır.....	52
İKİNCİ BAB	52
İlm-i Beyana Dairdir.....	52
Mukaddime.....	52
Birinci Fasl.....	52
Teşbih Beyanındadır.....	52

İkinci Fasıl.....	53
Hakikat ve Mecaz Beyanındadır.....	53
Üçüncü Fasıl.....	54
İstiare Beyanındadır.....	54
Dördüncü Fasıl.....	54
Kinaye Beyanındadır.....	54
Beşinci Fasıl.....	55
Tehzib ve Islah-ı Eser Beyanındadır.....	55
ÜÇÜNCÜ BAB.....	57
İlm-i Bedî Beyanındadır.....	57
Birinci Fasıl.....	57
Sanayi-i Maneviyye Beyanındadır.....	57
İkinci Fasıl.....	59
Sanayi-i Lâfziyye Beyanındadır.....	59
Lâhike.....	60
Hâtîme.....	61
İ'tizar.....	63
Hata Sevap Cetveli.....	63
SONUÇ.....	64
MÎZÂNÜ'L-EDEB'İN METNİ.....	83
KAYNAKÇA.....	511

GİRİŞ

Türk edebiyatı tarihinde edebiyat nazariyesi çalışmaları Arap ve Fars edebiyatının etkisinde teşekkül etmiştir. Arapça'nın ilim dili kabul edilmesi ile birlikte belâgat ilmi de Arapça kitaplardan okutulmuştur. Medreselerde belâgata dair okutulan ders kitapları Sekkâkî'nin *Miftahu'l-ulûm*'u, Hatîb el-Kazvinî'nin *Telhîsü'l-Miftah*'ı, Sadeddin et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvelidir*.

XVI. yüzyıldan itibaren bu kitapların tercümesi ile birlikte edebiyat nazariyesine dâir Türkçe kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Edebiyatımızda Türkçe olarak yazılmış belâgat kitaplarının ilki Akkoyunlular zamanında yaşayan Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin 1502'de kaleme aldığı *Kitâbü Câmii envâi'l-edebi'l-Farisî* adlı kitabının “fi's-Sanâyii'l-edebiyye mine'l-arûz ve't-ta'miye” başlıklı beşinci bölümüdür. Bu kitap edebiyata dair bilgiler içermektedir.

Mustafa Sürûrî'nin *Bahrü'l-Maarif* adlı eseri XVI. Yüzyılın ortalarında yazılmıştır. Bu eserde nazım, nesir, edebî sanatlar ve teşbih konusunda bilgiler bulunmaktadır. Teşbihi geniş ölçüde ele alan bir diğer eser de Mu'âdî'nin *Miftahu't-teşbihidir*. Müstakîmzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin *Istılahatü's-ş-i'riyye*'si ise edebiyata dair terimler ile edebî sanatları içerir.

Tanzimat'la birlikte batılı anlamda yeni okulların açılması ve bu okullarda okuyan çocukların Arapça'ya eskisi kadar vakıf olmamaları nedeni ile o döneme kadar Arapça asıllarından okutulan edebiyat nazariyesine dair kitaplar artık okunamaz duruma gelmiştir. Böylece eğitim kurumlarındaki bu değişme ile Türkçe olarak yazılıp neşredilen kitapların sayısında bir artış görülmüştür.

Recâizade M. Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* adlı eseri, Tanzimat'tan sonra batı edebiyatının etkisi ile yazılmış , yenileşme devri Türk edebiyatının nazariyesini içeren bir edebiyat nazariyesi kitabıdır. *Talim-i Edebiyat*, edebiyat nazariyesi geleneğimizin batıya açılan yönü bakımından edebiyat tarihimizde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Recâizâde M. Ekrem *Talim-i Edebiyat* adlı eserinde, o zamana kadar yazılan edebiyat nazariyesi kitaplarında yer almayan konu olan üslûp üzerinde durmuştur.

“*Talim-i Edebyat*’ın getirdiği görüş ve îzahlar kendi devrinde kabul görmüş ve kendisinden sonra bu konuda eser yazan müellifler, Recâizâde’nin getirdiği yeni tarafları benimsemişlerdir. Denilebilir ki, edebiyat nazariyatı sahasında *Talim-i Edebiyat* yeni bir yol açmıştır. Sonraki yazarlar şu veya bu şekilde bu yolu takip etmişlerdir.”¹

Tezimizin konusunu teşkil eden *Mîzânü'l-Edeb*, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe olarak neşredilen edebiyat nazariyesi kitapları arasında yer alır. Said Paşa, edebiyat nazariyesine ait örneklerini Türk edebiyatının

¹ Kazım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996, s.506.

metinlerinden seçmiştir. Eser, bu yönü ile Recâîzade M. Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* adlı eseri ile aynı çizgide yer almış, nazari bilgilerin kaynağı, tasnifi ve izahı yönü ile de eski anlayışı devam ettirmiştir.

Biz bu tez çalışmasıyla Said Paşa'nın Türk edebiyatının nazari bilgilerini oluşturma çabasında olan *Mîzânî'l-Edeb* adlı eserini inceleyerek edebiyat nazariyesi çalışmalarına bir katkıda bulunmak istiyoruz.

TÜRK EDEBİYATI TARİHİ EDEBİYAT NAZARİYESİ GELENEĞİNDE MÎZÂNÜ'L-EDEB'İN YERİ

I. BÖLÜM

Problem:

Türk edebiyatında nazariye çalışmaları vardır fakat; Arapçadır. Arapça bir ilim dili kabul edildiğinden belâgat ilmi de Arapça olarak yazıya geçirilmiştir. Bu sebeple uzun bir dönem Türkçe yazılmış bir kitaptan söz etmek mümkün değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısında belâgat konulu ilk Türkçe kitaplar yazılıncaya kadar *Miftâhu'l-ulûm*, *Telhîsü'l-Miftah*, *el-Mutavvel* gibi Arapça kitaplar medreselerde okutuluyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe eserler ortaya çıkmaya başlar. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat* adlı eseri Batı retoriğinden istifade edilerek hazırlanmıştır. *Ta'lîm-i Edebiyat*, Türk edebiyatının belâgat tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş olup etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Türk edebiyatı metinlerine dayalı olarak oluşturulan bu eserler Tanazimat'tan sonraki Türk edebiyatına tesirleri bakımından önemlidir. Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eseri bu çizginin bir devamı olarak karşımıza çıkar. *Mîzânü'l-Edeb*'de Arapça belâgat kuralları en ince ayrıntısına kadar Türkçeye uygulanmaya çalışılmıştır. *Mîzânü'l-Edeb*'in Türk edebiyatının bedîî gelişimine katkısı olduğunu düşünerek, çalışmamız boyunca bu katkıyı metinlere dayalı olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Türk edebiyatı tarihinde, kendi edebiyat metinlerimize dayalı olarak Türk edebiyatı belâgat kurallarını oluşturmaya çalışmak bir problem haline gelmiştir. Bu bağlamda Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eserinde Arapça yeni bir edebiyat nazariyesinin ne ölçüde amacını gerçekleştirdiğini *Mîzânü'l-Edeb*'i inceleyerek ortaya koymaya çalışacağız.

Amaç:

Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eserinin incelenerek, Türk edebiyatının bedîî değişim ve gelişimdeki yerini ortaya çıkarmaktır.

Önem:

Türk edebiyatı tarihinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk edebiyatı ve dilinin belâgat esaslarını içeren edebiyat bilgi ve teorileri oluşturmaya yönelik çalışmalara başlanmıştır. Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eseri bu çizginin bir devamı olarak karşımıza çıkar. Bu eserde fesahat ve belâgat üzerine geniş açıklamalar yapılmış, Arapça belâgat kuralları detaylı olarak Türkçeye uygulanmıştır. Bizim çalışmamızın amacı ise yeni bir bediiyat anlayışı getirmeye çalışan *Mîzânü'l-Edeb*'in Türk edebiyatı tarihi edebiyat nazariyesi geleneğindeki yerini belirlemektir.

Sayıtlar:

Bu araştırma aşağıdaki sayıtlardan hareket edilecektir:

1. Diyarbakırlı Said Paşa, *Mîzânü'l-Edeb* adlı eserinde Arapça belâgat kurallarını Türkçeye uygulamaya çalışmış; fesahat ve belâgat üzerine geniş açıklamalar yapmıştır.

2. Said Paşa, *Mîzânü'l-Edeb* adlı eseriyle yeni bir bediiyat nazariyesi ortaya koymuştur.

Çalışmamız boyunca bu sayıtların ne oranda gerçekleşmiş olduğu inceleyeceğiz.

Sınırlılıklar

Çalışmamız, Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eserinin günümüz alfabesine çevrilmesi, incelenmesi, döneminde aynı çizgide yazılmış kitaplarla karşılaştırılması gibi ölçütlerle sınırlandırılmıştır.

Tanımlar

Türk edebiyatında bediiyat kavramı Tanzimat dönemine kadar Arap ve Fars edebiyatının kaynaklarıyla tanımlanmıştır. Tanzimat'tan sonra ise Türk edebiyatının bedîî kuralları yerli kaynaklarımıza dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bedîî: Lâfzî ve manevî bazı sanatlar icrasıyla sözün süslenmesini öğreten ilmin adıdır ki belâğatin üç fenninden biridir.²

² Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

II. BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırma yöntemi:

Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-edeb* adlı Osmanlıca kitabı günümüz alfabesine aktarılarak incelenecektir. Çalışmamızda başta çözümlene yöntemi olmak üzere biyografi ve karşılaştırma yöntemlerine başvurulacaktır.

Evren ve örnekeylem:

Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eserinin orijinal metninin günümüz alfabesine aktarılması temel çıkış noktamız olacaktır. Eserin aslı ile birlikte, yazar hakkında yapılan araştırmalar, yazar ve eser ile ilgili araştırma yazıları çalışma evreni içerisinde yer almaktadır. Yazar ve eser hakkında bulabileceğimiz her türlü bilgi, belge ve yazılı kaynaklar çalışmamıza dahil edilerek incelenecektir.

Yaptığımız ön araştırma neticesinde örnek oluşturabilecek eser şudur:

Kazım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür ve Yüksek Kurumu, Ankara 1996.

Verilerin toplanması:

Mîzânü'l-Edeb'in orijinal metni elde edilecektir. Eserin orijinal metni Osmanlıca olduğu için; eser günümüz alfabesine aktarılacaktır. Araştırmamız boyunca bu eser hakkında yapılan incelemelere, teorik kitaplara başvurulacaktır. Çalışmamız boyunca faydalanacağımız kaynaklar elde edilerek, sosyal bilimlerdeki

araştırma yöntemlerine uygun olarak fişlenecek, bu fişler alfabetik sıraya göre dizilerek çalışmamıza kolaylık kazandırması sağlanacaktır.

Verilerin çözümü ve yorumlanması:

Çalışmamız boyunca kullanacağımız kaynaklar ile elde edeceğimiz bilgiler, Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı kitabı çerçevesinde incelenecek, çözümlenecek ve yorumlanacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, Ankara1980.
2. TDV *İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991.
 - *İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992.
 - *İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992.
3. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C.7, İstanbul 1990.
4. Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
5. Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
6. Yetiş, Kazım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Sahasına Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1996.
7. Yetiş, Kazım, *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul 2006.

I. BÖLÜM

DİYARBAKIRLI SAİD PAŞA’NIN HAYATI VE ESERLERİ

Diyarbakırlı Said Paşa’nın hayatına dair en kapsamlı bilgiyi İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde bulduk. Şimdi İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın verdiği bilgiler ışığında Said Paşa’yı tanımaya çalışacağız.

Mehmed Said (Paşa) Divan Efendisi Zâde Diyarbakırlı Süleyman Nazif (Efendi) nin oğludur. 1832 (1248 H.) de Diyarbakır’da doğdu. Bir sene sonra babası vefat etti, yetim olarak büyüdü. İlim tahsil etti.

1849 (1265 H.) da Diyarbakır Tahrirat Kalemine devama başladı. 1857 (1273 H.) de Hâcegânlık rütbesi verildi. 1861 (1277 H.) de Vilâyet Tahrirat Baş Kitabetine, beş sene sonra mektubcu muavinliğine, 1868 (1285 H.) de mektubculuğa ve 1872 (1289 H.) de Mirmiranlık rütbesiyle Mamuretilâziz mutasarrıflığına tayin olundu.

Süleyman Nazif merhumdan babası hakkında malûmat istedim, verdiği muhtırada diyor ki :

“Mahmud Nedim Paşa, ilk sadaretinde Diyarbakır valisi müşir İsmail Paşa’yı azil ile yerine tayin ettiği müşir Rauf Paşa’ya “Diyarbakır mektubcusu Said Efendi yerli ve İsmail Paşa’nın yetiştirmesi olduğu için azil ile yerine diğerini intihab” etmesini tavsiye eder. Rauf Paşa, İstanbul’dan hareket etmeden Mahmud Nedim Paşa, sadarettten sukut ettiğiinden halefi Midhat Paşa, İsmail Paşa’yı Diyarbakırda

ibka etmiş ve pederim de bittabi azilden kurtulmuştur. Midhat Paşa, Bağdat'a giderken Diyarbakır'dan geçmiş ve mektubculuğa yeni tayin edilen pederimim takdir ile refakatini tercih edip etmeyeceğini sormuştu. Pederim teşekkürle beraber veliyyinimeti olan İsmail Paşa'nın vazifeperver ve sadık bir mektubcuya ihtiyacını derpiş ederek ruyi imtina göstermiştir. Mithat Paşa, sadarete gelince pederimi – Diyarbakır vilâyetine tâbi bir liva haline ifrağ olunan- Mamuretülâziz mutasarrıflığına intihab etti ve halefi mütercim Rüşdî zamanında icra olundu.”

1874 (1291 H.) de Maraş mutasarrıflığına tahvil olundu. Süleyman Nazif diyor ki:

“Midhat Paşa'nın sadareti ulâsını tebrik eden mektubuna babam kıt'a ile ibtidar eder:

“Bârekâllah ey şehinşahın veziri âzamı

Sanekâllah ey cihanın muktedayı erkemi

Zatı pakindir Süleymanı zamanın Âsafı

Şükrü lillâh Ehremen destinden aldın hatemi”

O zaman Mahmud Nedim Paşa'nın şiddetle aleyhinde bulunan efkârı umumiye, şu iki beyti hüsnî telâkki ve Babiâli'de bazı zevat istinsah ederek suretini tamim eder.

Namık Paşa Zâde Cemil Paşa, bu iki beyti derhal Mahmud Nedim Paşa'ya yetiştirir. Paşanın okuduktan sonra “benden alacağı olsun” sözünden başka bir şey dememiş oldu yine Cemil Paşa'dan mervidir. Cemil Paşa'yı kaymakamlığından beri babam tanır ve severdi. Hatta mütekaiden hizmeti devletten çekildikten sonra Halep

merkez mutasarrıflığına inha etmişken Mahmud Nedim Paşa'nın Dahiliye nezaretine ve Said Paşa'nın sadaretine müsadif bir zamanda olduğu için tervec edilmemişti.

Babam, Maraş mutasarrıflığında bulunuyordu. Maraş'ın âb ü havası lâsiyema şiddeti bürüdeti ile imtizac edemediğinden bir tabip raporu ahz ü takdim etmiş ve terfi-i rütbe ve sınıf ile Musul mutasarrıflığına tayini Babiâlice takarrür eylemişti. Arza gideceği sırada Mahmud Nedim Paşa sadrazam olur ve derhal Halep valisine "Maraş mutasarrıfı Said Paşa'nın arıza-i vücudiyesi hasebiyle vuku bulan istifası bilkabal yerine Münib Paşa tayin edilmiştir" mealinde bir telgrafname çeker. Netice, pederimin "11180" kuruşluk bir maaştan mahrumiyetle bîmaaş ve nevmid Diyarbakır'a avdeti oldu."

İnfisalinden üç ay sonra "6500" kuruş maaşla Mardin mutasarrıflığına tayin ve muahheren Muş mutasarrıflığına tahvil kılındı. 1878 (1295 H.) de istifa ve Diyarbakır'a avdet etti. Müteakiben Dersim ıslahatına memur olan Ali Şefik (Bey) in ve bir ay sonra Cizre ıslahına memur Müşir İzzet Paşa'nın muavinliğine nasbedildi. Bu memuriyet, dört ay sonra nihayet bulduğundan Siirt ve 1879 (1296 H.) da –ikinci defa- Mardin mutasarrıflığına tayin kılındı.

Süleyman Nazif, diyor ki:

"Pederim, Siirt mutasarrıflığına nasbolunmuştu. Berlin Kongresinin vilâyatı malûme için devlete kabul ettirdiği ıslahatı icraya memur komiserlerden Âbidin Bey'le (Paşa) Manas Efendi'ye –mutasarrıflık uhdesinde kalmak üzere- teşrik edilmişti. Babam, derebeyliğin hasmı biemanı ve ıslahata bunları tagallüpgâhlarından teb'îd ile başlamak lüzumuna kani idi. İşe bu sûretle başlamış ve Siirt sancağı dahilindeki azılı beyler ve ağalardan bazıları Halep ve Sivas gibi yerlere nakledilmiş iken Babiâli harekâtı tâdil ve biraz sonra da menfileri rütbeler,

nişanlarla techiz ve teslih ederek memleketlerine yeniden taslit etti. Bu hususta Rusya'nın büyük bir hissesi olduğunu pederimin vefatından sonra Diyarbakır İngiltere Konsolos Vekili Tomas Boyacıyan Efendi'den işittim. Pederim bu sırada yine Mardin'e tayin kılındı. Hayatı memuriyette artık lezzet kalmadığından birkaç kere çekilmek istediye de Diyarbakır valisi Müşir İzzet Paşa'nın ibram ile idame-i hizmet etti.

İzzet Paşa, pederimin Rumeli Beylerbeyliği pâyesi ile taltifini inha etmiş. Bu inhanâme, Midhat Paşa'nın esna-yı muhakemesinde Mahmud Nedim Paşa'nın yerine vâsıl olmakla saraya müracaat ederek "Mardin mutasarrıfı Said Paşa, Diyarbakırlı ve nüfuzlu olup öteden beri Midhat Paşa'ya mensup ve yetiştirmelerinden bulunmakla muhakemeye icra-yı tesir edebilecek surette o havalideki aşairi ifsa etmesi melhuz idüğünden Rumeli'de ikamete memur edilerek oralaran uzaklaştırılmasını" arzetmiş. Müşir İsmail Paşa şefaet ve kefalet ile irade-i seniyyeyi tehir ettirmiştir.

Pederim, tam elli yaşında iken tekaüdünü istida etti. Arza gideceği sırada Abdurrahman Paşa, Başvekil olmuştu. Pederimin çektiği telgrafnameye telgrafname ile cevap verecek tebrikine teşekkürle beraber tekaüdünün muamelesi tehir ettiğini bildirdi. Dahiliye Nâzırı Mahmud Nedim Paşa ile hayli uğraştıktan sonra Hakkari valiliğine tayinini arzetmişken o sırada infisali vâki olmuş ve yerine gelen Said Paşa, diğerini tayin ettirmiştir.

Birkaç ay sonra 1882 (1299 H.) de ihtiyarı tekaüd etti. Otuz senelik devre-i istihdamında mazul kaldığı müddet, cem edilde bir seneyi dolduramazken ve esasen sefahat ve israftan müteneffir iken hayatı memuriyete veda ettiği gün "800" lirayı müteceviz senetli,, faizli borcu vardı.

Kâmil Paşa'nın ilk sadaretinde Müşir İsmail Paşa'nın tavsiyesi ile Musul valiliğine intihab edilse de musahibanı şehriyariden birisinin eski efendisi olan bir zatın arzedilmesi hakkındaki irade üzerine bu da olmadı.

1887 (Receb 104) de Rumeli Beylerbeyliği pâyesi tevcih olundu. 1891 (1307 H.) de sevk-i ıstırar ile Muş mutasarrıflığını –ikinci defa olarak- kabul etti. İkinci rütbe Mecidî nişanı verildi. Muş'ta 19 ay kaldıktan sonra hastalandı. İstidası üzerine –üçüncü defa- Mardin mutasarrıflığına tahvil edildi. Hastalığı, iltihab-ı kasabat-ı rie ile şekerin ihtilâtı idi.

Mardin'de üç ay ifa-yi hizmet ettikten sonra 1307 Teşrinisânisininin 18. 1891 (1309 H.) de Pazartesi günü vefat eyledi. Yalnız on dört lirası vardı. Rükûbuna mahsus ester ile bazı eşyasını satarak cenazesini bunların esmaniyle kaldırdık ve aileye maaş-ı kanunî tahsis edilinceye kadar borc harc geçindik.

Pederim, arasıra –kendini eğlendirmek için- şiir ile iştilal ederdi. Sonraları seyrekleştirmişti. Vezâif-i resmîyeyi ifaye mahsus saatlerin haricindeki vakitlerde ulûm-ı saire ve en çok riyaziye ile iştilal ederdi.

“Eslâf” de münderic terceme-i halini Faik Reşid (Bey merhuma) ben vermiştim, merhum şu hatıraları ilâve etmiştir:

“... Muharrir-i âciz 98 ve 99 tarihlerinde Diyarbakır Maarif müdiriyetinde bulunduğum zaman riyaziyatta behre-i kâmil ashabından olan Maarif müfettişinin muavenetle bir iki fendeği tahsilini ikmal etmiştir.”

Bu Maarif müfettişi, babama arasıra gelir ve bazen sohbetlerine mebahis-i riyaziyede karışırdı. Fakat babam, daha evvel telif etmiş olduğu ulûm-ı riyaziye külliyyatından hesap ve cebir ilimlerine ait aksamı 1295 ve 96 senelerinde itmam etmişti. Hatt-ı destiyle mevcut yegane nüshası elyevm mücellled olarak müze kütüphanesinde ve merhumun ailesi tarafından vakfedilmiş olan kitapları arasında

mahfuzdur. Faik Reşad Bey'in yazdığı "Muavenet" vâki ise bu fiilin faili, Maarif müfettişi olmadığına eminim.

Ulûm-ı riyaziyeyi, tahsile, Mamurretülâziz mutasarrıfı iken ibtida ve Maraş'ta erkân harbiye zabitanından Salim (Bey) in delâlet ve tedrisi ile tahsilini ikmal etmişti. Medaris-i İslâmiye'deki ulûm-ı mürettebeyi Diyarbakır'ın en muktedir ulemasından tederrüs ederek icazet almış ve vermiş idi. İlk defa Mardin mutsarrıfı bulunduğu zaman oradaki Kasımpadişah medresesi müderrisi Ahmed Hilmi efendi'ye ulûm-ı riyaziye talim etmiştir. Bilâhire Diyarbakır'a müftü olan bu zat, babamın hakkı talimine izharı şükran ederdi. İlm-i kıraatle hutut-ı mütenevviadan da mücaz ve muciz idi. 1283 de Diyarbakır'da bir papazdan Fransızca taallümüne başlayarak bu lisan ile yazılmış âsardan meal istihrac edebilecek derecede mümarese ve vukuf hâsıl etmişti."

Faik Reşad (Bey), "Eslâf" da diyor ki:

"... Said Paşa'nın şiiri mutavassıt derecede, fakat hâkimanedir. Kendisi şiir ile pek az iştigal ederdi. Bu cihetle nesri nazmından akva ve binaenaleyh kendisine "şair" denilmekten ziyade "münşî" denilmek daha becâdır. Eğerçi telifatında meselâ "dedi" yerine "söyledi" gibi şiveye muhalif sözler görülürse de müddet-i ömrünü Diyarbakır ve havalisinde geçirdiği cihetle mazur görülmektedir.

Diyaribekrî müteveffa Ali Emirî, Said (Paşa) nın mehdine dair tanzim eylediği kaside de –kendine mahsus şive-i garib ile- şu beyitleri irad ediyor:

"Çıkmamışdır böyle bir sahib kemali binazir
Kandiharü Isfahan'dan Kûfe'den, Beyrut'dan
Has u âmu sureti biruha döndü halkının
Ruh idi ayrıldı gûya Mer'aşü Harput'dan"

ESERLERİ

Diyarbakırlı Said Paşa'nın eserleri hakkına yaptığımız araştırma neticesinde yazarın toplam on eserine rastladık. Bu eserler Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserler olup çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Said Paşa'nın eserleri hakkında kapsamlı bir bilgi bulunmadığından bu eserlerin adlarını vermekle yetiniyoruz. Yazarın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eseri ise tez konumuz olmakla birlikte inceleme alanımız olduğu için olduğu için ona dâir kısa bir bilgi vermeyi yeterli bulduk.

Mîzânü'l-Edeb

Diyarbakırlı Said Paşa tarafından yazılan eser, 1888 yılında A. Asadoryan matbaası tarafından basılmıştır. Eser dört yüz sayfalık bir belâgat kitabıdır. Eserin giriş kısmında eserin yazılış sebebi ile II. Abdülhamid'e şükran ifadeleri yer alır. Eser bir mukaddime, üç bap ve bir hâtimedden ibarettir. Said Paşa bu eserinde Arapça belâgat kurallarını ayrıntılı bir şekilde Türkçe'ye uygulamaya çalışmıştır. Yazar, mukaddimedede fesahat ve belâgat kavramlarına dâir geniş açıklamalar yapmıştır. Devamında ise "pek küçük bir bahçeden toplanmış pek küçük bir çiçek destesi" diye takdim edilen toplam yüz otuz eski divan şairlerimizin şiirlerinden seçme yapmıştır. Şiirler belli bir tasnif ve sıralamaya göre yapılmamıştır.

Eserin birinci babı İlm-i meânî, ikinci babı İlm-i beyan, üçüncü babı ise İlm-i bedî konularını ihtiva eder.

DİĞER ESERLERİ

Mirâtü'l-İber (On Ciltlik Umûmî Tarih, 9 cildi basıldı, 1887-89)

Divançe-i Eş'âr (Yazmaları: Millet Ktp. Ali Emirî Kit. Nu. 210; İÜ. Ktp. İbnülemin Kit. Nu.3540)

Tabstratü'l-İnsan (1872)

Nuhbetül-Emsal (Ahmed b. Muhammed Meydanî'den, 1872)

Mir'at-ı Sıhhat (A. Bossue'den terc. Mehmed Zeki ile, 1871)

Hulâsa-i Mantık (1892)

İlm-i Hesab (1871)

Encümen-i Şuara (Divan şairlerimizden seçme şiirler)

Diyarbakır Tarihi (1885 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nin ikinci kısmını teşkil eden 144 sh.lık bölüm.)

Pek müstakim ve afif, umur-ı idarede muktedir bir zat idi. “Müstakim ol Hazreti Allah, utandırmaz seni” nakaratlı manzumesi, iffet ve istikamete olan irtibatını isbat eder. Bu manzume, Ziya Paşa'nın –saika-i yeis ve infial ile söylediği- “İstikamet mahz-ı cinnetdir bu mülkü millete” mısraı samiahırasını ihtiva eden manzumesine reddiye ad olunabilir.

Mardin'de vefatından yirmi gün kadar evvel söylediği gazel:

Kendim yanarım aşk ile gayre zararım yok

Ser tâ beka dem ateşim emma şererim yok

Yarı ararım devrederek hane behane

Yar ile benim haneme gelmiş haberim yok

Bir sırrı hafî, ruhumu almış yedi zabta

Zahirdeki arayışı hüsne nazarım yok
 Etmez bu şüunun bana tesiri gumumu
 Mir'atı tecelli-i Hudayım kederim yok
 Baş eğmememiş kimseye dünya için asla
 Dünyada Said anın için derdi serim yok

Kabiliyet bitecelli şâmili eşya değil
 Her asâ ejdernüma, her el Yedi beyza değil
 Gizli kalmaz sui âmali isaet ehlinin
 Dehrde her gûş asam, her dide nabina değil
 Elverir çek dizgini ey râkibi esbi gurur
 Arsa-i penha senin zannın gibi تنها değil
 Bende mi bilmem tebeddül gülşeni alemdeki
 Bülbüli eski gibi hoşgû, güli bûya değil
 Ben mi dostu düşmeni fark eylemezdim bir zaman
 Yoksa şimdi gördüğüm dünya mı ol dünya değil
 Her temaşa ârife vechi hakikat gösterir
 Bu şüunun cilvegâhı alemleri rüya değil
 Badezin her kâkülün sevdısına düşmez Said
 Şimdi öğrenmiş cihanın halini şeyda değil³

³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz XII, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

II. BÖLÜM

EDEBİYAT TARİHİMİZDE EDEBİYAT NAZARİYESİ ÇALIMALARI NE ZAMAN VE NASIL ORTAYA ÇIKMIŞTIR?

A) Eski Türk Edebiyatı Döneminde (xiii-xix yüzyıl) Nazariye Çalışmaları

“Türk edebiyatının umûmî gelişimi içinde nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli tesiri altında şekillenip belirgin örneklerini vermeye başladığı 13. yüzyıl sonlarından, 19. yüzyıl ikinci yarısına kadar bünyesini sarsıtıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir.”⁴

Eski edebiyatımız bu tarifte de görüldüğü üzere nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden almıştır. Bu dönemde neşredilen edebiyat nazariyesi kitapları İslâmî kültürün etkisiyle birlikte Arap ve Fars edebiyatının etkisi altında yazılmıştır. Eski edebiyat döneminde yazılan nazariye kitaplarını iki çizgide gruplandırabiliriz:

Birinci çizgide oluşturulan eserler, yıllarca medreselerde âlimler tarafından okutulan, Arapça yazılmış eserlerdir. Bu eserlerin isimlerini şöyle sıralayabiliriz:

⁴ Ö. Faruk Akün, *İslâm Ansiklopedisi* “Divan Edebiyatı” maddesi, Türk Diyanet Vakfı, C. 9, s.389-427

Miftâhu'l-Ulûm
Telhîs
Mutavvel
Muhtasarû'l-Meânî

Osmanlı medreselerinde uzun bir süre ders kitabı olarak okutulan bu eserler hakkında Kazım Yetiş şu bilgileri vermektedir: “Şu kadarını söyleyebiliriz ki yüzyıllarca Arapça'nın ilim dilinde esas kabul edilmesi dolayısı ile o çağların en önemli öğretim müesseseleri olan medreselerde bu kitaplar, asıllarından okutulmuştur. Arapça ve medresenin XIX. asırda eski statüsünü kaybetmesi retorik sahasında Türkçe telifât ve neşriyâtın başlayıp gelişmesini sağlamıştır.”⁵

Medrese çizgisinde oluşturulan edebiyat nazariyesi eserleri hakkında bir eski edebiyat uzmanı olan M. A. Yekta Saraç şu yorumu yapmaktadır: “Miftah, Telhis, Mutavvel çerçevesinde ortaya konan eserlerin genellikle Arapça ile yazıldığı görülmektedir. Bu durum, her ne kadar dönemin şartları ile de açıklanabilecek bir konu ise de bunun belâgatın Türkçe ve Türk edebiyatına uygulanması noktasında olumsuz tesiri olmuştur.”⁶

İkinci çizgideki eserler yine eski edebiyat döneminde yazılmış olmakla birlikte Türk edebiyatında Türkçe olarak yazılmış ilk nazariye kitaplarıdır. Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz:

Şeyh Ahmed el-Bardahî el-Âmidî'nin *Kitâbü Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisî* adlı eseri

⁵ Kazım Yetiş, *Talim-i ...*, s.1-2

⁶ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 6. Basım, 3 F Yayınevi, İstanbul 2007, s.26.

Muslihiddin Mustafa Sürurî'nin *Bahrü'l-Maârif* adlı eseri

Mu'idî'nin *Miftahu't-Teşbih* adlı eseri

Müstakimzade Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi'nin *Istılahatü's-Şi'riyye* adlı eseri

Türk edebiyatı tarihinde yapılan nazariye çalışmaları hakkında sahih bilgiler elde etmek ve sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için nazariyat sahasında yazılan bu eserleri yakından tanımının doğru olacağını düşünüyoruz. Şimdi eski edebiyat döneminde yazılan belâgat eserlerini Kazım Yetiş'in *Belâgattan Retoriğe* adlı kitabındaki bilgiler ışığında, kronolojik sıra ile yakından tanıyalım.

Kitâbü Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisî

Şeyh Ahmed el-Bardahî el-Âmidî tarafından 1502 (H.907)'de yazılan bu eserin "El-hâmis fi's-Sanâyi'i'l-Edebiye mine'l-Arûz ve't-Ta'miye" faslı bazı edebî sanatlar ile şiir neveleri, edebiyat terimleri, aruz ve muamma hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Bardahî, Farsça-Türkçe sözlük mahiyetindeki eserinin sonuna bazı edebî ıstılahları eklemiştir. Dolayısıyla bu kısım, belâgat kitabından çok, bir lüğatin bütünlüğü içerisinde bir ıstılah sözlüğüdür. Yazar bu bölümün başında şiir kaideleri ve aruzu bilmenin sağlayacağı faydalar üzerinde durur. Sonra sırasıyla şiir, beyit, mesnevî, rubaî, kıt'a, kaside, terci, gazel, medh, hiciv, mersiye, neşide, terceme, nazım, nesir, nazîre, nakîza, muvaşşah, müstezat, kafiye matla, mahlas, tac, şeyh, tarsî, reddü'l-acüz ale's-sadr, iham, tecnis, teşbih, mecaz-ı mürsel, aruz kavramları üzerinde durulmakta, Farsça örneklerin yanında Türkçe misâller de verilmektedir. Edebiyat, terimlerinin seçiminde ve sırasında herhangi bir usul takip edilmemiştir.

Bahrü'l-Maârif

Muslihiddin Mustafa Sürûrî tarafından 1549 (H.956) 'da telif edilen eser, bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Yazar mukaddimede “ilm-i aruz” ve “ıstılahat-ı şiiriyye” den, bunları bilmenin faydalarından bahseder. Sürûrî birinci kısımda aruz vezninin bahirlerini ele aldıktan sonra nazımdan, nazım ve nesir münasebetinden, nesrin nevilerinden ve kafiyyeden söz eder. İkinci kısım bütünüyle edebiyat terimlerine tahsis edilmiştir. Burada yazar, tarsî, tecnis, iştikak, tezat, istiare, iham, iltifat, teşbih gibi sanatların yanında nazım neveleri ile alâkalı ıstılahları ele alır. Sürûrî, konularını Kur'ân, hadiselerden parçalarla ve Arapça, Farsça ve Türkçe örneklerle açıklar. Yazarın herhangi bir sıra takip etmeden verdiği Türkçe örnekler kendisine aittir.

Miftahu't-Teşbih

Mu'idî tarafından yazılıp İsmail Erünsal tarafından neşredilen eser, eski edebiyatın hayal ve mazmun anlayışı çerçevesinde sevgilinin uzuvlarının nelere benzetildiğini, daha çok Ahmet Paşa'dan aldığı örneklerle gösteren bir risaledir. Yazar, teşbih sanatı ile ilgili bilgiler vermekle birlikte bu sanatın çeşitleri üzerinde durmaz.

Istılahatü'ş-Şi'riyye

Müstakimzade Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi tarafından 1773 yılında yazılan eser, aruz bilmenin faydaları ile şiir ve şair konularını ihtiva eder. Herhangi

bir sıra takip edilmeksizin istiare, işba, iktibas, iham, beyit, tercüme, gazel, divan gibi edebiyat terimleri üzerinde durur.⁷

XIX. yüzyılda yazılan bu eserler Türkçe yazılmış ilk belâgat eserleri olsa da Arap ve İran belâgat kitaplarının ya tercümesi veya şerhi mahiyetindedir. Dolayısıyla bu eserler Türk edebiyatının edebiyat bilgilerini içeren nazariyat kitapları olarak kabul edilemez. Bu konuda Kazım Yetiş'in şöyle bir yorumu bulunmaktadır: "1880'li yıllara gelinceye kadar, bütün tarihi içerisinde Türkçe'ye mahsus bir belâgat kitabının yazılmadığını biliyoruz. Hatta daha da ileri gidelim bugüne kadar Türkçe'nin belâgatının yapılmadığını söyleyebiliriz. Bugünün münevveri, belâgatı veya retoriki ikinci bir dilden öğrenecek durumda olmadığı gibi, böyle bir ihtiyaç da duymuyor. Halbuki eskiden medrese okuyan münevver, edebiyatçı belâgatı Arapça'dan öğreniyordu ve bu öğrendiklerini Türkçe'ye uyguluyordu. Tabiatıyla belâgatı bu yolla öğrenenin meydana getirdiği eser Arapça-Farsça-Türkçe karışımı bir şey oluyordu. N. Kemal'in de tenkit ettiği buydu. N. Kemal; anlaşılabilir, söylenenle söylenmek istenenin bir birine uyduğu, söylenmek istenenin kaybolmadığı bir edebiyat istiyordu. Bunun da Türkçe olarak ve Türkçe'ye göre yazılması gerekiyordu."⁸

⁷ Kazım Yetiş, *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul 2006, s.59-60-61.

⁸ Kazım Yetiş, *Belâgattan ...*, s. 177.

B) YENİ TÜRK EDEBİYATI DÖNEMİNDE NAZARİYE ÇALIŞMALARI

“Türk edebiyatının İslâm medeniyeti kadrosu içinde doğmuş olan Divan edebiyatından sıyrılarak Avrupaî bir karaktere bürünmeye başlaması 19. asrın ikinci yarısına rastlar.”⁹

Edebiyatımız XIX. asrın ikinci yarısından itibaren batı ile ilişkilerin artması üzerine batı edebiyatının etkisi altına girmiştir. Bu etki kendini sanat ve edebiyatta göstermiş, edebiyat nazariyesi eserleri Arapça asıllarından okunmayınca Türkçe belâgat eserleri yazılmaya başlanmıştır.

Recâzade M. Ekrem’in *Talim-i Edebiyat* adlı eseri Yeni Türk edebiyatı döneminde batı retoriği esas alınarak yazılan bir belâgat eseridir. *Talim-i Edebiyat*’ın uyandırdığı akislerle bu çizgide Türk edebiyatının edebiyat nazariyesini oluşturma çabasında olan bir çok Türkçe belâgat eserleri yazılmıştır.

Recep Duymaz, “*Estetiğe Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk*” adlı yazısında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan Türkçe belâgat eserlerini “keşfedilmeyi bekleyen hazine” diye nitelendirmiştir. Devamında ise bu eserlerin, Türk edebiyatının nazariyat sahasındaki varlığının ve gelişiminin bir kanıtı olarak ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayacağını belirtir. Recep Duymaz, bu öneme

⁹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 5.

binaen Türkçe nazariyât eserlerinin künyelerini kronolojik bir sıra ile vererek, bu eserlerin amaçlarının, içeriklerinin, yöntemlerinin incelenmesi gerektiğini söyler.¹⁰

Osmanlıca basılmış edebiyat nazariyesine dair kitapların künyelerini şöyle sıralayabiliriz:

İsmail Hakkı Ankaravî,

Miftahü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul

1284/1867, 218 s.

Mehmet Nüzhet,

Mugni'l-Küttâb, Mekteb-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1286/1869, 416s.

Selim Sâbit,

Mi'yariü'l-Kelâm, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1287/1870, 46 s.

Mehmet Mihrî,

Fenn-i Bedî, Taş Baskı, (İstanbul) 1872, 88 s.

Ahmet Hamdi (Şirvânî) ,

Teshîlü'l- Arûz ve'l – Kavâfi ve'l – Bedâyî, Terakkî Matbaası, İstanbul

1289/1872, 172 – 52 – 59 s.

¹⁰ Recep Duymaz, “Estetiğe Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk”, *Dergâh Sanat Edebiyat Kültür Dergisi*, C. 18, Sayı 205, 2007, s. 10.

Süleyman Bey (Paşa) ,

Mebâniyü'l – İnşâ, c. 1 , Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1288 h. / 1871, 4+ 290 s. ; c. 2, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1291 h. / 1872, 4+272 s.

Ali Cemâleddin,

Arûz-ı Türkî, (İlm-i Kavâfi, Sanayi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî), (İstanbul) 1291/1874, 168 s.

Ahmet Hamdi,

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293/1876, 128 s.

Mihâlicî Mustafa Efendi,

Zübdetü'l – Beyân, Mihran Matbaası, İstanbul 1297/1880, 100 s.

Ahmet Cevdet Paşa,

Belâgat-ı Osmaniye, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1298/1881 ; 1299/1882 ; 1303/190 ; 1310/1892 ; 1323/1905 ; 1329/1910 ; 1987, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, XXI+215 s.

Recaizâde Mahmut Ekrem,

Talîm-i Edebiyat, İstanbul 1299/1882, 1330/1911, 398 s.

- Takrîzat, Âlem Matbaası, Kostantiniye, 1314/1896, 78 s.

El – Hac İbrahim,

Hadîkatü'l – Beyan, 2 cüz, Mihran Matbaası, İstanbul 1298/1881, 136+8 s.

- Şerh-i Belâgat, Matbaa-i Osmânî, İstanbul 1301/1884, 128 s.
- Edebiyat-ı Osmaniye, 5 Cüz, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1305/1888, 160 s.

Câzim,

Belâgat, Matbaa-i Ebüzziya İstanbul 1304/1887, 32 s.

Abdurrahman Fehmi,

Tedrisat-ı Edebiye, Birinci Kısım, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1302/1885, 176 s.

Mirduhîzâde Abdurrahman Süreyya,

Mîzanü'l-Belâga, Cerîde-i Askeriye Matbaası,

- *Sefîne-i Belâga*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1305/1888, 200 s.

Diyarbakırlı Sait Paşa,

Mîzanü'l – Edeb, A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1305/1888, 403 s.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılan edebiyat nazariyesi eserlerinin künyelerini verdikten sonra tez konumuz olan *Mîzânü'l-Edeb*'in, Türk edebiyatı tarihinde edebiyat nazariyesi geleneğindeki yerini tespit etmek için *Mîzânü'l-Edeb*'e kadar yazılmış olan nazariye kitaplarını yakından tanımanın faydalı olacağını düşünerek bu eserleri kısaca açıklayacağız.

Miftâhu'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesaha

İsmail Ankaravî tarafından yazılan eser, ilk Türkçe belâgat veya edebiyat bilgileri kitabıdır. Ankaravî, eserinin mukaddimesinde belâgat öğrenmenin *Kur'ân-ı Kerim*'i, Hz. Muhammed'in sözlerini ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini anlamaya yardımcı olması bakımından ehemmiyeti ve fazileti üzerinde durduktan sonra, "söz"ü dört kısımda inceler. Eser bu girişten sonra dört baba ayrılır. Birinci bapta sırası ile kelime, kelâm, isnat, belâgat ve fesahat kavramlarını inceleyen Ankaravî; ikinci bapta "ilm-i beyanı"ı bahis konusu eder. Üçüncü bapta ise "aksam-ı şiir" ile "ilm-i bedî" ele alınır. İlm-i bedî'de incelenen sanatların "kısım-ı manevî" ve "kısım-ı lâfzî" diye ikiye ayrıldığını görüyoruz. Ayrıca bu kısımda şiir, nesir, selâset, metanet, letâfet, mefhumlarının da üzerinde durulmaktadır. Dördüncü ve sonuncu bap ise "ilm-i inşa", "hutbe" ve "mekâtib"e tahsis edilmiştir.

Fefahat ve meânî gibi belâgat konularını kitabın dışında bırakan yazar, nazım nevelerine ve inşaya dair bilgiler ile mektup nevelerine de örnekler vermiştir.

Mugni'l-Küttâb

Mehmet Nüzhet'in oğluna hitaben yazdığı mektupları ve bu meyanda özellikle kaleme devam eden kimselerin başta kitabet olmak üzere uymaları gerekli usul ve adabı, kitabet ve inşa örneklerini, "ilm-i hesap"ı ve defter tutma usulünü içine alan, kâtip olmak isteyen gençler için zamanına göre bir nasihat, tavsiye ve rehberlik kitabı mahiyetindedir.

Yazar, kitabının “Usûl-i İnşa ve Kitâbet” bölümünde “ulema-yı kirâmdan bazılarının inşaı müstakil bir fen itibar etmeyip meânî, beyan, bedî fenlerinin içinde “semerât-ı mensûreden mütalaa ettiklerini; bazılarının da zikredilen ilimlerden gelişmiş fakat ayrı bir fen saydıklarını belirtir. Yazar, bu fennin daha iyi anlaşılmasını sağlamak gayesiyle, bu ilimler hakkında bilgi vermek ihtiyacını duyar. İşte bu ihtiyaç onu meânî, beyan, bedîden yani belâgattan bahsetmeye sevkeder. Yazar bu bölümü “teşrîh” dediği altı fasla ayırır. İlkinde meânî, beyan ve bedîin tarifleri yapılır; ilm-i inşa üzerinde durulur ve bunun adı geçen konularla ilgisi açıklanır.

İkinci fasılda ilm-i inşa konusundaki görüşlerini geliştiren yazar, üçüncü fasılda kitâbeti, dördüncü fasılda “ulûm-ı edebiye”yi inceler. Beşinci fasıl “sanayi-i lâfzıyye” ve “sanayi-i maneviye”ye tahsis edilmiştir. Burada belâgat, fesahat kavramları üzerinde duran müellif, ilm-i beyanın konuları ile ilm-i meânînin bazı mevzularını ele alır. Altıncı fasılda kitâbetin zamanındaki usullerini açıklayan yazar, kâtiplerin şiir ezberlemeleri gerektiği noktasından hareketle şiir üzerinde durur. “Hutbe-keîâm-ı mensur” bahislerinin de bulunduğu bu faslı “inşaat” kısmı takip eder. Burada inşa örnekleri vardır.

Miyaru’l-Kelâm

Selim Sabit tarafından yazılan eser, rüşdîyelerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Yazar, belâgatın bazı konularını rüşdîye talebelerinin seviyesinde basitleştirmiş ve nazım-nesir, vezin ve kafiye gibi konuları da içine alarak iptidâî manada edebiyat bilgileri vermeye çalışmıştır.

Girişten sonra üç fasıl ve bir hatimedden meydana gelen Mi'yaru'l-Kelâm'ın birinci faslında, ifade ve cümle üzerinde durulur. İcaz, ıtnap ve fesahat bahislerinin de incelendiği bu fasıldan sonra yazar, ikinci fasılda, hakikat-mecaz, mecaz-ı mürsel, kinaye ve istiareyi açıklar. Bunlar ilm-i beyanın konularıdır. Üçüncü fasıl, nazım-nesir, seci, şiir, kafiye ve vezin konularını içine alır. Hatime'de ise, edebî sanatları ele alınmaktadır.

Fennî Bedî

Mehmet Mihri tarafından yazılan eser, Fenn-i Bedî adını taşımakla birlikte hem bu ilmin bütün kadrosunu vermez, hem de teşbih ve nazım nevilerini de kadrosunu ele alır. Bedîden kabul edilen sanatları, çok defa görüldüğü gibi lâfzî ve manevî diye bir ayırımı tâbi tutmaz. Bahis konusu ettiği edebiyat terimlerini ele alırken herhangi bir tasnif yapmaz.

Yazar, mukaddimede eserinin telif sebebini açıklar. Ona göre ölümden sonra yaşamanın yollarından biri de güzel konuşmak ve yazmaktır. Bunun için de belâğatın en mühim şubesi olan “ilm-i bedî” öğrenilmelidir.

Telhîsü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî

Ahmet Hamdi tarafından yazılan eserin birinci mukaddimesinde şiir üzerinde durularak şiirin tarihi verilir. İkinci mukaddimede şiir söylemek için lüzumlu bilgileri ele alan Ahmet Hamdi, bunlar arasında saydığı aruz, kafiye ve edebî sanatlara kitabını tahsis eder. Sahifelerini bile ayrı ayrı numaraladığı kitabının ilk kısmında aruz veznini ve bahirleri ele alır. İkinci kısımda ve 52 sahifede kafiye geniş bir

şekilde ele alınır. 59 sayfalık ve beş fasıllık üçüncü kısmın ilk dört faslında 36 edebî sanat teker teker açıklanır. Beşinci ve sonuncu fasıl ise nazım çeşitleri ve şiirle ilgili bazı terimlere tahsis edilmiştir.

Mebâni'l-İnşa

Süleyman Paşa, eserine “ilm-i inşa” ile “ilm-i edeb” in tarifıyla başlar ve daha sonra kelâmın dört mertebesinden bahseder. Mukaddime olarak kabul edilen birinci cilt, girişten sonra yedi fasla ayrılmaktadır.

Kelime ve kelâm ilk fasılda incelenir. İkinci fasıl, kelâmın hususiyetlerine tahsis edilmiştir. Bu ikinci kısımda kelâm artık klasik belâgatteki, hatta bizdeki bütün manalarını kaybederek yeni ve batılı bir anlam kazanır. Süleyman Paşa burada “kelâm”la style’i karşılamış ve üslûbun umumî ve hususî vasıflarını “havas-ı umumiye” ve “havâss-ı hususiyye” diye ayırmış ve bunların ayrı ayrı ikinci ve hatta üçüncü derecedeki kategorilerini ele almıştır.

Mebâni'l-İnşa'nın bu cildinin üçüncü bölümünü “Şerâit-i Kelâm”da, eski anlayışa göre konusunu açıklayan yazar, dördüncü bölümde klasik belâgattaki beyanın muhteviyatından olan hakikat-mecaz, kinaye, teşbihi inceledikten sonra beşinci “Fesahat ve Belâgat ve İlm-i Kelâm” bölümünde tekrar batı retoriğine döner. VI. “Terkib” bölümü ile edebiyat nazariyemiz yeni bir mefhum ve konuya kavuşur. VII. bölümde mektuplaşmanın usulünden ve “kitâbet”in şartlarından söz eder. Bunu takiben “sanayi-i lâfziyye”yi sıralayan Paşa, bunlarla birinci cildini bitirir.

Mebâni'l-İnşa'nın ikinci cildinde önce “sanayi-i maneviye” başlığı altında 40 civarında edebî sanat üzerinde durulur. Şiir, kafiye, vezin ve “aksam-ı şiir” bahislerinden sonra cilt, edebî metinler ve seçme parçalarla tamamlanır.

Arûz-ı Türkî

Ali Cemâleddin tarafından yazılan eser, üç bölümden meydana gelmiştir: Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfi, Sanayi-i Şi'riyye. “Mısra”, “şiir”, “evzan” konuları üzerinde duran Ali Cemaleddin, aruzun bahirlerini örneklerle anlatır. Bahirlerin tanıtıldığı bu bölümü “İlm-i Kavâfi” izler. 7 sahifede kafiye hakkında kısaca bilgi veren yazar, “Sanayi-i Şi'riyye” kısmında şair olacak bir kimsenin neleri bilmesi gerektiğini açıklayarak girer.

Belâgat-ı Lisan-ı Osmânî

Ahmet Hamdi tarafından yazılan eser, klasik Arap belâgatının fesahat, meânî, beyan ve bedî'den meydana gelen konularını bizde tam olarak veren ilk matbu kitaptır. Yazar, eserinin girişinde “belâgat”, “fesahat”, “ilm-i meânî”, “ilm-i beyan”, “ilm-i bedî” kavramları üzerinde durur. Daha sonra garabet, muhalefet-i kıyas, za'f-ı te'lîf, tenâfür, takit ve kesret-i tekrar'dan ibaret olan fesahat ele alınır.

Zübdetü'l-Beyan

Mihâlicî Mustafa Efendi tarafında yazılan eser, “ilm-i beyan”a tahsis edilmiş bir kitaptır. Beyanın kadrosunu aşmamakla eserinin adına sadık kalan yazar, mukaddimede hakikat-mecaz ve kinayenin tariflerini yapar. Bundan sonra kitabını üç

baba ayıran Mustafa Efendi, sırasıyla mecâz-ı mürsel, istiare, kinaye ve nükteler üzerinde durur. Hatima’de tarizi bahis konusu eden yazar, tekmile’de hakikat, mecaz ve kinayenin kullanışları arasındaki farkları açıklar.

Hadîkatü’l-Beyân

Hacı İbrahim tarafından yazılan eserde sarf, nahiv, meânî, beyan, bedî ve belâgat konuları ayrı ayrı açıklanır. Daha sonra kaynaklarını belirten yazar, fesahat üzerinde durur. Bu mevzuda çeşitli Arap müelliflerinin görüşlerini nakleder ve hatta münakaşasını yapar. İkinci cüzde ise, “isnad” ve “müsnedün ileyh” konularını incelenir. Mevzularını işlerken Arapça kaideleri Türkçe’ye uygulamak ister.

Belâgat-ı Osmâniyye

Ahmet Cevdet Paşa’nın bu eseri, Mekteb-i Hukuk’taki belâgat derslerinin kitap haline getirilişidir. Eser, bir mukaddime ve üç baptan meydana gelmiştir. Ayrıca mukaddimeye bir “lâhika” konulmuştur ve burada “kelâm”dan, şiir ve nesirden bahsedilir. Mukaddimedede ise fesahat ve belâgat üzerinde durulur. Daha sonra sırasıyla meânî, beyan ve bedîin ayrı ayrı bölümlerde işlendiğini görüyoruz.

Talim-i Edebiyat

Recâizade Mahmut Ekrem tarafından yazılan eser, “Kable’ş-şürû” başlıklı ön sözden sonra dört fasla ayrılmıştır. Aslında bu dört fasıl *Talim-i Edebiyat*’ın birinci “Mana yahut Fikir-Lâfız yahut Üslûp” kısmını meydana getirmektedir. Fakat hemen ifade edelim ki kitabın ikinci kısmı neşredilmemiştir. Birinci fasıl altı “mebhas”a

ayrılmıştır. Bütün bu altı “mebhas”da, ilk “mebhas”a girmeden önce müstakilen ele alınan “zihin”le beraber fikir, his, “hüsn-i tabîat”, hayal, hafıza, “zarafet yahut nüktedanlık”, “deha ve hünerverî” gibi başlıklarda birtakım psikolojik melekeler üzerinde durulmuştur. Bu konular o zamana kadar belâgat kitaplarında yer almamıştır. Yazar, ikinci faslın bütününlü üslûba tahsis etmiştir. *Talim-i Edebiyat*’ın üçüncü faslı da üslûp çerçevesinde ele alınmıştır. Devrinde üzerinde büyük münakaşaların da yapıldığı *Talim-i Edebiyat*, Tanzimat’tan sonra yeni teşekkül eden edebiyatın nazariyesini yapmış, kaidelerini tespit etmiştir. Ayrıca kendisinden sonra neşredilen pek çok esere de tesiri olmuştur.

Şerh-i Belâgat

Hacı İbrahim Efendi tarafından yazılan eser, Ahmet Cevdet Paşa’nın *Belâgat-ı Osmaniye*’si hakkında yapılan münakaşalarda onun tarafında yer aldığını göstermek amacıyla yazılmıştır. *Şerh-i Belâgat*, iki cüzde *Belâgat-ı Osmâniyye*’nin ancak ilk kırk sayfasını ve meânî konusuna kadar ki kısmını ihtiva etmektedir.

Tedrisât-ı Edebiye

Abdurrahman Fehmi tarafından yazılan eser, yazarın Mekteb-i Hukuk birinci sınıfında okuttuğu “kitâbet ve kavanîn-i üslûb” derslerinin kitap haline getirilişidir. Eser bir mukaddime ile üç fasıldan meydana gelmiştir. Birinci fasılda üslûp ve şartları yani üslûbun umumî vasıfları ve neveleri, üçüncü fasılda ise “üslûb-ı mecazî” genel başlığı adı altında teşbih, istiare, mecaz-ı mürsel gibi edebî sanatlar herhengi bir tasnife tâbi tutulmaksızın işlenir.¹¹

¹¹ Kazım Yetiş, *Belâgattan ...*, s. 63-78.

III. BÖLÜM

MÎZÂNÜ'L-EDEB'İN İNCELENMESİ

UMÛMÎ GİRİŞ

“XIX. asırda garblılaşıma hareketlerinin hız kazanması, medresenin dışında yeni ve Avrupaî öğretim müesseselerinin açılması, medresenin eski güç ve ehemmiyetini kaybetmesi, Arapça'nın geçmiş devirlerdeki kadar yaygın surette bilinen bir dil olmaktan çıkması gibi âmiller, belâgat konusunda yeni ihyiaçları doğurmuştur.”¹²

İşte bu ihtiyaçtan doğan *Mîzânü'l-Edeb*, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi anadilimizle neşredilen, kendimize özgü sanat, edebiyat ve bediiyat kuramı oluşturma çabası olan bir nazariyat kitabıdır. Türk edebiyatı tarihi nazariye geleneği hakkında bilgiler verdiğimiz ikinci bölümden sonra tezimizin üçüncü bölümünde *Mîzânü'l-Edeb*'i inceleyeceğiz. *Mîzânü'l-Edeb*, bir mukaddime, üç bap ve hâtimedden ibarettir. Eserde Arapça belâgat kuralları Türkçe'ye uygulanmaya çalışılmıştır. Mukaddimede fesahat ve belâgat ilimleri, birinci bapta “ilm-i meânî”, ikinci bapta “ilm-i beyan”, üçüncü bapta “ilm-i bedî” detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Estetik birikimimizin bir yönünü aydınlatacağını düşündüğümüz *Mîzânü'l-Edeb*'i bu bölümde daha yakından tanıyacağız.

¹² Kazım Yetiş, *a.g.e.*, s. 2.

MUKADDİME

Said Paşa mukaddimede edebî fiilleri genel (amm) ve özel (has) olmak üzere ikiye ayırır. Yazarın yapmış olduğu tasnif hakkında Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* adlı eserinde yorumları şöyledir: “Diyarbakırlı Said Paşa, “ef’âl-i edebiye” diye söze başlamak sûretiyle terimi bile ahlâktan almış bulunmaktadır. Yazar, “edeb”le ilgili fiilleri genel (amm) ve özel (hass) olmak üzere ikiye ayırarak bunlardan birinci kümeye girenleri iyiliğe sevgi (fezaile muhabbet), kötülüğe düşmanlık (rezaile buğz u adavet) diye izah etmekte, bunun da, Allah tarafından insanlara bağış yoluyla verilen tabîî bir kaynağa, “zevkin selâmeti”ne dayandığını bildirmektedir.

İkinci kümeye giren ve edebe bağlı bulunan fiiller ise, insanın Allah’a, nefesine ve diğer insanlara karşı takınacağı tavırlarla ilgili “âdab” topudur ki, Saîd Paşa, kaynaklarını mukaddes kitaplarla, “müellefât-ı beşeriyye”ye bağladığı bu fiiller münasebetiyle, muâşeret âdabı konularını bile “ef’âl-i edebiye” arasına sokuyor. Bu yazılarda incelenecek edebiyat bilgilerine de bu küme içinde yer veriyor: Nihayet “ulûm-ı edebiyye”nin bölümleri konusunda, bilginler arasındaki görüş ayrılığından bahsettikten sonra; lügat, sarf, ıstikak, nahiv, meânî, beyan, arûz, kafiye, inşâ, nesir, karz-ı şiir, hatt, tarîh –tartışmakla olmakla beraber- bediîyi edebiyata bağlı ilimler sırasında sayıyor; bunların izahına giriyor.

Görülüyor ki, Diyarbakırlı Said Paşa da, edebiyatı bir yandan ahlâka, öbür yandan dille ilgili ilimlere bağlamıştır.”¹³

¹³ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 11-12.

Yazarımız mukaddimenin girişinde bu bilgileri verdikten sonra edebî işlerin genel ve özel kısımlarının her birisinin bir temeli olduğunu söyler ve bunları açıklar. Genel işlerin temeli tabîî, özel işlerin ise vaz'îdir. İkinci kısmın mercii ikidir. Birisi mukaddes kitaplar, diğeri zamanların, mekânların, şahısların halleri ve itibarları üzerine konu olan edebî kanunlardan bahseden beşerî kitaplardır. Said Paşa'nın da bu kitapta bahsedeceği ilimlerin mercii budur.

Said Paşa'ya göre edebî ilimlerin kısımları, âlimleri arasında ihtilaf olunmuş bir meseledir fakat; edebiyatçıların çoğu on iki olmasını kabul etmişlerdir. Bunlar: Lügat, sarf, iştikak, nahv, meânî, beyan, aruz, kafiye, inşa, nesir, karz-ı şiir, hatt, tarih ilimleridir. Bununla birlikte âlimler; meânî, beyan ve bedi ilimlerinin üçüne birden ilm-i belâgat adını vermişlerdir.

Yazarımız mukaddimede edebiyata dair bu genel bilgileri verdikten sonra fesahat ve belâgat kavramlarını açıklar. Bu kavramlar, müstakil yan başlıklar halinde verilmiştir. Şimdi fesahat bölümünü inceleyeceğiz.

FESAHAT

Said Paşa, fesahat kavramını açıklarken girişte bu kavrama dâir genel bilgiler verir. Devamında ise fesahati

Kelâmda Fesahat

Fesahat ve Elfâza ve Kelâma Mûteallik ihtarât

diye iki kısımda açıklamaya devam eder. Biz bu bölümü incelemeye yazarın vermiş olduğu genel bilgilerden başlayacağız.

Yazar, dünyada eskiden beri kullanılan dillerin lâfızlarının kullanıma göre konulduğunu, bu lâfızların zamanla kullanımdan çıktığını söyler. Daha sonra belâgat âlimlerinin fesahat kavramını “*Müfredde fesahat: Tenâfür-i hurûftan, garâbetten, kıyas-ı lügaviye muhalefetten sâlim olmasıdır.*”¹⁴ diye tanımladıklarını belirtir. Ona göre âlimlerin koyduğu bu kural Arapçanın konusu idi; fakat Farsçanın Arapça, Osmanlıcanın ise hem Arapça hem de Farsça lügatleriyle karışmış olması nedeniyle bu kural bu iki lisanca da tamamlanmıştır. Devamında ise fesahata ait terimlerden olan tenâfürü açıklayarak, Türkçe ve Arapça kelimelerden misâller verilmiştir. Tenâfür, lâfızca lisanda ağırlık ve konuşmada zorluğa sebep olan bir haldir. Arapçadan “hi’ha”, Türkçeden “kırktırtırmak” gibi.

Yazarımız, *Mîzânü'l-Edeb*'in diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümde de Arap dil âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Fesahat bölümünde görüşlerine yer verilen Arap dil âlimleri şunlardır: İbn Düreyd, Sadeddin Taftazanî, Halîl ve Şeyh Bahâüddin'dir. Bunlar belâgat ilmi konusunda öne çıkmış Arap dil âlimleridir.

¹⁴ Diyarbakırlı Said Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*, A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1888, s. 9

Devamında ise lâfızların telâffuzu konusunda bizim zevkimizin Arap zevkine –uygunluk bakımından- çok yakınlaştığını fakat; bu zevke tamamıyla kavuşamadığımızdan mahreç dolayısıyla “ثمر” ve “سمر”, “ثمين” ve “سمين” gibi pek çok lâfızları telâffuz ederken yanlışla düştüğümüzü belirtir.

Bununla birlikte atıf harfi olan vav, Arapçanın edatlarından olup Arapça ibareler arasında ne kadar tekrarlınsa da bozmaz. “Ve ve edna” lâfzı gibi. Bizim lisanımızda ise durum böyle değildir. Türkçede atıf harfi olan vav tekrarlandığında ağırlık meydana gelir. “Zeyd âlim ve kâmil ve vâkıf-ı umûrdur.” gibi.¹⁵ Said Paşa, bu durumu şuna benzetir: Bu durum birisinin endamına göre biçilip dikilmiş olan elbiseyi, endamına yakışmayan diğer birisinin giymesi gibidir..

Eskiler, lâfızlardaki tenâfür-i hurûfu bilmek için harflerin mahreçlerini bilmeye itibar etmişlerdir. Said Paşa’ya göre ise lâfızlardaki sıklet ve tenâfürü anlamak, zevk-i selime sahiplerine has bir yetenek olup, zevk-i selim ashabı, kelimeler lisanlarına geldiği anda harflerin mahreçlerine bakmaksızın bu kelimelerdeki tenâfürü hemen fark ederler.

Garâbet ise yazar tarafından “*Kelimenin manası zâhir ve istimali menus olmak üzere vahşî olmasıdır.*” diye tanımlanmıştır. Yazara göre Arapça, Farsça ve gerek diğer lisanlardan lâfızlar alınmıştır. Bu lâfızlar, Osmanlı lisanında kullanılmış ve garâbet yönünden sağlam bulunmuş lâfızlardır. Şimdi ise edebiyatçılar tarafından kullanılmıyor diye fesahat dairesinden çıkamazlar. Yazar yeri geldikçe Arap dil

¹⁵ Diyarbakırlı Said Paşa, *a.g.e.*, s. 19.

âlimlerinin görüşlerine başvurur. Burada da Sadeddin Taftazanî'nin görüşlerine yer vererek açıklamalarına devam eder.

Yazara göre kıyasa muhalefet ise lâfzın bir dilde belirlenmiş kurala aykırı bir şekilde kullanılmasıdır. Lisanımızda “çiftlikât”, “füruht etti”, “keşîd etti” lâfızları gibi. “Çiftlikât” lâfzı Türkçe lâfızlardan olup Arapça “ât” çoğul yapma edatı ile değil de Türkçe “ler-ler”çoğul yapma edatı ile çoğul yapılması gerekir. Yine “füruht etti”, “keşîd etti” lâfızlarındaki “etti” Türkçe fiillerden olup, “füruht”, “keşîd” lâfızları da Farsçadandır. Bu lâfızlar sırf Türkçe yazılsa “sattı etti”, “çektı etti” diye tercüme olunur. Buradaki fiillerin tekrarı kıyas aykırı olduğundan “füruht etti” yerine “füruhte etti”, “keşîd etti” yerine “keşîde etti” denilmesi gerekir.

Yazarımız bunun devamında İmam Süyûtî'nin görüşlerine yer verir. Devamında ise “*Ulemânın bazıları zaruret-i şiir için şairin irtikab edeceği şeylerin cümlesi fesahate halel verir dediler.*” görüşünü belirterek buna uygun olarak Nef'î'nin bir beyitini misâl verir.

Nef'î'nin

Ta'bir edemem tıynet-i pâkindeki lutfu

Gör (hâsiyet-i) feyzi ne mikdar (eser) eyler¹⁶

beyitindeki “hasiyet” ve “eser” lâfızları gibi. Ona göre hâsiyet” lâfzındaki ya'nın şeddeli okunması doğru iken şeddeli okunsa vezin bozulacağından şiirin gereği için şeddesiz okumak gerekir. Bunun da böyle kullanılması fesahati ihlâl eder. İkinci olan “eser” lâfzı vezin ve kafiye için “tesir” makamında kullanılmış ve fesahat dairesinden çıkmıştır.

¹⁶ Metin Akkuş, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 78.

Kelâmda Fesahat

Yazara göre kelâmın fesahati, kelime hakkında zikredilen şartların var olmasıyla beraber kelâmın tenâfür-i kelimâtтан, za’f-ı teliften, ta’kidden, tetâbu-i izâfattan, lâfızların tekrarlarından sağlam olmasıdır. Şimdi sırasıyla bu kavramların nasıl açıklandığına bir bakalım.

Tenâfür-i kelimât: Kelâmı oluşturan kelimelerin her biri fasih olmakla beraber terkipli kullanıldıklarında dile ağırlık ve konuşmada zorluk meydana gelir. “Kurb-i habr-i harbde kabr yoktur.” gibi.

Za’f-ı telif: Sözün nahv ilmine aykırı bir şekilde yazılmış olmasıdır. “Azviyyâtın hiçbir vakit size yakışır bir şey olduğunu tasdik edemem.” denilecek yerde “Bu azviyyâtın size tasdik edemem hiçbir vakit yakışır şey olduğunu.” gibi.

Ta’kid: Yazar, ta’kid kavramını ta’kid-i lâfzî ve ta’kid-i manevi olmak üzere ikiye ayırır.

Ta’kid-i lâfzî: Sözün anlaşılmasında güçlük olacak derecede lâfızların düzensiz olarak kullanılmasıdır.

Ta’kid-i manevi: Zihnin, mananın anlaşılmasında güçlük çekmesidir.

Bâd-ı garbı dem-i Îsîye mu’adil(dir)

(Anın için) sebze vü şâhı rehâ-yafte tersalıkdan¹⁷

gibi.

¹⁷ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 876.

Tetâbu-ı izâfat: Lisanımızda kullanılan Arapça ve Türkçe isim tamlamalarında olur. Arapça isim tamlamaları, tenâfür meydana gelecek şekilde oluşturulur ise kelâmda fesahat bozulur. Eğer tenâfür oluşmayacak şekilde tamlama oluşturulursa sözün letâfeti bile artar. Pertev Paşa'nın

“Teennî mâye-i ikbâl-i istikamettir”

mısranında üç ve Tayyar Paşa'nın

Sûziş-i hâl-i siyâh rûh-ı per-tâbın ile

Her âteş-i seyyâlede mânende-i dağ

beyitinde dört defa tamlama kullanıldığı halde fesahat bozulmamıştır. “Nakd ü vakt”, “ahd-i ma'hud”, “fart-ı tatayyüb” misâllerinde zincirleme isim tamlaması olmasına rağmen dilde ağırlık meydana gelip fesahat bozulmamıştır.

Yazarımız bu açıklamaları yaptıktan sonra fesahat, lâfız ve kelâm ile ilgili görüş ve uyarılarını yazmıştır. Şimdi yazarımızın bir yan başlık halinde açıkladığı bu bölümü inceleyeceğiz.

Fesahat ve Elfâz ve Kelâma Müteallik İhtarât

Yazar, bu bölümün girişinde, Arap dil âlimi olan İbn Esîr'in *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir* adlı kitabındaki görüşlerine yer verir. Yazar, İbn Esîr'in “Kulağa hoş gelen lâfız güzel ve hoş gelmeyen çirkindir.” görüşünü savunur. Devamında ise fesahat, lâfız ve kelâm ile ilgili görüşlerini sıralar. Bunları kısaca maddeler haline şöyle sıralayabiliriz:

1. Garip lâfızların, mananın anlaşılmasını güçleştirecek sözlerin kullanımından , dile ağırlık veren tekrarlardan ve kulağa hoş gelmeyen lâfızları söylemekten sakınılmalıdır.

2. Eser yazarken, lâfızlar manaya tâbi kılınmalıdır. Mana, lâfızlara tâbi kılınmamalıdır.

3. Lâfızları gösterişli, yapmacık bir dille yazmak ve ulvî olmayan manayı ona tâbi kılmak; çirkin yüzlü bir kişiye, güzel kadınların taktıkları nefis zînet eşyalarını takmak gibidir.

Yazarımız bu uyarıları yaptıktan sonra mukaddimenin bir diğer yan başlığı olan belâgat ilmine dâir açıklamalar yapar. Biz şimdi yazarın belâgat ilmi hakkındaki görüşlerini inceleyeceğiz.

BELÂGAT

Said Paşa bu bölümün girişinde belâgatın iki manaya geldiğini belirtir. Birisi sözün belâgatidir, buna beyan denilir. Belâgatın bu çeşidi fesahatin bütün kurallarını içinde barındırıp mukteza-yı hale yani durumun gereğine mutabık kalmaktır. Eğer söz mukteza-yı hale uygun olmazsa belîğ sayılamaz. Devamında ise söz söyleyen kişide belâgatın bir maharet olduğunu belirtir. Ona göre söz söyleyen kişi ancak bu yetenek ile belîğ söz söylemeye muktedir olabilir.

Yazarımızın belâgat ile ilgili görüşlerini kısaca açıkladıktan sonra şimdi heveskâran-ı inşaia ihtarât bölümünü inceleyeceğiz.

Heveskâran-ı İnşâya İhtarât

Yazarımız bu bölümde nesir yazmaya hevesli olanlara birtakım uyarılarda bulunuyor. Biz bu uyarıları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- a) İnşâ ilminde maharet göstermek, belâgat ilmine tam vâkıf olmakla olur.
- b) Nesir yazmaya hevesli olan kişinin halk ile konuşup anlaşması, kitapları ve ilimleri bilmesi gerekir.
- c) Hatiplerin hitabetlerini, meşhur şairlerin divanlarını, her türlü edebî mektubu okuması gerekir.
- d) Edebiyatçıların edebî eserlerini bilmek.
- e) Nesir yazmak isteyen her şahıs; her türlü tecrübeyi, her türlü terbiyeyi elde ettiği bilgilerle birleştirmedikçe kâmil olamaz.
- f) Yazı yazmak isteyen kişi için gerekli olan şartların en makbulü yazarlarca mürsel ve mürselün ileyhin hallerini ve nesir edebiyatı ile ilgili kaleme alacağı konuların ehemmiyet derecesini mülâhaza etmek.
- g) Sözü; makam, muhatap ve maslahata göre kullanmak.
- h) Bir ilme ait kitap veya makale yazacak olanların, yazacakları ilmi veya konuları çok iyi mütalâa etmesi gerekir.
- ı) Hem bilgi hem düşünce yönüyle tenkide muktedir olan münşînin zikredilen şartlara uymakla yazacağı şey cilâlanmış ayna gibi parlak görünür.

Yazarımızın yazı yazmaya hevesli olanlara tenbihlerini uyarılarını sıraladıktan sonra şimdi eş'âra dair mülâhazalarını inceleyeceğiz.

Eş'âra Dair Mülâhaza

Said Paşa bu bölümde şairlere dâir görüşlerini anlatır. Ona göre lisanımızda şiir söyleyen eski edebiyatçılar İran şairlerini taklit ile şiir yolunu açmışlardır. Şairlerimiz bu yolu benimsediklerinden şiirde lisanımıza mahsus bir yol açılmamıştır.

Bununla birlikte şairlerimiz şiirlerinde, övgüleriyle gerçeğe aykırı değersiz tabirler, kabul görmeyen mübalâğalar, müstehcen teşbihler kullandıklarından şiirde lisanımıza mahsus bir yol açılmamıştır.

Yazarımız bu bölüme şiirimize ve şairlerimize dair görüşleriyle genel bir giriş yapar. Devamında ise şairlere dair görüşlerini açıklamaya devam eder.

Şairlerimizin devlet ricali hakkında yazdıkları kasideler, vasıfların hakikatine, aslî yaratılışlarına, aklî tasdiğe nispet kabul edilmeyecek sözlerdir. Yazar, gerçeklerin böyle olduğu halde şairlerimizin büyük zâtlara hâlâ kasideler yazdıklarını ve bu büyük zatların kabul gören mükâfatlara sahip olduğunu söyler. Ona göre şairler, bu asılsız sözlerle, nazım yolunda münasebetsiz, akıllara hayret verecek derecede mübalâğalı sözlerden oluşan kasideler yazmaya devam ederek, şöhretlerini olumsuz yönde etkileyecek bir duruma gelmişlerdir.

Yazar, eski şairlerimizin taklit sûretiyle yazdıklarının tenkid edilmediğini, en iyi kaside yazan şair diye şöhret kazanan Nefî'nin bile kasidelerini ıslah etmediği halde bu yolda itibarını arttırdığını belirtir. Yazara göre işte bu müsamaha ile

Nef'î

Uçardı taht-ı Süleyman gibi hevâda eger

Çekeydi resmini bir pâre üstüne Behzad

Nedim

Bir gûşe-i nigeş ile mi'mar-ı himmeti

Sûrah-ı mûra vüs'at-i kevn ü mekân verir¹⁸

gibi vicdanın kabul edemeyeceği abartılı sözler ile kasidelerin yazılmasına neden olmuştur.

Yazara göre şiir, bütün teşbihleri, vasıfları ile insanı bir şeye meyl ettirecek, kalbe tesir edecek derece vezinli söz söylemektir. Hal böyle iken yazar, o sözlerin hiçbirinde bu özellikler gözlenmediğini belirtiyor.

Meselâ şairlerin bir güzel hakkında zikr ettikleri vasıflar ile anlatılmış bir şahıs, zihnen tasavvur edilse bile mutasavvir, o şahsı gulyabanî zannederek vahşete düşer.

Bununla birlikte yazara göre şairlerin bu yolda söyledikleri sözler, divanlarından çıkarılsa, uygun olan sözler, hayaller, tasvirler bâki kalsa; şairlerin kemal ve iktidarları okuyanları hayrete düşürecek derecede yüce görünür.

¹⁸ Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 17.

Buna bağlı olarak yazara göre Şairlerin mesnevi yazmadaki ustalıkları meydandadır ki Hâkanî'nin *Hilye'si*, Fuzûlî'nin *Mecnun u Leyla'sı*, Nâbî'nin *Hayriye'si*, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk'ı*, Yahya Bey'in *Gülşen'i Raz'ı*, Sâbit'in *Mesneviyât'ı* gibi övgüye layık eserler, maksadı aşmayacak derecede seçilse, bu eserler eski Şairlerimizin mesnevi yazmadaki ustalıklarına delil olabilir.

Said Paşa bu bölümün sonunda eski Şairlerimizin Şiir yönünden ustalıklarını ne derecede büyük olduğunu –bir uğur sayarak- göstermek amacıyla, eski Şairlerimizin divanlarından seçilmiş manzum eserleri mukaddimeye ekleyeceğini belirtiyor. Ona göre “*Şu numune pek büyük bir bahçeden toplanmış pek küçük bir çiçek destesi gibidir.*”

Kudemâ-yı Şuarâmızın Divanlarından Müntehab Âsar-ı Manzume

Yazarımızın yazmış olduğu bu bölümde eski Şairlerimizin divanlarından seçmiş olduğu manzum eserler yer alır. Yazar, Şiirleri belli bir tasnif ve sıralamaya göre yapmamıştır. Hatta bir Şairin diğer sayfalarda tekrar karşımıza çıktığı olmuştur. Bu Şairlerin başında Fuzûlî, Nâbî, Nef'î ve Diyarbakırlı Şairler gelir. Toplam yüz otuz Őairden Şiirler seçilmiştir. Tezimizin metin kısmında bu Şiirlerin hepsi yer alacağı için sadece bir beyit misâl vererek bu bölümü bitiriyoruz.

Suya versin bağ-bân gül-zâr-ı zahmet çekmesin

Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gül-zâre su¹⁹

¹⁹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.31.

Tetimme-i Mukaddime

Said Paşa, bu bölümü mukaddimeyi tamamlamak üzere yazmıştır. Yazar bu bölümde eski edebiyatçılarımızın edebî ustalıklarının ne kadar yüce olduğuna misâl olarak seçmiş olduğu şiirleri delil olarak gösterir. Yazarımıza göre eğer eski şairler abartılı ve reddedilmiş teşbihlere lüzum görmeselerdi; bugün şiir edebiyatımız dünyada bulunan kavimlerin hepsinin gıpta ettiği bir derecede olacaktı.

Bununla birlikte yeni edebiyatçıların meşhurları bir süredir nazım ve nesirce eski tarzı düzeltme ve ıslah ile edebî eserlerimizi makbul olacak şekle getirmek istediklerinden, kısa zamanda edebiyat yönünden kavimler arasında yüksek bir mevkiye geleceğimizi de ayrıca belirtir.

Devamında ise yeni edebiyatçılarımızın seçilmiş eserlerinden bir numuneyi kitabın hâtimesine ekleme yapmak düşüncesinde olduğunu söyler.

Mîzânü'l-Edeb'in mukaddimesi burada bitiyor. Bundan sonra üçüne birden ilm-i belâgat adı verilen meânî, beyan ve bedi ilimleri hakkında Said Paşa'nın görüşlerini kısaca anlatacağız.

BİRİNCİ BAB
İlm-i Meânî Beyanındadır
Mukaddime

Birinci bap, bir mukaddime ve sekiz fasıldan oluşur. Yazar, mukaddimede meânî ilmi ile ilgili terimlerin tanımlarını ve bu terimlere dâir görüşlerini açıklar. Bu terimleri açıklarken diğer bölümlerde olduğu gibi burada da Arap dil âlimlerinin görüşlerinden faydalanmıştır. Terimlere ait misâller Türkçe metinlerden seçilmiştir. Yazarın mukaddimede kaleme aldığı terimler şunlardır: İlm-i meânî, kelâm, isnad, müsned, müsnedün ileyh, haber, inşa, müfred, cümle, umde, fazla, vasl ve atf.

BİRİNCİ FASIL
Ahval-i isnad-ı haberî beyanındadır

Yazar, birinci fasılda haber isnadının durumlarından bahseder. Devamında haber çeşitlerine ait olan ibtidaî, inkârî, talebî, ısrârî kavramlarını açıklayarak, bu kavramlar ile ilgili misaller verir. Bu misaller Türkçe cümlelerden ve eski edebiyattan şiiirlerden seçilmiştir.

İKİNCİ FASIL
Müsnedün ileyhin ahvali beyanındadır

Yazarımız ikinci fasılda müsnedün ileyhin (özne) hallerinden bahseden açıklamalarını icmal ve tafsil olmak üzere iki başlık adı altında verir. İcmal başlığı adı altında müsnedün ileyh ile ilgili kavramların adlarını sıralar. Yazarın icmal bölümünde adını zikrettiğ kavramlar şunlardır:

1. Kelâmda zikr olunmayıp zikr olunması
2. Zikr olunması
3. Tarifi ve tenkiri
4. Sûret-i tavsifi
5. Vücûh-ı müteaddide ile takibi
6. Kelâmda sûret-i takdim ve tehiri
7. Mukteza-yı zâhire muhalif îrad

Yazar, icmal başlığı adı altında müsnedün ileyh konusuna genel bir giriş yaptıktan sonra tafsil bölümünde ise münnedün ileyh ile ilgili kavramları ayrıntılı bir şekilde açıklar. Kavramları açıklarken misaller Türkçe ve Arapça metinlerden seçilmiştir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Müsnedin ahvali beyanındadır

Yazar, üçüncü fasılda müsnedin (yüklem) hallerinden bahseder. Müsned ile ilgili kavramları icmal başlığı adı altında zikredip, tafsil bölümünde bu kavramları ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Yazarın icmal başlığı adı altında sıraladığı kavramlar şunlardır:

1. Müsnedin kelâmda terk olunması
2. Zikr olunması
3. Müsnedin fiil yahut isim olarak îrad edilmesi
4. Müsnedin tenkir ve tarifi

Yazar, bu kavramları tafsil başlığı altında ayrıntılı bir şekilde açıklayıp, bu kavramlara ait misallerini Türkçe ve Arapça ifadelerden seçmiştir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Müteallikât-ı fiil beyanındadır

Yazar, dördüncü fasılda fiil ile ilgili, fiili tamamlayan, açıklayan kavramlardan ayrıntılı bir şekilde bahseder. Açıklama yapılırken misâller Türkçe metinlerden seçilmiştir.

BEŞİNCİ FASIL

Kasr beyanındadır

Yazar, beşinci fasılda kasr kavramının tanımını yaptıktan sonra kasr'ın çeşitlerinden bahseder. Yazar kasr'ın tanımını yaptıktan sonra lisanımızda ve Arapça'da kullanılan kasr edatlarından bahseder. Yazara göre lisanımızda kullanılan kasr edatları şunlardır: Ancak, yalnız, başka, belki, özge. Arapça'dan alınan edatlar ise gayr, elâ ve maada lâfızlarıdır. Yazar, kasr edatlarını açıklarken misallerini daha ziyade eski edebiyattan şiirlerden seçmiştir.

Yazarımız kasr kavramı ile ilgili bilgileri verdikten sonra kasr'ın çeşitlerinden bahseder. Ona göre kasr iki çeşittir:

1. Kasr-ı hakikî
2. Kasr-ı gayr-ı hakikî

Yazar bu kavramları da ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra bu kavramlara dair örneklerini Türkçe cümlelerden seçmiştir.

ALTINCI FASIL

İnşâ beyanındadır

Yazar, altıncı faslın girişinde inşa kavramını bu babın mukaddimesinde açıkladığını belirtirek açıklamalarına inşa kavramının kısımlarından başlar. Yazara göre inşa iki kısma ayrılır. Birincisi inşa-i talebî, ikincisi ise inşa-i gayr-ı talebîdir. Yazar her bir nevi en ince ayrıntısına varıncaya kadar açıklar. Yazara göre inşa-i talebî'nin temenni, istifham, emir, nehy, nida gibi beş neyden; inşa-i gayr-ı talebî ise terecî, taaccüb, inşa mevkiinde istimal olunan haberler gibi üç neyden oluşur. Bu kavramları açıklarken misâllerini lisanımızda kullanılan kelimelerden ve eski edebiyattan şiiirlerden seçmiştir.

YEDİNCİ FASIL

Vasl ve Fasl beyanındadır

Yazar, yedinci faslın girişinde vasl ve fasl kavramlarının tanımlarını yapar. Daha sonra icmal başlığı adı altında lisanımızda kullanılan atıf edatlarını ve bu edatların kullanım alanlarını açıklar. Yazarın bahsettiği atıf edatları şunlardır: Vav, sonra, tâ ki, hatta, yâ, ama, belki, de, dahi, yahut, yoksa, lâkin, lîkin, lîk, velî, yine, burda, hem, hem de. Yazar, tafsil başlığı adı altında atıf edatlarını ayrıntılı bir şekilde açıklayıp, bu kavramlara dair misâllerini Türkçe cümleler ve eski edebiyattan şiiirlerden seçmiştir.

SEKİZİNCİ FASIL

Îcaz ve itnab ve müsavât beyanındır

Yazar, sekizinci faslın girişinde îcaz, itnab ve müsavât kavramlarının tanımlarını verir. Devamında ise bu kavramları çeşitleri ile ayrıntılı bir şekilde açıklar. Yazar bu kavramlara dair örneklerini atasözlerinden ve Arap dil âlimlerinin mektuplarından, beyitlerinden seçmiştir.

İKİNCİ BAB

İlm-i beyana dairdir

Mukaddime

İkinci bap bir mukaddime ve beş fasıldan oluşur. Yazar, mukaddime beyan ilmine dair bilgiler verir. Yazarın beyan ilmine dair açıkladığı terimler şunlardır:

Delâlet-i iltizamiye (kinaye)

Delâlet-i tazammuniye (mecaz)

Delâlet-i vaz'ıyye (hakikat)

Yazar bu kavramlara dâir misâlerini Türlçe metinlerden seçmiştir.

BİRİNCİ FASIL

Teşbih beyanındadır

Yazar birinci fasılda teşbih sanatını icmal ve tafsil başlığı adı altında açıklar. İcmal'de teşbih sanatına dair kavramların adlarını sıralar. Yazarın teşbih sanatına bağlı olarak açıkladığı konular şunlardır:

1. Teşbihin tarif ve erkânı
2. Edevât-ı teşbihe müteallik malûmât
3. Vech-i şebeh ve aksam-ı muhtelifesi
4. Müşebbeh ve müşebbehün bih ve aksam-ı muhtelifesi
5. Teşâbüh
6. Teşbihten garaz
7. Bazı mülâhazât

Yazar, teşbihe ait konuları tafsil bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklar. Devamında ise diğer bölümlerde olduğu gibi burada da Arap dil âlimlerinin konuyla bağlantılı olarak görüşlerine yer verir. Teşbih bahsine ait örneklerini eski edebiyattan şiiirlerden seçmiştir.

İKİNCİ FASIL

Hakikat ve mecaz beyanındadır

Yazarımız ikinci fasılda hakikat ve mecaz kavramlarını, hakikat mecaz ilişkisinin, mecazın kısımlarını ayrıntılı bir şekilde açıklar. Konuyla bağlantılı olarak Arap dil âlimleri olan İmam Süyûtî ve Taceddin Sübkî'nin görüşlerine yer verir. Yazarı ikinci fasılda açıkladığı kavramlar şunlardır: Mecaz, mecaz-ı müfred, mecaz-ı mürekkeb, lugavî, şer'î, örfî-i hâss, örfî-i amm, mecaz-ı mürsel, istiare.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İstiare beyanındadır

Yazar, üçüncü fasılda mecaz sanatından bahseder. İstiaresinin mecazın bir kısmı olduğunu, mecaz sanatını açıklarken istiare sanatına değinse de istiareye özel bir açıklama gerektiğinden istiareyi bir fasılda anlatmayı uygun gördüğünü söyler. Yazarın istiare sanatına bağlı olarak açıkladığı kavramlar şunlardır:

- İstiare-i tahkikiye
- İstiare-i vifâkiyye
- İstiare-i tehekümiye
- İstiare-i temlihiye
- İstiare-i mübtezele
- İstiare-i garîbe
- İstiare-i asliyye
- İstiare-i mekniyye
- İstiare-i tahyîliyye

Yazar bu kavramlara dair misâllerini daha ziyada eski edebiyatçıların şiirlerinden ve az da olsa yeni edebiyatçıların şiirlerinden seçmiştir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Kinaye beyanındadır

Yazar, dördüncü fasılda kinaye ve kinayenin çeşitlerinden bahseder. İlk başta kinayenin lügatteki manasını ve terim anlamını verir. Daha sonra kinayenin üç kısım

olduğunu söyleyerek ayrıntılı bir şekilde açıklama yolunu tutar. Yazarın kinayeye bağlı olarak açıkladığı konular şunlardır:

Meknî-i anh zat olur

Meknî-i anh sıfat olur

Kinaye-i garîbe

Kinaye-i baîde

Kinaye-i hafiye

Devamında ise kinaye ile ilgili olarak Arap dil âlimi olan İbn Esîr'in görüşlerine yer verir. Kinaye ve kinaye bağlı olarak açıkladığı konularda misâllerini kendi kurmuş olduğu Türkçe cümlelerden ve eski edebiyattan seçmiş olduğu şiirlerden seçmiştir.

BEŞİNCİ FASIL

Tehzîb ve ıslah-ı eser beyanındadır

Yazar, beşinci fasılda nazım ve nesir türünde yazılan her bir eserin tedkik edildikten sonra gerekli yerlerin düzeltilmesinden ve ıslah edilmesinden bahseder. Yazara göre bir eser ıslah edilirken bir takım usullere riayet edilir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Kelâmda ne kadar gereksiz söz var ise çıkarılır.
2. Kelâmda ağır görünen terkipli ifadeler ve harfler yerine anlam ve ses bakımından daha uygun harflerin ve terkipli ifadelerin kullanılması gerekir.

3. Kelâmda garip olan, kıyasa muhalefeti olan lâfızların çıkarılıp, yerine kullanımını kıyasa muvafık lâfızlar getirilmelidir.
4. Edebiyatımızda yazılan bütün türler zevk-i selim ile değerlendirilmelidir.

Yazarımız kısaca özetlediğimiz bu usullerden sonra ıslah edilen eserlerde mevcut olan durumlardan bahseder. Devamında ise yazar, eser ıslahı konusunda Arap ediplerin gayretli olduklarını, eserlerini bilgilerine güvendikleri kişilere gösterdiklerini, bilmedikleri noktaları ise öğrenerek eserlerini ıslah ettiklerini belirtir.

Yazara göre nazım ve nesir yazmaya hevesli olanlar ilk başta yazarın belirtmiş olduğu usullere uymalıdır. Daha sonra yazmış oldukları eserleri edebî yönden ustalığı kabul görmüş kişilere göstermeli ve onların itiraz ettikleri noktaları gözeterek eserlerini ıslah etmelidirler. Yazar, nazım ve nesir yazmaya hevesli olanların söylemiş olduğu noktalara dikkat etmeden bir eser yazmaları halinde ortaya çıkan eserin sadece kendilerinin beğenmiş olduğu bir eserden ibaret olacağını belirtmeden de geçemez.

Said Paşa, eskiden beri İslâm âlimlerinin eser ıslahına riayet ederek bir çok eseri tahsis ettiklerini söyler. Yazar, dönemdeki âlimlerin, eserlerini ıslah ettikten sonra eserlerinin istedikleri seviyeye ulaşamadığını gördüklerinde bu eserleri imha ettiklerini belirtir. Yazar, İmam Süyûtî'nin bir sözünü bu duruma misâl olarak verir: *“Bir vakit kaleme alıp sonraları gasl ve imha eylediğim âsardan başka olmak üzere şimdiye kadar telif etmiş olduğum kitapların miktarı üç yüze bâliğ olmuştur.”*²⁰

²⁰ Diyarbakırlı Said Paşa, a.g.e., s.354.

Yazar göre İmam Süyûtî, bu sözden de anlaşılacağı üzere eserlerinden bazılarını tahsise uygun görmedğinden imha etmiştir.

Said Paşa, beşinci faslın sonunda eski ediplerin eserlerini ıslah etme zamanı olarak gece yarısını seçmiş olduklarını belirtir. Ona göre gece yarısı hareketlere ve seslere sükûnet geleceğinden zihnin dikkatini dağıtan durumlar ortadan kalkacaktır. Ve bu ortam ve zaman sayesinde yazar eserini daha sağlıklı değerlendirep ıslah edecektir. Devamında ise Arap şairlerden Ferezdak'ın eser ıslahının zamanı ile ilgili bir sözünü misâl olarak verir.

ÜÇÜNCÜ BAB

İlm-i bedî beyanındadır

Üçüncü bap, bedî ilminde bahis olmakla birlikte iki fasıldan oluşur. Yazar bu babın girişinde “ilm-i bedî beyanındadır” başlığı adı altında bedî ilminin ve sanayi-i bediyye'nin tanımlarını verir.

BİRİNCİ FASIL

Sanayi-i maneviye beyanındadır

Yazari birinci fasılda sanayi-i maneviye'ye bağlı olarak açıkladığı sanatlar şunlardır:

1. Sanat-ı tıbak
2. Mürâât-ı nazîr sanatı
3. Sanat-ı irsad

4. Sanat-ı müşâkele
5. Sanat-ı müvâzece
6. Sanat-ı aks
7. Sanat-ı rücû
8. Sanat-ı tevriye
9. Leff ü neşr sanatı
10. Cem sanatı
11. Tefrik sanatı
12. Taksim sanatı
13. Cem-i maa-t-taksim sanatı
14. Tecrid sanatı
15. Mübalâğa-i makbule sanatı
16. Mübalâğa-i kelâmî sanatı
17. Hüsn-i Ta'lil sanatı
18. Tefrî' sanatı
19. Tekidü'l-Medh Bimâ-Yeşbehü'z-zem
20. Tekidü'z-Zem Bi-mâ-Yeşbehü'l-Medh sanatı
21. İstibâ' sanatı
22. Sanat-ı idmac
23. Sanat-ı tevcîh
24. Sanat-ı hezl
25. Tecâhül-i Arif sanatı
26. Kavl-i Bi'l-Mûcib sanatı

Yazarımız, sanayi-i maneviye başlığı adı altında zikrettiği bu sanatları ayrıntılı bir şekilde açıklar. İlk başta bu sanatların terim anlamlarını verir. Daha sonra

eğer varsa kısımlarının adlarını söyleyerek açıklar. Sanayi-i maneviye başlığı adı altında ele alınan sanatlar ve kısımları eski edebiyattan seçilmiş şiirler ile örneklendirilmiştir.

İKİNCİ FASIL

Sanayi-i lâfziye beyanındadır

Yazar, ikinci fasılda ise ilm-i bedî'nin bir diğer şubesi olan sanayi-i lâfziye sanatlarını ve bu sanatların kısımlarını açıklar. Yazarın sanayi-i lâfziye başlığı adı altında açıkladığı sanatlar şunlardır:

1. Sanat-ı cinas
2. Reddû'l-Acz Ale's Sadr sanatı
3. Sanat-ı seci
4. Sanat-ı müvazene
5. Lüzum-ı Mâlâyelzem sanatı

Yazar lâfız sanatlarını açıklarken ilk başta bu sanatların terim anlamlarını vermiş, daha sonra eğer varsa kısımlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Lâfız sanatlarına dair örnekler ise eski edebiyattan şiirlerden seçilmiştir.

LÂHIKE

Yazar, lâhika bölümünde ilm-i bedî'ye ek olarak bazı önemli konulardan bahsetmiştir. Yazarın sirkat-i şiir başlığı adı altında açıkladığı konular şunlardır: Sirkat-i şiir, iktibas, tazmin, telmih, hitabet, tahallus, hüsn-i intiha. Şimdi yazarın sirkat-i şiir başlığı ad altında açıkladığı konulara kısaca değineceğiz.

Sirkat-i şiir: Yazara göre sirkat-i şiir, bir şairin başka bir şairin şiirlerinden bir şey alarak kendi şiiriymiş gibi tanıtmasıdır. Yazar bu durumu bir nevi hırsızlık gibi adlandırır. Bununla birlikte yazara göre bir şairin şiirinden bir mazmunun başka bir şekilde kullanılıp şiir yazılması sirkat sayılmaz.

İktibas: Nazım ve nesir türünde yazılmış eserlerde Kur'ân-ı Kerim'den bir ayetin veya bir hadis-i şerifin tazmin edilmesidir. Yazara göre tazmin edilen ayetin *Kur'ân-ı Kerim*'den, hadis-in de ehadisten olduğunun belirtilmemiş olması gerekiyor.

Tazmin: Bir şairin başka bir şaire ait bir mısra veya beyiti şairin adını belirterek kendi şiirine almaktır.

Telmih: Kelâmda bir kıssaya veya bir atasözüne işaret etmektir.

Hitabet: Yazar hitabet için “Nutm îradıdır” diyerek hitabet ile ilgili olarak Arap edebiyatının ünlü hatiplerinin isimlerini ve hitabete dair eserlerini verir. Devamında ise hitabetin bir takım usul ve âdabının olduğunu söyleyerek bunları yedi maddede sıralar:

1. Mukaddime
2. Lisan-ı hitabete alınacak tavzîhi
3. O maddenin mütehammil olduğu aksâma taksimi
4. Esas nutk olan umûrdan garaz ne idi ki
5. Mevzu-i bahs olan maddenin delilleri
6. İ'tirazât (bi-l-îcab)
7. İkna (bi-l-îcab)

Tahallus: Sözü başlangıcından sonra asıl konuya girişte anlatılmak istenenin önemini göstererek açıklamalar yapmaktır.

Hüsn-i intiha: Sözü güzel bir hatime ile tamamlanmasıdır.

HATİME

Yazar, hâtimede seci ve güzel sanatların kelâmdaki mananın güzelleşmesine vesile olduğunu söyler. Devamında ise kelâmı secili yazacağız diye sözün gösterişli, yapmacık hale getirilmesinin, kelâmdaki lâfızların ve mananın tabîî güzelliklerinin gitmesine neden olacağını söyler. Yazara göre kelâmdaki mana kendi tabiatına bırakılsa mana yapmacıktan ve gösterişten uzak bir hoşluk kazanacaktır.

Yazar, seci ve güzel sanatlar bahsinden sonra nazım ve nesir türlerini karşılaştırır. Ona göre bu konuda belâgat alimleri arasında ihtilâf olsa da nesrin üstün olduğu kabul edilmiştir. Devamında ise Osmanlı devletinin kuruluşundan bugüne kadar eski eserlere baktığımızda her asırda bir çok şairi gördüğümüzü fakat; şimdiye

kadar şöhret kazanmış münşîlerin sayısının az olduğunu belirtir. Yazara göre umumî menfaatlerde şiir, inşa ile kıyas bile yapılamaz.

Said paşa, bu açıklamaları yaptıktan sonra kitabın başında beri neredeyse her bölümde önemine vurgular yaptığı zevk-i selim'den bahseder. Ona göre münşî için belâgat ilminin medarı zevk-i selimdir. Devamında ise zevk-i selimin bir ilim öğrenir gibi talim edilemeyeceğini, zevk-i selimin fitrî bir özellik olduğunu söyler.

Yazar, nesir türünde eser yazmanın bir sanat olduğunu ve bu sanatın bir çok âlete muhtaç olduğunu söyler. Yazarın bahsettiği âletler şunlardır:

Maharet
Kesret-i meşhudat
Kesret-i tecârüb
Kesret-i mütalâat
Hikmet-i ameliye
Kesret-i istihdam

Yazar yukarıda zikrettiği âletlet ona göre güzel ahlâk ve zevk-i selim ile kuvvet kazanacaktır. Yazarımız bu bilbilerin devamında insanın belâgat ilmini bilmesiyle münşî olacağını söyler. Münşînin usta bir kaleme sahip olması yazarın zikrettiği şartlara ve zevk-i selime bağlıdır. Yazara göre zevk-i selim o derecede önemlidir ki zevk-i selim sahibi olmayanlar ne kadar âlim olsalar da nazım ve nesir yazmada usta olamazlar.

Yazarın eserin başında sonuna zevk-i selime bu kadar vurgu yapmasından, zevk-i selimin belâgat iliminde vazgeçilmez unsur olduğunu anlıyoruz. Yazarımız hâtime’de bu konulara değindikten sonra eserini itizar mevkiinde bitirir.

İ’TİZAR

Yazar, *Mîzânü’l-Edeb*’in mukaddimesinde yeni edebiyatçıların manzum eserlerinden seçme yapacağını açıkladığını; fakat yeni edebiyatçıların mevcut eserlerinin neşr edilmemiş olduğundan tezyîle muvaffak olamadığını belirterek, özür diler.

Hata Sevap Cetveli: Yazar, hata sevap cetvelinde eserindeki yazım hatalarını sayfa ve satır numarası vererek düzeltmiştir.

SONUÇ

Türk edebiyatı tarihinde edebiyat nazariyesi çalışmaları, Arap ve Fars edebiyatının hakimiyeti altında oluşmuştur. Arap edebiyatının etkisi ile Arapça ilim dili olmuş, yıllarca edebiyata dâir nazariyat kitapları Arapça eserlerden okutulmuştur. Osmanlı medreselerinde uzun bir süre okutulan en bilinen belâgat eserleri *Miftâhu'l-ulûm*, *Telhîsü'l-miftah* ve *Mutavvel*' dir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Tanzimat ile birlikte batı ile münasebetlerin artmasıyla Osmanlı eğitim sisteminde birtakım değişiklikler olmuş batılı anlamda yeni okullar açılmıştır. Bu okullarda okuyan öğrencilerin belâgat ilmini Arapça eserlerden okuyacak kadar Arapça bilmemeleri Osmanlı aydınlarını yeni bir arayışa sürüklemiştir. Edebiyatımızdaki yeni arayışlar neticesinde Türk edebiyatının kendine özgü sanat, edebiyat ve bediiyat nazariyesini oluşturma çabasında olan Türkçe eserler neşredilmiştir.

İsmail Hakkı Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga* ve *Mısbahu'l-Fesaha* adlı eseri bilinen ilk Türkçe belâgat kitabıdır. Yazar, fesahat ve meânî gibi belâgatın konularını ele almamış, nazım çeşitleri ve inşaya fasıllar ayırmak, mektup çeşitlerine örnekler vermek suretiyle belâgatın konularını aşan ve edebiyat bilgileini, güzel konuşma ile yazmanın usullerini ihtiva eden eser ortaya koymuştur.

Seyyit Kemal Nüzhet'in oğluna hitaben yazmış olduğu *Mugni'l-Küttab*, meânî, beyan, bedî, ilm-i inşa konuları ve kâtipler için faydalı bilgileri ihtiva eder. Selim Sabit tarafından yazılan *Miyârü'l-Kelâm*, nazım-nesir, vezin ve kafiye

konularını ihtiva eden edebî bilgiler kitabıdır. Mehmet Mihri tarafından yazılan *Fenn-i Bedi*, bedî ilmini ve teşbih, nazım çeşitlerini ihtiva eder. *Teshîlü'l-Aruz ve'l-Kavafî ve'l-Bedâyî*, Ahmet Hamdi tarafından yazılmış bir eser olup; şiir, aruz, kafiye, edebî sanatlar gibi konuları ihtiva eder.

Mebâni'l-İnşa, Süleyman Paşa'nın Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'nin "kitâbet" hocası iken yazdığı eser olup; Arapça, Farsça belâgat kitaplarının yanında Fransızca *Rhétroque* kitabından faydalanılarak oluşturulmuş bir nazariyat kitabıdır. Eserde ilm-i inşa, ilm-i edeb, kelâm, sitil, terkip, kompozisyon konuları üzerinde durulmuştur. Burada dikkati çeken nokta yazarın batı retorinden aldığı sitil ve kompozisyon kavramlarıdır. Eser bu yönüyle Türk edebiyatı nazariye geleneğinde batıya açılan ilk eserlerdendir.

Arûz-ı Türkî, Ali Cemaleddin tarafından yazılan eser, ilm-i kavâfî, sanayi-i şi'riyye, mısra, şiir, evzan, kafiye ve edebî sanatların şiir bakımından önemi gibi konuları ihtiva eder.

Belâgat-ı Lisan-ı Osmanî, Ahmet Hamdi tarafından yazılan bir eser olup, klasik Arap belâgatının konuları olan fesahat, belâgat, meânî, beyan ve bedî konularını ihtiva eder.

Zübdetü'l-Beyan, Mihâlici Mustafa Efendi tarafından Daruşşafaka Mektebi'nde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Yazar eserinde beyan ilmini ve bu ilme bağlı olarak hakikat, mecaz, kinaye sanatlarını açıklamıştır.

Hadikatü'l-Beyan, El-hac İbrahim tarafından yazılan eser olup, ilim öğrenmenin güçlüğü, sarf, nahiv, beyan, bedî, belâgat ve fesahat konularını ihtiva eder. Yazar, esersindeki konuları Arap müelliflerin görüşlerine dayandırır.

Belâgat-ı Osmaniye, Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılmış bir eser olup, yazarın Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerinin kitap haline getirilişidir. Yazar eserinde kelâm, şiir, nesir, fesahat, belâgat , meânî, beyan ve bedî konuları üzerinde durmuş, işlediği konuların tarif ve izahında Arap ve Fars belâgatına bağlı kalmıştır.

Belâgat, S. Cazim tarafından yazılmış bir belâgat eseri olup, eserde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniye* adlı eseri tenkit edilir. Devamında ise Abdurrahman Süreyya ile Ahmet Mithat'ın tenkit yazılarındaki Türkçe yazım hatalarına değinen Cazim dilimizin ıslahı için de birtakım teklifler yapar.

Talim-i Edebiyat, Recâîzade M. Ekrem tarafından yazılan eser Tanzimat'tan sonra kendini hissettiren Batılı anlamdaki yeni edebiyatın esaslarını ve gayesini içinde barındıran, Türk edebiyatı tarihi nazariye geleneğinde bir çığır açan ve etkisi günümüze kadar devam eden bir nazariyat kitabıdır. Recâîzade, batı retoriğini esas alarak oluşturduğu eserinde klasik belâgat kitaplarından farklı olarak üslûp üzerinde durmuştur.

Şerh-i Belâgat, El-hac İbrahim tarafından yazılan eserde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniye* adlı eseri hakkındaki tenkitler yer alır.

Tedrisat-ı Edebiye, Abdurrahman Fehmi tarafından yazılan eser, *Talim-i Edebiyat ve Mebâni'l-İnşa* çizgisinde yazılmış ilk nazariyat kitabıdır. Yazar eserinde üslûp konusuna geniş yer vermiştir.

Mîzânü'l-Belâga, Abdurrahman Süreyya tarafından yazılan eser klasik manada bir belâgat kitabıdır. Yazar eserinde fesahat, belâgat, meânî, beyan, bedî konularını açıklamıştır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren neşredilen bir diğer eser de bizim de tez konumuzu teşkil eden Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* adlı eseridir. Said Paşa, eserinin girişinde "Mîzânü'l-Edeb" başlığı adı altında ilk önce II. Abdülhamit'e şükran ifadelerini sunar. Devamında ise eserinin yazılış sebebini açıklar. Yazar maarife hizmetin bir şükür vazifesi olduğunu düşünerek eserini yazdığını belirtir.

Mîzânü'l-Edeb, bir mukaddime, üç bap ve bir hâtimedden ibarettir. Yazar, eserinin tasnifini klasik belâgat eserlerinde gördüğümüz fesahat, belâgat, meânî, beyan ve bedî konularına göre oluşturur.

Yazar, mukaddimenin girişinde edebî fiilleri genel ve özel olmak üzere iki kısma ayırır. Yazara göre genel işler, beşerî fiillerin ihtilafından, asıl ve esasından bahseder. Özel işler ise dinî ve millî kurallara, şahsî ve tabîî kanunlara ve âdab kurallarına dayanır. Said Paşa, edebî ilimlerin kısımlarının ise âlimler arasında ihtilaf olunmuş bir mesele olduğunu; fakat edebiyatçıların çoğunun on iki olmasını kabul ettiklerini belirtir. Lügat, darf, iştikak, nahiv, meânî, beyan, aruz, kafiye, inşa, nesir,

karz-ı şiir, hatt, tarih ilimleri âlimlerin kabul ettiği edebî ilimlerdir. Bununla birlikte belâgat âlimleri meânî, beyan ve bedî ilimlerinin üçüne birden ilm-i belâgat adını vermişlerdir.

Said Paşa, klasik belâgat eserlerinin temelini teşkil eden fesahat ve belâgati mukaddimenin içinde müstakil başlıklar halinde açıklamıştır. Fesahat ilmini açıklarken Arap zevkinin bizim zevkimize uygunluk bakımından çok yakınlaştığını; fakat bu zevke tamamen kavuşamadığımızdan pek çok kelimeyi telâffuz ederken yanlışla düştüğümüzü belirtir. Devamında ise tenâfür-i hurûf, tenâfür-i kelimât, takid, takid-i lafzî, takid-i maneviye konularını dâir görüşlerini açıklayarak Türkçe ve Arapça metinlerden örnekler vermiştir. Yazar, bu konulara bağlı olarak lâfızlardaki sıklet ve tenâfüri anlamının zevk-i selim sahiplerine has bir yetenek olduğunu söyler. Yazar, belâgat ilminin bütün kısımlarını açıklamaya başladığı ilk konudan itibaren Arap belâgatçılarının görüşlerinden ve eserlerinden faydalanmış; bu çizgisini eserin son konusuna kadar devam ettirmiştir.

Mukaddimenin bir diğer müstakil başlığı olan belâgat konusunda ise belâgatin fesahatin bütün kurallarını içinde barındırarak mukteza-yı hale yani durumun gereğine mutabık kalmak olduğunu belirtir. Yazar belâgata dâir açıklamalarından sonra nesir yazmaya hevesli olanlara birtakım uyarılarda bulunur. Yazarın “Heveskâran-ı İnşaya İhtarât” başlığı adı altında sıraladığı uyarıların nesir yazmaya hevesli gelecek kuşakların istifade edeceği nitelikte olduğunu düşünüyoruz. Said Paşa ya göre bu uyarılar dikkate alınarak eserler yazılır ise ortaya çıkacak eser, cilâlanmış ayna gibi parlak görünür.

Yazar, belâgat ilminin bir alt başlığı olan “Eş’âra Dâir Mülâhaza” bölümünde şairlere dâir görüşlerini açıklar. Ona göre edebiyatımızda şiirleri ile tanınan eski edebiyatçılar, İran şairlerini taklit ederek şiir yolunu açmışlardır. Bununla birlikte eski edebiyat şairlerinin şiirlerinde gerçeğe aykırı tabirler, kabul görmeyen mübalâğalar, müstehcen teşbihler kullandıklarından şiirde lisanımıza özgü bir yol açılmamıştır. Yazara göre eski şairler, şiirlerini yazarken abartılı teşbihlere, gerçeğe aykırı hayallere, tasvirlerle gerek görmeselerdi; bugün şiirimiz yüksek bir mevkiye gelecekti.

Said Paşa, eski edebiyat şairlerinin şiirlerine dâir tenkitlerini sıraladıktan sonra eski şairlerin divanlarından gerçeğe aykırı tabirler, abartılı teşbihler çıkarıldığı takdirde eski şairlerin şiir yazmadaki ustalıklarının ortaya çıkacağını belirterek Hâkanî’nin *Hilye’sini*, Fuzûlî’nin *Mecnun u Leyla’sını*, Şeyh Galib’in *Hüsn ü Aşk’ını*, Yahya Bey’in *Gülşen-i Râz’ını*, Sâbit’in *Mesneviyât’ını* övgüye lâyık eserler olarak misâl gösterir.

Yazar, mukaddimeyi eski şairlerin manzum eserlerinden şetçiği şiirlerden oluşan bir güldeste ile bitirir. Yazarın “Kudemâ-yı Şuarâmızın Divanlarından Müntehab Âsar-ı Manzume” başlığı adı altında oluşturduğu güldestede toplam yüz otuz divan şairinden şiir örnekleri yer almıştır. Said Paşa’nın “pek büyük bir bahçeden toplanmış pek küçük bir çiçek destesi” diye nitelediği şiirler belli bir tasnif ve sıralamaya göre yapılmamıştır. *Mîzânü’l-Edeb*’in seksen üç sayfasını teşkil eden güldestede Fuzûlî, Nâbî, Nef’î bir hayli şiir örneği olan divan şairleridir. Yazarımız, *Mîzânü’l-Edeb*’in başından sonuna kaleme aldığı her konuyu misâller vererek açıklama yolunu tercih etmiştir. Yazarın, fesahat, belâgat, meânî, beyan, ve bedî gibi

belâgat iliminin konularının tarif ve izahında kendi kurmuş olduğu Türkçe cümleleri misâl olarak verse de bu misâllerin büyük bir bölümünü eski edebiyattan şiirler tutar. Biz bu misâller hakkındaki değerlendirmeyi daha somut hale getirmek için *Mîzânü'l-Edeb* 'in misâllerini bir tasnif altında ve tablolar halinde göstereceğiz.

ESKİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Ahmedî	1	
Ahmet Paşa	1	
Âlî	4	
Âlî	2	
Arif Süleyman Bey	1	
Asım Çelebizade	4	
Atayî	1	
Aynî	3	
Bâkî	13	
Basiri-i Bağdadî	1	
Basri	1	
Beliğ	11	

ESKİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Ca'fer Çelebi	1	
Celâl Çelebi	1	
Cenâbî	1	
Cevrî	2	
Civanî	1	
Derviş Şinasi	1	
Ebussuud	2	
Emrî	1	
Esad-ı Bağdadî	2	
Fâiz	1	
Faruk	1	
Fasih	1	
Fasihî	1	
Fehim	6	
Feyzi-i Kadim	1	
Fıtnat Hanım	9	
Fuzûlî	61	1
Hakanî	1	
Hâkî	1	
Hâletî	1	
Hâmî	3	
Hâmi-i Amidî	13	
Haşmet	1	
Hâtemî	1	

ESKİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Hayâlî	4	
Hayri	1	
Hâzık-ı Erzurumî	2	
Hazreti Mevlâna	1	
Hoca Tahsin Efendi	1	
Hulûsî Dede	1	
İbn Kemâl	5	
İbrahim Hakkı (Erzurumlu)	2	
İffet	1	
İmmetullah Hanım	1	
İshak	1	
İsmail Hakkı	1	
İsmail Hakkı Efendi	1	
İzzet Ali Paşa	1	
İzzet Bey	1	
Kâmi-i Karamanî	1	
Kâni-i Kadim	1	
Kanuni Sultan Süleyman	5	
Kelîm	1	
Kirâmî	1	
Lâlî	1	
Lebib-i Amidî	13	
Makâlî	2	
Mantikî	1	

ESKİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Mesud Lütfi Efendi	1	
Mesud Lütfi Efendi	2	
Mevkufatî Mehmed Efendi		1
Mezâkî	1	
Münif	1	
Nâbî	62	
Nâdirî	3	
Nahifî	2	
Nâilî	3	
Naîm	1	
Nazım	10	
Nazmi	1	
Nebâtî-i İranî	1	
Necati Bey	5	
Nedim	17	
Nedim-i Kadim	2	
Nef'î	19	
Neşâtî	3	
Nev'î	3	
Nevres	6	
Neylî	1	
Nisârî	1	
Nizâmî	1	
Okçuzade Şâhî	1	

ESKİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Pîrizade Sâhib	1	
Râfet	2	
Rağıb Paşa	27	
Rahikî	1	
Rahmi	3	
Rahmi-i Kırımî	5	
Rahşanî	1	
Râsih	1	
Râsim	1	
Râşid	4	
Râşid-i Amidî	2	
Râşid-i Kadim	3	
Râzî	1	
Refî'	1	
Riyâzî	2	
Rızâyî	2	
Rûhi-i Bağdadî	7	
Rûmî	1	
Rüşdî	2	
Sâbit	6	
Sabri	1	
Sâmi'î	1	
Seyyid Vehbî	3	

ESKİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Sırrı Paşa		1
Sinan Paşa		1
Sultan Selim-i Sâni	1	
Sultan Veled	1	
Şeyh Galib Dede		
Şeyhülislâm Yahya Bey	2	
Şeyh Niyazi	2	
Şuûrî	2	
Tâcî	1	
Tâlib	3	
Vâhidî	1	
Vahyî	1	
Vâkîf	1	
Vâli-i Amidî	10	
Vassaf Abdullah Efendi	1	
Veysî	5	
Yahya	1	
Zamirî	3	
Zekâyî	2	
Zuhurî	1	

YENİ DEVİRDE ESKİ YOLDA YAZILMIŞ OLANLAR

İsim	Nazım	Nesir
Âgah	13	
Âkif Paşa	1	
Arif	1	
Arif Hikmet Bey	7	
Arifî Ahmet Paşa	1	
Atıf	2	
Azmi-i Amidî	4	
Bahâyî	2	
Basirî	4	
Cevdet Paşa	10	
Defterdar Behcet	1	
Emin	1	
Esad Muhlis Paşa	7	
Fennî	1	
İzzet Molla	10	
Münib	1	
Nüzhet	23	
Pertev Paşa	3	
Raşid-i Müverrih	1	
Reşid Paşa	1	
Sadullah Paşa	1	2
Safvet	1	
Sâmî	13	

YENİ DEVİRDE ESKİ YOLDA YAZILMIŞ OLANLAR

İsim	Nazım	Nesir
Süleyman Fehim	1	
Sünbülzade Vehbi	6	
Sürûrî	1	
Vâsıf	4	

YAZAR ADI VERİLMEYİP ESKİ YOLDA YAZILMIŞ OLANLAR

İsim	Nazım	Nesir
.....	81	

YENİ EDEBİYAT

İsim	Nazım	Nesir
Abdülhak Hamit Tahran	1	
Ahmet Mithat Efendi		2
Muallim Naci	5	
Namık Kemal	12	2
Recâizade M. Ekrem	4	5
Şinasi	5	

**MÎZÂNÜ'L-EDEB'DE GÖRÜŞLERİNDEN İSTİFADE EDİLEN
ARAP BELÂGATÇILAR VE ESERLERİ**

İsim	Eser
Abbas bin ferecü'l-riyâşî	
Ahmed Bin Abdürrabbih	<i>İkdi'l-Ferîd</i>
Dürüsteveyh	
Ebu'l-Ved'a	<i>Hutab-ı Erbain ve Duaniye</i>
Ebu Temmam	
Ferazdak	
Hafâcî	<i>Sırrü'l-Fesaha</i>
Halîl	
Hatîbî	<i>Şerh-i Telhîs</i>
Hazreti Ali	<i>Hutbetü'l-Beyan</i>
İbn Cinnî	
İbn Düreyd	
İbn Esîr	<i>el-Meselü's-Sâir fî edebi'l-kâtib</i>
İbn Hicce	<i>Hizânetü'l-Edeb</i>
İbn-ün Nefîs	<i>et-Tarîk ilâ el-Fusaha</i>
İbn Nübâte	
İmam Süyûtî	<i>Müzhir</i>
Kuss bin Sâ'idetü'l-İyâdî	
Sadeddin Teftazânî	<i>Mutavvel</i>
Sehban	
Sekkakî	
Şeyh Abdülkâhir	
Şeyh Bahaüddin Sübkî	<i>Arusü'l-efrah</i>

Taceddin Sübkî

Şerh-i Minhac

Zemahşerî

Esâsü'l-Belâga

**MÎZÂNÜ'L-EDEB'DE MÎSÂL OLARAK VERİLEN
ANONİM MAHİYETTEKİ PARÇA VE ESERLER**

Durub-ı Emsâl

14

Mîzânü'l-Edeb'de yer alan misâlleri somut hale getirdiğimiz bu tablonun en dikkat çekici yönü, eski edebiyata dâir şiir örneklerinin sayı bakımından yeni edebiyattan şiir örnekleriyle kıyaslanamayacak derecede fazla olmasıdır. Bir diğer dikkat çekici nokta ise *Mîzânü'l-Edeb*'de görüşlerinden istifade edilen Arap belâgatçılarının ve eserlerinin tablosudur. Biz bu tablolar ile Said Paşa'nın kitabındaki edebiyat nazariyesi bilgilerini Türk edebiyatından seçtiği metinlerle örneklendirdiğini; kuramlarının kaynağını, tasnifini ve açıklamalarını ise eski anlayışa bağlı kalarak oluşturduğunu anlıyoruz.

Yazar, fesahat ve belâgat kavramlarını açıkladıktan sonra belâgat ilminin kadrosunu oluşturan meânî, beyan ve bedî ilimlerini açıklar. "İlm-i meânî" başlığı adı altında açıkladığı meânî, yazarın dört yüz sayfalık eserinde 121 sayfa ile eserinden en geniş yer verdiği bölümdür. Yazar bu bölümde meânî ilimine dâir kavramları sekiz fasılda açıklamıştır. Ahval-i isnad-ı haberî, müsnedün ileyhin ahvali, müsnedin ahvali, müteallkât-ı fiil, kasr, inşa, vasl ve fasl, îcaz ve itnab yazarın sekiz fasılda açıkladığı konulardır.

Said Paşa, belâgat ilminin bir diğer şubesi “ilm-i beyan”ı beş fasılda açıklar. Teşbih, hakikat ve mecaz, istiare, tehzib ve ıslah-ı eser yazarın beş fasılda açıkladığı konulardır. Yazar beyan ilminin konularını açıklarken icmal balığı ile genel bir çerçeve çizmiş, tafsil başlığı adı altında ise konuları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yazar bu babın beşinci faslında ise “Tehzib ve Islah-ı Eser” başlığı adı altında ise nesir ve nazım türünde eser yazan edebiyatçıların dikkate alması gereken noktalara işaret ediyor.

Mîzânü'l-Edeb'in üçüncü babı ise “ilm-i bedî”ye tahsis edilmiştir. Yazar, üçüncü babı bedî ilmine tahsis etmekle belâgat ilminin kadrosunu tamamlamış bulunmaktadır. Yazarımız bedî ilmini klasik belâgat eserlerinde gördüğümüz sanayi-i lâfziyye ve sanayi-i maneviye tasniflerine bağlı olarak açıklar. Lâfız ve mana sanatlarını açıklarken misâllerini eski edebiyattan şiiirlerden vermiştir.

Said Paşa, bedî ilmine dâir açıklamalarına ek olarak “lâhika” başlığı adı altında sirkat-i şiiir, iktibas, tazmin, telmih ve hitâbet konularını açıkladıktan sonra “hâtıme” ile eserini bitirir. Yazar, hâtımede seci ve güzel sanatların kelâmdaki mananın güzelleşmesine vesile olduğunu belirtir. Devamında ise kelâmı secili yazacağız diye sözün yapmacık hale getirilmesinin, kelâmdaki lâfızların ve mananın tabîî güzelliklerinin gitmesine neden olacağını söyler.

Mîzânü'l-Edeb, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi anadilimizle yazılmış edebiyat eserlerinden olup, kendimize özgü sanat, edebiyat ve bediiyat nazariyesi oluşturma çabasında olan bir belâgat eseridir. Biz bu tez çalışmasıyla estetik birikimimizin bilinmeyen bir yönünü gün yüzüne çıkarmayı hedefledik. Bu

hedef doğrultusunda yaptığımız araştırmalar neticesinde birtakım saptamalarda bulduk. Bu saptamalardan birisi Türk edebiyatı tarihi edebiyat nazariyesi geleneğinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe olarak neşredilen nazariyat eserlerinin kuramlarını iki çizgide oluşturduklarıdır.

Birinci çizgide yer alan eserler Türkçe yazılmış olup, örneklerini Türk edebiyatının metinlerinden seçmiş olup, kuramlarını eski anlayış çerçevesinde Arap belâgatını ve belâgatçıları esas alarak oluşturmuşlardır. Bu eserlerin başında klasik Arap belâgatının konularını eksiksiz bir şekilde anlatan *Belâgat-ı Lisan-ı Osmanî* gelir. *Belâgat-ı Osmaniye*, *Hadikatü'l-Beyan*, *Mîzânü'l-Belâga*, *Sefîne-i Belâga* eserlerindeki sanat ve edebiyat kuramları da eski anlayış temel alınarak oluşturulmuştur.

İkinci çizgide yer alan eserler, tasnif, tarif, izah, kaynak, yöntem, içerik bakımından eski anlayışı gözeterek, batı retoriğine dayalı olarak kuramlarını oluşturmuşlardır. Çizgisini eski anlayışı gözeterek batı retoriğine dayandıran ilk eser *Mebâni'l-İnşa*, bizim batıya açılan ilk nazariyat kitabımızdır. Bir diğeri eser de Recâizade M. Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* adlı eseridir. *Mebâni'l-İnşa*'da tam bir açıklığa kavuşamayan batı retoriğine dayalı konular, *Talim-i Edebiyat* ile daha açık ve sistemli bilgiler halinde verilmiştir.

Mîzânü'l-Edeb ise Said Paşa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe olarak yazdığı bir edebiyat nazariyesi kitabıdır. Yazarın eserini Türkçe olarak yazması ve edebiyat nazariyesine ait örneklerini Türk edebiyatının metinlerinden seçmiş olması, Mîzânü'l-Edeb'in *Talim-i Edebiyat* çizisinde bir eser

olduğunun göstergesidir. Bununla birlikte Said Paşa, eserinin kaynağını ve tasnifini Arap belâgatını ve belâgatçılarını esas alarak eski anlayış çizgisinde oluşturmuştur.

Sonuç olarak Türk edebiyatı edebiyat nazariyesi geleneğinde Mîzânü'l-Edeb, Türk edebiyatının kendine özgü sanat, edebiyat ve bediiyat kuramını oluşturma çabasında olan bir edebiyat nazariyesi kitabıdır.

“Türk edebiyatı Tarihi Edebiyat Nazariyesi Geleneğinde Mîzânü'l-Edeb'in Yeri” konulu tez çalışmamızın nazım ve nesir türünde bir eser yazmaya hevesli olanlara, edebiyatçılara ve bundan sonra yapılacak akademik araştırmalara kaynak oluşturabilecek nitelikte bir çalışma olduğu kanaatindeyiz.

MÎZÂNÜ'L-EDEB'İN METNİ

{ TAHDÎS-İ NİMET }

Heveskâran-ı maârifin nazar-ı istifadesine vaz' olunan bu eser bihîn-i te'lifât-ı adîdesiyle Kütüphane-i Milliyemizi tezyîn eden Diyarbakırlı saadetlû Said Paşa Hazretleri'nindir.

Bu eser kavâid-i edebiyenin mîzanı ve bir düstur-ı sıhhat unvanıdır. Edebiyat-ı Osmaniye'de kesb-i mahâret etmek isteyen heveskârân-ı edebe rehber-i tarîk-i belâgat olacağını cüz'î mülâhaza meydana koyar.

Sinîn-i vefireden beri tab' ve neşr ile iştigal eyleyen bu kemterleri bu defa da böyle bir eser-i sahihin vasıta-i neşri olmakla müftehirim, nasıl iftihar etmeyeyim, neden müteşekkir olmayayım ki rûz-ı fîruz-ı cülûsu matla-ı envâr-ı maârif olan veliyyün-ni'meti bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin sâye-i terakkiyât-vâye-i mülûkânelerinde (*Mir'at-ül İber*) gibi bir külliyât-ı tarih, (*Mîzanü'l-Edeb*) gibi bir düstur-ı belâgatın tab'ına vasıta olmak nimeti bana müyesser olmuştur. Zaman-ı adalet-nişan-ı veliyyün-ni'met-i af-tâb-ı asâyiş ve ulûm ile münevver bir devr-i celil olduğundan her sâî mahzar-ı mükâfât olmakta, her gayûr gayretinin mahsulünü görmektedir.

Şehensâh-ı maârif-penâh, hüdâvendigâr-ı kudsiyet-i iktinah, hakan-ı âlîşan, sebeb-i emn ve eman padişahımız efendimiz hazretlerinin inayet-i aliyye ve avâtıf-ı seniyye-i hilâfet-penâhîleri bizim gibi acezeye saye saldıkça inşallah sa'y-ı mur-

ânemizin nice nice mükâfâtını görmekle bahtiyar oluruz. Allah o sultan-ı a'zamı millete bağışlasın âmin.

Asır Kütüphanesi sahibi

KIRKOR

{ MİZAN-ÜL EDEB }

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Hamd ve sena ol mübdi'-i bedâyi'-i kâinata sezâdır ki insan nazarını her ne cihete atf edecek olsa masnu'ât-ı celîlesinden bir bedî'a-i hayret-fezâyâ müsâdif olur ki lisan ve vicdan

ففي كلي شيء له اية * تدل علي انه واحد²¹

tevhîd ve temcîdini tezekkür etmemesi mümkün olamaz. Salât ve selâm.

خلقت مبرءا من كل عيب

كانك خلقت كما تشاء²²

medîha-i ekmeliyyet-i sarîhasına mâ-sadak olan ol mefhar-i mevcudâta ahrâdır ki zat-ı kudsiyyet-i âyât-ı risâlet-penâhîler²³ لولاك لما خلقت الافلاك²³ münîfiyle ale-l-umûm bedâyi' mükevvenâtın illet-i gâiyye-i kadîmesi ve hilkat-ı ulyası, derya-yı fitratın en muazzez dürre-i yetîmesidir. Sallallâhü aleyhi ve selem ve alâ âlihi ve ashâbihi ellezine hüm nizam beyt-ül ibdâ ve-t-tekvîn. Ve kıvâm-ı erkân-ül belâg ve-d-dîn.

Cülûs-ı hümâyun-ı hazret-i padişahîden berü maârif-i medeniyyemizde eski hale nisbetle meşhûd-ı uyûn-ı şükran olan teceddüd mevsim-i şitâdan infisâl ve

²¹ Fe-fî külli şey'in lehû âyetün* Tedülle alâ ennehû vâhidun: Göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün değişmesinde akıl sahipleri için Allah'ın varlık ve birliğine, kudret ve rahmetine işaret eden pek çok deliller vardır.(Arapça beyit)

²² Hulikte müberreen min külli aybin * Keenneke kad hulikte kemâ teşâu: Bütün kusurlardan arıtılmışsın; sanki arzu ettiğin surette halketmiş Hüda. (Arapça beyit)

²³ Levlâke lemâ halaktü'l-eflâk: Bu ibare Allah'ın Hz. Peygamber ile ilgili olarak söylemiş olduğu "Levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâk" (Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.) hadis-i kudûsinin kısaltılmış halidir.

mevsim-i bahara ittisal eden bir bahçenin haline muadil olduğunu hakâyık-ı şinasânın hiçbirisi inkâr edemez. Bu hal saadet-iştimâl ise

يحوم حول ذراه العالمون كما
تري الحجيح ببيت الله معتركا

neşîdesinin medlûl-i hikmet şumûlü olan şehenşâh-ı bî-müdânî veliyyün-ni'met bî-minnetimiz es-sultan-ül Gazi {Abdülhamid Han-ı Sânî} edâm-Allahü şevketühü ve hilâfetühü bi-hürmet-ül seb'a-l mesânî efendimiz hazretlerinin ulûm ve maârif-i insaniye ve kemâlât-ı medeniyemizin terakkisi hakkındaki ikdâmât-ı azîme-i mülûkânelerine büyük bürhandır.

لا زالت اشجار حديقة الملك مخضرة بمدرار عواطفه و ازهار روضة العدل منضرة بامطار عوارفه

Revecgâh-ı kemâlât olan böyle bir asr-ı celîlde maârifî hizmet îfa-yı vazife-i şükür ve mahmidet olacağından o vazifeyi edaya medar ve ebna-yı vatana naçizâne bir yadkâr olmak üzere ilm-i belâgati hâvî işbu eser câmi'-ül kusuru yazıp {*Mîzanü'l Edeb*} tesmiye eyledim.

Maksadı hizmet-i hâlisâneye münhasır ve mamafih noksan-ı iktidarını mukîr olan bir sahib-i eserin hatfâsından dolayı hedef-i muaheze olmamasını şîme-i mürüvvet iktiza eder. Binaenaleyh mütalâa buyuracak zevatın tesadüf edecekleri hatalarımızı kalem-i afv ve müsâmaha ile tashih edecekleri ümidindeyiz.

Allah veli et-tekvin ve-l insan. Ve hüve-l münezzeh min-el hatâi ve'n-noksan. Ve nahnü-l insan. Ve'l insan-ı mürekkeb min-el niyan.

MUKADDİME

Ef'âl-i edebiyye âmme ve hassa kısımlarını münkasım olup birincisi ıtlak üzere ef'âl-i beşeriyenin ihtilâfından ve şu ihtilâfın asıl ve esasından bahseder. Bahsettiği şeyler fezâile muhabbetin ve rezâile buğz ve husûmetin esbâb ve derecâtından ibarettir.

İkinci kısım tafsil üzere levâzım-ı mutebere-i beşeriyeyi hâvi ve envâ-i selâseyi muhtevîdir.

Envâi mezkûrenin birincisi Hak Teâlâ Hazretleri'ne nisbetle insanın levâzım-ı husûsiyesi olan âdab-ı dîniye ve milliyedir. Buna şeriat ıtlak olunur.

İkincisi insanın zatına nisbetle levâzım-ı mahsusasıdır. Şu nev'e âdab-ı şahsiye ve nevâmîs-i tabîiye denilir.

Üçüncüsü başkalarıyla itilaf ve muâşerete nisbetle insanın levâzım-ı mahsusasıdır. Buna da âdab-ı medeniye tesmiye edilir. Nev'i beşerin bazıları bazılarına ne suretle muhabbet ve muamele ile mükellef oldukları ve herkes hemcinsinin nefret ve hüsn-i kabulüne ne makûle ef'âl ile mahzar olacağı –mebâhis ve mesâil- şu üçüncü nev'in kavâid-i esasiyesidir. Kavânîn-i medeniyyeye ve hey'ât-ı içtimaiyyenin ihtilâf ve ahvâline taalluk eden nevâmîs-i ameliyenin marifeti ve bu nevin müteferriâtındandır.

Ef'âl-i edebiyenin âmme ve hassa kısımlarından her birisinin masdarı vardır. Birinci kısmın masdarı tabî, ikincisinin masdarı vaz'îdir.

Masdar-ı tabî Cenabı Hak'tan insana mevhibe olan nur-ı tabiattır. Bunun mercii yalnız zevkin selâmetidir.

Masdar-ı vaz'înin mercii ikidir. Birisi kütüb-i mukaddese, diğeri ezminenin, emkinenin, eşhasın ahval ve itibarâtı üzerine mevzu, kavanîn-i edebiyeden bahis olan müellefât-ı beşeriyedir. Bizim şu kitapta bahsedeceğimiz ulûmun mercii budur.

Ulûm-ı edebiyenin aksâmı beyn-el ulemâ muhtelifun fihadır. Lâkin taksimleri hasrî olmayıp ca'lı olduğundan edebiyunun ekseri on iki olmasını kabul etmişlerdir ki: Lügat, sarf, iştikak, nahv, meânî, beyan, aruz, kâfiye, inşa, nesir, karz-ı şiir, hatt, tarih ilimleridir. Ulemânın bazıları ilm-i bedîi re'sen ilim ittihaz ve bazıları ilm-i beyanın aksamından ad ettiler. Mezkûr on iki ilmin sekizi usûl ve dördü fûrûdur.

Usûle müteallik olan ulûmda ya müfredât, ya mürekebâtan bahis olunur.

Müfredâtan bahseden ilmin mebâhisi elfâzın cevâhir ve mevâdına müteallik ise (İlm-i lûgat), suver ve hey'ât-ı elfâza müteallik ise (İlm-i sarf), asâlet ve fûrûyetle bazısının bazısına intisabını bildirir ise (İlm-i İştikak) tesmiye kılınır.

Mebâhis ıtlak üzere mürekkebâta taalluk eder ise bu taalluk heyet-i terkibiye ve te'diyye meânî-i asliye üzerine mebnî olduğu halde (İlm-i nahv), asıl manaya mugâyir ifade itibarına mübtenî bulunduğu takdirce (İlm-i meânî), ifade-i mezkûrenin merâtib-i vuzuhtaki itibarına mebnî ise (İlm-i beyan) denilir.

Mebâhis vezin cihetiyle mürekkebât- mevzûneye müteallik olduğu surette (İlm-i aruz), ebyâtın evâhirine taalluk eder ise (İlm-i kâfiye) ıtlak edilir.

Fürûa müteallik ulûmdan nukûş-ı kitâbeti bildiren ilme (İlm-i hatt), manzuma mahsus ilme (İlm-i karz-ı şiir), mensurdan bahseden ilme (İlm-i inşa-nesir), bahis bunların maadasına taalluk eylediği surette (İlm-i tarih) tesmiye olunur.

Teressül ve hitâbet ilm-i inşa-nesrin, muhâzarat ve terâcim-i ahval ilm-i tarihin, bedi' zikr olunduğu üzere ilm-i beyanın fer'idir.

Ulûm-ı Arabiyye ulemâsı meânî ve beyan ve bedi' ilimlerinin üçüne birden (İlm-i belâgat) ıtlak eylediler.

Ulemâ-yı müşârünileyhüm hazerâtı ebniye-i elfâza nazaran ilm-i sarfı ve elfâzdan tereküb edecek kelâmın hâvi olacağı kelimelerden herbirinin i'rabına nazaran ilm-i nahvi vaz eyledikten sonra elfâzın terkiibinde olan umûrî nazar-ı dikkate alıp ilm-i belâgati vaz etmişlerdir.

Belâgat üç fenni câmi olup evvelâ mana-yı muradın te'diyesinde onunla hatadan, saniyen vasıtasıyla ta'kîd-i maneviden, sâlisen tahsîn-i kelâma taalluk eden şeylerden bahseden ilimdir. Vech-i tafsîl üzere evvelkisine ilm-i meânî, ikincisine ilm-i beyan, üçüncüsüne ilm-i bedi' denilir. Kelâm, evvel ve sâni itibariyle lafızca fasîh ve lâfız ve manaca belîğ olur. Üçüncüsü ise arz-ı hâriciden ibarettir.

FESAHAT

Dünyada min-el kadim müstamel olan elsineden herbirisinin hâvi olduğu elfâz ale-l umûm istimal için vaz olunmuş ve çok vakitler kullanıldıktan sonra temâdî-i dühûr ve tekâdüm-i asûr ve o lâfızların bazılarını daire-i istimalden çıkarmıştır. Binaen-ala-zâlik hiçbir lâfız aslında vahşî ve garip ad olunmayıp geçmişte kesîrû-l-istimal iken sonra daire-i istimalden çıkarılan elfâzın metrûkiyet cihetiyle istimleri muhill-i fesahat ad eyledi.

Mütekaddimin-i Arabın ne makule kelimeleri kesret üzere kullandıkları ise - zamanın imtidadıyla vesâit-i vukûf ve malûmatın inkıtandan nâşî- itla'ca fıkdan-ı imkâna müsâdif olduğundan ezmine-i kadîmede Araplarca kesîr-ül istimal olan lâfızları bilmeye medar olacak zabıta vaz'ına mecburiyet hâsıl olmuştur. Şu mecburiyetten ötürü müteahhirin-i ulema-yı belâgat "*Müfredde fesahat: Tenâfür-i hurûftan, garâbetten, kıyas-ı lügaviye muhalefetten sâlim olmasıdır*" diyerek zabıta vaz ettiler.

Ulemâ-yı belâgatin gerek elfâz için vaz eyledikleri şu zabıta ve gerek belâgat hakkında ittihaz etmiş oldukları kâide müfredât ve mürekkebât-ı Arabiye mevzu idi.

Lisan-ı Fârisî'nin Arabî ve lisan-ı Osmanî'nin hem Arabî hem de Fârisî lügatleriyle mahlût ve memzûc bulunduğu cihetle o zâbıta ve kâide sonra şu iki lisanca da taammüm eyledi.

Mamafih *Kur'an-ı Kerim* lisan-ı Arabî ile münzel olduğundan şu lisan-ı celîl millet-i İslâmiyece lisan-ı din ad olunmuş ve ulemâ-yı İslâm tarafından meânî ve beyan ve bedi' ilimlerinin tedvînine himmet olunup şu ilimlerin zavâbit ve kavâidi dahi lisanımızda nazım ve nesrin hüsn-i tertîb ve tanziminde esas-ı fesahat ve belâgat ittihaz kılınmıştır.

Fesahatle kelime ve kelâm ve mütekellim tavsif olunup kelime tavsif olunur: “Kelime-i fasiha”, “kelâm-ı fasih”, “kâtib-i fasih” gibi.

Belâgatle yalnız kelâm ile mütekellim tavsif olunup kelime tavsif olunamaz. Binaenaleyh “kelâm-ı belîğ” , “şâir-i belîğ” denilir. Lâkin “kelime-i beliga” denilemez.

Müfredin fesahati yukarıda zikr olunduğu üzere tenâfür-i hurûftan, garâbetten, kıyas-ı lügaviye muhalefetten sâlim olmasıdır.

(Tenâfür) lafızca lisanda sıklet ve nutukta usret husûlüne sebep olan bir haldir. Bu hal, sıklet ve usretçe ya bir suret-i mütenâhiyede bulunur: Elfâz-ı Arabî'den “hi'ha” ve elfâz-ı Türkiye'den “kırktırtırmak” lafızları gibi. Yahut sıklet ve usret derece-i mütenâhiden -suret-i mütefâvitede- mâdunu bulunur: Elfâz-ı

Arabî'den “müsteşzir”, “müsteşrif”, “mele'a” ve elfâz-ı Türkiye'den “şırlağan” , “başlangıç” , “çerez” lâfızları gibi.

İbn Düreyd *Cemhere*'de der ki “Hurûf-ı mütekâribe^[1] nin birinden diğerine intikal ederken dilde sıklet hâsıl olur. Hurûf-ı mütebâide^[2] nin birinden diğerine intikalde o sıklet hâsıl olmaz. Zira lisan ki hurûf-ı fem^[3] den ve hurûf-ı zelâka^[4] dan birisine intikal ettirmeksizin hurûf-ı halk^[5] dan istimal edecek olsak bir gizli âvaz ve muhtelif hareketler ile lisana külfet vermiş olursun.

Görmez misin ki (ح ه) harflerini telif etsek lügatin bazılarında mahreçlerinin yakınlığı cihetiyle hemzeye ha'ya tahavvül etmiş bulursun: “em vallah” “hem vallah” gibi. Bu illetten ötürü Araplar “ırak” diyecek yerde “hirak” dediler. Ve bazı elsinede kezâlik kurb-ı mahreçleri sebebiyle he'yi (ه) ha'ya (ح) dönmüş bulursun. Biinaenalazâlik mahreçleri uzak olan hurûftan mürekkebe kelime güzel olur. İbn Düreyd Halîl'den nakl ile der ki “harf-i ha'da (ح) boğaz kısılmak olmasa ha (ح) ayn (ع) harfine benzer. Bunun için ha ile ayn bir kelimedede bulunamazlar. Ha (ه) dahi böyledir. Lâkin herbirisinin başka başka manası olursa fi'l-asl iki kelime oldukları halde birleşebilirler: “Hayyehelâ” gibi ki (hayye) başka, (helâ) başka kelimedir.”

[1] Hurûf-ı mütekâribe (د ذ) , (د ذ) , (ض ظ) harfleri gibi mahreçleri yakın olan harflerdir.

[2] Hurûf-ı mütebâide (ب ع) , (م ج) harfleri gibi mahreçleri uzak olanlar.

[3] Hurûf-ı fem (ب م ف و) harfleridir.

[4] Hurûf-ı zelâka nutka sürat veren harflerdir ki (ب ر و ل م ن) harflerinden ibarettir. Bunların maadasına hurûf-ı musammet denilir.

[5] Hurûf-ı halk (أ ه غ ع خ ح) harfleridir.

Sa‘deddin Teftâzânî *Mutavvel*’de der ki: “*Ebû Temmâm*’ın – *كريم متي امده* – *امده والوري*²⁴ kavlinde ha (ه) ile ha (ح) beyninde tenâfîr bulunduğu için musannef “emdehhü” lâfzında sıklet olduğunu beyan etmiş ise de musannefin bu ifadeden muradı “emdehhü” lâfzında (fesahate hâlel vermeyecek derecede) az bir sıklet olduğu halde ikinci “emdehhü” lâfzında birinciye yanaşıp sıklet-i tezâ‘uf etmekle tenâfîr hâsıl olur sureti olması melhuzdur. Halbuki “emdehhü” lafzı mücerred bulunduğu halde gayr-i fasih olduğuna dair itiraz vârid olmamıştır. Zira Kur'an-ı Kerim’de dahi bu misillü lafız vâkidir: (Fesebbih) gibi. Kur'an-ı Kerim’in müstemel olduğu elfaz-ı şerîfeye kelâm-ı gayr-ı fasih demek müminin cür'et edemeyeceği hallerdendir.”

Kur'an-ı Kerim’de mevcut bir lâfza ya terkiib-i hurûf, yahut garâbet ve muhalefet-i kıyas gibi ahvale zenâben itiraza cür'et edenlerin itirazları zevk-i fitrîlerinin malûliyet ve fesadına ve kendi malûmatlarının noksanına haml olunur. Zira zaman-ı saadet Beni Adnan ve Kahtan bülegâsının en ziyade galebelikli zamanı iken ihtidâ etmemiş olan bülegâ-yı Arap bi-l-itina tedkik ve taharrî etmiş oldukları halde *Kur'an-ı Kerim*’de fesahate mugâyir elfaz olmadığını tasdik ile beraber âyât-ı *Kur'aniye*’ye sihirdir demekle başladılar. Sonra gelenler fesahati tefrikçe zevk-i fitrî ashabından olan bülegâ-yı kadîme ve Arab-ı âribenin kâ'bına bile varamayacakları kendilerince musaddaktır. Şeker tatlı iken zâikasında illet olan kimse hissedemeyeceği gibi zevk-i selim-i fitrî ashabından olmayanlar da elfazdaki sıklet ve hıffeti hakkıyla hissedemezler. Buna dâir aşağıda bazı mebâhis derc olunacaktır.

Halil der ki “ *Pek çirkin bulduğum “ممنوع” hi'ha’ lafzını işittiğim vakit “böyle kelime terkip olunamaz” diyerek inkâra mecbur oldum. Sonra Arabın sikât-ı*

²⁴ Kerîmün meta emdehhü emdehhü ve'l-vera: O kerimdir. Onu ne zaman övsem insanlar yanımdayken överim. Zikreden: Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Sütun Yayınları, İzmir 2006, s. 38.

ulemâsına müracaatla sual eyledim. Bu kelimenin telifini inkar edip doğrusu “خضع” hı’hadır dediler.”

Şeyh Behâüddin Arûsü’l-efrâh’da der ki “Tenâfür ya cidden tebâid-i hurûf için yahut tekârübleri için olur. Zira bu hal ayakta bağ olduğu halde tafra (sıçramak) gibidir.”

Hafâcî Sırrü’l-Fesaha’da der ki “Bizim için birtakım elfaz vardır ki hurûf-ı mütekâribe olduğu halde hiçbirisinde tenâfür yoktur: “Şecer” , “ceyş” , “fem” lafızları gibi.”

Yekdiğerine şiddet-i tekârübü olan harflerin ikisi yahut üçü bir kelimedede müctemi’ olur ise o harflerin cirs (âvaz) lerinde olan kuvvetleri itibariyle takaddüm ve teehhürleri vuku bulur. Ve kuvvette mukaddem olan harfi veliyy eden harf-i zâif müteharrik olmayıp sakin bulunursa öyle kelimedede tenâfür his olunamayacağı cihetle fesahat mevcut olur: (الم عهد) gibi.

Şeyh Bahaüddin der ki “ Tenâfürü husûle getirmekte tekârüb ve tebâid-i hurûfun istivâsı, gayet vifakta olan iki meselin ve gayet hilâfta olan iki zıddın istivâsına benzer. Misleyn ise şiddet-i tekârübleri, zıddeyn ise şiddet-i tebâidleri cihetiyle müctemi olamaz. Binaenaleyh hal bir mahalde ki hurûf-ı mütebâide ve hurûf-ı mütekâribe aralarında dair ola: Hiffet, hurûf-ı mütebâidede görünür.”

İbn Düreyd Cemhere’de der ki “Ebniyenin en güzeli mahreçleri biri birinden uzak bulunan harflerin imtizacıyla terkip olunmuş kelimedir. Musammetü’l-hurûf bir rubaî bulamazsın ki hurûf-ı zelâkadan biriyle mümtezic olmaya. Meğer ki “asced” gibi sin harfiyle gelmiş ola. Bu da pek azdır. Böyle binalarda vürûdu ise sin harfinin

lîneti ile beraber cirsi gunne cevherinden olduğu içindir. Lâkin “ferezdak” , “sefercel” , “şümr dil” gibi humasî binalarda mutlaka hurûf-ı zelâkadan ve mahreci dudaklardan veya dil ucundan olmak üzere bir, yahut iki harf bulunur. Resm ettiğimiz kaideye muhalif bir binaya tesadüf ettiğimiz halde o binanın kelâm-ı Arapdan olmadığına hükmetmelisin.”

Üç harfli ve iki harfli olan lâfızlarda hurûf-ı musammattan bir ikisi hurûf-ı zelâkadan birisiyle imtizac edebilir: “Hada’a” gibi. Bu kelimedede ha ile ayn’ın arasını dal fasl ettiği için kelimenin terkibi güzeldir. Hurûf kalb olunur ise çirkin olur.

Yine İbn Düreyd der ki “Araplar mahreçleri pek yakın olan hurûfu bir kelimedede telif etmediler. Lüzum üzerine iki kelime içtima, yahut bir harf vürud edip de mahreçleri yakın olduğu halde Araplar o iki harfin birisini diğerine tahvil ederler ki akvâ olan harf ile ibtida olunmuş ola. Bunu çok kere bina-i aslîde dahi istimal ettiler. (الرحمن الرحيم) (er-rahman er-rahim) gibi. Lam (ل) zâif, ra (ر) kavî olduğundan lam ra’nın yanında belli olmayıp ikisi de bir şeddeli ra sadası verir.”

Bu tebeddülât-ı lâfzıyye üzerine elfazın hiçbirisi daire-i fesahatten çıkmaz.

İbn Düreyd kelâm-ı sâbıkını takip ile der ki “Hurûf-ı zâideye tesadüf eden her kelimedede hal böyledir. Ta-i iftiâl ta (ط) za (ظ) dad (ض) za (ز) ve bunların ahavâtı yanlarında –telâffuzca harf-i kavî ile bed'an olunmak için– kendisini veliyy eden harfe tebdil olunur. Bu takdirce ikisi bir lafızda bir kuvvet ihraz eder.

Kaf (ق) ve ta’dan (ط) birisinin yanında sin bir binada bulunur ise sin’i sad’a tebdil ederler. Zira sin ağzın ortasından dilin arkasına yanaşıp kaf ile ta’yı dil telâffuz ederken dilin ta’da alt tarafı, kaf’ta tarafı damağa doğru kalkar. Sin’i telâffuzdan sonra kaf’ı yahut ta’yı telâffuza başladıkta –o süratle irtifaiyi sakil

gördüklerinden öyle yerlerde sin'i hasbelmahrec akreb-i hurûf olan sad'a ibdal ile telâffuz eylediler. Zira kaf'ın sad ile istimali sin'in kaf ile istimalinden kolaydır. Binaenaleyh "سقر" diyecek yerde "صقر" ve "قسط" diyecek yerde "قصط" diye telâffuz etmişlerdir."

Ve kezalik sin ile kaf arasında bir harf-i hâciz dahil oldukça –mübâlat göstermeyip lâfızda mücâveret tevehhüm eylediklerinden- bi-l-ibdal "سبق" diyecek yerde "صبق" ve "سويق" diyecek yerde "صويق" dediler.

"Sad ile dal mücâvir olup sad mukaddem olursa sakın kılındığı takdirde zaafa tesadüf eder. Şu hal üzerine sad'ı za'ya tebdil ve harekelendikte yine aslına irca edip sakın iken "فلان يزيد" ve harekelendikte "صدق" diye telâffuz eylediler. Binaenaleyh bazı kurrâ (حتي يصدر الرعاء) kavlı kerimini (حتي يزد الرعاء) okumuşlardır."

Mebâhis-i mezkûrenin şâmil olduğu vücûhun cümlesi telâffuza mahsus olduğundan yazılıştta her harf kendi heyet-i asliyesi üzere yazılır.

(ث ح ذ ص ض ط ظ ع) hurûf-ı lisan Araba mahsus harfler olup bu hurûfun bazıları lisanımızın asıl ve me'hûzu olan Çağatay lisanındaki elfaz-ı umumiye derununda ancak otuz kırk kelimedede mevcut ve bunları da elfaz-ı Arabiyyeden müvelled ve menkûledir.

Lisanımızda hurûf-ı mezkûrenin bulunduğu elfâz asl-ı Çağatayîler'inde mevcut değildir.

Meselâ lisanımızdaki “ıslatmak” Çağatay’da “ıslatmak” dan ve “basmak” “basmek” den, “ıslak” “ıslag” den, “sık” “sık”den, “son” “song” dan, “sol” “sonkul”dan, “târ” “tar”dan mübeddel ve elfâz-ı sâirenin ekseri de Arabî’den menkuldür.

Ehl-i Çağatay lisanında ind-ül tekellüm elfâz-ı Arabiye’nin mahlutiyeti pek az olduğundan killet-i istimallerinde nâşî onların lisanlarında zevkan sakil görünen hurûf-ı lisanımızın elfâz-ı Ârabiyye ile kesret-i ihtilâtı cihetiyle bizce hafif ve lâtif görünür. Binaen-ala-zâlik bizim zevkimiz, lisan-ı aslîmizin menşei olan ehl-i Çağatay’ın zevklerine nisbet kabul edecek dereceden tebâ’id ve Araplar’ın zevkine takarrüb etmekle lisan-ı Arabî’de telâffuzca “sakar” ve “süveyk” meselli elfâzda sin sad’a tebdil olduğu gibi elfâzca hasb-el ihtilât zevk-i Arabın bizce de bir dereceye kadar vücudu cihetiyle lisan-ı aslîmizde müstamel ve bâlâda muharrer “sık”, “ıslatmak” misüllü mevkilerde zevkimize mülâyim görünen sad harfine hurûf-ı sâire dahi bazı hurûf-ı muvâfakaya ibdal ve telâffuza alışılmış ve bu suretle istimal üzerine elfâz-ı asliye metrukiyetle kesb-i garabet ederek zevkimize istilzam-ı tenâfür ve lisanımıza mahsus olan fesahat dairesinden tebâ’id etmiştir. Lâkin zevklerine mülâyim olan ehl-i Çağatay istimalâtınca elfâz-ı mezkûrenin her birisi hafif ve bizim ibdal suretiyle istimal eylediğimiz elfâz zevk-i mahsuslarınca sakildir.

Mamafih bizim zevkimizin zevk-i Araba mülâyemeti her ne kadar ki bir emr-i tabîi derecesine takarrüb etmiş ise de zevke tamamıyla ittisal edemediğimizden başka hasb-el mahrec tefriki tecvide mevkuf olan elfâzı telâffuzda noksanımız dahi bedîhî bulunduğundan “ثمر” ve “سمر”, “ثمین” ve “سمین”, “اثنا” ve “اسنا”, “محدور”, “اسنا”, “محدور”, “حذاء” ve “حذاء”, “حذاء” ve “حذاء” gibi pek çok lâfızları telâffuz

ederken ne derecelerde iltibasâta tesadüf ettiğimiz malumdur.

Binaenaleyh lisanımız bu misillü mahreçleri tecvidiyle tefrik olunabilecek elfazın çoğunda aslına tamamıyla muhalif telâffuza alışmış olduğu için “حضرت” diyecek yerde “حضرت” , “اضطراب” diyecek yerde “اظطراب” , “ضرب” diyecek yerde “ظرب” , “حمد” diyecek yerde “همد” , “عادت” diyecek yerde “ادت” söylüyoruz.

Mübtedîlerimizin imlâyı öğrenmekte müsadif oldukları müşkülâtın bir büyük sebebi de iltibasât-ı mezkûredir.

İşte Araplarca her birisi aslen ve zevkan tenâfürden sâlim olan elfâz-ı fasiha-i mezkûreyi ibarât-ı Arabiye arasında tecvide riâyetle harfleri mahârice bi-t-tevfik okumak zevkan bize ne kadar lâtif gelirse ibarât-ı Türkiye arasında tecvid ile mahrec-i aslîsine tevfik ve kıraat edecek olsak o kadar sıklet ve tenâfürü hâvî görünüp zevk-i hususiyemiz âdetimize muvâfık tekellüme tesadüf etmedikçe elfazda fesahat hissedemez.

Binaen-alâ-zalîk elfâzın istimalâtınca bir makamda tenâfür, diğer makamda adem-i tenâfür mahsus olur. Ve tenâfür mahsus olan mevkilerde öyle lâfızların her birisi fesahatten halli ve mahsus olmayan mevkide fesahati hâvi bulunur. Lâkin “hi’ha” lâfz-ı Arabî’si ve “kırkdırdırmak” lâfz-ı Türkî’si gibi haddizatında sıklet-i telifiyesi olan elfâz o kabîlden olmadığından hiçbir mevkide tenâfürden kurtulamaz.

(Vav) harf-i atfesi edevât-ı Arabiyeden olup ibarât-ı Arabiye arasında her ne kadar tekerrür etse letâfete ve fesahate halel vermez. Lâkin lisanımızca edevât-ı asliyeden ma'dud olmadığı cihetle ibarât-ı Türkiye arasında tekerrür ettikçe sıklet görünür. Ve ibtidasında vav-ı atfe mevcut olan “وواعدنا” lâfzı gibi elfâz-ı Arabiye ibaraât-ı Arabiye arasında mezkur olduğu halde vav-ı atfe ile asıl kelimedeki vav'ın yan yana gelmesi begâyet lâtif görünüp kelime-i mezkurede olduğu misillü çok kere kelimenin aslına nispetle bile letâfeti tezyîd eder. Lâkin “Zeyd âlim ve kâmil ve vâkıf-ı umûrdur.” gibi ibarât-ı Türkiye arasında sakîl ve letâfeti muhil olur. Şu hal birisinin endamına göre biçilip dikilmiş olan bir libası endamına yakışmayan diğer birisinin giymesi gibidir. Birincisine ne kadar hoş görünürse diğerinde o kadar çirkin görünür. İbn-ün Nefîs *et-tarîk ilâ el-fesaha*'da der ki “*Bazen bir kelime bir sîgadan diğer sîgaya, yahut bir vezinden bir vezine nakil olunduğu halde her ne kadar haddizatında çirkin olsa nakilden güzel olur: Meselâ “da” lâfzının mazisi “vede'a” lâfzı çirkin olduğundan istimali pek azdır. Fiil-i emre tahavvül ettikçe güzel olur. “Lübb” , “recâ” lâfızlarının her birisi müfred iken izâfetsiz istimal olunur ise çirkin ve lübbün cem'i olan “elbâb” , recânın cem'i olan “ercâ” güzeldir. “Sûf” lâfzı çirkindir. Cem'i olan “esvâf” çirkin değildir.*”

Lisanımızca da böyle lâfızlar bulunur. Meselâ “mermer” ve “berber” lâfızları harflerin tekerrür etmesiyle beraber pek de sıklete tesadüf etmemişken cem'leri olan “mermerler”, “berberler” lâfızlarında tekerrür ziyadeleştiğinden sıklet hâsıl olmuştur.

Kudemâ elfâzdaki tenâfür-i hurûfu bilmek için yukarıda tafsil olunduğu üzere mahâric-i hurûfu mîzan-ı itibar etmişler ise de bu mîzan emr-i mutlak olmayıp hurûf-ı fem, hurûf-ı vasat, hurûf-ı halk, hurûf-ı zelâka, hurûf-ı masmûte, hurûf-ı mehmûse, rahve, mechûre gibi envâ'ın efrâden ve envâ'en yekdiğerine darbından inhisârı

müteazzir olacak derecede i'dâd-ı kesîre hâsıl olacağı ve muhâricin kurben ve bazen tefâvütlerinden ve esvât ve ecrâs-ı tabîyyelerinden muvâzene tarîkiyle hiffet ve sıkletin temyizine vus'-ı beşer mütehammil olamayacağı cihetle hurûf-ı mütekâribeden mürekkeb her bir kelimedede tenâfürün vücudu ve yahut hurûf-ı mütebâideden müellef her kelimenin tenâfürden sâlim olmasına hüküm olunamaz. Kelimenin tenâfürden sâlim olup olmadığını bilmek için yalnız zevke müracaat kâfi olduğundan mîzan-ı zevk-i sahîh ve selimde sakil görünen ve nutkan telâffuzda usret-i nümâyan olan kelime –gerek hurûf-ı mütekâribeden mürekkeb bulunsun, gerek huruf-ı mütebâideden- tenâfürü hâvi diye hüküm olunabilir.

Binaenaleyh elfâzın sıklet ve hiffetini ve tenâfürü bil-bedâhe idrak zevk-i selime mâlik olanlara mahsus bir meziyet olup zevk-i selim ashâbı kelime lisanlarına ve kalemlerine geldiği anda sıklet ve hiffetini ve tenâfürü, mahâric-i hurûfa tatbik ve müracaat etmeksizin fark eder. Zevken derece derece hisse-yab olanlar hissiyâtın tefâvütüne göre fark edip zevken külliyyen mahrum olanlar külliyyen fark ve temyiz edemezler.

Zevk-i selim erbâbı tabiat-ı şiriyye ashâbı gibidir. O tabiata mâlik olan bir şâir vezni halelden sâlim olmayan nazmı işitmesiyle beraber takti' ve eczâ-i tatbik etmeye muhtaç olmaksızın o nazımdaki sakâmet-i vezni tabiat kuvvetiyle bil-bedâhe fark eder. Kezâlik bir kelâmı terkip eden bir nâtik, yahut kâtip zevk-i selime mâlik ise her bir kelimeyi lisana veya kaleme aldığı anda hafif midir sakil midir mahâric-i hurûfa asla müracaat etmeksizin kuvve-i zevk ile temyiz edebilir.

(Garâbet) “*Kelimenin manası zâhir ve istimali me'nus olmamak üzere vahşî olmasıdır.*” diye tefsir olunmuştur.

Bu tefsire Sadeddin Taftazânî *Mutavvel*'de itiraz edip der ki “*Garâbet bunu tefsir edenlerin kitaplarından anladığım gibi kelimenin meşhuretü'l-istimal olması değildir. Garâbet lâfzı istimali mu'tad olan kelimenin mukabelesinde müstamel bir lâfız olup bu da bir kelimeyi bir kavmin istimali ve diğer kavmin adem-i istimali hasebiyledir. Bu takdirce o kelime, istimal eden kavim indinde me'nus ve etmeyen kavim indinde garîb ad olunur. Ve kelime-i vahşiyye bir terkibi şâmil olan lâfızdır ki istimalinden tab'a nefret gelir. Bu ise tatlılık mukabelesinde müstameldir. Kelime-i garîbenin tatlı olması câiz olmasına nazaran garibin vahşî diye tefsiri güzel olmaz. Belki vahşiyet kaydı müfredin fesahati için bir kayd-ı zâiddir. Eğer vahşiyetle bizim dediğimiz şeyden başka bir mana murad olunmuş ise garâbetin o manaya olmasıyla fesahati ihlâl edeceğini teslim edemez. Zira biz deriz ki bu da kitaplarında mezkûr bir istulahtır ki “Vahşî kırlarda sakin olan vahşe mensup iken me'nusü'l-istimal olmayan elfâz için istiâre olundu.” dediler.*

Yine Sadeddin Taftazânî der ki “*Garîb birisi hüsn, diğeri kabîh olmak üzere iki kısımdır. Garîb-i hüsn, istimalinde ayıp olmayan lâfızdır. Bu kısmı vahşî ad etmezler: “شر نبيث” ve emsali gibi. Garîb-i kabîh, istimali mutlaka ayıp ad olan lâfızdır. Buna vahşî-i galîz tesmiye ederler. Vahşî-i galîz garîbü'l-istimal olmakla beraber sem'ce sakil ve zevkçe kerih olan lâfızdır ki متوعر dahi tesmiye olunur: “جميش” ve emsâli gibi.*”

Sadeddin'in şu ifadesi gösteriyor ki müfredde fesahate hâle veren garâbet sûret-i mutlaka olmayıp zikr olunan kısm-ı sâninin şâmil olduğu bir garâbet-i kabîhadır ki şu garâbeti hâvi olan lâfız me'nusü'l-istimal olmakla beraber sem'ce

sıklet ve zevkçe kerâheti hâvi olmaya: Bir kavmin istimal etmesiyle daire-i fesahatten çıkmaz.

Şeyh Bahâüddin Sübkî *Arûsü'l-efrâh*'ta der ki “*Garâbet hakkında olan kavl, Arab-ı urbâyâ nispetle garâbete haml olunur. Zira nâsın istimaline nispetle garâbete haml olursa kitapların cümlesinde münderic ve beyn-el avam gayr-i müstamel olan elfâzın hepsi garîb olmak lâzım gelir.*”

Arabî ve Farisî'den ve gerek elsine-i sâireden ahz ile bir vakit lisan-ı Osmanî'de istimal olunmuş ve garâbet-i kabîhadan sâlim bulunmuş olan elfâz şimdi beyn-el üdebâ istimal olunmamakla dâire-i fesahatten hâric ad olunamaz.

Sadeddin'in dediği gibi fasih olmayan elfâz-ı garîbe yalnız sâmi'aca sıklet ve tab'a kerâhet gösteren elfâz-ı metrûke olduğundan sem'an sakil ve tab'an kerih olmayan elfâz-ı metrûkenin hepsi fesahat dâiresinde dâhil olmasına nazaran ateş manasına olan”od” ve perçem manasına “cîgâ” misillü elfâz-ı metrûke garâbet-i kabîhayı hâvi olmadıklarından fasihtirler. Lâkin kâkül manasına olan “kıvrak” , ıztırâb manasına olan “buhsamak” , pusudaki asker manasına olan “bukurma” , sıçramak manasını şâmil “seksenmek” lâfızların herbirisi garâbet-i kabîhayı hâvi olduğundan bunlar misillü elfâz fasih değildir.

(Kıyasa muhalefet) lâfzın bir lisanda cereyan eden kâideye muhalif istimalidir. Lisanımızda “çiftlikât” , “fürûht etti” , “keşîd etti” , “güşâd etti” , “peşinen” , “bil-fürûht” lâfızları gibi.

“Çiftlikât” lâfzı elfâz-ı Türkiye’den ve “ât” cem’-i Arabî edevâtından ma’dud olup elfâz-ı Türkiye “ler-lar” edatıyla cem’leneceğinden kıyas o lâfzın “çiftlikler” diye cem’lenmesini iktizâ eder.

“Keşîd etti” , “güşâd etti” , “fûrûht etti” , lâfızlarındaki “etti” ef’âl-i Türkiye’den ve “keşîd” , “güşâd” , “fûrûht” lâfızları ef’âl-i Fârisîye’den olup şu misâller sırf Türkçe yazılsa “çekti etti” , “açtı etti” , “sattı etti” diye tercüme olunacağı ve tekerrür-i fiileyn ile mana dâire-i sıhhat ve kıyastan tebâ’id edeceği bedîhîdir. Kıyas ise “keşîd etti” yerinde “keşîde etti” , “güşâd etti” yerinde “güşâde etti” , “fûrûht etti” yerinde “fûrûhte etti” denilmesini icap eder.

“Nûş ettim” , “cûş ve hurûş etti” , “bedîd oldu” gibi elfâzın hepsi bu kabildendir.

Lisanımızda bu misillü kıyasa muhalif lâfızların istimalleri o kadar şâyi’ olmuştur ki: Meselâ “fûrûht etti” yerinde “fûrûhte etti” , “bedîd oldu” yerinde “bedîde oldu” , “nûş ettim” yerinde “nûşâ oldum” diye kıyasa muvâfık lâfızları istimal edemiyoruz.

“Peşin” lâfzı Fârisî olduğundan âhirine tenvin idhal olunamaz.

“Fûrûht” lâfzı kezalik Fârisî olup evveline elif lâm dâhil olamayacağından başka Arapça o manaya olan “ba” lâfzı bile fiil olduğu için elif lâmı kabul etmez.

Binaen-alâ-zalik gerek elfâz-ı mezkûrenin, gerek onlara benzer elfâz-ı sâirenin öyle istimleri kıyasa muhalif ve fesahati muhildir.

“Bahs oldu” , “fark olmaz” gibi lâfızlar dahi lisanımızın, kıyas ve kâidesine muhaliftir. Vâkıa “bahs” ve “fark” lâfızları masdar olup “halk” mahluk manasına olduğu gibi “bahs” lâfzına “mebhûs” , “fark” lâfzına “mefrûk” manası verilerek mezkûr misâllerin herbirisi manaca rabt ve tevfik olunabilir ise de lisanımızda ef’âl-i müteaddiye-i Arabiyye masdarının “oldu” fiiliyle istimallerinde kıyas-ı umumî cereyan etmemiş ve meselâ “mansur oldu” yerinde “nasr oldu” , “mazrub oldu” yerinde “zarb oldu” , “mahub oldu” yerinde “hubb oldu” misillü istimalâta cevaz gösterilmemiş ve “bahs” ve “fark” fiilleri zaten ef’âl-i müteaddiyeden ma’dud bulunmuş olduğundan masdarları lisanımızda “etti” lâfzıyla kullanılıp “bahs etti” ve “fark etti” denilir. “Oldu” lâfzıyla kullanılır ise kıyasa muhalif olup fesahati ihlâl eder.

Lâzım olan elfâz-ı Arabiyye lisan-ı Türkî’de asıllarına muvâfık olacak sûretle istimal olunur. Ez-cümle infi’âl babının alâmet-i binaiyesi lüzum ve mutâvaat içindir. Şu baba mensup olan masâdir-ı Arabiyye’den bir lâfız ibare-i Türkîye arasında istimal olduğu takdirde fiil-i Arabî’si ne sûretle taaddî eder ise Türkî’de dahi o sûretle müteaddî olur: Meselâ “enzam” fiili “ilâ” yahut “alâ”^[*] lâfızlarının birisiyle taaddî edeceğinden bunun masdarı olan inzimâm lâfzı Türkî’de istimal olunur ise kâide-i asliyye o kıyas “Boşu o şeye inzimâm etti.” yahut “Bu onun üzerine inzimâm etti.”denilmesini iktizâ eder. Böyle istimal olunmayıp da “Bu onda inzimâm etti.” denilir ise kıyasa muhalif düşer.

[*] انضم اليه علي كذا (Esâsü’l-belâga)

“Kavim” , “tabur” , “cemaat” , “heyet” gibi medlûllerinden efrad anlaşılan ve binalarında cem’ sîgası görülemeyen müteallikât-ı ef’âlin fiilleri ister cem’ sîgasıyla meselâ “ketebe geldiler” denilsin ister müfred olarak “ketebe geldi” diye istimal olunan iki sûretle de mesbûku’l-istimal ve muvâfık-ı kıyastır. Fakat bazı mevkide cem’ ve ekser mevkide müfred olarak istimalde fesahat ziyade görünür. Lâkin müteallikâtın hangi birinde cem’-i Türkî edatı olan “ler-lar” mevcut olur ise fiilinin müfred olarak istimali kıyasa muhalif ve fesahati muhil olur: Meselâ “kâtip” lâfzı Türkçe cem’lendiği halde “Kâtipler geldi.” denilmesinde fesahat görülemez. Fesahat “Kâtipler geldiler.” denilmesindedir.

Mübtedâların haberlerinde dahi kıyas böyledir.

Zî-ruh olmayan eşyaca gerek fiilin, gerek haberin ale-l-umûm müfred olarak istimal olunmasını kıyas iktizâ eder: “Yağmurlar yağdı.” , “Çiçekler açtı.” , “Ağaçlar yeşillendi.” misâllerindeki fiillerin herbirisi fasih olup “Yağmurlar yağdılar.” , “Çiçekler açtılar.” , “Ağaçlar yeşillendiler.” denilmesi fasih ad olunamaz.

Bazen müteallik müfred olduğu halde ta’zim için fiil cem’ sîgasıyla îrad olunması da kıyas ve istimale muvâfıktır: “Efendimiz teşrif buyurdular.” gibi.

Şeyh Bahâüddin Sübkî der ki “*Muhalefetü’l-kıyas olan elfâz hakkında bir sual vârid olur. Zira elfâz-ı mezkûrenin kesret istimali cihetiyle hepsi fasih ad olunur.*”

Hatîbî Şerh-i Telhis'te der ki “Bir kelimenin semâen vürûduna delil bulunur ise muhalefet-i kıyas o kelimeyi dâire-i fesahatten çıkaramaz: “Sürür” lâfzı gibi. Zira kıyas “serîr” lâfzının “ef’ile” ve “fu’lan vezinleri üzere cem’lenmelerini iktizâ eder: “Ergife” ve “rugfân” gibi.”

Bu abd-i âciz der ki “Kelâm-ı Arabda “ragîf” lâfzının “ragf” sîgasıyla cem’lendiği allâme-i Zemahşerî’nin *Esâsü’l-belâga*’sında “قدم اليهم رغفا و تراغيف” ibaresiyle münderic kavli-i Arabla müspet olduğundan “sürür” lâfzı kıyasa da muvâfıktır. Hatîbî’nin “sürür” lâfzını delil getirmesi müsamahaya haml olunabilir.

Şeyh Bahâüddin Sübkî der ki “*Hatîbî delilden semâ’ en vürûduna kasetmiş ise delil yalnız istimal-i lugavînin cevâzına taalluk eden bir delil, muhalif-i kıyas olan bir lâfzın fesahatine taalluk eder sûreti ise “sürür” lâfzı Kur’ân’da vâki’ olduğu için zaten fasih olup muhalefet-i kıyas Kur’ân’da vâki’ olmayan elfâz-ı Arabiyye’de fesahate hâlel verir.*”

Ulemâ-yı belâgatin bazıları işitildiği vakit tab’a kerih gelen elfâz-ı müstameleyi de elfâz-ı fasihadan ad etmediler. Elfâz-ı Türkiye’den “kusmak” ve “kusuntu yemek” lâfızları gibi.

İmam Süyûtî *Müzhir*’de der ki “*Ulemânın bazıları zarûret-i şiir için şâirin irtikâb edeceği şeylerin cümlesi fesahate hâlel verir dediler.*”

Nef'î'nin

Ta'bir edemem tıynet-i pâkindeki lutfu

Gör (hâsiyet-i) feyzi ne mikdar (eser) eyler²⁵

beytindeki “hâsiyyet” ve “eser” lâfızları gibi. Zira bu lâfızların birincisinde sıhhat, harf-i ya'nın müşedded olmasında iken şeddeli okunsa vezne hâlele geleceğinden zarûret-i şiir için şeddesiz okunmak lâzım gelir. Böyle istimali fesahati ihlâl eder. İkincisi olan “eser” lâfzı haddizatında elfâz-ı fasihadan iken vezn ve kafiyyeye riâyet için “tesir” makamında îrad olunmuş olmakla şu mevkide dâire-i fesahatten çıkmıştır.

Âtîdeki mısralarda mu'terizelerle gösterilen elfâzın hepsi zarûret-i şiir için irtikâb edilmiş şeyler olmakla fesahati ihlâl eder.

(Temiz) nîk ü bed-i ayn zarardır hurde-bînana

Urur bir (birine) emvâc-ı derya (gibi) kûhsânı

Bir olmaz fikrdir yok (yere) câna

Baş açık (kapı)na geldim güşâd et hâne berdûşum

Kendi derdin unutup (bana) yetîman ağlar

Bezme bir (dahi) dönüp gelmek değildi niyetin

²⁵ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 78.

Gös. yer.

(Yine) şekvâyı gurâb eyler garâib bundadır

(Bir noktadır) ağzı ki nispet muş ovası

Şeyh Bahaeddin der ki “*Bazıları mübtezel olan kelimenin istimal olunmamasını da fesahatten ad ettiler.*”

Şu bahiste iki illet gösterilmiştir. Birisi mübtezel ad olunan kelimeyi âmmenin asl-ı vaz’ına mugâyir istimal etmesi ve diğeri kelimenin vaz’ı aslîsinde sahîf olmasıdır.

Birincisine misâl: “Mihr” lâfzı gibi. Bu lâfzın vaz’-ı aslîsinde “hatem” ve “hâtem” manalarına delâlet edecek bir şey yok iken lisanımızda hâtem mevkiinde kullanılmakta ve tasrif ile “temhîr” ve “memhûr” sîgaları da istimal olunmaktadır.

Lisan-ı edebiyatımızda ve lisan-ı âmmede müstamel “kulları” , “kulunuz” , “bendeleri” , “çâkerleri” , “bende-i direm-harîde” , “abd-i memlûkleri” , “köleleri” gibi lâfızların cümlesi bu kısımdan ma’dud elfâz-ı mübtezeledendir. Zira elfâz-ı merkûme fi’l-asl rakabesi esâret-i şer’iyyeye merbut eşhâsa vaz’ olunmuş lügat iken mevzu lehâsının gayrı olmak üzere hürriyet-i meşrû’asına mâlik olanlar lisanlarından bir sûret-i mübtezelede müstameldir.

Eski Farslarca küçükler büyüklerin esâretleri altında bulunması avâid-i kadîmelerinden idi. O avâid her ne kadar devr-i İslâm’da zâil oldu ise de İranlılar

avâid-i kadîmeye taalluk eden elfazın istimaline devam eylediler. Edebiyat-ı şiiiriyece me'hûzumuz İran şuarasının eserleri oluğu gibi edebiyat-ı nesiriyece de me'hûzumuz İran üdebâsının eserleri olduğundan avâid-i kadîmenin ıslah ve izâlesinden sonra o avâide delâlet edecek pek çok elfâz-ı mübtezele İran âsâr-ı edebiyesinde kökleşip kalmış ve me'hûzlarımızdan tamamıyla bizim edebiyat-ı nesiriyemize sirâyet etmiştir.

Selâtin-i izâm haklarındaki tecelli-i ilâhi başka olduğundan her devirde padişahların elfâz-ı istisnâiye ve ta'zimiye ile yad olunmaları kendilerinin mâlikiyet metbû'iyet-i meşru'aları îcabâtından olmakla selâtin istisna edilince esâret-i meşru'a altında olmayan ahrâra karşı "abd-i memlûkleri", "kulları", "bende-i direm harîdeleri" gibi. Ta'birâta muhatap olmaya kimin salâhiyeti olabilir? Hürriyet-i meşru'asına mâlik olan bir şahıs kendi gibi bir şahsın neden kulu ve abd-i memlûki oluyor? Kim kimin akçe ile satın alınmış bendesidir? Bu gibi elfaz-ı mübtezelenin lisan-ı edebî ve resmîmizde hâlâ devam etmesine teessüf olunur.

"Hâk-i pây", "Hâk-i pây-i âlîlerine yüzümü gözümü sürerim.", bir şahsın – hiçbir lütuf ve ihsanını görmemiş olduğu- bir büyük zâta ya maslahatın yahut bilâ maslahatın "veliyy-i nimet" demesi ve yazması gibi lâfızlarda bu kısımdan ma'dud elfâz-ı mübtezeledendir.

Elfâz-ı mübtezelenin ikincisine misâl "mırmırlanıyor" lâfzı olabilir. Bu lâfzın mübtezeliyetiyle beraber hem vaz'î sahîf, hem de istimali lüzumsuzdur. Zira onun yerinde "söyleniyor" lâfzı da kullanılsa istimalce kâfi olabilir.

Arûsü'l-efrâh'da der ki “*Bazen bir mana için bir kelime bulunur ki bu kelime ya fasih yahut gayr-ı fasih olur. Gayr-ı fasih olduğu halde madem ki o mana için başka kelime-i fasîha mevcut değildir: O gayr-ı fasih için kelimenin istimali zaruridir.*”

Bu sûret bezm-i lisanımızda dahi cârîdir: Meselâ “kırk” lâfzı sıklet ve tenâfürü hâvi iken onun yerinde kullanılacak lâfız mürâdif olmadığından zarurî istimal olunuyor.

Yine *Arûsü'l-efrâh*'da der ki “*Mana-yı vâhid için iki veya daha ziyade kelime olup da bu kelimenin birisi sülâsî diğeri (meselâ) rubâî olduğu ve birisi diğeri tercih edecek müreccah bulunduğu halde selâiden rubâîye udûl efsaktan fasihe udûl etmektir. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi efsahdan fasihe udûl olduğunu gösterecek hiçbir kelime mevcut değildir.*”

Lisanımızda “çay” ve “ırmak” lâfızları yekdiğerinin mürâdifi olup hurûfun terkibi itibarıyla hıffet ve sıkletce beyinlerinde müraccah yoktur. Binaenaleyh üç harfli olan “çay” lâfzı lisanımızda mevcut ve kesîrû'l-istimal iken onu bırakıp da hurûfu ziyade olan “ırmak” lâfzını kullanmak efsaktan fasîhe udûldür.

“Od” lâfzı aslen lisanımızda mevcut ve “ateş” lâfzı lisan-ı Farisî'den me'huz olup yekdiğerinin mürâdifi olmak üzere ikisi de lisanımızda müstamel ve hurûfun terkibi cihetiyle sıklet ve hıffetçe dereceleri müsâvi iken “od” lâfzı mücerreden istimal edildiği vakit insan ödü müdür? Yoksa ateş midir? Bilinemeyeceği ve ateş lâfzı bitarîkü'l-hicâ od lâfzından daha memdud olduğu halde istimalce od gibi ibhamdan sâlim bulunduğu cihetle manasındaki tahsis müreccah ad olunarak

istimalinde kesret ve od lâfzının istimalinde metrûkiyet karîb bir killet hâsıl olmuştur.

Dürüsteveyh der ki “*Herbir kelime ki fusaha istimalini terk ettiler: Terkleri hatadan neşet etmeyip bir lâfz-ı efsah mevcut olduğu halde onu istimal hâsıl olan istiğna üzerine fasihi terk etmişlerdir.*”

Lisanımızda “göndermek” , “yollanmak” lâfızları gibi. Bu lâfızlar yekdiğerinin mürâdifi ve tenâfür ve sıklet ve garâbet muhalefet-i kıyastan sâlim iken hiffet-i hurûfa nispetle birinci lâfız ikinciden daha güzel ve efsah olduğundan onun istimali kesrete ve ikinci lâfzın istimali metrûkiyete takarrüb edecek derecede killete tesadüf eyledi.

KELÂMDA FESAHAT

Kelâmın fesahati kelime hakkında mezkûr olan şurûtun vücuduyla beraber kelâmın tenâfür-i kelimâtta, za’f-ı teliften, ta’kidden, tetâbu’-i izâfâtta, tekerrür-i elfâzdan dahi sâlim olmasıdır.

(Tenâfür-i kelimât) kelâmı teşkil eden kelimelerin her biri fasih olmakla beraber indü’l-terkib yekdiğere ittisallerinden lisana sıklet ve nutka usret ârız olmaktır: “Kurb-ı kabr-i harbde kabr yoktur.” , “Fart-ı fakr-ı fark kafr ve umrana manidir.” kelâmlarında olduğu gibi.

(Za'f-1 telif) kelâmın eczası kânun-ı nahvîye mugâyir telif olunmuş olmasıdır. Yani takdimi lâzım gelen bir kelimeyi takdim ve te'hiri lâzım olan bir lâfzı te'hiri ile kelimelerin terkiplerinde münasebetsizlik bulunmasıdır. Bunun ta'kid-i lâfzîden farkı, za'f-1 telifte istifade su'ûbete tesadüf etmemesinden ve ta'kid-i lâfzîde istifadece su'ûbet olmasından ibarettir.

Za'f-1 telife misâl: “Azviyyâtın hiçbir vakit size yakışır şey olduğunu tasdik edemem.” denilecek yerde “Bu azviyyâtın size tasdik edemem hiçbir vakit yakışır şey olduğunu.” denilmesidir ki şu kelâm-ı âhir za'f-1 telifi hâvidir.

(Ta'kid) biri lâfzî, diğeri manevi olmak üzere iki nevdir. Ta'kid-i lâfzî, muradın fehminde su'ûbet olacak derecede elfâzın gayr-ı müretteb olmasıdır. Ta'kid-i manevi, manaca zihnen intikalinde su'ûbet olmaktır. Şu iki nevde Nâbî'nin

Bâd-ı garbı dem-i 'Îsiye mu'adil(dir)

(Anın için) sebze vü şâhı rehâ-yafte tersalıkdan²⁶

beyiti misâl olabilir. Mısra-i evveldeki “olmaz” fiil-i nâkısının ismi “sebze vü şâh” ve haberi “rehâ-yafte” olduğu halde fiil-i mezkûrun mısra-i evvel nihayetinde îradı bu sûretin istifadesine mani olup şu terkipli “bâd-ı garbı” lâfzı isim ve “mu'adil” lâfzı haber gösterir. Halbuki beyit

Bâd-ı garbı dem-i 'Îsiye mu'adil(dir)

(Anın için) sebze vü şâh tersalıkdan rehâ-yafte olmaz

²⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s.876

Gös. yer.

sûretiyle yazıldıkda görülür ki beyitin telif-i aslîsinde ta'kid-i lâfzî vardır.

Ve kezalik şairin bundan muradı Halep'in bâd-ı garbısını medh ve “Bâd-ı garbı her vakit lâtif isminle otlar Hristiyanlar'ın kibleleri olan şark tarafına mâil olduğundan tersâlîkdan kurtulamaz.” manası olduğu halde beyitin tarz-ı ifadesinden zihnin bu manaya intikalindeki su'ûbet bedîhîdir.

(Tetâbû'-ı izâfât) ya lisanımızda müstamel izâfet-i Arabiye'de yahut izâfet-i Türkiye'de olur. İzâfet-i Arabiye, tenâfür ve istikrâh hâsıl olacak sûretle tetâbû' eder ise kelâmda fesahate hâlel verir. Tenâfür ve istikrâh hâsıl olmayacak sûretle tetâbû'-ı izâfâtta beis olmadıktan başka bazen kelâmın letâfeti bile artar. Pertev Paşa'nın

“Teennî mâye-i ikbâl-i ehl-i istikamettir”

mısraında üç ve Tayyar Paşa'nın

Sûziş-i hâl-i siyâh rûh-ı per-tâbın ile

Her sipend âteş-i seyyâlede mânende-i dâğ²⁷

beyitinde dört defa tetâbû' etmişken fesahat bozulmadığı gibi şu tetâbû'dan letâfet dahi hâsıl olmuş ve “nakd ü vakt” , “ahd-i ma'hud” , “fart-ı tatayyüb” misâllerinde izâfet-i tetâbû' bile etmemişken sıklet hâsıl olup fesahat bozulmuştur.

²⁷ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevâdirü'l-Âsar Fî Mütala'ati'l-Eş'âr* (Seçme Beyitler), Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, 1. Baskı, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 1998, s. 200.

Binaen-alâ-zalîk izâfetin tetâbû'ı sıklet ve istikrâhı mûceb olacak sûrette olmaz ise fesahate hâlel vermez.

İzâfet-i Türkiye ikiden ziyade olur ise mutlaka sakil olur. Bunun sebebi de izâfet- i Türkiye edatından gunne cirsi olması ve izâfetin tetâbû'undan şu cirsin tekerrürüdür ki işbu tekerrürden sıklet husûlü tabî'dir: "Zeyd'in kölesinin oğlunun hânesi" gibi.

Muzâf veya Muzâfun ileyhden birisinin hurûfundan izâfetle sıklet kesb edecek şâibe bulunur ise izâfet iki bile olsa fesahati bozar: Meselâ "köle" lâfzında o şâibe olmadığından "Zeyd'in kölesinin oğlu" ibaresinde sıklet his olunamaz. Lâkin terki binde cirsi gunne cevherinden bir harf bulunan kelime köle lâfzının yerine konulsa elbette sıklet zuhûr eder. Binaenaleyh "Zeyd'in karındaşının oğlu" ibaresindeki sıklet fesahati bozmuştur. Böyle yerlerde izâfet-i Türkiye edatı hazf ile "Zeyd'in karındaşı oğlu" denilir.

(Tekerrür) fesahati bozmaz. Lâkin sıklet verecek sûretle vukû' bulur ise kelâmın fesahati bozulur.

Kâmet-i cânane ar'ar söyleyen şâir aceb

Görmemiş mi ar'arın her cânibi hâr olduğun

beyitindeki ar'ar lâfzında zaten şâibe-i sıklet olduğu halde iki defa tekerrürü sıklet-i tamme göstermiş ve şâir lâfzında sıklet yok iken tekerrür eden ar'arların içinde

bunun âhirindeki ar dahi bir sıklet-i ârızaya tesadüf etmiş olduğundan beyit daire-i fesahatten çıkmıştır.

Ebyât-ı âtiyedeki elfâz-ı mükerrere fesahati bozmadıktan başka letâfeti de arttırmıştır.

Hamî-i Âmidî

Var ise şübhen eğer ur mihekk-i tecrübeye
İşte levh işte kalem işte kütüb işte fuhûl²⁸

Sabri

Kiminle leb-be-leb zânû-be-zânusun safâlarda
Sebû-veş hem-nişînin câm-veş hem-sohbetin kimdir²⁹

Fâzıl Bey

Görünür çeşmime bu gamla varsam seyr-i gül-zâra
Gül ağlar bülbül ağlar jâle ağlar gülsitân ağlar³⁰

Râşid-i Âmidî

Göz siyah müjgân siyah kâkül siyah ebrû siyah
Korkarım mecnun eder bir gün sevdalar beni

²⁸ İsmail Hilmi Soykut, *Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1966, s. 416.

²⁹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s.117

³⁰ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 78.

Nedim

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-amân

Ser-be-ser iklîm-i hüsnün kâfiristân oldu hep³¹

Râfet

Dil âteş dîde âteş sîne âteş rûy-ı yâr âteş

Gül âteş bülbül âteş gülşen âteş rûy-bâr âteş

Rehâ bulmak ne mümkün sûziş-i mihnetden uşşâka

Firâk âteş visâl âteş belâ-yı intizâr âteş³²

Râfet

N'ola yansam yakılsam Râfetâ bezm-i muhabbetde

Ki 'aşk âteş mey âteş hüsn-i yâr-i gül-izâr âteş³³

İşte elfâz ve kelâma taalluk eden fesahat vücûh ve şurût-ı mezkûreye muvâfakatla hâsıl olup o şurûtu hâiz olmayan lâfız kelâma fasih denilemez.

(Mütekellimde fesahat) vücûh ve şurût-ı mezkûrenin iltizâmıyla kelâm-ı fasih telifine iktidar verecek bir melekedir.

³¹ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s.277.

³² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 184.

³³ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 184

Gös. yer.

FESAHAT VE ELFÂZ VE KELÂMA MÜTEALLİK İHTARÂT

İbn Esîr *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir nâm-ı* kitapta der ki “*Nazım ve nesir erbabı elfâz itibariyle lügati gırbâle vurup imtihan ve taksim ile güzel olanlarını bi-l-ihthiyar istimal edilir. Ve güzel olmayanlarını dâire-i istimalden çıkardılar. Nazım ve nesir erbabı elfâzın güzel ve çirkin olanlarını nasıl bildikleri bahsine gelince: Bu sûret umûr-ı mahsûsadan olmakla kendiliğinden görünür. Zira elfaz esvât gibidir. Bazılarından sem'a lezzet bazılarından kerâhet ve nefret gelir. Görmez misin ki sem', bülbül sedasını aldığı vakit istilzâz ve karga sedasını aldığı zaman istikrâh eder. Kezalik himâr-ı nehik sem'a karşı mekruh olup at kişnemesinde bu kerâhet yoktur. İşte elfâz dahi böyledir. Sem'a hoş gelen güzel ve hoş gelmeyen çirkindir.*”

İstimalce elfâz birisi elfâz-ı cezle, diğeri elfâz-ı rakîka olmak üzere iki kısımdır. Elfâz-ı cezle, azûbeti (tatlılığı) hâvi azamet, elfâz-ı rakîka lezâizi hâvi mülâyenetle ifade olunan kelâmıdır. Şu kısımlardan herbirisinin başka başka mevkiler olduğundan birisi diğerrinin mevkisinde istimal olursa sû-i tesire bâdî ve letâfetin hiffet ve istihcâna tahavvülünü müeddî olur. Mevki istimali bihakkin selîkanın derece-i safvet ve hulûsuna tâbidir.

Elfâz-ı cezle harp ve tehdit ve muâheze mevkilerinde, elfâz-ı rakîka isti'tâf, celb-i kulûb, isticlâb-ı muhabbet ve meveddet, mudhikât, mübekkiyât, medh, zemm gibi mebâhiste kullanılıp mevkiye münasip elfâz-ı müessirenin ictihâdî karîhanın ve sûret-i istimali dirâyet ve rûyetin cevdetine ait meziyettir. Elfâz-ı cezlenin ve haşyet ve kibir gösterecek lâfızlardan sâlim olmasıyla beraber azûbetinde kuvvet, sâmi'aya câlib-i lezzet olacak sûrette mürekkebin olması lâzımdır.

Kur'ân-ı Kerim'deki elfâz-ı şerîfe fesahatin intihâsındadır. Sırâta, hesaba, azaba müteallik elfâz-ı cezlenin ve bu gibi tehdîdâtın ve inzâre taalluk eden bahislerdeki kelimâtın içinde hiçbir lâfz-ı vahşî yoktur. Kezalik rahmet ve mağfîret gibi mevâki-i şerîfedeki elfâz-ı rakîka dahi her türlü za'f-ı teliften sâlimdir.

Elfâz-ı garîbenin, fehme hâle veren şeylerin istifadeyi tas'îb eden sözlerin istimalinden ve sıklet gösterecek sûretle tekrardan, sem' ve tab'a kerâhet verecek lâfızların îradından ihtiraz olunmalıdır. Zira böyle şeyler ma'âyib-i nesirden ad olunur.

Telif-i kelâmda elfâz meânîye tâbi kılınmalıdır. Meânî elfâza tâbi kılınmamalıdır. Zira meânî seciye-i husûsîyesiyle terakküb eylediği vakit bi-t-tab' nefsine layık olan elfâzı talep eder. Meânînin kendi seciyesinden yüz gösteren elfâz mevrîdine uygun olur ki bu sûrette mana mahbub-ı câlib-i kulûb ve elfâz o mahbubun üzerinde bir libas-ı mergûb gibi görünür.

Elfâz tekellüflü yazılmak ve ulvi olmayan meânî ona tâbi kılınmak çirkin yüzlü bir şahsa nisvan-ı hüsnâyâ mahsus huliyyât-ı nefise takmak gibidir.

BELÂGAT

Ulemâ-yı meânî indinde belâgat iki manaya ıtlâk olunur: Birisi belâgat-i kelâmıdır. Buna “yerâ'a” ve “beyân” denilir. Belâgatin bu nevi kelâm, fesahatçe her türlü huzûzunu istifa ile beraber muktezâ-yı hâle mutâbık olmaktır.

Muktezâ-yı hâl denilen şey her sözün makamına göre muhtelif olur. Zira kelâmda ıtlâk, ta'kid, hazf, isbat gibi mevâki-i muhtelif olduğından birinin mevkisine münasip olan söz o mevkide kullanılmasa o söz muktezâ-yı hâle mutâbık olmayacağı cihetle belîğ sayılamaz. Binaenaleyh makamların ihtilâfına göre haller dahi ihtilâfa tesadüf eder. Bu ihtilâf üzerine müsned ve müsnedün ileyhın zikri, hazfı, tenkiri, kelâmı ıtlâkı ve ta'kidi, elfâzın takdimi ve te'hiri, cümlelerin vasl ve fasılları, ibârâtın îcaz ve itnâbı ve müsâvâtı, zeki ile gabîye karşı hitabın derecâtı, her bir kelimenin diğerkelime ile münasebeti için başka başka makam muteber olduğından birinin makamında hilâfı bulundurulur ise sakâmet ve halce mübâyenet yüz gösterir.

Hüsn ve kabulde her kelâmın şânı makamca itibar-ı münasip için mutabakat iltizâmından kesb-i irtifâ edecek gibi adem-i mutabakat o kelâmın inhitâta müsadif olmasını müceb olur.

(Belâgat) lâfza râci bir sıfat ise de bunda lâfız ve savta itibar olunmaz. Belki terki hasebiyle mananın ifadesine itibar olunur. Ve buna belâgat denildiğı gibi bazen dahi fesahat ıtlâk edilir.

Kelâmda belâgatin ki tarafı vardır ki birincisi a'lâ ile a'lâya karşı; ikincisi esfel tarafıdır.

Birincisi icazın hadd-i intihâsında olmakla *Kur'ân-ı Kerim*'e mahsus olup insanın vus' ve iktidarı o dereceye bâliğ olmak mümkün değildir. İkincisi dahi dâire-i belâgat hududunun dâhilindedir.

Şu iki tarafın arasında merâtib-i mütefâvite olmakla her beliğ selîkasına ve malûmat ve iktidarına göre belâgatçe bir mertebeyi ihrâz edebilir.

Mütekellimde belâgat bir melekedir ki mütekellim o meleke ile kelâm-ı beliğ telif etmeye muktedir olur. Bundan anlaşılır ki her beliğ fasih olabilir lâkin her fasih beliğ olamaz.

İbn Esîr *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir*'de der ki "Vaz' lügatte belâgatin aslı vusûl-i intihâdandır. Bir mekâna müntehi' olduğun vakit "bülğatü'l-mekân" dersin ki bir şeyin mübelliği müntehâsıdır. Kelâmın "beliğ" tesmiyesi bundandır. "Kelâm beliğ oldu." demek "Kelâm-ı evsâf-ı lâfziye ve maneviyeye bâliğ oldu." demektir.

Belâgatin elfâz ve meânîye şümûlü vardır ki fesahatte bu şümûl olmadığından belâgat fesahate nispetle ahasdır. İnsanın hayvandan ahas olduğu gibi. Zira her bir insan hayvandır. Lâkin her bir hayvan insan değildir. Kezâlik her bir kelâm beliğ-i fasihtir. Lâkin her bir kelâm fasih-i beliğ değildir.

Belâgatle fesahatin arası hâs ve âmmeden başka sûretle tefrik olunabilir. Şöyle ki belâgat terkiib şartıyla yalnız lâfız ve manada bulunacağından bir lâfza ism-i belâgat utlâk olunamaz. İsm-i fesahat ise bir lâfza utlâk olunur. Zira bir lâfızda fesahate muhtas olan vasf-ı hüsn, mevcut olabilir. Belâgat ise bilhassa kelâmda bulunacağından lâfz-ı vâhid, intizam-ı kelâmı müceb olan manadan halli olması cihetiyle belâgati hâiz olamaz."

Ulemâ-yı belâgatin bazıları der ki "Münşî sarf, nahv, meânî ilimlerini bilmelidir ki kelâmı terkiibde hata etmeye, ilm-i beyanı bilmelidir ki elfâz ile meânînin tediyyesinde fesahat ve belâgate hâlel getirmeye, ilm-i mantık bilmelidir ki irtibatı

lâtif ve esasî metin intikad-ı aklîce itirazdan sâlim ibareler tertibine muktedir ola, aruz bilmelidir ki nesir arasında bir nazım zikr olunur ise mevzun olup olmadığını hakkıyla bile, ilm-i lügatte mahâreti olmalıdır ki her kelimeyi mevzi-i sahîh ve tabîisinde istimal eyleye.”

İmam Ahmed bin Abdürrabbih *İkdü'l-ferîd*'de der ki “*Belâgat dört türlü olup (1) Lâfız (2) Hatt (3) İşaret (4) Delâlettir. Bunlardan her birisi için belâgat ve beyandan bir mevzi vardır ki (لکلی مقام مقال) medlûlünce birisinin mevzisinde diğerinin bulundurulması câiz olamaz. Çok işaret vardır ki lâfızdan eblâğdır. Hatt ve işaret, hâssa ve ekser âmmece iki mefhumdur. Her bir şey ki bir şeye delâlet ede: O şeyi sana haber vermiş olur.”*

Bir hakîm Cenâbıhakkı temcitte “*Yerler, gökler, hep âyât-ı dâlle ve şevâhid-i kâime olup her birisi vahdaniyetin için edâ-yı hüccet ve rubûbiyetine şehâdet eder.”* demiş.

Bir hakîm dahi “*Üzerindeki ağaçları ki dikti? Nehirleri kim açıp yardı? Meyvelerini kim düşürdü? diye zemine sual edecek olsak: Ahbar tarîkiyle sana cevap veremezse de delâlet ve itibar sûretiyle cevap verir.”* söylemiştir.

Bir kimse itâbiye “*Belâgat nedir*” diye sual eyledikde “*Her kimse ki sözünü îade ve nutkunu haps ve bilâ-isti’ânetin hâcetini sana tebliğ ve manasını tefhim: O kimse beliğdir.”* dedi. “*Îade ve haps malûmdur, istiâne ne oluyor*”denildikde “*Sözünü kestiği yerlerde “Beni dinle” , “Anlıyor musun” gibi sözler söylemesi, elini sakalının ucuna doğru götürmesi parmaklarını bükmesi, bilâ-mûceb sağına soluna iltifat*

göstermesi, öksürüğü yok iken tenahnuh etmesi, söylerken nefesi tutulur gibi bir hal irâe eylemesi hep istiânedir.” cevabını verdi. Bir şâir şu halleri

ملي ببهر و التفات و سعة
[*] و مسحة عثنوان و فتل الاصابع

beyitinde derc etmiştir. Bu hallerin cümlesi aczden neşet eder.” Delâletle nutukta Ahmed bin Abdürrabbih hikâye-i âtiyeyi Abbas bin Ferec er-riyâşî’den rivayetiyle *İkdü’l-ferîd*’in belâgat bahsinde derc etmiş olmakla bizde istitrâd sûretiyle kitabımıza derc ediyoruz.

Hîre mülûkünde Numan bin Münzir Adî Bin Zeyd el-Ubâdî ile birlikte gölgelenmek için bir yapraklı ağacın altına indi. Adî Numan’a “Bilir misin şu ağaç ne söylüyor?” dedikde Numan “Ne söylediğini söyle bakayım.” dedi. Adî “Şu ağaç söylüyor.” diye cevap vermekle bu söz üzerine Numan’ın kalbine orada bir rahatsızlık yüz gösterdi.

رب شرب قد انا خواحولنا
يمزجون الخمر بالماء الزلال

ثم اضحوا عصف الدهر بهم
[*] و كذاك الدهر حالا بعد حال

[*] (Bühir) nefes tutulmak, (sa’ale) öksürmek, (usnûne) sakal ucu manalarıdır.

Beyitin meali: (Ona nasıl belîğ denilir ki hâcetini ifade ederken sözleri) nefes tutulmak, öksürmek, elini sakalına sürmek, parmaklarını bükmek (misillü haller) ile doludur.

[*] Meal-i nazım: Çok şâribler develerini etrafımızda çöğürüp hamrı saf su ile mezc ederek burada içtikten sonra kuşluk vaktine dâhil oldular. Dehr onları pulcu edip göçürdü. İşte dehrin bir halden sonraki hali böyledir.

HEVESKÂRAN-I İNŞÂYA İHTÂRÂT

Fenn-i inşâda meleke ve mahâret ilm-i belâgate vukûf-ı tâm ile beraber kesret-i mütalâa, tekrar-i müracaat, halk ile muhâlatât, kütüb ve funûn ve resâil-i kesîreye vukûf, hutebânın nutuk ve hitabetlerini ve meşâhir-i şuaranın divanlarını ve her türlü mektubât-ı edebiyeyi kıraat gibi ahvale devam ile hâsıl olur.

Her münşînin meşîme-i karîhasından doğacak ve kaleminden kağıt üzerine dökülecek âsâr-ı edebiyenin letâfeti ve âdab-ı milliye ve avâid-i meşru'â ve makbuleye muvâfakatı terbiye-i zâtiye ve infi'âlât-ı nefsanîyesiyle zevkinin kuvvet ve selâmet ve safvetine tâbi olduğundan hangi münşîde yazdığımız hallerin ya hepsi, yahut bazısı mefkud ve noksan olur ise tekerrür-i müracaat ve tevâfir-i mütalâa ile nümayan olacak âsâr-ı edebiyesi o fıkdanın, o noksanın derecâtına göre sû-i tesirden ve hurde-bînan-ı edebî tab'-ı selimlerine karşı mesuliyet-i maneviyeden kurtulamaz. Şurût-ı mezkûreyi tamamıyla câmi edip pek nadir bulunur.

Heveskarân-ı inşâyâ malûmatını tasarrufa muktedir udebânın âsar-ı edebiyelerini ezber etmekten çok fayda hâsıl olur ise zevk-i selim olduğu halde fevâid-i istihsâl ve fikren ve kalemen tasarruf edebilip zevk-i selim ahabından olmayanlar fenn-i mûsikiden taallüm ettiği agânîden başkasını darb etmeyen adam gibi malûmatlarını mevkisinde istimal etmeye muktedir olamazlar. İstimal etmek istedikleri takdirde yazacakları şeyler birbirine benzemeyen münasebetsiz yamalarla yamalanmış bir sevbe benzer ki tab'-ı selim ahabı onu görmekten hoşlanamaz.

Münşî olmak isteyen zât her türlü tecrübeyi, her türlü terbiyeyi malûmat-ı hâsilasıyla tevhid ve tasarruf etmadıkçe münşî kâmil olamaz. Ve o terbiyeyi, o tecrübeyi tahsil yolunda sû-i istimale de tesadüf edecek olsa kuvve-i kalemiyesini sû-i terbiye ve sû-i ifadeye mağlup olmaktan men edemez.

Tesadüfâta mağlubiyetten tevakkî bahsinde bir meslek ittihaz eden nevesler kuvve-i kalemiyelerinin sevk-i tabîisine ittibâ' etmedikçe kendi noksanlarını bilemezler. Şu noksanın kesreti halinde o makûleler madem ki noksanlarını anlamaktan gâfildirler: Nefislerini mükemmel görmeye başlarlar. Şu hal devam eder ise terakkiye mâni olur.

Kuvvâ-yı akliye ve temyiziye ve kalemiye yahut nâtıkadan birincisinin mürebbisi ilm-i meânî, ikincisinin hem ilm-i meânî hem de ilm-i beyan, üçüncüsünün mürebbisi ilm-i bedî'dir. Ulûm ve kuvva-yı mezkûreden nümâyân olacak netice belâgatten ibarettir.

Fenn-i belâgati tesis eden ulûmdan ilm-i meânî kelâmda tasavvurât-ı müteselsileye tâbi meânînin kavâlibi olan elfâzdan şîve-i ifadeye göre, cümlelerin intihab ve tertibine ve cümlelerin mukteza-yı hâle göre îrad olunmasına müteallik mebâhisi, ilm-i beyan tertip olunacak kelâmın teşbih ve istiâre ve mecaz ve kinâye sûretiyle tertibine taalluk edecek kavâidi ilm-i bedî muhessenât-ı maneviye ve lâfziye bildirir.

Ulûm-ı mezkûrece meleke husûlünden sonra mevâd-ı matlûba kuvve-i akliye ve kuvve-i temyiziye ve kuvve-i kalemiye yahut kuvve-i nâtika vasıtalarıyla tasavvur ve intihab olunur ki şu ilimlerin her birisi kuvvâ-yı mezkûrenin tasavvur ve intihâbâtına hâdimdir.

Kuvve-i akliye ile meânînin envâi irâe edilir. Lâkin kuvve-i akliyenin göstereceği meânî-i husûsiye ve umûmiyenin lâzımı mâlâ-yelzem olanlarla mahlût olacağından ilm-i meânî ve beyan vasıtasıyla kuvve-i temyiziye lâzımı gayr-ı lâzımdan ayırıp tarz-ı intizamda teşkil eder. Kuvve-i kalemiye o meânînin kavâlibi olan elfâzı temyiziyenin irâesiyle yazar.

İnsanın kuvve-i akliyesi sinn ü tecâribve malûmatının derecâtı tâbidir. Bunun aşağı derecesi yeni dili açılmış çocuklarda görülebilir.

Kuvve-i akliyenin münteşârı ve o kuvveden nümâyân olacak vâridâtın müslihi kuvve-i temyiziyedir. Kuvve-i temyiziye yeni lisanları açılacak vakitlerde her ne kadar hilkatem çocuklarda bi-l-kuvve mevcut ise de fi'len nâ-mevcut hükmündedir. Meşhûdât, malûmat, tecârib arttıkça âlem-i fiiliyâta derece derece kendisini gösterir.

Kuvve-i kalemiye edibin bulunduğu derece sinn ü hâle göre kuvve-i temyiziyenin mirâtı veya tercümanıdır. Âsar-ı edebiye kaleme almak isteyen zâtın kaleme alacağı şey sünenin, müddet-i istihdamının, malûmatının, meşhûdâtının derecâtına göre makbuliyete mahzar olur.

İnsanın her bir zamanda enzâr-ı umûma arz edeceği âsar kuvve-i akliye ve temyiziye ve kalemiyesinin ulu kata münasip mahsulü olur ise elbette hoş görünür. Bir nihâl-i meyvedarın meyvesi çiçek hâlimden ayrılıp görünmeye başladığı vakit çâşnâsında lezzet olamaz ise de mevsime göre nümâyîşinde lezzet bulunur.

Bir çok kere havâsımızı hakâyık-ı mevcûdâtın istiknâhında âciz görüyoruz. İstiknâhta kuvve-i akliyemize müracaat ediyoruz. Kuvve-i akliye ise kuvve-i temyiziyeye mukârenet etmezden mukaddem verdiği cevabı kuvve-i temyiziyeye arz ettikten sonra tahtie ediyor. Tahsiline zafer-yâb olduğumuz bir marifeti idrakte kuvve-i akliyemizin tesadüf ettiği müşkilât ise had ve hesaba gelir şeyler değildir. Mesâil-i riyâziye ve tabîyyeden zaten keşif olunmuş bir bahse tesadüf ettiğimizde o bahis hissiyât ve vicdaniyemizi o kadar işgal ediyor ki mesmûâtımızı, tasavvurâtımızı hayalâtta ad etmekten kendimizi kolaylıkla geri alamıyoruz.

Kuvve-i akliyemizin güç hal ile kabul edebildiği mesâil-i gâmızanın taallümünde –red ve kabul arasında- cehâletin icap eylediği tereddütlere, tecrübesizliğin gösterdiği hayrete, noksan terbiyenin muktezâ olduğu münasebetsizliklere mukâvemetimizi muharebelerde düşman askerlerine karşı olan mukâvemet gibi hayal ediyoruz.

Yukarıda işaret olduğu üzere insanın bidâyet halinde akıl için hiçbir meziyet yoktur. Tecâribin tezâyüdü, avârızın tevârüdü, malûmatın ve terbiyenin tekessür ve takarrürü akla mâye-i intibah ve temyiz oluyor. Binaen-alâ-zalik kuvve-i temyiziye derece-i kemâle varmadıkça zihinlere tevârüd edecek şeylerin umûmuna nispetle sahih ve faydalı olanları maden cevheri derûnundaki gümüş gibidir. Müddet-

i tahsiliyemizde sarf ettiğimiz mütalââtın mâlâyanîsi, ham ve puhtesi, lâzım ve mâlâyelzem, haşv ve zâidi fevâid-i me'huza ile beraber bir harf bile zâyi edilmeksizin zabt ve terkîm olunsa da pîş-i nazar dikkatimize konulsa bunca tevârüdât arasında bulunduğumuz faydaların birkaç yüz okka maden cevherinden çıkardığımız elli altmış dirhem gümüşten farkı görülemez.

İşte kuvve-i akliyenin vâridâtı o cevher ve kuvve-i temyiziyenin müntehabâtı o gümüş gibidir. Kuvve-i kalemiye o gümüşten evânî-i nefise ve ma'mulât-ı sâire a'mal eden sanatkâr makamındadır.

Fenn-i inşâda kesb-i meleke etmek isteyen heveskârana lâzımdır ki kuvve-i akliye ile temyiziye ve kalemiyesini bâlâda derc ettiğimiz ifadât dâiresinde terbiye ve istimal ede. Şu bina-i âlînin esası ve ilm-i belâgati öğrenmektir. O dâire hâricinde ve o esasın gayrında meleke-i edebiye iktisab arzusunda olanlar hüsrana tesadüf edeceklerinde şüphe etmemelidirler.

Her bir insan maksudunu ya kuvve-i nâtıka, ya kuvve-i kalemiye vasıtasıyla ifade eder. Kuvve-i nâtıka ile ifadeye ibare ve mantık, kuvve-i kalemiye ile ifadeye kitabet ve tahrir, siyâk-ı kelâma nass ve nesak denilir. Asıl ifade metin, ifadeden ziyâdesiyle şerh, asıldan nâkıs ve muhtasar yazılan şeyler telhîs diye mevsûmdur.

Kalemen şurût-ı mezkûreyi hâiz olacak sûretle gerek kendisinin gerek gayrın meramını ifadeye muktedir olan zât münşîdir. Yalnız kendi istediğini güzel yazabilen ve tasarrufât-ı kalemiyece iktidarı hâiz olmayana münşî denilemez.

Münşî için elzem olan şurûtun en makbulü muharrirâtça mürsel ile mürselün ileyhin hallerini ve edebiyat-ı nesiriyeye müteallik kaleme alacağı mebâhisin derece-i ehemmiyetini mülâhaza etmek ve sözü makam ve muhatap ve maslahata göre kullanıp maslahatın havsala-i liyâkatinden dûn veya zâid elfâz ve meânî istimal etmektir. Kelâmın hulâsa vechile muktezâ-yı hale tatbikini tasvir bundan ibaret olup bu tasviri aşağıda bazı mertebe tavzîh dahi edeceğiz.

Münşîlerin bazıları lisanen hüsn-i sûretle bir maddeyi tarife muktedir olamazlar. Kalemlerini nutuklarından ziyade fesahat ve belâgati hâiz olur. Ve bu hal ekseriya efkârında tevârüdce kesret-i fevkaledede olan zevatta bulunur. O makûle zevat zihinlerinde bi-l-mülâhaza tefrik ve istihzâr edecekleri hitabetlerce bi-t-tab' selâset ve belâgat mevcut olur ise de kable'l-istihzâr lisanen takrir-i selîs-i iltizam edemezler ve –ağzı târ, içi su ile memlû bir sürahinin baş aşağı tutulduğu vakit derûnundaki suyun kesret-i tevârüdüne havanın da mukâvemeti suyun hüsn-i ceryanına mâni olacağı gibi- efkârca tevârüd-i fevkaledeyi hâiz olanlar dahi nutkan ifadeye muktedir olamazlar.

Kuvve-i akliyeden tevârüdce feverân eden meânînin a'lâları kuvve-i temyiziye vasıtasıyla ifraz olunduktan sonra mecrâ-yı lisandan âb-ı revan gibi cereyan etmesi elbette lâtif ve müessir olur.

Kaleme alınacak madde henüz libas-ı elfâz ile istimal ve âlem-i meânîde hal-i tecerrüden infisâl göstermeden mukaddem tasvir edilir. Kuvve-i akliye ve tasavvurun mevrivididir. Kuvve-i temyiziye o tasavvurda nümâyan olacak meânînin lâtif olanlarını ifrâz eder. O madde âlem-i meânîde yer şâhid-i dil-nişîn gibi kendisini

gösterir. Lâkin âlem-i meânîdeki letâfet ve melâhatiyle beraber libastan ârî ve câlib-i huzûz olacak muhassenâtı zâviye-i tasavvurda mütevârî olacağından onu bir libas-ı fâhîrle âlem-i şuhûda arz ve takdim ile fikir ve arzunun intihab edeceği kumaş-ı elfâzı hayât-ı kalem o şâhid-i ruh-efzânın tenâsüb-i endamına göre tertip ve iksâ eder.

Fenn-i inşânın esası vücûh ve mebâhis-i meşrûhadan ibarettir ki menba-i lüzumdan nebean edecek mevâd-ı umûmiye ve husûsiyenin her birisi zihinde kararlaştırılıncaya kadar mütalâa-i amîka ve mükerrereden sonra âb-ı revânın mecrâsındaki hüsn-i ceryanı gibi kalemden kâğıt üzerine dökülmesidir.

Tesisât-ı siyasiye, inkılâbât-ı düvel, hakâyık-ı mükevvinât, mebâhis-i hikmet ve umûr-ı ulviyeye taalluk eden ahval ve keyfiyât, ecrâm-ı âliye, şuûn-ı azîme gibi ehemmiyetli bahislerden her birisinin derecât ve ledünniyâtını gösterecek tasavvurât-ı zihniye ve tasvirât-ı kalemiyenin parlak elfâz ile yazılması itkân ve sanatla sûret-i mükemmelede bina edilmiş bir kasr-ı dil-cûdaki odaların nukûş-ı lâtife ile tezyin ve binasının vaziyetine şâyan olacak mefruşât ile tefriş edilmesine benzer.

Vukû'ât-ı âdiye ve mesâlih-i gayr-ı mühimmeyi muktezâ-yı hale göre elfâz-ı âdiye ile yazmak kâfi olup onun için efkâra müracaatla ulvî manaları şâmil mazmunları ve âlî ve parlak lâfızlar aramak hiffet ad olunur.

Kuvve-i mümeyyize ashabından olmayanlara –hulûsa dâir bile olsun- yazılacak muharrirâtta meânî-i ulviye ve elfâz-ı müşa'şa'a istimali vaziyetçe tezyine münasebeti ve kıymetçe değeri olmayan eşya-yı hasîseyi tarsî' gibi umûr-ı müstehceneden maduddur.

Umûmca malûm olmayan bir madde derecesine göre itina ile kaleme alınabilir. Herkesin malûmu olan maslahat garip fikirler istimali tarzında mazmuna tahvil ve parlak tabir ile kaleme alınmak hiffet ve ayıp sayılır. Lâkin şu ifade her vakit enzâr-ı umûma karşı meşhud ve cümlece malûm olan eşya-yı kâinatın bir zerre-i mevhumü'l-vücuda varınca ehemmiyet-i asliyesi üzerine bina edilecek tarifât ve tavsifât-ı ledünniye şâmil olamaz.

Zemin-i âsmanın bizce meşhud olan muhteviyatını görüyoruz. Güneş her vakit tulû ve gurûb ediyor. Kamer ahval-i muhtelifesiyle daima nümâyan oluyor. Yıldızlar her gece gözümüzün önündedir. Ağaçlar her sene kış mevsiminde çıplak ve yaz aylarında yapraklıdır. Bahçeler, çiçekler, tarlalar, otlar, mezrû'ât, hubûbat, tohumlar, sular, yağmurlar, rüzgârlar ve sâir eşya-yı kâinatça mükevvin-i hakikînin muktezâ-yı meşiyeti olan tebeddülât ale-d-devam görüp bildiğimiz şeyler olduğundan bunlar ülfet-i tabîaya ve daimeye mukâbil bize ehemmiyetsiz ve pek âdî şeyler görünüyor. Halbuki

İ'tiyad etmiş nazar-ı ülfetle hilkatten beri
 Anın için hayret etmez tesadüf nazaran
 Olsa bina bagteten i'ma-yı mâderzad eger
 Çıldırır meşhudu oldukda zemin ve âsman

medlûlünce eşya-yı kâinat içinde hakikatçe bir zerre bile ehemmiyet-i azîmeyi hâizdir.

Enzâr-ı âmmeye karşı meşhud olan şu ecsâm-ı münîrenin nisbet-i cebiyye-i mahsûsaya göre tesirâtı, sayfin şitâya, şitânın sayfa inkılâbı, ağaçların yaz aylarında yeşil hârelerle müzeyyen nev-civanlar gibi nazara arz-ı nümâyiş edişi, kış aylarında ruhtan mahrum ve tâb ve terâveti ma'dum emvât-ı kadîde haline girişi, zerre gibi bir küçük tohumdan minareler gibi büyük ağaçların husûle gelişi, baharın âba, âbın bahara tahavvülü, ecrâm ve belki zerrâtın her birisinin cevher-i terkibi misillü zevâhir-i kevniyye ve devriye ve cevviyye enzar-ı umûmiyece meşhudât-ı âdiyeden ve hakâyıkı hayret-bahş ukûl olan mesâil-i gâmıza ve âliyeden ma'dud olmakla mevâd ve eşya-yı kâinatın bir zerre-i nâçizi bile her ne kadar teşrîhat ve meânî-i ulviyyeyi hâvi mazmunlar, her ne kadar parlak ve müzeyyen lâfızlar ile kaleme elsine şâyandır.

Bir fenne mahsus kitap yahut edebiyat ve mülâhazat ve hitabet mebâhisinden ma'dud makâlât kaleme alacak olanların yazacakları fennin veya mebhasın ve mesâlih-i resmiye ve şahsiyece de her bir tahrirâtın münderic olması lâzım gelen mevâdî evvelâ mütalâaya arz ile zihinde tertibe rabt etmeksizin yazmaya başlamaları bir süvarinin râkib olduğu atı dizginsiz ve yularsız itlâk etmesi ve bir mühendisin vaziyet-i coğrafya ve tabîyye ve mesâhasını ve mikyâsını tedkik ile tayin etmeksizin bir kıtanın ale-l-amyâ haritasını yapmaya başlaması gibidir.

Hem malûmat hem de vâridat-ı zihniyesince tenkidâta muktedir olan münşînin şurût-ı mezkûreye riâyetle yazacağı şey mücellâ âyine gibi parlak görünür.

EŞ'ÂRA DAİR MÜLÂHAZAT

Lisanımızca şiir söyleyen kudemâ-yı üdebâ İran şuarasına taklit ile nazım yolunu açmış olduğu malûmdur. Şuaramız umûmen o yolu tutup gitmiş olduğundan şiirde lisanımıza mahsus bir yol açılmamıştır.

Binaenaleyh şuaramız medfihalarca hakikate mugâyir tabirât-ı mübtezele ve mübâlagât-ı merdûde ve gazeliyyâtça pek çok teşbihât-ı müstehcene istimalini istilzam etmekle edebiyat-ı şiiriyyemizin ekseri sevilmeyecek bir sûrette kalmıştır.

Ekâbir haklarında tanzim olan kasidelerdeki evsâfın çoğunu görüyoruz ki memduhların hakikat-i evsâf ve hilkat-i asliyelerine ve tabirât ve teşbihâtça tecvîzât ve tasdikât-ı akliyeye nispet kabul edemeyecek sözlerdir. Bu sözler nazmen söylenmeyip de bir mâdih tarafından lisanen bir memdûha ıtlâk olursa o memdûh o sözleri istihzâ ad ile hiddet ve nefret göstereceği bî-iştibâhtır.

Burası böyle iken hangi bir şâir o vasıfları şâmil bir kaside yapıp bir büyük zâta vermiş ise makbul olarak hazinelere, mükâfatlara nâil olmuş ve şu bî-asıl sözler nazmen o yolda makbûliyet kesb etmekten nâşî münasebetiz ve akıllara hayret verecek derecede mübâlâğalı sözlerden mürekkebe kasâid inşâdî meydanında şuara yekdiğerini sebkata devam edecek evsâf-ı ekâbire müteallik neşîdeler –her türlü maarif ve kemâlât-ı insaniyeleri hikemiyâtı hâvi âsar-ı manzumeleriyle bedîhî olan- şuaramızın hakikat-i halde şanlarını tenkîs edecek bir raddeye varmıştır.

Şuaramız şuara-yı İraniye gibi hikemiyât ve letâif ve teşbihatça da şâyan-ı tahsin olacak pek çok eş'âr inşâd etmişler ise de ne çare ki diğer kısım kesretçe galebe eylediğinden âsar-ı kudemâ içinde tamamıyla makbul kalıp olacak bir kaside na-mevcut ve gazeliyyâtça da itirazdan sâlim gazel azdır.

Kasâidçe kudemâ-yı şuaranın taklit sûretiyle ittihaz eylediği meslek bir muslih-i musannaf ve müdekkikin himmet-i ıslahiyesine tesadüf etmedi. Muslih-i kasâid diye müstehir olan Nef'î evvel mesleği ıslah etmeyip tervîc ve tevsî' etmiştir. İşte bu müsamaha

Nef'î

Uçardı taht-ı Süleyman gibi hevâda eger
Çekeydi resmini bir pâre üstüne Behzâd

Nedim

Bir gûşe-i nigh ile mi'mar-ı himmeti
Sûrah-ı mûra vüs'at-ı kevn ü mekân verir³⁴

Nâbî

Nesîm-i hulk-ı çemen-hîzi olsa kevn ve vezân
Olurdu rüste tenûr içre gonçe-i sîr-âb³⁵

gibi vicdan-ı selimin sıhhatini kabul edemeyeceği mübalâğalı sözlerle kasâid-i kudemânın dolmuş olmasına sebep oldu.

³⁴ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 19.

³⁵ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s.72.

Şuaramız böyle hakikate mugâyir olan mübalâgat-ı gayr-ı makbuleyi yalnız ekâbir haklarında nazm ile iktifâ etmediler. Gözettikleri nispet üzerine karîhalarını zevi-l-ukûlden olmayan bir hayvanın ve zî-ruh olmayan cemâdâtın bile tavsifinde öyle münasebetsiz söz bulmakta it'âb ederek

Nef'î bir esb medhinde

Hırâm-ı dil-keşi dünyayı meftûn ettiği yetmez

Feleklerde melekler de mülâzım temâşaya

Burak-âsâ zemînden ger azimet etse eflâke

Eder sür'atde sebkât tîr-i âh-ı arş-peymâyâ

Yedisinde güzâr eylerdi nemnâk olmadan pâyı

Yolu düşse eger yel gibi gâhî heft-deryaya³⁶

Nedim bir mevki vasfında

Hey ne feyz-i câvidandır kim olur serv-i sehî

Sürseler bir katre âbın nâvekin peykânına

Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zevrakçeye

İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına

³⁶ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 105-106.

Arşa dek çıkmakda mânend-i dua-yı müstecâb
 Uğrayan âbı musaffâ râh-ı şadırvanına³⁷

gibi sözler söylediler.

Teşbihe dâir kudemânın söyledikleri gazellerde münderic teşbihâtın ekseri de şuara-yı İraniye'ye taklit ile pek münasebetsiz bir tarzda cereyan eyledi.

Evsâf-ı hûban hakkında *Enîsü'l-uşşâk*'a cem' eylediği teşbihât bin beş yüzden ziyade olup bunun onda biri kabule şâyan görülemiyor. Meselâ

Zülf hakkında

Zincîr rîsman çengâl ejdehâ yılan akreb

Göz hakkında

Hûn-rîz hûn-hâr kâtil alîl marîz

Kaş hakkında

Tâk keman köprü kavş-i kuzah

Kirpik hakkında

Haçer ok mızrak

³⁷ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 79.

Gamze hakkında

Kassâb hırsız cellâd kat'-ı tarîk harâmî gürz-i girân

Boy hakkında

Serv ar'ar tûl-ı emel yerden göğe kadar uzun şey

Ağız hakkında

Nokta cevher ferd mevâm adem yanında bir nokta

Muş ovası kadar büyük görünecek bir şey

Bel hakkında

Kıl kırk yarılmış kıl hayal

gibi sözler söylemekten çekinmediler.

“Şiir” evsâf ve teşbihât-ı hüsne ve münasibe ile tab'ı bir şeye meyl ettirecek ve hal ve vicdanı veya bir mevsûfun evsâf ve ahvalini kalbe tenşît ve tesir gösterecek derecede tasvir ile mevzun söz söylemek iken o sözlerin hiçbirisinde bu hâsiyet müşâhede olunamıyor.

Kudemânın hûban hakkında zikr eyledikleri evsâf ile mevsûf bir şahıs zihnen tasavvur olursa mutasavvir o şahsı gûl-i beyâbanî zannıyla mütevahhiş olur.

Lâkin kudemânın o yolda söyledikleri sözler divanlarından çıkarılıp da hikemiyât ve evsâf ve teşbihât-ı hüsne ve münasibeyi câmi' olan sözleri ibkâ olunsa hayalât ve tasvirât ve letâif-i makbulece olan kemâl ve iktidarları okuyanları icap edecek derecede âlî görünür.

Hele mesneviyâtça gösterdikleri iktidar meydandadır ki Hâkânî'nin *Hilye*'si, Fuzûlî'nin *Mecnûn u Leylâ*'sı, Nâbî'nin *Hayriye*'si, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı, Yahya Bey'in *Gülşen-i Râz*'ı, Sâbit'in *Mesneviyât*'ı gibi âsar-ı memdûhaca makâsıdı ifâte etmeyecek derecede intihab ve ta'dil icra edilse âsar-ı mezkûre hakikaten kudemâmızın mesneviyatça iktidarına delil olabilir.

Kudemâ-yı şuaramızın hikemiyât ve teşbihât ve tavsifât-ı makbulece iktidarlarının ne derecelerde âlî olduğuna bir numûne olmak üzere bir vech-i âtî bazı eş'âr-ı müntehâbelerini teberrüken işbu mukaddimeye zeyl edeceğiz. Şu numune pek büyük bir bahçeden toplanmış pek küçük bir çiçek destesi gibidir.

**KUDEMÂ-YI ŞUARAMIZIN DİVANLARINDAN MÜNTEHAB
ÂSAR-I MANZUME**

{ÂLÎ}

O gülşende nice gülçîn-i ümid ola himmet kim
Güle andan meşâmm câna her dem bû-yı istiğnâ

{BASÎRÎ-İ BAĞDÂDÎ}

Ne sâni'sin ki sun'ın senin içinden âb ider peydâ
Dıraht-ı hârdan gül-gonçe-i sîr-âb ider peydâ

Ne gûne müstahîl-i emr ise îcadın murâd etsen
Kemâl-i hikmetin fi-l-hal ona esbâb ider peydâ³⁸

{RÂGİB PAŞA}

Kâbil-i seng olmayan olmaz pezîra-yı cilâ
İğbirâr-ı hâtır iksir-i meserretidir bana

Rehnümâ lâzım değildir olmasun rehzen hemân
Hızra muhtac olmamak mahz-ı hidâyettir bana³⁹

³⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Müntehabât-ı Mesâri ve Ebyât*, Haz. O. Kemal Tavukçu, Erzurum 1997, s. 6.

³⁹ Hüseyin yorulmaz, *Koca Ragıb Paşa Divanı*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s. 72.

{RÜŞDÎ}

Her varak gördüm ki olmuş sırr-ı manadan sebk

Her ben nahl-i gül oldu şimdi bir mekteb bana

{RÛHÎ-i BAĞDÂDÎ}

Sakın mizâcuna hoş gelmeyenden olma melûl

Ki muhtelifdür ezelden tabî'at-ı eşyâ

Hidâyet olmayıcak hâsıl olmaz ey Rûhî

Vukûf-ı illet-i îcâd u hilkat-ı eşyâ⁴⁰

{OKÇUZÂDE ŞÂHÎ}

Bu âyetin sana mazmunu rızka zâmindir

اراد ريك ان يبلغا اشد هما

{FUZÛLÎ}

Zihî zâtın nihân ü ol nihândan mâ-siva peydâ

Bihâr-ı sun'una emvâc peydâ ka'r nâ-peydâ

Kemâl-i hikmetin izhâr-i kudret kılmağa etmiş

Gubâr-ı tîreden âyîne-i gîfî-nümâ peydâ

Gehi toprağa eyler hikmetin bin meh-likâ pinhân

Gehi sun'un kılar topraktan bin meh-likâ peydâ⁴¹

⁴⁰ Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Divanı*, C. 1, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001, s. 327.

⁴¹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 132.

{FEHİM}

Ey vücûdun pertevindendir adîm olmak bana

Vâcib oldı sâye-i mihr-i kadîm olmak bana

Cevher-i zâtunla kâim bir arazdur lâ-mekân

Mümteni'dür hayyiz-i ilmün alîm olmak bana

Her tecelliden heyûlâ itdin bin sûret kabul

Çok mıdur âyine-i tab'-ı selîm olmak bana⁴²

{NÂBÎ} TEMCİDİNDEN

Ta'âlallah zihî dîvan-tırâz-ı sûret ü ma'nâ

Ki cism-i lafz ile rûh-ı me'âli eylemiş peydâ

Kurup bir bâr-gâh-ı sun' lutf u kahrden memzûc

Virüp ezdâda amîziş komış nâmın anun dünyâ

Virüp hakk-ı sarîhin kabz ü bast ü mahv ü isbatun

Adalet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ

Zihî zât-ı ulûhiyyet mühim-sâz-ı rubûbiyyet

Ki şehristân-ı sun'ında degül bir zerre nâ-ber-câ

⁴² Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.210.

Zihî Âdil ki eyler çâr-sûy-ı çâr faslında
Terâzû-yı dü-keffe hidmetin sermâ ile germâ

Zihî Kâbız ki âlem kabza-i hükminde muztardur
Zihî Bâsıt ki çekmiş kâ'inâta sufre-i na'imâ

Şukûh-ı kudreti bâlâ-yı idrâkât-ı insânî
Vücûh-ı hikmeti bîrûn-ı hadd-i fehm ü istîfâ

Terâzû-yı tekâbül vaz' idüp bâzâr-ı imkâna
Nakîzeyne tevâfukla tehâlûf eylemiş ilkâ

Tehâlûf sûretâ mâni degüldür vahdet-i asla
Olur bir şahdan surh u sefîd ü hâr ü gül peydâ

Olur zâhir tıbâ'a nisbet ancak nef' ile zarı
Egerçi nef' u zarı muhtevî mecmû'a-i eczâ

Aceb vaz' eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-âmîzi
Ki kemter sun'ını derk eyleyince pîr olur bürnâ

Bina-yı intizam-ı dîn ü dünyaya idüp âlet
Zebâna nutk virmiş gûşa virmiş kuvvet-i isgâ

Hevâ-yı rûh-bahşâ itmeyeydi cilve-i rahmet
Olurdi halk-ı âlem yek nefesde cümle nâ-peydâ

Eger kim ism-i Settârun mededkâr olmasa lutfı
İderdük iktizâ evvel kademde olmağı rüsvâ⁴³

{NÂBÎ}

İ râde itse bir emrün ta'alluk fethine Nâbî
Ana etrâf-ı nâ-me'mûldan esbâb olur peydâ⁴⁴

{NECÂTÎ}

Kısmet-i bezm-i ezeldir ey Necâtî bilmiş ol
Âşinâ bigâne vü bigâne olmaz âşinâ⁴⁵

{NEDİM} bir kasr vasfında

Zihî himmet ki koymuş nev-bahârı sûret-i kasra
Zihî san'at şebâb eyyâmın etmiş âbveş icrâ

Ya bu havz-ı musaffâ karşısında kasr-ı zîbânın
Tutar âyîne bir mahbûb-ı râ'nâ pîşine gûya

Ser-â-pa feyz-i hâlet zîr ü bâlâ bâğ-ı pür-behçet
Ki olmuş zîri balasına hayran zîrine bâlâ⁴⁶

⁴³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1-2-3-4-5-6-7-8.

⁴⁴ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 458.

⁴⁵ Ali Nihat Tarlan, *Necâtî Bey Dvanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s.158.

⁴⁶ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 184.

{ŞEYH NİYÂZÎ}

Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden
Birinün hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ⁴⁷

{AHMEDÎ}

Bî-bekâdır bu meclis ey ahbâb

فاتقوا يا اولي الالباب⁴⁸

{PERTEV PAŞA}

Teennî mâye-i ikbâl ehl-i istikâmetdir
Hutûtun i'vecâcî hâmeyi it'âbdandır hep

{HÂMİ-İ ÂMİDÎ}

Cinân-ı resmin Diyarbekirde tasvîr ider mehtâb

Kenâr-ı Dicleyi mânend cûy-ı şîr ider mehtab

Kemâlin naksı noksânın kemâli olduğun der-pey

Lisân-ı hâl ile kâmillere takrîr ider meh-tâb

Sevâd-ı cürm ile kesmem ümîdim nûr-ı rahmetden

Hicâb-ı zulmeti bir lâhzada tenvîr ider mehtab⁴⁹

Ko hâb-ı gafleti mûy-ı siyeh-i hamî sefid oldı

Mizâc-ı i'tidal nâ'imi tagyîr ider mehtab

⁴⁷ Kenan Erdoğan, *Niyazî Mısrî Divanı*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.5.

⁴⁸ Fe'tteku'llâhe yâ-uli'l-elbâb: "Ey akl-ı selim (sağ duyu) sahiplari Allah'tan korkun" Mâide, 5/100.

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 13.

{SÂMÎ}

Yâ der hisâr-ı güle bezm-i sîne gülşendir bu şeb
 Revgan-ı gülden çerâğ-ı dîde rûşendir bu şeb

{FUZÛLÎ}

Kilk-i kudret levh-i sînemde seni kılmış rakam
 Eyleyip mahbûblar mecmû'asından intihâb⁵⁰

{MEZÂKÎ}

Visâl ümîdin eyler çok reh-i imkân-ı vuslat yok
 Nümâyân kasr-ı vâlâ-yı temennâ nerdübân gâyib

Aceb vâdî-i hayretdür beyebân-ı muhabbet kim
 Fıgân sad-ceres-i peydâ nişân-ı kâvrân gâyib⁵¹

{ESAD MUHLİS PAŞA}

Kıymet-i kadr-i hayât-ı pederi bilmeyene
 Bildirir sana zamâne ne imiş kıymet-i âbb⁵²

{NÂBÎ}

Murâd ederse müsebbib bir âdemin kârın
 Yed-i teşebbüsünü cüst-u-cû ider esbâb⁵³

⁵⁰Kenan Akyüz-Sühayl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 144.

⁵¹Ahmet Merter, *Mezakî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 294.

⁵²Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 12.

⁵³Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 12.

{ŞEYH NİYÂZÎ}

Bu harâbı niceler çalışdı ma'mur itmege
Bir yanın ta'mîr iderken bir yanı oldı harâb⁵⁴

{FÂZIL BEY}

Devlet için mücâhede Cennet için du'â
Değmez bu renc ü mihnete dünya vü âhiret⁵⁵

{LEBÎB-İ ÂMIDÎ}

Dest-i gavvâsan-ı insâfa gelür bir gün çıkar
Bu meseldür kim sen insâniyet it ummâna at⁵⁶

{NÂBÎ}

Mülk içinde melekûtı göreyüm dersen eğer
Lafzda ma'nîye bak nafede bûyı seyr it

İmtiyâzun sebebin asldan istersen eğer
Hâke bak dîde-i ibretle sebûyı seyr it

Noktadan dâirenün gerdişin it istişhâd
Tohminun za'fını gör cirm-i gedûyı seyr it

⁵⁴ Kenan Erdoğan, *a.g.e.*, s.18.

⁵⁵ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s.36.

⁵⁶ İdris Kadioğlu, *Diyarbakırlı Lebîb Divanı*, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayınları, Malatya 2005, s.456.

Âdâb-ı ubûdiyyeti eşcârdan öğren
Aksün bile tâ' atver-i seccâde-i âb it

Âyîne-i idrâküni sâf eyle sivâdan
Mihmân mı gelür hâne-i nâ-pâke hicâb it⁵⁷

{NAZÎF}

Ne kimseden temennî vü ne âh u nâle et
Gaddâr-ı bî-mürüvveti hakka havâle et⁵⁸

{VÂLÎ-İ ÂMÎDÎ}

Öğren lisân-ı asrı rüsûm-ı zamâneyi
Bak tab'-ı nâsa vakte münâsib tekellüm it

{İZZET MOLLA}

Bekâ-yı cismine bir çâre bul ey dehrî-i gâfil
Sana bir lutfu var mı olmasa kevn ü mekân hâdis⁵⁹

{NÂBÎ}

Engüş-ti girih-beste-i ye's olması yegdür
İtmekden ise zeyl-i le'imâna teşebbüs

⁵⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 474-475.

⁵⁸ Süleyman Nazif, *Divançe-i Süleyman Nazif*, Haz. Recep Toparlı-M. Sadi Çöğenli, Erzurum Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1992, s.9.

⁵⁹ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Keçecizade İzzet Molla ve Dîvan-ı Bahar-ı Efkâr*, Kitap Sarayı, İstanbul 2005, s. 476.

Terhîs-i duhûl itmeyicek sâhib-i dîvân
Bî-fâ'idedür va'de-i derbâna teşebbüs⁶⁰

{İFFET}

Ey iden Perverdigâr'ın birr ü ihsânın ümîd
Bir şikeste sîneden ref'-i melâl itdün mi hiç⁶¹

{BASÎRÎ}

Mukallidi bir ağır şekke ihtilâf-ı zevât
Eder sefîneyi iğrâk kesret-i mellâh⁶²

{NÜZHET}

Gâhî husûl-i kâra televvün-i mu'în olur
Nakşa olur medâr sefîd ü siyâh u sürh⁶³

{BELÎĞ}

Degüldür cilve-gâh-ı mâ-sivâ bahr-i dil-i ârif
Derûnından ider her cîfeyi deryâ-yı umman red⁶⁴

⁶⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 479.

⁶¹ Mehmet Arslan, *Bursalı İffet Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 45.

⁶² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 30.

⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁴ Hafize Gamze Demirel, *Beliğ Mehmed Emin Divanı*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi), 2005, s. 140.

{SÜRÛRÎ}

Bû Âlî Sînâ gibi sirh ü füsûn-ı nâz ile
Zülfikârı şakk edip yârim dü-ebrû koymuş ad⁶⁵

{ŞEYH GÂLİB DEDE}

Nûrdan tasvîr kılmış bir belâ Feyyâz-ı Küll
Ol belâyâ cân verip yâr-ı sitem-hû koymuş ad⁶⁶

{NÂBÎ}

Cismden rûh u sadefden dür şecerden mîvedür
Sanman ey zâhir-perestân lafzı ma'nadan murâd⁶⁷

{VÂLİ-İ ÂMİDÎ}

Ma'lûm olur meşakkat ile kadri devletin
Olmaz husûl-i kâm-ı cihân bî-ta'ab lezîz⁶⁸

{ÂGÂH}

Nühüftedir leb-i pür-handesinde mîve-i vasl
Şükûfe nahl-i ümîde semer-i alâmetidir

Pâk-i gevher bed-güherden dâima mümtâz olur
La'l ü yâkutun yanında kehrübâyâ kim bakar⁶⁹

⁶⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 56.

⁶⁶ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 270.

⁶⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 495.

⁶⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁹ Bursalı Mehmed Tehir, *a.g.e.*, s. 74.

Gören der rûy-ı âteş-tâbını mâî libas içre
Nümâyan maden-i firûzede la'l-i bedehşândır

{ES'AD-I BAĞDÂDÎ}

Sahn-ı gülşende şeker-hande olduğu bîcâ değil
Gonçe-i dem-besteye la'lin tebessüm öğretir

{BÂKÎ}

İbret gözüyle berg-i dırahtân-ı sebze bak
Hûş-yâr olana her varakı bir cerîdedir⁷⁰

{CEVRÎ}

Zehre sükker hâra gül cevre vefâ ol dâyimâ
Âlem-i fânîde resm-i zinde-gânî böyledür⁷¹

{CEHDÎ} CEDD-İ CÂMÎ'Ü'L-HURÛF

Tahsîl-i kemâlâta iden ârifi tahrîs
Enzâr-ı mürüvvetle olan lutf u atâdır⁷²

{HÂZİK-I ERZURUMÎ}

Teşekkî eyleme noksâni-i erzâkdan zinhâr
Ta'arruz mîz-bâne nan için çok bî-hayâlıktır

⁷⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 56.

⁷¹ Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Erzurum 1981, s. 208.

⁷² İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 704.

Rızâ göstermemek ahkâm-ı devlet-hâne-i dehre
Mücerred-hâne-i gayra Fuzûlî kethüdâlıktır⁷³

{HÂMÎ-İ ÂMÎDÎ}

Bilir celâlet-i hakkı hayyâm-ı çerhi gören
Ki şeh-r-yârın olur kadri bâr-gâhı kadr

Mümeyyiz-i kavîl zü-l-vecheyne besdir meşreb-i kâil
Eğer meddâh olursa medhir zemmâmdır zemdir

Ehl-i dil her kande kim ârâm eder rağbetlenir
Gâh olur gurbet vatan gâhî vatan gurbetlenir⁷⁴

Rîşe-i gamdan tehâşî eylemez erbâb-ı dil
Hâme-i mû müydâr oldukca cemiyetlenir

Pâk tıynet kûşe-i gurbette hor olsun mu hiç
Gevher âgûş-ı sadeften dûr olur kıymetlenir⁷⁵

Gönül şifâ vü maraz kimden olduğun bilmiş
Ne hindibâ taleb eyler râziyâne arar

⁷³ Hüseyin Güfta, *Erzurumlu Şair Hazık, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Birinci Baskı, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2001, s. 235.

⁷⁴ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 121.

⁷⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 121.

{ÂRİF HİKMET BEY}

Müsellem olsa dahi dest-i ihtiyâre fa'âl

Yine muvâfık-ı hükm-i kaza sudûr eyler⁷⁶

Cebr olmayıp irâde-i cüz'iyye olsa da

Kim fi'lini muhâlif hükm-i kazâ ider⁷⁷

{HAYÂLÎ}

Cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler

Ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler⁷⁸

{RÂŞİD}

Hased-i kalb-i adû lutf ile zâil olmaz

Sengde muzmer olan âteşe âb itmez eser

{RÂGİB PAŞA}

Bu fûrû'ât-ı tehâlûf ki şu'ûnâtındır

Asla avdetde bu gavga bu keşâkeş basılır⁷⁹

Eylemez îras-ı hüsn-ârâyîşi bed-tıynetin

Ziynet olmaz mâra endamındaki nakş u nigâr

⁷⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 57.

⁷⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 74.

⁷⁸ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 107.

⁷⁹ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 107.

Su-be-sû sevk eyleyen hep sâ'ik-i takdîrdir
Kimsenin destinde yok Ragıb zimâm-ı ihtiyâr⁸⁰

Lâl olur elbet zebân-ı hâme-i pîçîde-mûy
Kılca gamdan tab'-ı erbâb-ı sühan illetlenir

Kâse-i fagfûr leb-rîz olsa da vermez sada
Servet-i eفزâyîş bulunca ağniyâ hissetlenür⁸¹

Hüsni bâlâ-ter ider câme düşünca çesbân
Nev-arûs-ı suhana revnakı ta'bîr virir⁸²

İmtiyâz-ı sâbit ü seyyârı müşkildir hayâl
Zann ider sükkân-ı keştî sâhil-i deryâ yürür⁸³

Şöyledir Râgıb mücâzât-ı amel kim fi'l-mesel
Sorsalar mağdurunu gaddâr kendin gösterir⁸⁴

Miyân-ı güft-ü-gûdâ bed-meniş îhâm ider kubhin
Şecâ'at arz iderken merd-i kıbtî sirkatin söyler⁸⁵

⁸⁰ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 87.

⁸¹ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 92.

⁸² Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 105.

⁸³ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 101.

⁸⁴ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 91.

⁸⁵ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 98.

{RAHMÎ-İ KARÎMÎ}

Âbisten-i safâ vü kederdir leyâl hep

Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar⁸⁶

{RÛHÎ-İ BAĞDÂDÎ}

Hâk ol ki Hüdâ mertebeni eyleye âlî

Tâc-ı ser-i âlemdür o kim hâk-i kademdür⁸⁷

Cehd eyle hemân gayr eline bulmayı gör kim

Benden ne safa fâide senden ne bana var⁸⁸

Baldan giç çekmeyem dirsens megeslerden belâ

Ya'ni nûş-ı dehre aldanma bu nûşun nîşi var

Ebsem ol kim nîk ü bed bîhûde halk olmuş degül

Her biriyle çarh-ı dâniş-perverün bir işi var⁸⁹

Esîr-i câm olan rinde hakâretle nazar kılma

Ki her rind-i belâ-keş kendi vadisinde bir Cemdür⁹⁰

{RİYÂZÎ}

Ber-karar üzere değıldir gerdiş-i dolâb-ı çerh

Bunu hâk-i zillete indirse anı kaldırır

⁸⁶ V. Mahir Kocatürk, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1963, s. 41.

⁸⁷ Coşkun Ak, *a.g.e.*, 187.

⁸⁸ Coşkun Ak, *a.g.e.*, s. 190.

⁸⁹ Coşkun Ak, *a.g.e.*, s. 563.

⁹⁰ Coşkun Ak, *a.g.e.*, s. 458.

{SÂMÎ}

İttisâf eylese ahlâk-ı hamîdeyle kişi
İder ef'âline bî-şübhe tevâfuk-ı takdîr

Revzen-i hâneyi sermâda güşâd itmekdir
Serdî-i bezm-i edeb hande-i bîcâdandır

{DERVİŞ ŞİNASI}

Derûnî âşinâ ol taşradan bigâne sansınlar
Bu bir özge revîştir âkil ol divâne sansınlar⁹¹

{ÂSİM ÇELEBİZÂDE}

Behre-dâr olur ni'amdan ziyneti terk eyleyen
Nahl olursa bî-şükûfe bâr kendin gösterir

Kâbiliyyetdir husûl-ı matlabun sermâyesi
Elde isti'dad olunca kâr kendin gösterir⁹²

{İZZET MOLLA}

Reng-i vahdet zâtına bi'z-zât mahsus olmasa
Rûy-ı dünyada olurdu herkesin sîması bir⁹³

⁹¹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 136.

⁹² Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 80.

⁹³ Ömür Ceylan-Ozan yılmaz, *a.g.e.*, s.402.

{AZMÎ-İ ÂMÎDÎ}

Gerçi esbâb ile herkes vâsıl-ı maksud olur
Nerde gördük bî-müsebbib bir sebep mevcûd olur⁹⁴

{ATÂYÎ}

Söze başlarsa tebessüm ile ol gonçe-dehen
Derc-i yâkutun içinden dürr ü gevher dökülür

{AVNÎ-İ ÂMÎDÎ}

Mürde-i hicrin ziyâret itse ol rûh-ı revân
Merkad içre hâk olan azm-i remîme cân gelür

{AYNÎ}

Tev'em olmuş sûruna kahbe cihânın mâtemi
Duhterin tezvîc eden mâder hem ağlar hem güler⁹⁵

{FUZÛLÎ}

Kemâl-i hüsn-i meşreb âri olmaktır ta'arruzdan
Riyâ ehline hem çok i'tiraz etmek riyâdandır⁹⁶

{KÂMÎ-İ KARAMÂNÎ}

Güle gûş ettiremez boş yere bülbül inler
Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler⁹⁷

⁹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 135.

⁹⁵ Vasfi Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 67.

⁹⁶ Kenan Akyüz-Sühayl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 173.

⁹⁷ Vasfi Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 13.

{LEBÎB-İ ÂMİDÎ}

İden taht-ı tasarruf ekser ednâdur bu dünyâyı
Tezekkür kıl ki ednâ lafzınun te'nîsi dünyâdır⁹⁸

{ESAD MUHLİS PAŞA}

Herkese hâlince vardır bir tecelligâh-ı aşk
Bî-sütûn-ı ferhada kûh-ı tûr şeklin gösterir

Benzer erbâb-ı riyânın hâli ol kâşâneye
İç yüzü vîrân dışı ma'mûr şeklin gösterir⁹⁹

{NÂBÎ}

Oldı beyâz-ı subh gibi mûy-ı ser sefid
Ey hurfe-çeşm uyan ki ibâdet zamânıdır¹⁰⁰

Lebî bî-hande kalur hattı gelen hubânun
Bir sarâyun gidicek devleti bâbı kapanır¹⁰¹

Ehl-i mâtem giryede küttâb-ı kısmet handede
Cân-sitânun virdüğü ma'cun dü- hâsiyyetlüdür¹⁰²

⁹⁸ İdris Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 269.

⁹⁹ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 723.

¹⁰⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁰¹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 510.

¹⁰² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 523.

Mevkûfdur müsâ' de-i rûzgâra kâr

Sarf eylesen de aklunı sen nâhudâ kadar¹⁰³

Geh bülendi pest ider gâhî ider pesti bülend

Muktezâ-yı gerdiş-i tullâb-ı âlem böyledür¹⁰⁴

Kim ki mekr-i zen-i dünyâya zebûn olmaz ise

Rezm-gâh-ı feleğe merd gelür merd gider¹⁰⁵

Senden ednâyı görüp şükr ile dem-sâz olmak

Senden a'lâlara reşk eylemenün merhemidür¹⁰⁶

Sen it ne kadar eyler isen hîle vü tezvîr

Hengâm-ı amel bildigin işler yine takdîr

Tahmîn-i nisâl itdüğün âhenleri hasma

Âhenger-i takdir yapar pâyuna zencîr

Zann itmedigün şahsun olur zîver-i hânı

Ol nânâ k'idersin dü-kef-i hırs ile tahmîr

Sen âteşe vaz' eyledüğün anber-i hoş-bû

Gayrinün ider bînî-i ümîdini ta'tîr

¹⁰³ Ali Fuat Bikan, *a.g.e.*, s. 573.

¹⁰⁴ Ali Fuat Bikan, *a.g.e.*, s. 595.

¹⁰⁵ Ali Fuat Bikan, *a.g.e.*, s. 601.

¹⁰⁶ Ali Fuat Bikan, *a.g.e.*, s. 114.

Nâ-gâh görürsin ki olur gayre şeref-bahş
Gönlünce iderken görülen düşleri ta'bîr

Müzdûr-ı tedâbir ne kâdir k'ide Nâbî
Bennâ-yı kader itmedüğü hâneyi ta'mîr¹⁰⁷

Sevâd-ı mümkünât âsâr-ı sun'ı bî-sühan söyler
Kitâb-ı kâ'inât esrâr-ı Hakk'ı bî-dehen söyler

Senin gûşunda isti'dâd yok idrâkine yohsa
Leb-i cûda kemâl-i sun'ı her berg-i çemen söyler¹⁰⁸

Olma et tab'-ı harîş enbân-güşâ-yı ıztırâb
Kâr u bârı âsiyâb-ı âlemün nevbetledür¹⁰⁹

Düşmen-i mağrûrun olma satvetinden tersnâk
Peşşe vîrân-sâz-ı magz-ı nahvet-i Nemrûd olur¹¹⁰

{NECÂTÎ}

Zerre gibi ben mezellet toprağında pâymâl
Gün gibi dilber sipihr-i Kibriyâ üstündedir¹¹¹

¹⁰⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 571.

¹⁰⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 551.

¹⁰⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 596.

¹¹⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 536.

¹¹¹ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, s. 204.

{NEDİM}

İşitdim dür sadef pîrâhenin çâk eyleyüp çıkmış
Meger ol dilber-i sîmin-beden deryâyâya girmiştir¹¹²

{NÜZHET}

Bir katre âba düşse eder kesb-i dâire
Her nokta müsta'idd-i kabul-i kemâl olur¹¹³

Hüddâma kasd lutfu olunca ekâbirin
Tahsîn-i hıdmet eylediği bir bahânedir¹¹⁴

Hâtır-ı mükedder olsa amelden kalır havâs
Bîmâr ehl-i hâneye elbet melel verir

Arz itme bî-mülâhaza halka kelâm ki
Nâ-puhte ictinâ olunan bâr saht olur

Gitmez kalıp kâsiyeden nakş-ı infi'âl
Seng üzere mürtesim olan âsar saht olur

Beyhûde ıztırâbı ko levh-i cebînine
Eyler ne yazdı ise kazâ vü kader zuhûr

¹¹² Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 288.

¹¹³ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s.61.

¹¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 62.

{NİZÂMÎ}

Dişlerin kim leb-i la'lin arasında görünür
Benzer ol jâleye kim lâle-i hamraya düşer

{NAZÎM}

Tâ'at-i Hakdan dili gafletdir âgâh itmeyen
Reh-revî âlî koyan münzelden ekser hâb olur

{NEF'Î} EDİRNE VASFINDA

Cûylar mı var eden taraf-ı çemen-zârın yahud
Mâî pervâz ile nat' olmuş yeşil hârâ mıdır

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr
Yâ miyân-ı cûda aks-i künbed-i hardâ mıdır¹¹⁵

{VÂLÎ-İ ÂMİDÎ}

Yine aks-i ruh-ı dilber dil-i per-tabâ düşmüştür
Sanırsın ki pertev-i mehdî ki rûy-ı âbâ düşmüştür

Dökülmüş ârızın üstünde gîsular mıdır yoksa
Benefşe sâye midir pertev-i mehtâba düşmüştür

Ni'âmle hân-ı âlem ser-te-ser ârâste ammâ
Tenâvül eyleyüb zevk alacak sende dehen yoktur

¹¹⁵ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 62.

{VEYSÎ}

Bahâne cûy-ı vuslat olduğum yâre doyurmuşlar
Nifâk itmişler ammâ manevî himmet buyurmuşlar

{SÛNBÛLZÂDE VEHBÎ}

Bîhûde niçün şekva idersin ki felekden
Sen gibi o sergeşte de mahkûm-ı kazâdır

Hallâk-ı cihân kulluğa şâyestedir ancak
Kendin gibi bir şahsa tabasbus ne belâdır¹¹⁶

{VEYSÎ}

Tebhâleler ki zîr-i lebinde demîdedir
Şol jâlelerdir ki gonçe-i terden çekîdedir

Hân-ı visâli içre leb-i la'l-i dil-rübâ
Pâlûdedir ki sekrâniyyet perverîdedir

{ŞEYHÛLİSLÂM YAHYA EFENDİ}

Reh-güzâr-ı yârdan cem' eylesinler lutf edip
Üstüme Yahyâ kaçan kim toprağım yârân atar¹¹⁷

¹¹⁶ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, 891.

¹¹⁷ Rekin Ertem, *Şeyhülislâm Yahya Bey Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 53.

{ İBN KEMÂL }

Altunla farâza ki berâber çekile seng
Vezninde bir olmak ile kıymetde bir olmaz¹¹⁸

{ HÂMÎ-İ ÂMÎDÎ }

İki meh-pârenin bir dilde aşkı dil-nişîn olmaz
Müsellemdir ki bir göze iki merdüm-i mekîn olmaz

Bana hiç nefis-i emmârem gibi sût-i karîn olmaz
O düzd-i hâneğînin kimse şerrinde emîn olmaz¹¹⁹

Sadef-âsâ kabul-i feyze isti'dâd lâzımdır
Ki her mevzi'de nîsan katresi dürr-i semîn olmaz¹²⁰

{ RÂŞİD }

Hâk-sârî-i hüner-pîşeyi zillet sanma
Pertev-i mihr yere düşse de pâ-mâl olmaz¹²¹

{ RÂGİB PAŞA }

Feyzi yokdur ne kadar olsa da zîbâ taklîd
Gülbün-i bâğ-ı musavver gül-i bûya virmez¹²²

¹¹⁸ M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislâm Kemalpaşazade ve Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, s. 361.

¹¹⁹ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 417.

¹²⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 90.

¹²¹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 175.

¹²² Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 115.

{RÂMÎ PAŞA}

Biz ol âşıklarız kim dâğımız merhem kabûl itmez

O gülzârın ki âteşdir gülü şebnem kabûl itmez

{RAHMÎ-İ KIRIMÎ}

Reşk-i hâsid hâtır-ı dânyâyı gam-gîn eylemez

Sûret-i bed cebhe-i mir'âtı pür-çîn eylemez

Türüş-rûyan-ı hased ihsân ile olmaz beşûş

Telh-i zehri mizâc-ı kand şîrîn eyleme¹²³

{RÜŞDÎ}

Çâre yok çaksan eğer başını taştan taşa

Ser-nüvişt-i ezeli hakkile tagyîr olmaz¹²⁴

{REFÎ'}

Hicâb etme ne var üftâdegâne rûy-ı dil göster

Cihânda zerre-perverlik şereftir mihre âr olmaz¹²⁵

{TÂLIB}

Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olmaz

Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz¹²⁶

¹²³ Vasfi Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 41.

¹²⁴ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 175.

¹²⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 171.

¹²⁶ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 162.

{ÂLÎ}

Înâyet her kime yüz tutsa isyânı hicâb olmaz
Güneş doğdukta zîra perde-i zulmet nikâb olmaz¹²⁷

{İZZET MOLLA}

Bilinmez kıymeti Rûşen-dilânın vakt-i feyzinde
Güneş tâ batmadıkça zulmet-i şeb âşikâr olmaz¹²⁸

{GÂZİ FÂZİL}

Basdık yine kâfirleri lutf itdi hüdâmız
Hâr oldı adûnun gözüne tîr-i gazâmız

Teyîde nüzûl itdi bütün gökdeki ervâh
İmdâda kıyâm eyledi yerden şühedâmız

{FUZÛLÎ}

Cîfe-i dünyâ degil herkes kimi matlûbumuz
Bir bölük Ankalarız Kâf-i kana'at bekleriz¹²⁹

Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü
İstîlâhât-i ulûm ile müselman olmaz

Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen
Tab'a tagyîr verip lâ'l-i Bedehşân olmaz

¹²⁷ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 164.

¹²⁸ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 449.

¹²⁹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 190.

Eylesen tûtiye ta'lim-i edâ-yi kelîmât

Nutku insan olur amma özü insan olmaz¹³⁰

{FITNAT HANIM}

Edüb sarf âb-ı rûyun umma lûtf ehl-i hissetden

Ne denlü âb versen nahl-i huşke mîvedâr olmaz¹³¹

Gam u endûh-ı devrân sâf tab'âne keder vermez

Yüzü çirkin olan âyîneye baksa zarar vermez

{NÂBÎ}

İden hep reng ü bûy-ı bâtınîdür cilve zâhirde

Anunçün kırşu her sâde dırahtun darçîn olmaz

Sezâ-yı nâm-ı sultânî kulûb-ı pâk-gevherdür

Beyâbanda yatan her seng-i bî-kymet nigîn olmaz

Cihân aks-i merâya olduğın fehm eyleyen ârif

Zevâlinden zülâl-i âlemün endûhgîn olmaz¹³²

Lutf ile hâsed-i bed-hâha nedâmet gelmez

Telh olan mîveye sükkerle halâvet gelmez¹³³

¹³⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 304.

¹³¹ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 401.

¹³² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 684.

¹³³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 666.

Degüldür hüsn-i mâder-zâd muhtâc-ı zer u zîver
Tekellüf-i hüsn-e de reh-yâb olursa dil-pesend olmaz¹³⁴

{NECÂTÎ}

Her İbrahim izzet Kâ'besinde
Halilullah yâ hod Edhem olmaz¹³⁵

{NÜZHET}

Ayâr-ı zâtı merdüm-zâdenin asla nihân olmaz
Zer-i meskûk muhtâc-ı mihekk-i imtihan olmaz¹³⁶

{NEVRES}

İderiz ma'siyeti lutf umarız Mevlâdan
Bî bu mihnet-kedede hâr ekeriz gül biçeriz¹³⁷

{NEYLÎ}

Ba'îd olmak kadar erbâb-ı şöhretten kemâl olmaz
Ki nezdik olmadukça âfitâba meh hilâl olmaz¹³⁸

¹³⁴ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 691.

¹³⁵ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, s. 254.

¹³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 92.

¹³⁷ Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı*, Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1999.

¹³⁸ Sadık Erdem, *Neylî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2005, s. 122.

{VÂLÎ-İ ÂMİDÎ}

Kurbiyyet-i gül bülbüle de hâra da kalmaz

Hengâm-ı tareb meste de hüşyâre de kalmaz

Elbette olur pâzde-i ceş ü zemistân

Bu revnak u fer bâğa da ezhâra da kalmaz

{SÜN BÜLZÂDE VEHBÎ}

Eden her kârını mîzân-ı irfân ile sencîde

Bu bâzar-ı belâda sûd görmezse ziyân çekmez¹³⁹

Kemâl-i erbâbı kesr-i kadr ile bî-i'tibâr olmaz

Zer-i hâlis şikeste olsa da nâkıs-ayâr olmaz¹⁴⁰

Olur âfaka rûşen ayb-ı merd-i kâmil elbette

Ki mâh-ı nâ-tamâm üzre kelef pek âşikâr olmaz¹⁴¹

Bakup nakş-ı nigîne şöyle fehm itdüm ki âlemde

Derûnın şerha şerha itmeyenler nâm-dâr olmaz¹⁴²

¹³⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 170.

¹⁴⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 148.

¹⁴¹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 14.

¹⁴² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 148.

{BÂKÎ}

Devr elinden Bâkıyâ gam çekme âlem böyledür
Gül nasîb-i hâr u has bülbül giriftâr-ı kafes¹⁴³

{FUZÛLÎ}

Ta'ne-i ehl-i melâmetten ne noksan âşıkâ
Berk-i lâmi def'în eyler mi hücûm-ı hâr ü has¹⁴⁴

{ÂGÂH}

Bülbülleri de gülleri de hârı da hûd-bîn
Sevr it bu cihân-ı bâğı temâşaya değermiş

{HAYÂLÎ}

Belâyâ merd olanlar sabr eder nâ-merd olan döymez
Tamâm olsa ayârı etmez altuna ziyân âteş¹⁴⁵

{RÂGİB PAŞA}

Değil tedbîr ile bir ferd kâdir mahv u isbâta
Sütur-i nüsha-i takdîre kimdir hâme uydurmuş¹⁴⁶

¹⁴³ Sabahattin Küçük, *Bâkî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 229.

¹⁴⁴ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁴⁵ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, 168.

¹⁴⁶ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 123.

{RAHŞÂNÎ}

Kızarmış terleyip ruhsârın ey meh-tâb göstermiş
Halîl-âsâ cemâlin âteş içre âb göstermiş¹⁴⁷

{İZZET MOLLA}

Bin şîvesi vardır bu Züleyhâ-yı cihânın
Ey Yûsuf-ı hüsn eyleme zindânı ferâmuş¹⁴⁸

{FUZÛLÎ}

Dehr ârâ ger bir yıkık dîvâr görsen öyle bil
Bir Süleyman mülküdür kim çarh vîrân eylemiş¹⁴⁹

{FEHÎM}

Rûh vermiş iki yâkuta hakîm-i muktedir
Hüsnün içre vaz' idüp la'l-i suhan-gûdur demiş¹⁵⁰

{LEBÎB-İ ÂMİDÎ}

O şûhun sâ'id-i nerminde köhne dag-ı rengîni
Gül-i tasvîre benzer şâl-ı keşmîr içre göstermiş¹⁵¹

{NÂİLÎ}

Se rûze devlet-i ikbâl-i çarha olma dilbeste
Bu ber vefk-ı meseldir kim nice bâzûya bağlanmış

¹⁴⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁴⁸ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 477.

¹⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁵⁰ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s. 494.

¹⁵¹ İdris Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 486.

Sarılmış pâyine dil ârızın gül gül görüp meydan
Giyâh-ı rustedir güldeste-i hoş-bûya bağlanmış¹⁵²

{NECÂTÎ}

Neylesin gül-zâr-ı âşık olmayınca gül-izâr
Bustânı cennete sûret veren dîdâr imiş¹⁵³

{NÜZHET}

Mülâyim-tıynetânın zâil olmaz bir zamân gayzı
Kalır hâkister içre olsa mahfî çok zamân âteş¹⁵⁴

Ta'addîde temâmlük bir taraftır tîz tab'âne
Ne bulsam mâil-i ihrâk olur bî-ihdiyâr âteş

{NAZÎF} PEDER-İ CÂMÎ'Ü'L-HURÛF

Der seyr eden ol rûy-ı arâknâkini yâvin
Berk-i güli güyâ ki nesim âba düşürmüş¹⁵⁵

{NAZÎM}

Cemâlin çeşm-i terde mânî-i aşk eyleyip tasvîr
Derûn-ı âbda hûrşîd-i âlem-tâb göstermiş

¹⁵² Halûk İpekten, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 233-234.

¹⁵³ Ali Nihat Tarlan, *Necati ...*, s. 262.

¹⁵⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁵⁵ Süleyman Nazif, *a.g.e.*, s. 26.

O kim derc-i leb-i la'linde dürr-i nâb göstermiş
Ne sâhirdir şererde katre katre âb göstermiş

Cemâl-i bâ-kemâli eylemiş her zerrede cevlân
Hudâ her zerrede bir mihr-i âlem-tâb göstermiş¹⁵⁶

Dil ki derd-i aşkını cânında pinhân eylemiş
Sun'-ı Hak ol gevheri kânında pinhân eylemiş

Dehân-ı nâziki gül-zâr-ı işve gonçesidir
Ki bergi mu'ciz hüsniyle şu'leden bitmiş

{NEVRES}

Eyleyip tecrübe eşyâyı bu beyti sonra
Etmış âvîhte levh-i feleğe bir dervîş

Çüpre âb-ı fürû mi-bared-i hikmet çist
Şerm dâred zi-fürû borden-i perverde-i hîş¹⁵⁷

{FUZÛLÎ}

Kıl sabâ gönlüm perîşân olduğun cânâne arz
Sûret-i hâlin bu vîrân-ı mülkün et sultâne arz

¹⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁵⁷ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 183.

Tende cânım bir perînidir emânet saklarım
Ol zamândan kim emânet kıldılar insâne arz ¹⁵⁸

{NÂBÎ}

Aklun var ise asl-ı kemân-gîrini fehm it
Ne nâvekiine eyle ne peykâna ta'aruz

Cevher-i zâtî-i aslîdür hakîkatden murâd
Sanma insandan fakat şekl ü şemâ'ıldür garaz

İtmeden vaz'ı kitab-ı hikmet-âmîz-i vücûd
İktisâb-ı ilm ü tahkîk-i mesâ'ıldür garaz ¹⁵⁹

{NÜZHET}

Üftâdelerin hâtırî me'mûn-ı kederdir
Düzd eyleyemez hâne-i vîrâne taaruz

{NAZÎM}

Âferînîşden senin zât-ı şerîfindir murâd
Gelmeden şehir-i vücûda cüst-u-cûyundur garaz ¹⁶⁰

Âşık perestîş eyler iken hüsn ü ânına
Ol tıfl-ı nazenîne değıldi namâz farz

¹⁵⁸ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s.197.

¹⁵⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 728-729.

¹⁶⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 107.

{BELÎĞ}

Hil'ât-ı câhî bulur kâmet-i isti'dâdın
Câmeyi hep biçer endâme münâsib hayât

{RÂŞİD}

İhilâf-ı kâ'inâtı hikmete haml eyle hep
Yohsa takdîr eylemez bir emrde hâşâ galat¹⁶¹

{NÂBÎ}

Sa'y eyle nakş-ı hikmetinde idrâke sâni'ün
Bî-sun'-ı Hak müşâhede-i mâ-sivâ galat¹⁶²

{RÂŞİD}

Tekâpûsuz kelân-ı ni'metde vardır lezzet denir
Ne denlü mün'im olsa âdem eyler armağândan hat

{FUZÛLÎ}

Dürcdür lâ'l-i revân-bahşın dür-i şeh-vâr lafz
Dürçden dürler dökürsin eylesin izhâr lafz¹⁶³

{VÂSİF}

Siyeh-kârân aceb mi etmese rûşen güherden hazz
Eder mi düzd-i şeb-rev rûşenâyî-i kamerden hazz¹⁶⁴

¹⁶¹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 193.

¹⁶² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 732.

¹⁶³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 198.

{SÜNBUŁZÂDE VEHBÎ}

Kelâm-ı Hakkı her kimden işitsen istimâ et kim
Bozulmaz ma'ni-i Kur'ân olursa bed-sadâ hâfız¹⁶⁵

{FUZÛLÎ}

Geçtiğim dünyâ vü ukbâdan senin'çin oldu fâş
Doğru derler küllü sırrın câveze'l-isneyni şâ'

Cân ü dil bir ömrdür tîgin'çin eylerler cedel
Girmeden tîgin senin ortaya kat' olmaz nizâ¹⁶⁶

{RÂGIB PAŞA}

Tâbiş-i fikr-i rûhuyla ol mehün şeb-tâ-seher
Külbe-i şevkimde Rûşen revgân-ı gülden çerâğ¹⁶⁷

{SÂMÎ}

Rûşen-dilâ biribirine feyz-bahs olur
K'âyine buldu ülfeti sim-âbdan fûrûğ¹⁶⁸

¹⁶⁴ Raşan Gürel, *Enderunlu Osman Vasıf Bey Divanı*, Kitabevi, İstanbul 1999, s. 320.

¹⁶⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 195.

¹⁶⁶ Kenan akyüz-Sühayl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁶⁷ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁶⁸ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 201.

{NÜZHET}

Dağlardır dildeki aşkı nümâyân eyleyen
Hânedan ma'lûm olur mu olmasa revzen çerâğ¹⁶⁹

{RÂGİB PAŞA}

Âleminde herkes eyler hûd-be-hûd da'va-yı zûr
Merd-i meydân-ı hüner ma'lûm olur rûz-ı mesâff¹⁷⁰

{ÂGÂH}

Âgûşa çeker kâhrübâ gâhi görünce
Ma'sûkunu bulmuş o da sîmâsına lâyık

{ÂLÎ}

Nâr-ı gam nûr-ı safâ hep bir çerâğın pertevi
Çeşm-i irfân ile baksan arada bî-gâne yok¹⁷¹

{BELİĞ}

El uzatdın güle küstâhâne
Bülbülün hâtırı yok mu âşık

{CİVÂNÎ}

Gonçeye derc-i leb-i lâ'lin nasıl benzer senin
Gonçenin zîra ki dendânın gibi lü'lüsi yok

¹⁶⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁷⁰ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁷¹ Recâizade Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 209.

{HAYÂLÎ}

İster isen almağa hikmet kitâbından sebâk
Hâme-i kudret ne yazmış safha-i eşcâra bak

Cism terkîb-i gubârîdir gel andan fârig ol
Rûh-ı pâk ol âlem-i tecrîde gel esrâra bak¹⁷²

{TAYYAR PAŞA}

Ey قلان her dem şikâyet gerdîş-i eyyâmdan
Kimsenin döndürmeğe gönlünce bir tedbiri yok

{FUZÛLÎ}

Temâşâ-yi cemâlinden nazar ehlini men' etme
Ne sûd ol hûb yüzden kim ana kılmaz nazar âşık¹⁷³

Devr ser-mest-i şarâb-i gaflet etmiş âlemi
Bunca ser-mestin temâşâsına bir hüş-yâr yok¹⁷⁴

{KEMÂL PAŞA KADÎM}

Deme aşk içre bana kim ide irşâd-ı tarîk
Sen hemân düş böyle الله ولي التوفيق *

¹⁷² Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî* ..., s. 173.

¹⁷³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁷⁴ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 160.

* Allahu veliyyü't-tevfik: "Allah yardım edicidir."

{LEBÎB-İ ÂMİDÎ}

Sarf eyleme nakd-ı dili her sâde kumaşa

Kıymet virilür herkese kâlâsına lâyıık¹⁷⁵

{NÂBÎ}

Hüner bir hâtır-ı vîrânı ta'mîr itmedür yohsa

Degüldür âdemiyet nakş-perdâz-ı revâk olmak¹⁷⁶

Zâtunda fûrû-mâyeligün halk bilürken

Bî-fâ'idedür rif'at ile muhteşem olmak¹⁷⁷

{NAÎM} {TEZKİRECİ}

Ta'mîr-i Ka'be hedm-i sanem-hâne iş değil

Aç dîde-i basîreti kalb-i harâba bak¹⁷⁸

{VÂLÎ-İ ÂMİDÎ}

Çok cevre tahammül idemez hâtır-ı rencûr

Sille urulur herkese sîmâsına lâyıık

Husûl-i kâm ise maksûdun eyleme ta'cîb

İşin netîcesine vaktin ikitzâsına bak

¹⁷⁵ İdris Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 494.

¹⁷⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 749.

¹⁷⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 748.

¹⁷⁸ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir*, s. 211.

{İSHAK}

Tahmîn edince tıynetin üstâd-ı lem-yezel
Etmîş fûrûğ-ı nûr ile perverde gerdenin

{ESAD-I BAĞDÂDÎ}

Gülerken tatlı tatlı gül gibi bilmem niçün böyle
Şeker-hande dehânın çâşnî senc-i itâb etdin

{BÂKÎ}

Cümle tedbîr pes-i perdeden üstâdundur
İhtiyârî mi sanursın harekâtın suverün¹⁷⁹

{PERTEV}

Yâ matlabı yâ meşrebi yâ sıkleti vardır
Her bezme gelen kimseyi ahbâb mı sandın¹⁸⁰

{HÂMÎ-İ ÂMİDÎ}

Nâdâna bâr beyhûdedir cism-i bî-şu'ûr
Dünyâyâ sanki söylediler var cenâze çek

{RİZÂYÎ}

Miyân-ı hâlede seyr eyledik bir mah-tâbânı
Bakarken dilrübâyı revzen-i kâşânedan gördük

¹⁷⁹ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 271.

¹⁸⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir*, s. 95.

{SÂMÎ}

Bî-vücûdan ile ülfet sebeb-i rif' attir
Bir iki nokta eder rütbesin efzûn rakamın

Sohbet-i bî-edeb-ân gûşe-hırâş-ı dildir
Perdesiz sazda hiç lutfu olur mu nagamın¹⁸¹

Nedir sûdı bu bâzâr-ı fenâda celb-i emvâlin
Gınâ vermez metâ'-ı müsteârı dûş-ı delâlin¹⁸²

Tahammül-i mihnete sermâye-i emrde ma'şiyetdir
Olur nef'î füzûn bari girân oldukça cemâlin

{ASIM ÇELEBİZÂDE}

Meh-i neb bedr olur ammâ kelef gitmez izârından
Olur bir vech ile aybı nümâyan ehl-i noxsânın¹⁸³

{FUZÛLÎ}

Tîz çekmezsen cefâ tığın beni öldürmeğe
Öldürür âhir beni bir gün bu ihmâlin senin¹⁸⁴

Çün acebdir lâ'le gûyalık ne mu'cizdir bu kim
Eyler izhâr-ı suhan lâ'l-i dür-efşânın senin¹⁸⁵

¹⁸¹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁸² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁸³ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 218.

¹⁸⁴ Kenan Akyüz-Sühayl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 212.

Bilmeyip bih-bûdumu cevrenden ettim ictinâb
Telh şerbetlerden ikrâh eyleyen bimâr tek

Hâtırın şâd eyledin ehl-i vefâ gönlün yıkıp
Bir imâret yapmağa bin ev yıkan mi'mâr tek¹⁸⁶

Var ümidim kim görüp cevlânını olsam helâk
Gerd-i na'l-i bâd-pâyın örte cismim üzre hâk

Öldüğüm menzilde defnim kılmağa sanman lâhid
Yer görüp gurbette ahvâlim giribân etti çâk

Çün cefâ mu'tâdiyım bilmen nedir mihr ü vefâ
Bilmese mihr ü vefâ resmin cefâ-kârım ne bâk

Ah bilmen n'eyleyim cânımda râhat kalmadı
Gözlerim nem-nâk ü sinem çâk ü gönlüm derd-nâk

Gayr nakşın mahv kılmıştır Fuzûlî sînedin
Mâ lehü fi'd-dehri matlûbun ye maksûdun sivâk¹⁸⁷

¹⁸⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁸⁶ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁸⁷ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 204-205.

{NÂBÎ}

Gelû-gîr-i selâmetdür tereddüd hükm-i takdîre
Hakîmün şerbet-i nâ-hoş-güvârın bî-mühâbâ çek¹⁸⁸

Saded ma'nada yohsa sâde nazma kim nigâh eyler
Nedür bî-rûh nef'i murg-ı tasvîre per ü bâlün

Cihânun mihneti erbâb-ı hırssa ayn-ı râhatdur
Degül âsûde bâre girmeyince dûşu hammâlün¹⁸⁹

İzhâr-ı cünbiş itmez idi perde-i hayâl
Ma'nası olmayaydı verâsında sûretün¹⁹⁰

Bildiler zâhir ile bânunun âmîzişini
Rengini reng-i enesinde görenler mânun¹⁹¹

Eyler şikeste bâl ü perin gayret-i Hudâ
Nâbî cenâh-ı gayr ile pervâz idenlerün¹⁹²

Zu'm-ı pindâr-ı cibillîsini te'kîd iderüz
Şüfehâ kısmına ızhâr-ı müdârât itsek¹⁹³

¹⁸⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 764.

¹⁸⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 772.

¹⁹⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 785.

¹⁹¹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 765.

¹⁹² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 782.

¹⁹³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 808.

{NEDİM}

Nerm-ten dil-berlerin âzârı da şîrîn olur
Lezzetin telh eylemez çîn-i cebin pâlûdenin¹⁹⁴

Nâzı âb etmiş de bir fevvâre resm etmiş hayâl
İşte ol sudur atılmış kâmetin olmuş senin¹⁹⁵

{NÜZHET}

Meyl etme tünd-hûluk ile semt-i rif'ate
Olmaz sebâtı cevî-i hevâda şerârenin¹⁹⁶

{NEVRES}

Mevc-i hatardan olmadı âsâyîşe medâr
Tâ yanına oturmuş idim nâhudâların¹⁹⁷

{SEYYİD VEHBÎ}

Dostu zâr ü hazîn düşmeni şâdân eyler
Sen sen ol eyleme bir kimseye izhâr elemin¹⁹⁸

Bahşîş-i nâ-be-mahâl cûddan olmaz ma'dûd
Sıfır-ı ma'kûs ile artar mı hesâbı rakamın¹⁹⁹

¹⁹⁴ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁹⁵ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, 132.

¹⁹⁷ Hüseyin Akaya, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁹⁸ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 217.

¹⁹⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 219.

{VEYSÎ}

Bezm-i ikbâlini târ eylemesin derse felek
Kişi yaktığı çerâğ üstüne pervâne gerek²⁰⁰

{İBN KEMÂL}

Nâ-ehl olur mu mu'âriz-ı ehl
Her Ahmede bulunur Ebû Cehl²⁰¹

{İSMAİL HAKKI EFENDİ}

Neylersin öyle elde iken fırsatı kovma
Ed-dehri lâ yesâad yevmen alâ el-vusûl

{FUZÛLÎ}

Olsa isti'dâd-i ârif kâbil-i idrâk-i vahy
Emr-i Hak isâline her zerredir bir Cebre'îl

Her kimin takdirden maksûdu öz kadrinedir
Ehl-i aşk ister zülâl-i vasl zâhid selsebîl²⁰²

{FEHÎM}

Görinür âbda nîlüfer-i hurşîd gibi
Kosan ol sîne-i âyine-misâl üstüne gül²⁰³

²⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 129.

²⁰¹ M. A. Yekta Saraç, *a.g.e.*, s. 369.

²⁰² Kenan akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 216.

²⁰³ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s.564.

{NÂBÎ}

Tohm olmayınca hâk-nişîn bulmaz irtifâ'
 Olmaz cihânda kimse azîz olmadan zelîl²⁰⁴

{NAZMÎ}

Leblerin vakt-i tebessümde temâşâ eyle
 Nice zîba yaraşır akd-i le'al üstüne gül²⁰⁵

{NEF'Î}

Akla mağrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eğer
 Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol²⁰⁶

{BELÎĞ}

Müşâbehette degül her iş ehline yakışur
 Kadeh olur mı mecâlisde şîşe-i haccâm²⁰⁷

{RÂGİB PAŞA}

Ehl-i taklîde müfîd olmaz eger olsa da feyz
 Gül-i tasvîre tarâvet nice virsün şebnem²⁰⁸

²⁰⁴ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, a. 825.

²⁰⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 243.

²⁰⁶ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 316.

²⁰⁷ Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 256.

²⁰⁸ Hüsaeyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 134.

{TAYYAR PAŞA}

Oldu olacak olmayacak olmadı asla
Âlemde nice yok yere sa'y ü hazer etdim²⁰⁹

ZUHÛRÎ

Bir gizli mu'ammâ okumuşdu bana gonçe
Tâ ki dehenin gördün yâd ide geldim

{ÂSİM ÇELEBİZÂDE}

Kâbil-i feyze kerem-kâr eyler ihsânın tamâm
Mihir eder mâh-ı nevin elbette noksânın tamâm²¹⁰

{FUZÛLÎ}

Vehm edip tâ salmaya sen mâha mihrin hiç kim
Kime yetsem cevr ü zulmünden ana dâd eylerim

Bilmişim bulman visâlin lik bu ümmîd ile
Gâh gâh öz hâtır-ı nâ-şâdımı şâd eylerim²¹¹

Çâre umdum lâ'l-i şîrininden eşk-i telhime
Telh güftâr ile aldın cân-i şîrinim benim²¹²

²⁰⁹ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., s. 143.

²¹⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, Nevadir ..., s. 253.

²¹¹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, a.g.e., s. 220.

²¹² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, a.g.e., s.231.

{KAVSÎ-İ TEBRÎZİ}

Kimseden ben gönlümün ta'mîrin ümmîd eyleme

Ben bu vîrân olmuşu ez beseke vîrân görmüşüm

{ESAD MUHLİS PAŞA}

Zer gibi erbâb-ı câh olsaydı muhtâc-ı mihekk

Bilinirdi lâyıık-ı ser-kâr kim ayyâr kim²¹³

{NÂBÎ} BİR KASİDESİNDEN

Kimdür ol kim mey-i mansıbla olup şîrin-kâm

Ana hamyâze-i azl olmaya âhir encâm

Bezm-i ikbâlde ser-mest olanun hâli budur

Gâh peymâne çeker gâh humâr-ı âlâm

Geleli dehr ne mesmû' u ne manzûr oldu

Cilve-i şâhid-i kâm olduğu ber-vefk-i merâm

Gerçi kim kişver-i vîrâne-i kalbümde benüm

Azl ü nasb eylemez icrâ-yı rüsûm-ı ahkâm

Lîk kem-fursatî-i bed-menişândan feryâd

Ki virür vaz'ları serdî-i deyden peygâm

²¹³ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., s. 143.

Kanı kendü kulunam diyü perestîşler iden
Eylemez yolda düçâr olsa bile redd-i selâm²¹⁴

Kanı ol terk-i edeb diyü ku'ûd eylemeyen
Eylemez şimdi mecâlisde bulundukça kıyâm

Kanı gördükçe kemânveş ham iden kâmetini
Zahm açar tîr-sıfât şimdi sudûr itse kelâm

Gevher-i gûş-ı kabûl eyleyen ednâ suhanun
Şimdi eyler suhan-ı serd ile kasd-ı ilzâm

Mîşveş pây uzadup yâ gibi püşt üzre yatur
Eyleyen izzet için dal-sıfât kaddini lâm

Ni'met-i câha iden destini ser-pûş-ı du'â
Sonra eyler dehenin kâse-i zehr-i düşünâm

Nerdübanlarda bagal-gîrlige sür'at iden
Nerdüban üzre ider sebkate şimdi ikdâm

İnfisâl itmege âmâde gürûh-ı etbâ'
İtk sevdasına dil-beste cevârî vü gulâm

²¹⁴ Ali Fuat Bilkan, a.g.e., s. 76-78.

Gitdi masraf gibi âmed-şud-ı hâcetmendân
Hâneden pâyını îrâd gibi çekdi enâm

Ma-hasal turfe perîşanlık imiş hâlet-i azl
Tutmasun kimselerün dergeh-i nasbında makam²¹⁵

{NÂBÎ} DİĞER BİR KASİDESİNDEN

İtdi emr ehline teslîm emânâtı Hudâ
Ne olur emr-i Îlâhî dahı bundan ahkem

Kişver ü saltanat Allah'un emânetleridür
Kâfil-i emr gerek ola diyanetde alem

İlm ile akl iledür maslahat-ı devlet ü dîn
Gör ne buyurdı hadîsinde Resûl-i Ekrem

Kangı sultâna Hudâ hayr murâd itse virür
Ana bir akl ile mevsûf vezîr-i a'lem

Gör Süleyman gibi peygamber-i alî-câhun
Devleti olmuş idi Âsaf ile müstahkem

Hazret-i Mûsî-i İmran gibi âlî-câhun
Emrine olmuş idi Hazret-i Harun munzam²¹⁶

²¹⁵ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 78-79-80-81.

²¹⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 105-106.

{NÂBÎ} GAZELİYYÂTINDAN

Nüsha-i naks ü kemâl olduğunu bu âlem

Gösterür cirm-i kamerde görinen bîş ile kem²¹⁷

Yine hem-cinsi çeker birbirinün gayretini

Zahm-i mikrâza urur sûzen anunçün merhem²¹⁸

Peste muhtacdur elbette bülendân-ı cihân

Teşnedür âb çeh-i zezeme kındıl-i Harem²¹⁹

Mücâzâtında hûb u ziştün itmez zerrece taksîr

Aceb sûret-nümâ-yı adldür âyîne-i âlem²²⁰

Kimi vâreste-i derd anladumsa bezm-i âlemde

Anı benden beter dil-firîşter endûh-gîn buldum²²¹

{NAHÎFÎ}

Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâhım

Kurbânın olam var mı benim bunda günahım²²²

²¹⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 836.

²¹⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 836.

²¹⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 837.

²²⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 837.

²²¹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 843.

²²² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 266.

{NEF'Î} BİR KASİDESİNDEN

Suhan oldur ki bilâ-vâsıta-i tab'-ı selîm

Ola makbûl-ı dil-i nâdire-sencân-ı fehîm

Akd-i gevher gibi manzum ola tab'a vârid

Çekmeye nâzım olan zahmet-i kayd-ı tanzîm

Silk-i tesbîh-i dil-i Ârif-i Billâh gibi

Ola pür-gevher-i esrâr-ı hudâvend-i alîm

Kim olursa ede feyz-i nefesi dünyâyâ

Neşr-i âsâr-ı dem-i nutk-ı Mesîhâ vü Kelîm

Böyle bir mu'cize-perdâz-ı mahal-gûye sezâ

Olsa ger meclis-i irfan-ı İlâhide nedîm

Söz müdür ol ki çep ü râst düşe mazmûnu

Nice ma'na-yı dürüstün boza bir lafz-ı sakîm

Çeke mazmûnunu fehm etmede bir nükte-şinas

Ne kadar dikkat ederse o kadar renc-i elîm

Kendi fehm etse de bin fikr ile bir nüktesini

Nutku âciz kala yârâne edince tefhîm²²³

²²³ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 65-66.

{NEVRES}

Vermeyin sûret-i idbâre sücûd
İdemez halka teveccühde kıyâm

Tutmasa arkasını mihrâba
Halkın ikbâlini göremezdi imâm

{VÂSIF}

Berg-i gül-i terle deheninden teri sildim
Bir gülgül dil-bend ile vird-i teri sildim

Üftâde-i hecrün olalı ey büt-i bî-dâd
Verdim ne kadar âha ne çeşm-i teri sildim

Sen de sitem ü cevri unut ba'dezin ey şûh
Ben levh-i zamîrimde olan muzmeri sildim²²⁴

Çünkü dökmezsün nem-i eşkin benimçün sevdiğim
Bâri ko ver hâlîme kendime kendim ağlayım

{ÂGÂH}

Felekde bî-tekellüf kevkeb-i ikbâl anunur kim
Çıka her subh-dem bir mihr-i tâbân câme hâbından

²²⁴ Rahşan Gürel, *a.g.e.*, s. 332.

Şu denlü olmuşum âyîne-veş lebrîz hayret kim
 Sen âgûşumda mest-i cilvesin ben bî-haber senden

Herkesin bâğ-ı cihân içinde bir dil-hû âhı var
 Geldi efzûn hazz ider mahmur berg-i tâkden

Pençe-i ismet idi ancak girîbân-gîr olan
 Yoksa Yûsuf sanma bilmezdi Züleyha kıymetin²²⁵

{ÂLÎ}

Şah-bâzım evc-i istiğnâ idi cevelângehin
 Şimdi bir zâg-ı siyeh-kâre şikâr olmak neden

Hep suâl etdim garaz bir cilve-i cânân imiş
 Zâir beytü'l-Haremden sâkin-i büthânedden

{BÂKÎ}

Ma-verâ-yı perde-i esrâra bulmaz kimse râh
 Hazret-i Hakdur bilen ancak hakîkat neydügin²²⁶

Seni sayd eylemezler mi görürsün vakti gelsin de
 Uçarsın ey hümâ-yı evc-i nahvet gerçi yüksekden

²²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s.151.

²²⁶ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 316.

{PERTEV}

Şekva etmez hâr cevrenden beri ey gonçe-fem

Bin dehân gül-tırâz açsan tenimde yâreden

Lezzetin görsün mü zerrîn-kâhda âsayişin

Hiffete zîr-i hâkde emsâl ü akrânın gören

{BASÎRÎ}

Dururken dost düşmandan hatâdır çâre-cû olmak

Muhibe dost derdi hoş gelir düşman devâsından

Cilve-i nakş hayâl-i yâre sıkletdir diye

Hâb gelmez dîde-i bîdârıma endîşeden

{BAHÂYÎ}

Hem yakasın berk-ı şemşîr-i sitemle âlemi

Hem yine dersin ser-i kûyumda feryâd olmasun²²⁷

{CEVRÎ}

Derd ile ölmek hayât-ı câvidânîdür bana

Tek tabîb-i dehr-i dîn minnetle dermân itmesün²²⁸

²²⁷ Muhtet Toprak, *Şeyhülislâm Bahâyî Divanı Şerhi*, (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Denizli 2006,s. 270.

²²⁸ Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, s. 249.

{HÂLETÎ}

Aşk eyledi giryân ü firâk etdi yaşım hûn
Sana gelen üstâdın olur san'atı efzûn²²⁹

{HÂMÎ-İ ÂMÎDÎ}

Verme istersen cihânda nâm mânend-i nigîn
Rû-siyâh eyler seni eyyâm mânend-i nigîn

Hem çıkar nakşın beyâza hem olur rûyun siyâh
Etme râzın kimseye îlâm mânend-i nigîn

Gevherin pâk ise âsârın ile nâmın yürür
Sen hemân hânende kıl âram mânend-i nigîn

Kecnümâdır zâhir ammâ çıkar(ır) âsârı rast
Levh-i dilde nakş olan erkâm mânend-i nigîn

El-kiri yüz karasıdır Hâmiyâ tahsîlimiz
Olmuşuz farza ki sâhib-nâm mânend-i nigîn²³⁰

Kendin misâl meh göremez bir nefsi tamâm
İlden gelen atıyye vü ihsânı bekleyen

²²⁹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 292.

²³⁰ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 295.

{ÂRİF HİKMET BEY}

Kef-i taklîd olur mu mâye-bahş feyz-i rûhânî
Hemân Tahsîn-i san'atdır garaz tasvîr-i mânîden

Kanâ'at-i mesnedinde hulle-pûş-ı istirâhatdır
Çeken dest-i ümîdi dâmen-i fikr-i emânîden

Eyâ pertev-i fûrûz câh-ı devlet-i iğtirâr etme
Vücûd-ı nâr olur sür'atle zâil-i iltihâbından

{ZEKÂYÎ}

Yapılsun türbe-i kabrim güzer-gâhında ol şâhın
Gelüb geçtikçe sorsun halimi hâk-i mezârımdan

{RÂŞİD-İ ÂMİDÎ}

Fermân bir etmiş emrine bir şâh-ı hüsn-i ânı
Dil-i kişverinde hüsnü serâpâ revân iken

{RÂŞİD-İ KADİM}

Hücûm-ı devlet-i idbâr rif'ate göredir
Olur nüzûlü girânın şedid-i bâlâdan²³¹

Eder savt-ı ceres râh-ı hatarda da'vet-i rehzen
Hele dünyâda yoktur âdeme şöhret kadar düşmen²³²

²³¹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 314.

²³² Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 287.

Eyler mi dil-i sâfî havâdis mütekeddir
Gelmez keder âyîneye eşkâl ü suverden²³³

{RÂGIB PAŞA}

Bî-tâbî-i tehâlük ile yolda kaldı hep
Ser-i menzil-i merâma vakitsiz şitâb iden

Hevâ-yı nefesden sermâye-i izzetdir istiğnâ
Azîz olmazdı Yûsuf çekmese dâmen-i Zelîhâdan

İntisâb-ı ehl-i devlet hâki de eyler azîz
Zâil olmaz sît-i izzet kâse-i fağfûrdan

Müfîd-i i'tibâr olmaz teşâbih reng ü bû virmez
Olur mı zîver-i destâr-ı rağbet sünbül-i hırmen²³⁴

{RAHMÎ-İ KIRIMÎ}

Hüner a'dâyı tatlı dil ile temsîmdir yoksa
Nedir farkı zebân-ı cân-güdâzın nîş-i kejdümden

Eli kalsa n'ola kadr-dân taşlar altında
Nümâyandır bu mebhas küfe-i seng-i terâzûdan

²³³ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 293.

²³⁴ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 140.

Bana evzâ'-ı nâşâyeste-i gerdûn keder vermez
Teessür hâsıl olmaz bahrde çirk-âb-ı bed-bûdan

{RAHÎKÎ}

Aşk geldi durmasun gitsün gönülden sabr ü hûş
Gayra yer kalmaz serây-ı dilde sultân var iken

Âşık dil-teşne el çekmez lebinden bilmiş ol
İstemez bir kimse olmak âb-ı hayvan var iken

{SÂMÎ}

Eder mi feyz-i kâmil-i sûd tab'-ı naks-ı beyanına
Tehîdir desti âhir taşsa gevherler terâzûdan²³⁵

Anda var ümîd-i behbûdi bu merhem-i nâ-pezîr
Zahm-ı kilik-i bed-suhan efzûn-ı terdir tîrden

Tîre-tab'ı zîşt-hû tercîh eder (bî-kîneden)
Seng-i hârâ hûb olur zengîye sâf âyîneden²³⁶

{SULTAN SÜLEYMAN}

Bî-vefâ yârün Muhibbi cevri ni ma'zur tut
Yarsuz kalur cihânda aybsuz yâr isteyen²³⁷

²³⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 159.

²³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 158.

²³⁷ Coşkun Ak, *a.g.e.*, s. 608.

{ŞEHRÎ}

Olmasın vâreste pîç ü tâb-ı gamdan kîne-cû
Mâr-i sermâ-dîdeye Mevlâ güneş göstermesin

{ZAMÎRÎ}

Dil-i pür-sözü etsün tâze tâze dağlar tezyîn
Nihâl-i şu'ledür gülzâr-ı hasretde çiçek versün

{ÂRİF}

Bir gümüş suyudur ol sîne vü gerden gûya
Aks-i meh (gibi) ider çehresi anda lem'ân

{ÂRİF SÜLEYMAN BEY}

Iztırâb-ı hâl bâdî-i sükûnet olduğu
Tıfl iken ma'lûmum oldu cünbiş-i gehvâreden²³⁸

{İZZET ALİ PAŞA}

Mekr- i düşmenden hazer yoktur dile nâ-kâm iken
Şerhadan fass-ı nigîn âzâdedir bî-nâm iken²³⁹

{İZZET MOLLA}

Levn-i gûn-a-gûn-ı eşyâ çeşmine yek rengdir
Rû-nümâdır mezheb-i erbâb-ı vahdet kûrdan²⁴⁰

²³⁸ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 362.

²³⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 296.

²⁴⁰ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 580.

Çarh gâfildir verâ-yı perde-i esrârdan
Aks ümîd etmek hatâ âyîne-i tasvîrden²⁴¹

AZMÎ-İ ÂMÎDÎ

İ' tirâzı ko bozuldu gülşen-i âlem deyu
İş bu bâğ-ı bî-bekânın bâğbânı sen misin

Kıbâb-ı dehre şân ü menziletle sığmayan gâfil
Giriftâr-ı nişîme-gâh mâr ü mûr olur bir gün

{AYNÎ}

Muzdaribdir zât-ı erbâb-ı hünerden câhilân
Cebhe-i bed sûretân pür-çin olur âyîneden²⁴²

{ŞEYH GÂLİB}

Tabâyî' muhtelifdir neş'e-i feyz-i İlâhîde
Pür olmaz sâgar-ı mey çeşmesâr-ı âb-ı gevherden²⁴³

{FUZÛLÎ} BİR KASİDESİNDEN

Ey semûm-ı satvetün te'sîri nîrân-ı cahîm
V'ey sehâb-ı rahmetün sîr-âbı Firdevs-i berîn

Kudretün gül-zârına bir sebze Sidrü'l-müntehâ

Hikmetün şem'ine bir pervâne Cibrîl-i emîn

²⁴¹ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 582.

²⁴² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 315.

²⁴³ Muhsin Kalkışım, *a.g.e.*, s. 393.

Sun'un eyvânında bir kandîldür nüh âsmân
San'atun dîbâcesinde bir varak rûy-i zemin

Hakda her zerre te'yîdümlle bir cism-i latîf
Âbdan her katta tevîkûnle bir dürr-i semîn

Ol amîmü'l-feyz mün'imsen ki feyz-i şâmilün
Rızık taksîminde kılmaz imtiyâz-ı küfr ü dîn

İktizâ-yı hikmetün izhâr-ı kudret kılmaga
İhtilâf-ı tab' ile ezdâdı etmiş hem-nişîn²⁴⁴

Cevr odu yaktı beni yanımda durma ey gönül
Bir tutuşmuş âteşim kurb ü civârımdan sakın²⁴⁵

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devran bî-sükûn
Derd yok hem derd yok düşmen kavî tâli zebûn

Yelde berg-i lâle tek temkîn-i dâniş bî-sebât
Suda aks-i serv tek te'sir-i devlet vâj-gûn²⁴⁶

Göz döker isrâf ile hûn-âbe lâ'lin güyyâ
Kim ciğer dağında ol lâ'lin buluptur ma'denin²⁴⁷

²⁴⁴ Kenan Akyüa-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 44-46.

²⁴⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 239.

²⁴⁶ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 232.

²⁴⁷ Kenan akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 241.

{FITNAT HANIM}

Olan berçide-dâmen bâğ-ı dehrin berk ü bârından
Olur âzâde çün serv-i sehî bâd-ı hazânından²⁴⁸

{FEHÎM}

Sâde-kalb ol kim yine bî-reng ü nakş-ı feyz ider
Ser-şikeste pâre-i mir'ât-ı kalb-i sâdeden²⁴⁹

Eylemiş şem'-i cemâlün âteş-efrûz-ı hayâ
Ârız-ı pertâbun âb-ı şû'le-âmîz eyleyen²⁵⁰

{LEBÎB-İ ÂMİDÎ}

Kemâl erbâbı üryân olsa da ikrâmı vâcibdür
Degüldür hürmeti mushaflarun cild-i mutallâdan

Mülâyim tînete zâlimlerin zulmı mukarrerdür
Ki penbe âteş ile sûdmend olmaz müdârâdan

Mücerred şekl ile taklîde gelmez pâk cevherler
Zuhûr eyler mi kâr-ı seyf-i sârim mevc-i deryâdan²⁵¹

²⁴⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 153.

²⁴⁹ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s. 612.

²⁵⁰ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s. 620.

²⁵¹ İdris Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 506.

{MESUD LÜTFİ EFENDİ-İ ÂMİDÎ}

Etmek cedel mugâlâladır sırr-ı vahdete

نظي bu kâinat ana bir hândır bütün

{ESAD MUHLİS PAŞA}

Bir hasta nâ-ümîd ise bakmaz tabîb olan

Nâ-kabilânı terbiye etmez lebîb olan²⁵²

{MANTIKÎ}

Sâyesin dervîş bî-berg ü nevâdan dûr eden

Saklasın ârâyîş-i tabuta nahl-i kâmetin²⁵³

{MÜNİF}

Kızarur nir nigeş-i germden erbâb-ı nifâk

Nakd-i magsûsun olur kalbi bedîb-i ateşden²⁵⁴

BİR KASİDESİNDEN

Hâme-i emr-i kün oldukda rakam-senc-i yekûn

Cümlesi oldu be-hem-beste-i ahkâm-ı şü'ûn

Perde-pirây-ı mezâhir olup üstâd-ı ezel

Cilve-rîz oldu pey-â-pey suver-i gûn-â-gûn

²⁵² İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 722.

²⁵³ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 280.

²⁵⁴ Sabahattin Küçük, *Antakyalı Münif Divanı*, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 233.

Munfasıl gerçi ki peyvend-i tesâvîr-i zuhûr
Muttasıl yek-diğere lîk temâsîl-i bütün

Çeşm-i bârik-nigâhâna görünür yek-reng
Bu nukûş-ı aceb-endihte-i bûkalemûn

Ser-be-hem-dâde-i dest-i ahadiyyetdür hep
Yek-be yek silsile-i nisbet-i inşâ-yı kurûn

Sübhâ-gerdân-ı riyâzetkede-i kudretdür
Rîşe-i sâk-ı dıraht enmile-i dest-i gusûn

Oldı bu şeş-der-i ibretde kaza vü kaderün
Kabza-i best ü güşâdında cihân zâr u zebûn

Cümle ber-cây-ı hikemdür bu bisât-ı tertîb
Hadd-i zâtında degüldür birisi perde birûn²⁵⁵

{NÂBÎ}

İderse pâyüni âzürde zahm-ı hârı nedür
Şikâyet eylemenün vechi bağbânından²⁵⁶

²⁵⁵ Sabahattin Küçük, *Antakyalı ...*, s. 95-96-97.

²⁵⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 918.

Ulub istersen ol fevvâre-i âb âteşîn olma
 Fişek nâ-bûd olur şiddetle bâlâyâ su'ûdından²⁵⁷

Ol şu'bedenün zâhir-i âsarına nâzır
 Bu perdenün esrâr-ı verâsın ne bilürsin²⁵⁸

Her bir bün-i man akar âb-ı letâfet
 Deryâ-yı melâhatde şinâdan mı gelürsin²⁵⁹

Sahn-ı ferdâda degüldür teşneter kalmak ba'îd
 Cûy-bâr-ı mümkünâtun bilmeyenler maksemin²⁶⁰

Olsa halkun rızkî hâsıl verzîş-i tevbîrden
 Kûdekân-ı bî-zebân mahrûm olurdu şîrden

Hayrdur bî-darlıktan hâb o bî-idrâke kim
 Aczi vardur vâkı'ât-ı âlemi ta'bîrden²⁶¹

Darb-ı sikkeyle olur ve zer nâmdar-ı iştihâr
 Müsta'idd-i izz ider üstâd tezlîl itdügin

Bir nevâdan bir dıraht-ı bârver eyler zuhûr
 Hâk ider teksîr devr-i çerh taklîl itdügin

²⁵⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 899.

²⁵⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 888.

²⁵⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 951.

²⁶⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 902.

²⁶¹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 944.

Olduğın anlar bu âlem bir mu'ammâ-yı garîb
Fehm iden üstadının terkîb ü tahlîl itdüğün²⁶²

Olmaz güsiste renc-i nişîb ü firâzdan
Mânend-i sâye sâhibine inkıyâd iden

Âsûdelik ümîdin iser zıll-ı asrdan
Asrun devâm-ı devletine i'timâd iden²⁶³

{NAHÎFÎ}

Ağardı mûy-ı rîş ü gönül dünyâyâ kanmazsın
Sabah oldu dahî sen hân-ı gafletten uyanmazsın²⁶⁴

{NEDİM}

Bilir bâzârını germ etmenin resmin ne kâfirdir
Gelir hem bezme tenhâ hem peşîmân gösterir kendin²⁶⁵

Âkıbet gönlüm esîr etdin o gîsûlarla sen
Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen²⁶⁶

{NÜZHET}

Sa'y it müsevvedât-ı günâhı beyâza çek
Dest-i kazâ cerîde ömrün düşürmeden

²⁶² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 916.

²⁶³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 894.

²⁶⁴ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 314.

²⁶⁵ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 323.

²⁶⁶ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 326.

İtme sît ü sadâ-yı devlete mâil-i dilek
Hoşdur âvâz-ı tabl dirler meseldür dûrdan

Hâhiş-i lutf eylemek kem-mâyegân-ı asrdan
Nûr-ı ümmîd itmedir aynıyle çeşm-i kûrdan

{NEF'Î} BİR HÂNE VASFINDA

Mevlevîdir san o şadırvân-ı sergerdâni kim
Hem döner hem eşkini eyler safâsından revân

Zer-külâhıyla yahud bir dilber-i rakkâsdır
Bir ayag üzre semâ' etmekde dâmen-der-meyân²⁶⁷

{NEV'Î}

Dil safhasına bakdum etrafı cümle meşrûh
Bildüm bu nüsha çıkmış bir zü-fünûn elinden²⁶⁸

Zâhide mihrâb-ı mescid ârife ebrû-yı yâr
Cilve-gerdür pertev-i nûr-ı Hudâ her gûşeden²⁶⁹

²⁶⁷ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 224.

²⁶⁸ Mertol Tulum, *Nev'î Divanı*, Akçağ Yayınları, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1977, s. 452.

²⁶⁹ Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 429.

{VÂHİDÎ}

Zerd olsa n'ola kaşların ey ruhları gül-gûn
Ser-sûreleri mushafın ekser olur altûn²⁷⁰

{VÂLÎ-İ ÂMİDÎ}

Derler bana cânânesin âl ü ali rakîbin
Cânın bile alırdım eger gelse elimden

{SULTAN VELED}

Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imiş sen
Cânlarda ve tenlerde nihân hep sen imiş sen

Âlemde nişân ister idim ben sana senden
Bildim ki dü-âlemde nişân hep sen imişsen

{SÛNBÛLZÂDE VEHBÎ}

Âkile lâyık mı ferdâyı ferâmuş eylemek
Fikr-i şenbih tıflun eylerken tebâh âzînesin²⁷¹

{VEYSÎ}

Gider hâb-ı tegâfûl dîdelerden dûr olur bir gün
Bu meclis böyle kalmaz mestler mahmûr olur bir gün

²⁷⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 296.

²⁷¹ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 890.

{ÂRİF HİKMET BEY}

Mikdâr-ı kabiliyet olur mevrûd-ı füyûz
Her câmi'vüs'atce leb-â-leb ider sebû

{FUZÛLÎ} MEDH-İ NEBEVÎ

Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlara su
Kim bu denli tutuşan odlara kılmaz çâre su

Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykânun sözün
İhtiyât ilen içer her kimde olsa yâre su

Suya versin bağ-ban gül-zâr-ı zahmet çekmesin
Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gül-zâre su

Ben lebin müştâkıyım zühhâd kevser tâlibi
Nitekim meste mey içmek hoş gelir huş-yâre su

Tînet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme
İktidâ kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtar'e su

Seyyid-i nev'i beşer deryâ-yı dürr-i ıstifâ
Kim sepiptir mu'cizâtı âteş-i eşrâre su

Kılmak için tâze gül-zâr-i nübüvvetin revnakın
Mu'cizineden eylemiş izhâr seng-i hâre su

Hayret ilen parmağın dişler kim etse istimâ
Parmağından verdiği şiddet günü Ensâr'e su

Yâ Habibâ'llah yâ Hayre'l-beşer müştâkını
Eyle kim leb-teşneler yanıp diler hemvâre su

Bîm-i dûzah nâr-i gam salmış dil-i sûzânıma
Var ümidim ebr-i ihsânın sepe ol nâre su

Umduğum oldur ki Rûz-i Haşr mahrûm olmayam
Çeşme-i vaslın vere ben teşne-i dîdâre su²⁷²

{NÂDİRÎ}

Almış zamâne kavs-ı kuzahdan eline das
Hem-vâre kişt-zâr-ı vücûdı ider direv²⁷³

ÂGÂH

Herçih târına düşme bî-basîretler gibi
Yâ derûnunda meh-i ken'ân ya ola ya olmaya

Mînet-i huşk et ey tabîb-i bî-mürüvvet tâbunı
Merhemini yâ derdime dermân ola ya olmaya²⁷⁴

²⁷² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 31-32.

²⁷³ Numan Külekçi, *Ganî-zade Nâdirî ve Divanından Seçmeler*, Kaynak Eserler Dizisi: 22, Ankara 1989, s.24.

²⁷⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 121.

{ İBN KEMÂL }

Çeşm-i pür-eşk üzre tâb ursa rûhun aksi n'ola
Resmdür kandîl âteş yanar âb üstine

Safha-i haddünde dil eyler hayâl-i hatt ü hâl
Gör nice dîvânedür kim nakş ider âb üstine

Hokka-i yâkuttur çeşmüm tolu dürr ü güher
Leblerün aksi düşelden eşk-i hûn-âb üstine

Gönlüme ışkın düşüp târâca gütdi akl u sabr
Lâ cerem yagma olur ot düşse esbâb üstine

Ârızı âyînesinde aks-i ruhsarum benüm
Gûyiya berg-i hazândır kim düşer âb üstine²⁷⁵

{ AHMET PAŞA }

Sâyem ziyâ vereydi gün gibi gökde aya
Bir gün mukârin olsam sen serv-i meh-likâya

Evvel umar idim kim sâyende hoş geçeydim
Bu rûşen oldu âhır k'olmaz güneşde sây

Zülfün dününde verdim haddine gören der
Mağribde bir kalender âyîne sundu aya

²⁷⁵ M. A. Yekta Saraç, *a.g.e.*, s. 50.

Dil Rûşen olmaz Ahmed cevri oku delmeyince
Bî-revzen olsa hâne muhtac olur ziyâya²⁷⁶

{EMİRİN}

Çehre-i zerdim benim hâkdir dildârda
Toprağa düşmüş hazân ya yaprağıdır gül-zârda

{EMİN}

Erbâb-ı kemâlin yeri vîrâne-i gamdır
Hâk üzre düşer mîve tâ puhte olunca²⁷⁷

{BÂKÎ}

Dâne dâne ol araklar turra-i pür-tâbda
Katre katre jâlelerdür sünbül-i sîr-âbda

Rûy-ı zerdi göz yaşı gerd-i riyâdan sâf ider
Zer bilürsin gıll u gışdan pâk olur tîz-âbda

Gör visâlün gicesi şevk-ı derûnın âşıkun
Seyr-i deryâ hub olur câna şeb-i meh-tâbda

Jâlelerdür lâle-i sîr-âba düşmüş gûyiyâ
Dürr-i dendânun hayâli çeşm-i pür-hûn-âbda

²⁷⁶ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 245-246.

²⁷⁷ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 327.

Çün teb-i aşkıyla yârun Bâkıyâ sûzân degül

Bu harâretler nedür hürşîd-i âlem-tâbda²⁷⁸

Bâtıl hemîşe bâtıl u bîhûdedir velî

Müşkil budur ki sûret-i Hakdan zuhûr ide²⁷⁹

Gam degül gelse bile Bâkî pey-â-pey derd ü gam

Eksük olmaz tekyedür mihmân üstine²⁸⁰

Îzârun yâdı bir rengîn latîfe

Dehânun zikri bir şîrîn hikâye²⁸¹

{BELİĞ}

İlişmez kirpigümde yâre karşı dâne-i eşküm

Güneş togdıkda şeb-nem katresi turmaz nebât üzre²⁸²

Felek bâlâ tutar ehl-i hünerden pûç-magzanı

Müzahref bir iki müsveddesi var minder altında²⁸³

²⁷⁸ Sabahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 374.

²⁷⁹ Sabahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 360.

²⁸⁰ Sabahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 372.

²⁸¹ Sabahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 384.

²⁸² Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 284.

²⁸³ Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 291.

{TÂCÎ}

Göz yaşlu gönül zülf-i perîşânlar içinde

Kaldım karânû gicede bâranlar içinde

{SÂBÎT}

O çâr ebrûyile bak tal'at-ı dil-cû-yı cânâna

Murabba vefk-i devletdür i konmuş rûy-ı cânana²⁸⁴

Mir'ât içinde aksin hep rûha benzedürler

Mülhid-i hulûla zâhib zındîk-i ittihâda²⁸⁵

Eger sevdâ-yı hâl-i ârızunla eşk-bâr olsam

Zemînden habbetü's-sevda biter her dâne düşdükce²⁸⁶

{CÂ'FER ÇELEBÎ}

Leblerün üstine düşse sâye-i zülfün n'ola

Zeyn için korlar benefşe destesin câm üstine²⁸⁷

{HÂMÎ-İ ÂMİDÎ}

Çerh ayırdı Cennet-i kûy-ı dilâradan bizi

Ba'dezin tavus-veş düşmez münâkkaşlık bize²⁸⁸

²⁸⁴ Turgut Karacan, *Sabit Divanı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991, s. 499.

²⁸⁵ Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 500.

²⁸⁶ Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 503.

²⁸⁷ İsmail E. Erünsal, *The Life And Works of Tâcî-zade Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of his Divan*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1983, s. 401.

²⁸⁸ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 349.

{HAŞMET}

Tamâm ikbâl eder insanı ilka cây-ı idbâra
Olur üftâde-i hâk-ı hepâ meyve kemâlinden²⁸⁹

{HÂKÎ}

Hilâf-ı mevki'ine vaz' olunsa bir cevher
Nakîsa cevhere mi yohsa vaz idenlerine²⁹⁰

{HAYÂLÎ}

Her ne nakşı kim vücûd eyvânına çekti kaza
Hâme-i takdîre bak ta'n eyleme nakkâşına²⁹¹

{HAYRÎ}

Hâil olmaz eşk-i çeşm ol meh-likânın aksine
Perde olmaz âb mihr-i pür-ziyânın aksine

Dîde-i rûşen-güherde pesrdir câh-ı bülend

Kıl nazar âyînede tâk-ı semânın aksine

Meh gibi ser-i menzil-i maksûdını elbet bulur

Uyduran reftârını devr-izamânın aksine

²⁸⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 333.

²⁹⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 334.

²⁹¹ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî* ..., s. 251.

{ZEKÂYÎ}

Münevverdir gönül nûr-ı hüviyyetden ki hikmetle
İfâza eyledi şems-i hakikat ayn-i a'yâna

{RÂŞİD}

Devlet-i dünyâ ile âkil olur mı şâd-kâm
Âdeme vermez ferah gencîne bulsa hâbda²⁹²

{RÂGİB PAŞA}

Kaldı nakş-ı hâtem-i lâ'lin dil-i gam-pîşede
Gonce-i terdir ko açılsın derûn-ı şîşede

Eylesün târac-ı dil ki çîn-i ebrûna nigâh
İki şîr olmaz meseldir sevdiğim bir bîşede²⁹³

İtdi şirin-kâr-i Ferhâd nakş-ı bî-sütûn
Ser-nüviştin kim kaza resm eylemişdir tîşede

Olmadım reh-yâb ser-i kâkül-i ham-der-hamın
Çok kilid müş gili itdim güşâd endîşe de

Cem olan hatt-ı lebinle zehr ü şeker handeyi
Nîş cedvâra teşbih eyledim bir rîşede

²⁹² Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 369.

²⁹³ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 148.

Hırka-pûş-ı han-gâh-ı bî-niyâzıdır dilim
Eylemem râgıb müdâra şeybe de dervîşe de²⁹⁴

Dırâz itme niyâzın kâmetin olma girân-sâye
Gelür feyz-i Huda geldikde bî-mizân ü endâze²⁹⁵

Mey-i gül-gûna revnak-bahş olur şeffâfî-i mînâ
Virir rengin-edâyı tab'-ı nazûk tâze mazmûna

Kimin kim çeşm-i idrâki hakâyıkdan ola beste
Felekde âlemi devr itse benzer esb-i tâhûna²⁹⁶

Olurdu câme-bîdârî sâbâh-ı haşre dek ey meh
Olursa hey'et-i valsın musavver câme-hâb üzre²⁹⁷

Tenezzül etmedikçe gevher olmaz katre-i nîsân
Bulur Rûşen-zamîrân rif'ati oldukça efkende²⁹⁸

{RIZÂYÎ}

Aşk revnak verdi rûy-ı bî-misâlin nakşına
Bâ'is olurmuş hevâ âb-ı zülâlin nakşına

²⁹⁴ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 149.

²⁹⁵ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 150.

²⁹⁶ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 148.

²⁹⁷ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 152.

²⁹⁸ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 151.

{ŞEREF HANIM}

Yok medhali hiç baht-ı siyâhın bilirim hep
Sensin beni bu hâle koyan âh gönül âh²⁹⁹

{ÂRİF AHMED PAŞA}

Etmez tarîk-i Hakta olan halka ser-fürû
Eğmez minâre kâmetini bâd eserse de³⁰⁰

{ÂSİM ÇELEBİZÂDE}

Nîk ü bed her vasf olur bir zâta nisbetle kemâl
Doğruluk nâveke hoştur eğrilik şemşîrde³⁰¹

{İZZET MOLLA}

Bin bülbüllü nâlende-i hâr-ı sitem eyler
Bir gonçeyi güldürme murâd etse zamâne³⁰²

{GAZÂLİ}

Zarar-ı dehrden hazer-nâk ol
İ'timâd itme nef'-i tiryâka

²⁹⁹ Mehmet Arslan, *Şeref Hanım Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2002, s. 414.

³⁰⁰ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 327.

³⁰¹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 356.

³⁰² Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 621.

{FUZÛLÎ}

Başta het tığ aşk odundan bir tütündür kim çıkar
Çizginen bşım belâ bezminde benzer micmere³⁰³

{FITNAT HANIM}

Hevâ-yı bî-bekâ-yı dehr yokdur kalb-i enverde
Habâb itmez zuhûr âb safâ-bahşâ-yı gevherde

Ne mümkün saklamak dilde hayâl-i hâl-i müşğînin
Şemîm-i anber sârâ nihân olsun mı ahkerde

Sakın nev-devletân-ı asırdan himmet-i hayâl itme
Abesdir gevher- ümîd eylemek bahr-i musavverde

Leb-i hûy-gerde senden seyr idüb dendânını yârin
Kıyâs etdim dürr-i şehvârdür derc-i mücevherde

{LÂLÎ}

Gevherin var mı kıymeti kânda
Dürr bahâsın bulur mı ummânda

LEBÎB-İ ÂMİDÎ

Kızardur rûyını câm-ı şarâb-ı âheste âheste
Virür tuffâha rengi âftâb âheste âheste³⁰⁴

³⁰³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s.255.

³⁰⁴ İdris Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 519.

Ma'arif arz isenler bî-şu'ûr insân-ı nâ-dâna
 Gilâb-efşâna benzer cîfe-i bed-bûy-ı hayvâna

Cehûl-ı ilm ü irfana ma'arif arzı aynıyle
 Nazîrî Mushaf ihdâ eylemekdür kâfiristâna³⁰⁵

Bir kimse değil sırr-ı kaderden âgâh
 Mâni'de vü ma'tide Cenâb-ı Allah

Lâzımsa da esbâba tevessül itmem
 Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh

{MESUD LÜTFİ EFENDİ-İ ÂMİDÎ}

Gınâ-yı nefse mâlik olmadıkca er ganî olmaz
 Hakikatde gedâdır mâlik olsa ma'den-i sîme³⁰⁶

{MESUD LÜTFİ EFENDİ}

Döküb zülfün yüze pinhân kılma ruhların lutf it
 Çık ey mihr-i ümidim çık verâ-yı perde-i şebden

{MAKÂLÎ}

Bu cism-i nâ-tüvânımda görinen mûylar sanma
 Çemenlerdir ki bitmiş câ-be-câ könhe mezâr üzre

³⁰⁵ İdris Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 521.

³⁰⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 171.

Ne cânib kim kadem basdın yüzüm ol yerde ferş olsun
Ne yer kim sâye saldın hâk olam ol rehğüzâr üzre

Makâlî ta' n-ı a' dâdan ne gam erbâb-ı irfâna
Atarlar taşı elbette dıraht-ı mîve-dâr üzre³⁰⁷

{MÜNÎB}

Mahv olmayınca çirk-i sivâd kalb olur mu saf
Savfet gelir mi bir suya ta kim durulmasa³⁰⁸

{NÂBÎ}

Kec-nihâdân rast-tab'ân ile itmez imtizâc
İttihâdı olmaz anuñün kemânun tîr ile³⁰⁹

Bilürler ehl-i dünyânın ne gûne oldugın merdûd
Görenler hâlini halvâ-fürûşânun mekeslerle³¹⁰

Takdîre i'tirazdan âyâ ne farkı var
Mihmânlarun mu'ârazası mîzbân ile

İnsan odur ki bir söz ola ana bend-i pâ
Hayvân odur ki bağlayanlar rîsmân ile³¹¹

³⁰⁷ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 205.

³⁰⁸ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 355.

³⁰⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 959.

³¹⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1015.

³¹¹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 967.

Elden gelir âzârını hiç eyleme taksîr
Eyyâm-ı gurûrun sana pâyende kalursa³¹²

Mâni'-i safvet degüldür gelse de gam sîneye
Hüsn ü kubhından ne ârız sûretin âyîneye³¹³

Câmı kefi sâkîde şikest olması yegdür
Ol bâde ki keyfiyet-i minnet var içinde

Bir âyînedür kim görünür ayb-ı şikâfi
Ol maslahat-ı şer' ki rişvet var içinde³¹⁴

Bilür hakîkati bir nokta olduğın ilmün
Nukûş-ı kevnî gören nokta-i süveydâda³¹⁵

Ol matlubun husûlına la'net ki tâlibi
Lâzım gelse mürâca'at itmek adusına

Ol mey ki neş'esinde ola bûy-ı itminân
Seng-i kaza tokunması hoşdur sebûsına³¹⁶

Gelür şevke kesel neyl-i visâl-i yardan sonra
Olur ârız giranlık sâ'ime iftardan sonra

³¹² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 975.

³¹³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1065.

³¹⁴ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 980-981.

³¹⁵ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 985.

³¹⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 971.

Degüldür zâta mâ'il halk mâl u câhadur rağbet
Dıraht etrafına kimse tolaşmaz bardan sonra

Kâinat itsen dahı ab-ı şikâf-ı kâse bâkîdür
Olur kasd-i nevâziş bî-nemek âzârdan sonra

Zuhûr-ı ni'met-i bî-imtinanun kadri zâyi'dür
Bilür kadrin bulanlar gûziş-i bisyârdan sonra

Ferâmuş eyle pîç ü tâb-ı ye'si afvı yâd ile
Nedür nâbî günâhun vak'i istiğfârdan sonra³¹⁷

Gitdi dendân geldi ni'met oldı zâyi' lezzeti
Devlet ikbâl itse ammâ nâ-be-hengâm olmasa³¹⁸

{NEDİM-İ KADİM}

Zülf-i müşkinün olur hâke meger nüzhet-nisâr
Sâye-veş üftâdeler yolunda pest olmuş yine

Subh-dem gül-geşt-i bâğ itmiş meger ol mihri-i nâz
Reng-i rûyi güllerün gördüm şikest olmuş yine³¹⁹

³¹⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1058.

³¹⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1018.

³¹⁹ Osman Horata, *Nedim-i Kadim Divançesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 156.

{NEDÎM}

Göründükçe o sîm-âbî kabâdan sîne-i sâfın
Döner âyîne üzre mühre-i sîm-âba can tende³²⁰

Dil-i pür nâle-i âşıkda hayâl-i rûyun
Nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfûr üzre³²¹

{NÜZHET}

Saht-diller kahr ile hıdmete mu'tâd olur
Âheni eşkâl-i gûn-â-gûne korlar nâr ile³²²

Şecer bâr-verin kurdu derûnunda olur
Kimse vâkıf olamaz devletin âfetine

İstikâmet ıztırâb-ı tab'la olmaz ayân
Âb bî-ârâmda seyr it asânın aksine

{NAZÎF} PEDER-İ CÂMÎ'Ü'L-HURÛF

Reşk bahş eyler iken gülşende ey âfet güle
Rügan-ı gül sürme küfrân-ı ni'amdır kâküle

Ağladıkçe ben güler ruhsârı ol şûhun Nazîf

Böyledir âdet ki bülbül ağlaya güller güle³²³

³²⁰ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s.

³²¹ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s.

³²² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 178.

³²³ Süleyman Nazif, *a.g.e.*, s. 32.

{NEV'Î}

Ten zevrakın düşürme girdab-ı ıztırâba
Sabr it gönül ki kalmaz bu rüzgâr böyle³²⁴

{ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA EFENDİ}

Gece pervânelerle bezmi germ-â-germ idi şem'in
Seher bakdım ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne³²⁵

{İBN KEMÂL}

Çıkmasun âhum odı agzumı açdurma benüm
Yakmasun sûz-ı derûnum seni söyletme beni³²⁶

{EBUSSUÛD}

Gitdi eyyâm-ı şebâb elden dem-i vuslat gibi
Geldi hengâm meşîb erdi şeb-i firkat gibi

Gerdiş-i eflâke tayy etdi sicill-i ömür mi
Şol sûtûrı mahv olub ebter kalan hüccet gibi

Çökdü bünyâd- beden bozuldu timsâl-i cesed
Dir dîvârında yer yer mhv olan sûret gibi

³²⁴ Mertol Tulum, *Nev'î ...*, s. 494.

³²⁵ Rekin Ertem, *a.g.e.*, s. 201.

³²⁶ M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislâm ...*, s. 320.

Bir zamân idi ki bâğ ü râğa itdükce güzer
Görünürdü her kenârı gülşen-i cennet gibi

Şimdi ol hâlâtın oldı her biri hâb ü hayâl
Âlem-i rüyâda idrâk olunan hâlât gibi

{İMMETULLAH HANIM}

Dest-i tadbîr ile hâk olsun mı dâmân-ı firâk
Âftâb-ı hüsnüne hayrân iden sen sen beni

{BÂKÎ}

Saçıldı cür'ai câm-ı mahabbet bâğ-ı Rıdvâna
Suyın Kevser nebâtın ney-şeker hâkin abîr itdi

Cihânda başuma sultân iken âzâde vü fârig
Beni hep zencîr-i aşkun boynı bâğlu bir esîr itdi³²⁷

Bâkîyi mey-i nâba yemin itdi dimişler
Gül gibi ele sâgar olup içme ol andı³²⁸

{DEFTERDÂR BEHCET}

Kimi gördün garaz icrâsına düşmüşlerden
İşinin evveli sa'd âhiri fîrûz oldı³²⁹

³²⁷ Sabahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 425.

³²⁸ Sahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 426.

³²⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 402.

{CELÂL ÇELEBÎ}

Hallâk-ı cihân âleme kıldıkda tecellî
Her şahsı bir hâl ile kılmış mütesellî³³⁰

{CENÂBÎ}

Vechi var kasd eylesem hicrinle ülfet itmeği
Görmemek yeğdir görüb dîvâne olmakdan seni

{İBRAHİM HAKKI} MÂRİFETNÂME SÂHİBİ

Tama'sız âdemin halk-ı cihân hep akrabasıdır
Harîs olsaydı bir âdem ana hâl ü âm olmazdı³³¹

{ÂRİF HİKMET BEY}

Tecârib bulmadan mir'ât-ı hüsn-i sûret-i hâl
Değil şâyân nigâh-ı rağbete bir şahsın ahvâlî³³²

Leb-â-leb işve olsun lâ'l-i nâbın işve hengâmı
Virir mi neş'e yâkut olsa da peymâne-i hâli

{HAKÂNÎ}

Hoten âhûsı ise tutmaz efâzıl-ı makbûl
Bir gazâlin erâzilden ola sayyâdı³³³

³³⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 383.

³³¹ Numan Külekçi-Turgut Karabey, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997, s. 478.

³³² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 187.

³³³ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 187.

{RÂSİM}

Henüz âsârı ile yâd ederler sûretâ baksan
Ne İskender ne hod âyîne-i gîtî-nümâ kaldı³³⁴

{RÂGIB PAŞA}

Revnak olmaz suhana hüsh-i edâdan gayrı
Var mı seng ü güherin farkı safâdan gayrı³³⁵

Cidd ü sa'y itmekde yok bizden kusûr ammâ çi sûd
Düşüyor bir vefk-i hahiş müddeâlardan biri

Ta Huda'dan şurta-i tevfi̇k-i hem-râh olmasa
Sâhil-i ümîdi görmez nâ-hudâlardan biri³³⁶

Şöyle ser-şâr-ı rahîk-i vahdet oldum Râgîbâ
Yâre eylerdim işâret sorsalar benden beni

{SÂMÎ}

Vahdeti seyr edemez ahvel-i nigâh-iştibâh
Hestî-i eşyâ-yı gûn-â-gûn bir gûya iki³³⁷

³³⁴ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 398.

³³⁵ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 160.

³³⁶ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 164.

³³⁷ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 412.

{SULTAN SÜLEYMAN}

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi³³⁸

{SULTAN SELİM-İ SÂNÎ}

Âşık-ı sâdıkda dil birdir olur mı yâr iki
Hiç bir taht üzre mümkün müdür hünkâr iki³³⁹

{ŞEREF HANIM}

Efendim çekmesin mi'mar-ı lutfun nâfile zahmet
Benim vîrâne gönlüm gayrı âbâd olmadan kaldı³⁴⁰

{ŞU'ÛRÎ}

Ettiği da'vaya kâdir olmadır şart-ı hüner
Âdemi rüsvay eder isbâta acz kudreti³⁴¹

{ZAMÎRÎ}

Bu nev-bahârda ancak açıldı lâle-i dâğ
Küşâd-ı gonce-i dil kaldı bir bahâre dahi³⁴²

³³⁸ Coşkun Ak, *a.g.e.*, s. 763.

³³⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 188.

³⁴⁰ Mehmet Arslan, *a.g.e.*, s. 442.

³⁴¹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 390.

³⁴² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 37.

{TÂLİB}

Dûr olan gözden gönülden dûr olur bî-iştibâh

Bu mesel zâhirdür itsen der-miyân âyîneyi³⁴³

{ÂTIF}

Evvel yütül de sonra çalış sen de yütmeğe

Bâzîçe-kâr-ı devletin öğren kumarını³⁴⁴

{İZZET BEY}

Kûh-temkîn kibâra deme feryâdını hiç

O da feryâdına feryâd eder dâğ gibi³⁴⁵

{FÂRUK}

Meyl eyleme ol yâre ki ağyâr eli değmiş

Pejmürde olan gülde letâfet bulunur mu

Merhûn-ı gam-ı hasret olan hâtır açılmaz

Medyûn olan âdemde şetâret bulunur mu³⁴⁶

³⁴³ İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsar Li Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, 2. Baskı, Atatürk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 226.

³⁴⁴ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 375.

³⁴⁵ Vasfî Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 44.

³⁴⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 188.

{FASÎHÎ}

Geceler azm ettiğim ol mâha sâyem havfıdır
Bir tarîk ile kabûl etmez muhabbet şirketi³⁴⁷

{FUZÛLÎ}

Ruhun üzre ham-i ebrûnun görmek isterim ammâ
İyen düşvâr olur gün var iken görmek yeni ayı³⁴⁸

Değildim ben sana mâil sen etin beni zâ'il
Bana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı³⁴⁹

Tâ ki servim basa başım üzre gâhi bir kadem
Ey musavvir reh-güzârı üzre çek timsâlimi³⁵⁰

Hiç kim yoktur ki âlemen şikâyet eylemez
Şükr kim arz eyleyen çoktur sana ahvâlimi³⁵¹

Her gören ayb etti âb-i dîde-i giryânımı
Eyledim tahkîk görmüş kimse yok cânânımı³⁵²

³⁴⁷ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 394.

³⁴⁸ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 267.

³⁴⁹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 260.

³⁵⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 271.

³⁵¹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 272.

³⁵² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 259.

Sîm-berlerden gelen taşları yığmış çevreme
Aşk ma'mûr eylemek ister bozulmuş gönlümü³⁵³

Âdeminden çok olur zâhir perî-veşler velî
Az olu vâki' perî-veşlerde sen tek âdemi³⁵⁴

Zehr-i kahrın içmeden var ise kastın katlim et
Âb-i Hayvân içsem öldürmek olur müşkil beni³⁵⁵

Uymuş cünûna gönlüm ebrûna der meh-i rev
Ne i'tibâr ana kim seçmez karadan ağı³⁵⁶

{KELÎM}

Nesîm-i rûh-bahş esti dirah-t-ı mürde cân buldu
Olanlar haşre münkir seyre gelsin sahn-ı gül-zârı³⁵⁷

{LEBÎB-İ ÂMÎDÎ}

Yanaşsa gabgab-ı hûrî-i Cennet gabgab-ı yâra
Sanursın sun'-ı Mevlâ ortadan bölmiş bir elmayı³⁵⁸

³⁵³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 272.

³⁵⁴ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 270.

³⁵⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 273.

³⁵⁶ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 258.

³⁵⁷ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir...*, s. 378.

³⁵⁸ İdris Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 323.

{MESUD LÜTFİ EFENDİ-İ ÂMİDÎ}

Arş-ı rahmâna tecellî-gâh-ı seccândır gönül
Anda sultân eylemek lâıık mı merdüm-zâdeyi

{ESAD MUHLİS PAŞA}

Halk-ı âlem bi-t-tab' hubb-ül vatan mecbûrêdir
Bin gülistân değişmez bûm bir vîrâneyi³⁵⁹

{HAZRETİ MEVLÂNA-YI RÛMÎ}

Sana ol dost için düşmez cefâ itmek tahammül kıl
Gülün dîdârına âşık gerek hoş göre her hârı

Aceb haddince Mevlâna sözü Türkîce nazm eyler
Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı

{NÂBÎ}

Geçirdi çâşnî-gîr-i felek ol denlü vaktin kim
Nevâl-i ârzû meydâna geldi iştiâ gitdi³⁶⁰

Bu pend âkile besdür ki halk söylerler
Zamân ile bu sarây-ı kühen felânun idi³⁶¹

³⁵⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s.188.

³⁶⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1092.

³⁶¹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1088.

{NÂDİRÎ}

Ten-i pür âb u tâhun zîr-i pirâhende sultânım
Güneşdür kim beyaz ebrün içinden ber urur nûrî

Gören ol sâ'id-i sîmîni na'l-i sürh ile yir yir
Sanur zerrîn varaklarla müzeyyen şem'-i kâfûrî³⁶²

Yüzüm sürsem aceb mi ol hatt-ı nev-hîze sultânım
Münâsibdir zer-i endûh eylemek hatt-ı hümâyûnu

{NİSÂRÎ}

Perîşân eyle zülfün gerden-i billûr gün üzre
Şeb-i târın ider efzûn fûrûg-i şem'-i kâfûrî

{NEDÎM} BİR KASR VASFINDA

Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı
Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı

Ebrûlarun zer-endûd etmiş arûs-ı feyzin
Meşşâta-i kemâlin kilik-i huçestekârı

Bak ol zemîn-i hûb u dil-cûy u müşk-bûya
Seyr et sakf-ı pâki pür-nakş u pür-nigârı

³⁶² Numan Külekçi, *a.g.e.*, s.256.

Gûyâ edep tabî'at gûy-ı zemîni tastîh
Tübbet aşâğı düşmüş Çîn ü Hoten yukarı

Ol denlü sahâsında feyz ü neşât var kim
Olsayı ger zamânın âsâyîş ü karârı

Derdim ki gelmiş anda tarh-ı ikâmet etmiş
Cemşîd-i kâmkârın eyyâm-ı hoş-güvârı³⁶³

Şu'le servâsâ çıkar hâkimden ol yerlerde kim
Pây-mâl-i tevsen-i âteş-hırâm etdin beni³⁶⁴

{NÜZHET}

Kendi aybın görmeğe âyîne gayrın aybıdır
Halka ta'n etme hele bir kerre var gör sen seni³⁶⁵

Olmaz hamûş-ı şekva gönül bî-husûl-i kâm
Yol âhir olmayınca kesilmez derâ sesi

Hep bî-meâldir sahnı serserilerün
Şâyân-ı istimâ' degül âsiyâ sesi

³⁶³ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 113-114.

³⁶⁴ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 358.

³⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 189.

{NAZÎM}

Hıyre-çeşm etdi beni berk-i ruhun tutmuş meğer

Mihre karşı ol meh na-mihr-bân âyîneyi

Çeşm-i ibret-i bîn ile bak ol sanem tasvîrine

Nakşını seyr it tasavvur eyleyüb nakkâşını

{NEF'Î} BİR KASR VASFINDA

Te'âlallâh zihî kasr-ı bülend-eyvân-ı halkârî

Yed-i beyzâ-yı kudretidir meger kim dest-i mi'mârı

Sanırlar bir gül-i zer-dûzdur nir nat'-ı hârada

Ruhâmında görenler aks-i hûrşîd-i pür-envârı

Fezâsı halvet-i dil gibi pür envâr-ı ruhânî

Hevâsı âlemi cân gibi gerd-i tîreden ârî³⁶⁶

{BAHÂR VASFINDA}

Nesîm ol denlü nâzik tarh eder âb üzre emvâcı

Ki levh-i sîme üstâd edemez öyle kalem-kârî

Sınır damga-yı zerrîndir gören bir mâ'î hârada

Niyân-ı âba düşmüş aks-i hurşîd-i pür-envârı

³⁶⁶ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 86-87-88.

Çerâğın hüsnünü inkâr ederler rûz-ı rûşende
Semen-zâr içre görsünler fûrûğ-ı şem'-i gül-nârı

Döner gül-mîh-ı sîmecâ-be-câ zerrîn-sebz üzre
Döküldükçe gül-i zerd üstüne bâdâmın ezhârı

Konup çeng edicek bülbül nihâl-i gülbün-i sebzi
Gümüş telden dizer ebr-i bahârî ana evtârı³⁶⁷

Cism-i pâkinde letâfet o kadar kim sanasın
Sînesi âyînedir âyinedân pîreheni

Vermez ol pîrehen ü sîne safâsını yine
Dökse ger safha-âb üzre sabâ yâsemîni³⁶⁸

{ VASSÂF ABDULLAH EFENDİ }

Bilinmez ârifin fevtinden evvel kadr-i âsârı
Mihekk-i hâk ile sencîdedir nakd-i hîred şîmdi³⁶⁹

{ SEYYİD VEHBİ }

Müstağnî-i irşâd olur erbâb-ı hakîkat
Sükkân-ı harem neyler imiş kîle-nümâyı³⁷⁰

³⁶⁷ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 211.

³⁶⁸ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 342.

³⁶⁹ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 257.

³⁷⁰ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 377.

{ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA EFENDİ}

Erişir Ka'be-i maksûda kalmaz râh-ı mihnetde

Ana kim pertev-i nûr cemâlin reh-nümûn oldu³⁷¹

TETİMME-İ MUKADDİME

İşte kudemâ-yı şuaramızın iktidar-ı edebîleri ne kadar âlî olduğuna bâlâdaki nümûne delil-i kâfidir. Mübâlâgat ve teşbihât-ı merdûde iltizâm etmemiş olsalar idi bugünkü günde edebiyat-i şiiriyemiz dünyada mevcut olan akvâmın cümlesine gıpta-bahş olacak bir derecede bulunur idi.

Hayfa ki bu kemâlin bu iktidârın en büyük kısmı hissiyât-ı insaniyeyi bihakkın tehyïc edemeyecek bir yolda şiir söylemeye sarf olunmuş ve edebiyat-ı nesiriyemiz dahi böyle münasebetsizliklerle dolmuştur.

Mamafih meşâhîr-i üdebâ-yı cedîdemiz bir vakitten beri nazım ve nesirce tarz-ı kadîmi ta'dîl ve ıslâh ile âsâr-ı edebiyemizin makbûl-ı umûm olacak bir sûrete tahvilini arzu eylediklerinden az vakitte edebiyatça beyn-el akvâm yüksek bir mevki ihrâz edeceğimiz ma'mûldür.

Üdebâ-yı cedîdemizin âsâr-ı müntehâbelerinden bir numûne dahi işbu kitabımızın hâtimesine zeyl sûretiyle derc etmek tasavvurundayız.

³⁷¹ Rekin Ertem, *a.g.e.*, s. 221.

Kitabımızın mukaddimesi burada hitâm bulmakla bundan sonra –mecnû’na ilm-i belâgat denilen- meânî ve beyan ve bedî’ ilimlerinden bahsedeceğiz inşallahü Teâlâ.

TASHÎH

Yirmi altıncı sayfanın on dokuzuncu satırı “Ef’âlin fiilleri müfred olur. Zî-rûh olmayan müteallikât” ibâresi olmak lâzım gelirken sehve mebni unutulmakla tashîh olundu.

BİRİNCİ BAB
İLM-İ MEÂNÎ BEYANINDADIR
MUKADDİME

(İlm-i meânî) lâfzın muktezâ-yı hâle mutâbakatını bildiren ahvâlden bahserder.

Bazıları der ki “*Kelâmın terkîbinde birtakım hassalar bulunur ki bülega o hassalara ya selîka, yahut ülfete devam ile kesb-i vukûf eder. Bu hassaların bazıları zevkî ve bazıları istihsânî olup bazıları da levâzım-ı asliyenin meânîsinden ma’duddur. İlm-i meânî o hassaların yekdiğlerine tatbikinde hatadan ihtirâz için makamların vücûh ve tefâvütünü bildirir.*”

İlm-i meânînin mebâdîsi mesâil-i nahviye ve lugaviye ve mevzûu terâkîb-i haberiye ve talebiye, mesâili kelâmın muktezâ-yı hâle tatbikini gösteren kavâid, delâili kelâm-ı büleganın istikrâsı ve gayeti kelâmı muktezâ-yı hâle tatbik eden usûle iktidâdır.

Muktezâ-yı hâlden murad her ifadenin cevherine yakışan hâlidir: Meselâ bir kâtip bir tebriknâme yazacak olsa o tebriknâmede tes’îd ve tenhîte ve taziyenâme yazsa teselliyete müteallik elfâzın intihâbı lâzım gelir. Her lâfzın muktezâ-yı hâle tatbiki o lâfzın maksûda ve maddeye göre getirilmesidir. Tebriknâmede taziyeye ve taziyenâmede tebrike müteallik lâfızları yazmak dü-gün ve bayram günlerine mahsus olan nümâyîşi yeis ve mâtem günlerinde, yeis ve mâteme mahsus nümâyîşi dü-gün

ve bayram günlerinde göstermeye benzer. Bu ise muktezâ-yı hâle mutâbakat ve münasebet kabul etmez.

Hulûsun gayrı olan mesâlihce de mürselün ileyhın ahvâliyle maslahatın derece-i ehemmiyeti gözetilerek elfâz ve kelâmın makama tevfiği lâzım gelir. Bu bahislerce mukaddime kitapta bir dereceye kadar ifadât-ı mukteziye derc olunmuştur.

(Kelâm) bir söze denilir ki hâvi olacağı kelimelerin tam ve o sözü işiten muhatap istifade için başka kelimeye intizardan müstağni ola. Bu sûretle kelimelerden birisinin sübûten veya selben diğetine nisbet olunmasına (isnad) denilir. Ve şu kelimelerden nisbeti hâvi olan kelimeye (müsned) ve kendisi için nisbetin mefhumu sâbit ve menfî olan kelimeye (müsnedün ileyh) ıtlâk olunur.

Meselâ: “Çiçek açmıştır.” kelâmındaki “açmıştır” lâfzı “açmak” nisbetini hâvi olmakla “müsned” ve kendisi için bu nisbetin mefhumu sâbit olan “çiçek” lâfzı “müsnedün ileyh” dir “Çiçek açmamıştır.” kelâmı menfîye misâl olabilir.

(Haber) sıdk ve kizbe ihtimal olan sözdür.

Nisbet-i sübûtiye veya selbiye üç zamanın birisine mukterin olduğu halde hârice taalluk eder ise medlûlü ister hârice mutâbık ister gayr-ı mutâbık olsun ^[1] Buna (cümle-i haberiye) denilir.

^[1] (Hârice müteallik) gerçek ve (gayr-ı mutâbık) yalan demektir.

Hârice nisbet sübûtiyesi olan kelâma misâl: “Posta gelmiştir.” ve hârice nisbet selbiyesi olan söze misâl: “Posta gelmemiştir.” cümle-i haberiyeledir. Bu cümlelerin medlûlleri ister gerçek olsun, ister yalan: Madem ki ifdece hârice nisbetleri vardır iki de cümle-i haberiyeledir.

Kelâmdaki nisbet hârice müteallik olmayıp da kendi nefsiyle kâim olur ise (inşâ) denilir: “Müstakîm ol.” , “Mürtekib olma.” kelâmları gibi ki bu sözler bir muhataba emir ve nehyden ibâret olmakla her birisindeki nisbet kendi nefsiyle kâim ve hârice gayr-ı mütealliktir.

Kelimeler ya müfred, ya cümle olur.

(Cümle) zikr olunduğu üzere birisinin diğetine isnadı olan kelimelerde mürekkebe bir ibâredir. Şu ibâre ister “Zeyd kâimdir.” gibi ifade-i tâmmeyi hâvi olan olsun, ister “Eğer bana ikram eder ise” gibi ifade-i tâmmeyi hâvi olmasın: İki takdirde de cümle ad olunur. Lâkin ifade-i tâmmeyi hâvi olmaya ibâreye kelâm denilemez. Binaenaleyh kelâm ile cümle arasında umûm ve husûs mutlak bulunur

Müfred ya umde, yahut fazla olur.

(Umde) kelâmın rükünlerinden ma’dud kelimedir. Müsnedün ileyh ve müsnedin her birisi kelâmın rükünü olmakla umdedir. Müsned fiil, ve mana-yı fiili hâvi bir kelime olduğu takdirde müteallikatından olan lâfızların her birisi erkân-ı kelâmdan hâric olacağından fazla ad olunur.

İfade-i maksûdece bazen kasr ve tahsîs vukû' bulur. Bunun da muktezâ-yı hâle tatbiki kavâid-i mahsusaya tâbi'dir.

Kelâmın hârice nisbeti olan kısmı haber olduğu gibi hârice nisbeti olmayan kısımda inşâ olduğu yukarıda beyan olunmuş idi. İlm-i meânî mebâhisinin birtakımı hassaten inşâyâ mütealliktir.

Cümleler taaddüd eylediği halde bazen yekdiğeri üzerine atf olunur. Bazen atf olunmaz. Lisan-ı meânîde atfa (vasl), ve atf olunmamaya (fasl) itlâk edilir. Şu bahis pek ehemmiyetli olduğundan ulemâ-yı belâgatın bazıları belâgat "Bu mebhastan ibârettir." dediler. Bu mebhas da kavâid-i mahsûsaya tâbi'dir.

Maksûdunu ifade eden kimse ya herkes beyninde müteârif olan ibâre ile edâyı merâm eder, ya o ibâreden az ve yahut ziyâde sözlerle ifadede bulunur. Bu mebhasca da ilm-i meânîde kavâid-i lâzıma münderictir

Şu bahislerin cümlesi bir vech-i âtî sekiz fasıldan beyan olunacaktır.

BİRİNCİ FASIL

Ahvâl-i isnad-ı haberî beyanındadır

(İsnad-ı haberî) bir kelimenin yahut bir kelime mecrâsında cereyan eden kelimelerin ^[1] başka bir kelimeye yahut kelimelere ^[2] bir vech ile zemm olunmasıdır

^[1] "Ol mahîler ki deryâ içredir." kelimeleri gibi.

^[2] "Deryâyı bilmezler." gibi.

ki o kelimeleri hâvi olan cümle –kelimelerden birisinin mefhumu diğeri sâbit, yahut diğlerinden menfî olacak derecede- bir hükmü müfîd ola.^[3]

Her bir muhbire lâzımdır ki ifadesini –maksûdunu edâyâ kifâyet edecek miktardan –ziyade elfâz ile terkîb etmeye.

Bir muhbir, bir muhataba, bir haber verse muhbirin itikadına göre muhatap vücûh-ı âtiyeden olamaz.

(1) Muhatabın zihni şüphe ve inkârdan hâlli bulunur. Bu sûretçe habere (ibtidaî) derler.

(2) Muhatabın zihni haberin doğru olmasında şüpheli bulunur. Bu takdirce habere (talebî) itlâk ederler.

(3) Muhatap haberin medlûlünü inkâr eder. Bu halde habere (inkârî) derler.

(4) Muhatap haberi inkârda ısrar gösterir. Bu sûretçe habere (ısrârî) tesmiye olunur.

Haber ibtidaî ise hâvi olacağı ibârenin itlâk üzere îrad olunması lâzım gelir.

Meselâ: Bir kimsenin diyar-ı gurbette bir karındaşı bulunup da o kimse karındaşına müştak ve müntazır olduğu halde karındaşının gurbetten geldiğini gören bir kimse o kimsenin yanına giderek haber vermek istese “Karındaşın gurbetten geldi.” yahut “gelmiştir.” demesi kâfidir. Böyle mevkide elfâz-ı ta’kidiyede lüzum görülemez.

^[3] Yani haber vrilen şey “gerçektir” , “yahut değildir” hükümlerinden birisini ifade ede.

Haber talebî olduğu takdirde ıtlâk üzere getirilmesi câiz ise de elfâz-ı ta'kidiyeden birisiyle getirilmesi daha güzel olur.

Meselâ: Ânifen beyan ettiğimiz haberi veren kimse muhatabın zihninde inanmaya şüphe hisseder ise ^[4] o kimse ^[5] “Gelmiştir.” diyerek ta'kidten ârî olmak üzere sözünü tekrar edebilir. Lâkin “Sahîhan gelmiştir.” gibi elfâz-ı ta'kidiyeden birisiyle haberini ta'kid etmesi müstahsendir.

Haber inkârî olduğu halde ta'kid ile getirilmesi vâciptir.

Meselâ: Mebhus-ün anı olan haberin muhbiri muhatabın o habere inanmadığını görür ise ^[6] o kimse “hakîkaten” yahut “sahîhan” gibi elfâz-ı ta'kidiyeden birisiyle o muhataba karındaşının geldiğini haber vermesi vâcip olur.

Haber ısrârî olduğu sûrette kâsem ile de getirilebilir.

Meselâ: Haber-i mezkûru veren kimse, muhatabın o haberi inkârda ısrarını görür ise ^[7] “Vallahi karındaşın gelmiştir.” diyerek kâsem ile söz verir.

Kelâmı vücûh-ı mezkûre üzere ihrâz etmek onu muhatabın zâhir hâline göre ifade eylemektir. Muhatabın zâhir hâline riâyetle verilen haber o haberi muktezâ-yı

^[4] Yani muhbir haber verdikde muhatap “acaba” gibi bir sözle haberin sıhhatinde şüphesini gösterir.

^[5] Yani muhbir.

^[6] Yani muhatap “Karındaşımın geldiğine inanmam.” gibi bir sözle inkârını gösterir ise.

^[7] Yani muhatap “Hayır. Hayır karındaşımın geldiğine inanmam gelmemiştir.” gibi bir sözle inkârda ısrarını gösterir ise.

hâle tatbik demek olup haber –bir illet ve nükteden halli olduğu halde- zâhir hâle muvâfık olms ise muktezâ-yı hâle de mutâbık olamaz.

Her kim bir kimseye bir haber vermek istese ibtidaî emir de “Muhatabın zihni hâlli değildir.” itikadında olacağı tabîdir. Muhatabın tereddütünü veya inkârını hissetmedikçe ve yahut bir illet ve nükteye mebnî olmadıkça zâhire muhalif söz söyler ise o sözü muktezâ-yı hâle tevfiik etmemiş olur.

Eş’ârca hayâlât-ı şâirane müstamel olduğundan “Şâir sözünü bir muhataba karşı söylüyor.” gibi tasavvur olunur.

Keşî-i ümîdimi sâhil-res-i kâm etmeyen
Rüzgâr eksikliğidir (rüzgâr eksikliği)³⁷²

beyitinde olduğu gibi. Şâir güya “Benim kâm-yâb olmaya istihkâkım var iken ne çâre ki zaman bana müsaade etmiyor.” demiş ve muhatap da “hayır öyle olmamalıdır. Belki husûl-i maksada mani olacak kusurundan ötürü mahrum kalmış olmamalısın.” diye tereddüt veya inkâr göstermiş de şâir zikr olunduğu üzere sözünü ta’kid ederek “Benim kusurum yoktur. Ancak zaman ve ikbal müsaade etmediğinden husûl-i maksada müsadif olamıyorum.” demeyi murad etmiştir.

Keyfiyet-i müstakbeleyi ahbarca da kâide böyledir.

³⁷² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 405.

Bir gün (elbet) yâd idersen âşık-1 dîrîneyi
Çok arar bulamazsın ey âşub-1 devrân (bilmiş ol)

beyitinde olduğu gibi.

Erbâb-1 gayzdan n'ola itse zarar-1 zuhûr
(Elbette) tab'-1 nârdan eyler şürur-1 zuhûr

beyitinde ikinci mısramdaki (elbette) lâfz-1 ta'kidiyeden olup meâl-i mısra temsil tarzıyla bir haberden ibâret olduğu halde (elbette) lâfzında hiçbir illet ve nükte mevcut değildir. Ateşin tabiatından şürur-1 zuhûrunu tasdike tereddüt ve inkâra da mahal ve münasebet yoktur. Binaenaleyh mısra mezkûrun hâvi olduğu kelâmın terkîbi muktezâ-yı hâle mutâbık görülemez. Ta'kidsiz olmak üzere.

Başlarsa nar yanmağa eyler şürur-1 zuhûr

tarzında nazm olunmuş olsa idi: Muktezâ-yı hâle mutâbık olur idi.

Belîğ'in
Ân mıdır şu'le viren ârız-1* pâkinde didim
Didi ol muğbeçe-i bâde-fürûş andur yâ³⁷³

ve başka bir şâirin

Mahzen-i gevher-i aşk oldu derûnum câna
Ne sanırsın dil-i şûrîdeyi (dürr yâ deryâ)

³⁷³ Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 373.

beyitlerindeki ta'kidler birer münekker-i hayâlîye karşı söylenmiş sözler olup hem muktezâ-yı hâle muvâfık hem de güzeldir.

Yandı tutuşdı âteş-i aşkınla gönlümüz
Zâlim inanmıyorsan (inan) söylerim sana

beyiti dahi güzeldi.

İzzet Molla'nın
V'allahi çürük âhiri bi'llâhi çürükdür
Al dinler isen işte sözün sağını benden³⁷⁴

beyiti hem ta'kid hem de kalem ile verilen haberlerdendir. Nebâtî-i İrani'nin

Meni öldürdü ol melek-i peyker
(Meni öldürdü) ol perîzâde

Meni öldürme ey ecel bir dem
Ko biraz yalverem o cellâda

nazmındaki ta'kid âhenk itibarıyla pek güzeldir. Güya ecel aman vermeksizin canını almak istemiş, kendisi de “Sen gelmezden mukaddem beni ma'sukum öldürmüştür.” demekle eceli inandıramamış da “Bari meydan ver. Son nefeste ona yalvarıp şifâ-yı sadr hâsil edeyim de ondan sonra ikinci defa olmak üzere sen de beni öldür.” söyler

³⁷⁴ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 685

gibi muhatab-ı hayâlî ittihaz eylediği ecele karşı muhbir sıfatında bulunması tahayülât-ı mevhûmeden ise muktezâ-yı hâle tevâfuk eder.

Hulûsa müteallik mektuplarda istimal olunan (hakîkaten) zât-ı âlîlerine hulûsum bir derecededir ki (aslen ve kat'en) zevâl ve tagayyür kabul etmez.” gibi ibâreler, şâirlerin kullandıkları elfâz-ı lâübâliyanane nevinden ve mekâtibece muktezâ-yı hale tatbik olunamayacak sözlerdendir zira böyle ibâreleri hâvi mektubu yazan bir şahsın mürselün ileyh ile beyinlerinde –tarafınca musaddak- münasebet-i hâlisane var ise ta’kidi şâmil öyle sözler ciddiyyât ad olunamaz.

Münasebet yok ise ibâreler ekâzib-i münşiyanedan ma’dud olur. Lâkin ahababın birisi diğerinden münasebet-i hâlisaneye muğâyir bir hal hissedip de tahriren, yahut başka türlü muamele ile ihsâsen tereddüt veya muaheze gösterse o misillü ibârelere münasebeti kâbil ve muktezâ-yı hâle muvâfık ad olunur.

Mesâlihce de muhabere böyledir. Meselâ bir kaza kaymakamı âmiri bulunan bir sancak mutasarrıfının verdiği bir emr-i kânûnîye mazeret-i makbuleye müstenid olmaksızın icra etmediği için o mutasarrıf merciine müracaat gösterse “Şu maddeye dair ... kazası kaymakamı ... Efendi tarafımızdan verilen emri mazeret-i makbule göstermeksizin mevki-i icraya koymadığından muhakeme altına alınmasını ... ederim.” diyecek yerde “Tarafımızdan (kanun dairesinde) emir verilmişken (hiçbir türlü) mazeret-i makbule ve (meşrua) ya müstenid (ve mebnî) olmaksızın (sahîhan ve hakîkaten muhalefet-i tâmme ibraz ile emr-i kânûnîyi mevki icraya vaz etmediğinden muhakeme altına alınmasını lüzum-ı kat’î ve kavî üzerine) âstîn-dân ederim.” gibi

elfâz-ı şedîde ve müekkede yazılması hem muktezâ-yı hale mugâyir, hem de şüpheyi dâî olur.

Bir âmir muhakemesi kendi riyaseti altındaki muhakemeye ait bir memurun ahvalini ıtlâk üzere mâ-fevkine hâlisane ahbar ile muhakemesini âstîn-dân etmeyip de öyle münasebetsiz elfâz-ı ta’kidiye ve haşviyyât ile ihbar etmesi muktezâ-yı hâle tatbik olunmayacağından başka ahab ve ve vicdan ve insaf nazarında riyâsete taalluk eden salâhiyet-i kânûniyesini bile ihlâl etmiş görünür. Bir muhbir, bir kimseye, bir haber vermeye kasdetse maksadı ya muhatapça mechûl olan bir hükme ona bildirmekten, yahut muhatapça ma’lum olan bir hükme kendisi vâkıf olduğunu ona anlatmakta ibâret bulunur.

O hükme (fâide-i haber) ve muhbirin –muhatapça ma’lum olan öyle bir hükme- kendisinin vukûfunu bildirmesine (lâzım-ı fâide-i haber) denilir.

Emsile-i mezkûrenin hepsinde fâide-i haber mevcuttur. Lâzım-ı fâide-i haber mevcut değildir.

Muhatabın ma’lûmu olan bir hüküm –bazı illet ve nükteye mebnî zâhir hâle muhalif olarak- kendisine söylenebilir. Meselâ bir kimse bir mahale gidip de bir şahıstan onu mektum tutsa o şahıs o kimseye “Sen filan mahale gittin.” dedikde böyle ifadeden maksadı “Gittiğine vukûfum var.” demek olur. Bu misâlde hem fâide-i haber, hem de lâzım-ı fâide-i haber mevcuttur. Fâide-i haber; o haberin muhatapça zaten ma’lûmu olan hükmü, lâzım-ı fâide-i haber, o hükmün medlûlüne muhbirin vukûfudur.

Ale-l itlâk haberlerin hepsinde –muhatapça hüküm gerek mechûl olsun, gerek ma'lûm-ı fâide-i haber bulunur. Lâkin haberin hükmü muhatapça da zaten ma'lûm olmadıkça lâzım-ı fâide-i haber beyinde umûm ve husûs mutlak vardır.

Bazen bir hükme vâkîf olan bir hükme câhil-i münzelesine tenzil ile o hüküm kendisine haber verilir. Meselâ: Bir kimse “Kumarın haram olduğunu bilip de kumar oynayan bir kimseye “Kumar haramdır.” diye haber verse “Kumarın haram olduğunu bildiğin halde ilminle amel etmeyip oynuyorsun.” demeyi murad etmiş olur.

Böyle yerlerde nükte bir nasihat ve sevaba hizmetten ve emr bi-l-ma'ruf ve nehy an-il-münkeri iltizamdan ibârettir.

Bazen sâil olmayan bir kimse sâil makamında tutulup kendisine bir şey haber verilir. Meselâ: Bir gürültü işiten bir kimse o gürültü mahalinden gelen bir şahsa baktıkda –“Şu gürültü nedir?” diye sormaksızın- o şahıs o kimseye “İki adam birbiriyle münazaa ediyor.” demesi gibi. Bunda muhbirin hâlen muhataptan suale meyil görmesi öyle haber vermeyi mûceb olur.

Sâil olmayanı sâil makamına koyup ona bir şey haber vermek bazen tehdit için dahi iltizam olunur. Meselâ: Sokak yaramazlık eden bir mektep çocuğuna –sual vukû bulmaksızın ve habere meyil görülmeksizin “Hocan geliyor.” denilmesi gibi.

Tebşîr ve tenbih misillü mahallerde dahi bu sûret ekseriya iltizam olunur. Böyle yerlerde öyle haberler her ne kadar muktezâ-yı zâhire muvâfık değilse de muktezâ-yı hâle mutabıktır.

Bir muhatap bir şeye vâkıf iken inkâra müteallik emâre gösterse münkir ad edilerek elfâz-ı ta'kidiyeden birinin iltizamıyla o şey kendisine haber verilebilir. Meselâ: Bir kimse altın olduğunu bildiği bir sebîkeye bakıp sebîkenin miskâli altmış kuruş kıymetinde iken ligarazın bilmezlenerek “Dirhemi üç kuruş değer.” dese o kimseye “Altındır altın.” denilerek haber ta'kid ile getirilir ki “Altın olduğunu bilirken bilmezlenip öyle söylüyorsunuz.” demek olur.

Kavâid-i mezkûre müsbet olan maddelerce nasıl cereyan eder ise menfî olan maddelerce de öyle cereyan eder.

Bedîhiyyâtta olan ahkâmca da muhatap münkir olsa ta'kid ile haber verilmeye lüzum görülemez. Meselâ: Bir kimse bir muhataba “Bir ikinin yarısıdır.” dese ta'kidle –belki sûret-i mutlaka bile- cevaba lüzum yoktur. Zira bunda hiçbir nükte ve illet tasavvur olunamayıp gösterilen inkâr mugâlâtadan ibaret görünür.

(İsnad) iki kısımdır. Birisi hakikat-i akliye, diğeri mecaz-ı aklî.

(Hakikat-i akliye) bir fiili fâil-i hakikîsine isnad etmektir. “Şu bahçeleri, şu tarlaları Cenâbı Hak yeşilletti.” “Şu konağı mimar ve amele yaptı.” gibi.

Bir şahs-ı tabînin “Şu bahçeleri tabiat yeşillette.” sözündeki (tabiata isnad) – kendi itikadına göre- hakikat-i akliye nev'inden ma'duddur.

Kezalik muhbirce ma'lûm ve muhatapça mechûl olan her bir madde hakkında muhataba verilen haberlerdeki isnad hakikat-i akliyedir. “Ahmet Efendi hânesindedir.” , “Hasan Bey dün bana geldi.” gibi.

Fiil fâil için bina kılınmış olduğu halde fâile, mef'ûl için bina kılınmış ise mef'ûle isnadı hep hakikat-i akliye kısmından olmakla böyle yerlerde mecaz cereyan etmez.

Şu fasılda bu mahale kadar sebkât eden misâllerin cümlesi bu kabilden sayılır.

(Mecaz-ı aklî) fiili hakikatine isnaddan döndürecek bir karînenin vücudu üzerine mülâbes^[1] olduğu bir şeye isnad etmektir. Zikr olunan karîne bazı makamda karâin-i akliyeden ve bazı mahalde karâin-i âdiyeden, bazen dahi karâin-i lâfziyeden ma'dud olur. Ve fiilin mülâbisi fâil, mef'ûlün bih, masdar, zaman, mekan, sebep gibi mülâbesât-ı muhtelifeden birisi olabilir.

Fiil, fâil için bina kılınmış iken mef'ûlün bih, mef'ûl için mebnî ise fâile isnad olduğu halde bu isnad, mecazî olur.

^[1] Münasebet demektir.

Matbaa-i Âmire “Darbhane-i Âmire” gibi ibârelerdeki mef’ûl için kılınmış olan fiilin fâile ve “Havuz su dolmuştur.” , “Gözlerime yaş dolmuştur.” misillü sözlerden isnad-ı fâil için bina kılınmış olan fiilin mef’ûlün bih-i isnadı kabilindedir. Birincisine “matbaa-i ma’mûre” , ikincisine misâl “darbhane-i ma’mûre” makamında olup üçüncü misâldeki “havuz” memlû ve “su” mümtelî; dördüncü misâlde “göz” memlû ve “yaş” mümtelî olmakla öyle îrad olunmaları mecâzîdir.

“Devlet emretti.” denilecek yerde “Devletin emridir.” , sözü mecazen fiilin masdara, “Filan zâtın gündüzü sâim, gecesi kâimdir.” kelâmı zamana, “Çay aktı.” ibâresi mekâna isnad olunduğuna misâl olup şu misâllerdeki karînelerin her birisi karâin-i akliyedendir.

“Müşir Paşa Hazretleri bir güzel konak yaptı.” misâlindeki isnad-ı mecazî, fiilin sebebe isnadı kabilinden ve fakat “Müşir Paşa Hazretleri” ünvanıyla ma’ruf ona birden bir zâtın mimarlık edip de kendi eliyle konak yapması âdetâ tevâfuk edemeyeceğinden bundaki karîne karâin-i âdiyedendir.

“Kumandan Paşa Hazretleri düşmanın yüz bin mevcutlu bir ordusunu bozdu.” sözündeki isnad-ı mecazî, fiilin sebebe isnadı nev’inden ma’dud olup; fakat bir zâtın yalnız başına yüz bin askere mukâvemetle galebe etmesi tasdikât-ı akliye dairesinden tehâruc ve Kumandan Paşalar’ın düşman ordularına karşı bizzat silah istimaliyle harp edemeyeceği ve kendileri kumanda ile iktifâ ederek asker harb edeceği dahi âdeten ma’lûm olmasına nazaran bundaki karîne hem karâin-i akliye, hem de karâin-i âdiyedendir.

Bir müminin “Tabiat ne güzel şu bahçeleri yeşilletti.” sözündeki tabiattan murad “Tabiat bahar” olup bahar mevsiminin tabiatı ağaçların yeşillenmesine sebep olmakla şu misâldeki isnad, mecazen fiilin sebebe isnadı kabilinden ve karîne karâin-i akliyedendir.

Nedîm’in

Gûya edüp tabî’at gûy-ı zemîni tastîh

Tübbet aşağı düşmüş Çîn ü Hoten yukarı³⁷⁵

beyitindeki tabiattan murad (tabiat mevki) olup bundaki isnad dahi mecazîdir.

Fâil-i hakikî Cenabı Hak olduğunu mutekid olan bir zâtın “Allahü Teâlâ Hazretleri’nin kudreti büyüktür. Mevsim-i şitâ ağaçları kurutur. Fasl-ı bahar ağaçlara su getirir.” sözündeki isnad kezalik fiilin sebebe isnadı kabilinden ve ağaçlara yübûset ve rutûbet veren Cenabı Hak olduğunu kâilin bildiğine ve mutekid olduğuna “Allahü Teâlâ Hazreleri’nin kudreti büyüktür.” sözü karâin-i lâfziyedendir.

Bu fasıldaki isnad-ı mecazîde elfâzın mevzu hâric meânîye taalluk eder cihet olmayıp mecaz yalnız fiilin sûret-i isnadındandır. Elfâzın mevzu lehâsına hâricinde lehâsı mecazen istimaline taalluk edecek bahis ilm-i beyana ait mebâhisten ma’dud olduğundan bunun için ikinci bada tafsilât-ı kafiye derc edeceğiz. İnşaallahü Teâlâ.

³⁷⁵ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 114.

İKİNCİ FASIL
MÜSNEDÜN İLEYHİN AHVÂLİ BEYANINDADIR

İCMÂL

Kelâmın ihrâcında müsnedün ileyh ârız olacak ahvâl-i âtîde gösterilen umûrdan ibârettir.

- (1) Kelâmda zikr olunmayıp terk olunması
- (2) Zikr olunması
- (3) Tarifi ve tenkîri
- (4) Sûret-i tavsîfi
- (5) Vücûh-ı müteaddide ile takibi
- (6) Kelâmda sûret-i takdim ve te'hiri
- (7) Muktezâ-yı zâhire muhalif îradı

İşbu ta'dad olunan ahvâlden her birisi için makâmât-ı muhtelif olma ile makâmât-ı mezkûreyi vech-i âtî üzere tafsil edeceğiz.

TAFSİL

-1-

Müsnedün İleyhin Kelâmda Terki

Bazı mevâkide müsnedün ileyh zâhir hâlin göstereceği iktizâ üzerine kelâmda terk olunur.

(1) Mevâki’-i mezkûrenin birincisi müsnedün ileyhe delâlet edecek karînenin bulunduğu makamdır. Böyle mahalde zikri abes olcağından terk edilir.

MİSÂL

Bir kimse bir hastaya “Nasılsın?” dedikde “Hasta.” diye cevap vermesi gibi. Sâilce sualin sebkati karîne olduğunu muhatap bildiği için müsnedün ileyh olan (ben) lâfzını cevab-ı mezkûrde zikr etmeye lüzum görmez.

(2) Sâmi’in zihni uyanık olup olmadığını anlamak murad olunan mevkidir.

MİSÂL

Bir kimse bir kimseye “Bir güzel at satılık düşürür isen benim için al.” demiş olup da biraz vakit sonra o kimse o kimseye tesadüf eyledikde “Hele bakayım sözümden murad ısmarladığı at olduğuna zihni intikal eder mi?” mülâhazasıyla müsnedün ileyh olan “at” lâfzını terk ederek “Alındı.” demesi gibi.

(3) Sâmi’in zihnindeki uyanıklık ne derecede olduğunu anlamak murad olunan mevkidir. Böyle mevkide sual ve mezâkire gibi karîne-i lâfzıyla sebkati etmiş olmamalı ve fakat sâil tarafından karîne-i akliye gösterilmelidir.

MİSÂL

Bir kimse refikiyle birlikte bir güzel bahçede iken “Şu bahçe pek güzeldir.” diyecek yerde müsnedün ileyh olan (şu bahçe) lâfzını lisana almayıp refikinin göreceği bir sûretle ağaçlara, çiçeklere baktıktan sonra “Pek güzeldir.” demesi gibi.

(1) Ta'zim mevki'idir.

MİSÂL

Bir müsted'î ricasını sadrazama arz etmesini bir zâttan iltimas edip de sonra o zât ile görüşdüğü müsted'î “Nasıl oldu?” demesine cevaben o zât “Sadrazam ricanı kabul buyurdu.” diyecek yerde müsnedün ileyh olan (sadrizam) lâfzını ta'zimen zikr etmeyip “Kabul buyurdu.” demesi gibi.

(2) Tahkir mevki'idir.

Huzzâr içinde riâyete şâyan zevâta karşı bir kimsenin bî-edebâne oturduğunu gören bir zât diğer birisine hitâben “Hele bak nasıl oturuyor.” diyerek o kimsenin müsnedün ileyh olan ismini tahkîren lisanı almaması gibi.

(3) İstimâ'ından muhatabın kalbinde teessür artmaması mülâhaza olunacak makamdır.

MİSÂL

Bir kimse bir merci'-i mahsustan hâcetin husûlüne müsaade intizar ve ümidinde iken –o merciden gelen ve teshîle vasıta olan- bir şahıs onunla mülâkî oldukda “Maksudun hâsıl olmadı.” diyecek yerde “Olmadı.” demesi gibi.

(3) Lede-l-hâce müsnedün ileyh “Söz senin hakkında değil idi.” diye inkâr etmek mülâhaza olunduğu mevkidir.

MİSÂL

Huzzâr içinde şâyan-ı takbîh bir kimse bulunup da beyinlerinde zihnen veya mezâkireten karîne-i intikalden mevcut olan iki şahıstan birisi diğere o kimse hakkında “Fılan kimse pek alçaktır.” diyecek yerde karîne-i mezkûre üzerine müsnedün ileyhi terk ile “Pek alçak.” demesi gibi.

(8) Müsnedin müsnedün ileyhe mahsusiyet ve başkasına adem-i salâhiyeti gösterecek makamdır.

MİSÂL

“Cenabı Hak (فعال لما يريد و خالق لما يشاء) dır.” diyecek yerde “(فعال لما يريد و خالق) (لما يشاء) dır.” demesi gibi.

(9) Müsnedin müsnedün ileyhe mahsus olduğunu iddia mevki'idir.

MİSÂL

“Âşıkâne ve müessirâne şiir söylemek şuarâya hasîsa-i umûmiyedir.” denildikde bir kimsenin “Hayır, şuarâya hasîsa-i umûmiye değildir. Yalnız Fuzûlî'ye mahsustur.” demesi gibi.

(10) Müsnedün ileyhin zikriyle fırsat fevt olacağı mülâhaza olunan mevkidir.

MİSÂL

Bir hırsız takip eden bir kimse o hırsızın tutulmasında rast gelenlerden isti'âne için “Şu kaçan hırsızdır. Tutunuz.” diyecek yerde müsnedün ileyhi olan (şu kaçan) lâfzını terk ile müsnedün zikriyle bi-l-iktifâ “hırsız” demesi gibi.

(11) Müsnedün ileyhın ismini hazır bulunanlardan saklamak istenilen makamdır.

MİSÂL

Huzzâr içinde bulunan bir zâtın gizlice görmesini istediği bir kimsenin geldiğini bir muhbır “Geldi.” demekle o zâta heber vermesi gibi.

(12) Medh mevki’idir.

“Ne güzel adamdır.” gibi.

(13) Zemm mevki’idir.

“Ne fena adamdır.” gibi.

(14) Terahhum mevki’idir.

“Pek bîçare adamdır.” gibi.

(15) İstimâl-i şâyi’a ittibâ’ olunan mevkidir.

“İş tesadüfî böyle oldu.” diyecek yerde “Tesadüfî böyle oldu.” denildiği gibi.

-2-

Müsnedün İleyhin Zikri

Müsnedün ileyhın kelâmında zikr olunmasını âtîde beyan olunacak makamlarda cereyan eder.

(1) Asıl olduğu için zikri abes olmayan her bir mahalde zikr olunabilir.

(2) Karîne mevcut olup da terki lâzım gelen mahal, makam-ı teberrük olduğu takdirde zikr olunması güzel olur.

MİSÂL

Bir sâil “Hazreti Peygamber (S.A.V) Efendimiz kaç yaşında iken ahireti teşrif buyurdular.” dese sual hükmünce karîne-i lâfzıyye mevcut olduğu için “Altmış üç yaşında iken.” demek dahi kâfi olabilir ise de teberrüken müsnedün ileyh olan (Hazreti Peygamber) lâfz-ı şerîfinin elfâz-ı müteberrike-i sâire ile beraber zikriyle “Hazreti Peygamber (S.A.V) Efendimiz altmış üç yaşında iken ahireti teşrif buyurdular.” denilmesi gibi.

(3) Sâmi’in gabâvetine tenbih murad olunan mevkide zikr olunur.

MİSÂL

Bir kimse (Ahmet Efendi) namında bir adamın gelmesine muntazır olup da geldiğini haber verecek olan bir muhbir karîne-i mevcude üzerine “Geldi.” lâfzıyla kimin geldiğine zihni intikal edemeyeceğini muhbir bildiği halde “Ahmet efendi geldi.” diyerek müsnedün ileyhi zikreder.

(4) Ta’zim mevki’inde zikr edilir.

MİSÂL

Bir sâil “Devlet-i aliye-i Osmaniye ne tarihte teşekkül etti.” dese muhatap “Altı yüz doksan dokuz tarihinde.” demekle iktifâ edebilir ise de ta’zim için “Devlet-aliye-i Osmaniye altı yüz doksan tarihinde teşekkül eyledi.” diyerek müsnedün ileyh olan (devlet-i aliye-i Osmaniye) yi zikreder.

(5) Tahkir mevki'inde zikr olunur.

MİSÂL

Bir sâil “Hülâgü kimdir?” dese “Hülâgü bir zâlimdir” diye cevap verilmesi gibi.

(6) Kâil müsnedün ileyhi zikr etmekle telezzüz eylediği mevkide zikr edebilir.

Fuzûlî'nin

Gerçi cânandan dil-i şeydâ için kâm isterem

Sorsa cânan bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür³⁷⁶

beyitinde olduğu gibi. Şu beyitin ikinci mısrası “Sorsa benden bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür” sûretiyle olmak lâzım gelir iken telezzüz için (cânan) lâfzını tekraren zikr etmiştir.

(7) Bast-ı kelâma vesile ad olunacak makamda zikr olunabilir.

MİSÂL

Bir âmir –zam-ı maaş için arz-ı istid'âya vesile arayan- bir memura “Vaktiyle maaş alabilir miyim?” dedikde o memur “Alabilirim.” dese cevap, kâfi olabilirse de cevabı bast-ı kelâma vesile ad ile “Maaşım vaktiyle alınıyor. Lâkin maaşım idareme kâfi değildir. Zammımı, istirahat edeceğim.” demesi gibi.

³⁷⁶ Fuzûlî, Leyla ile Mecnun, Haz. Muhammet Nur Doğan, İkinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 474.

(8) İftihar mevki'inde zikr olunur.

MİSÂL

Bir kimse bir Osmanlı'ya "Metbû'un hangi devlettir." dese "Devlet-i aliye-i Osmaniye'dir." demesi cevab-ı kâfi olabilir ise de iftihâren "Metbû'um devlet-i aliye-i Osmaniye'dir." diye cevap vermesi gibi.

(9) Taaccüb mevki'inde zikr olunur.

MİSÂL

"Filan Efendi hilm ile ma'ruf iken filan kimseyi bi-gayr-i hakkın dövmüştür." denildikde filan efendi mi dövmüştür? Ne kadar acîb şey? O zât kimseye bir fiske bile vurmaz zannederdim." demesi gibi.

-3-

Müsnedün İleyhin Tarif ve Tenkîri

(Tarif) bir hakikat dahilinde bunan eşhâs ve eşyadan birisini başkalarından temyize sâlih olacak bir vech-i mahsus ile zikr etmektir ki sâmi' onu işittikçe –zihni başkalarına intikal etmeksizin derhal- tanımış olur. Bu sûretle îrad olunan müsnedün ileyh (ma'rife) ad olunur.

(Tenkir) bir hakikat dâhilinde bulunan eşhâs ve eşyadan birisini vücûh-ı temyizden ârî olmak üzere zikr etmektir ki sâmi' onu işittikçe –sûret-i mahsusada temyizine muktedir olamayıp- zihni başkalarına da intikal eder. Bu vechile îrad olunan müsnedün ileyh (nekre) sayılır.

(Müsnedün ileyh) altı sûretle tarif olunur.

(1) İzmâr ile tariftir. Bu sûret zamir ad olunan lâfızların birisiyle hâsıl olur.

(2) İlmiyet ile tariftir. Müsnedün ileyhın zâtına mahsus olan isim ile zikr olunmasıdır. Lâkab ile tarif dahi bu nevdendir.

(3) Sıla ile tariftir. Bir şahsı, yahut bir şey –kendisini tanıtacaktır- ahvâl-i mahsusanın birisiyle zikr etmektir.

(4) İşaret ile tariftir. Esmâ-i işaret olan lâfızların birisiyle müsnedün ileyhın zikr edilmesidir.

(5) Ma'huğiyet sûretiyle tariftir ki ya sâmi'in ya muhatabın zihinlerinde veya bi-haseb-il örf hâriçte ma'hud olur.

(6) İzâfetle tariftir. Bu sûret müsnedün ileyhi –kendisini tanıttırarak- bir şahs-ı ma'rufa veya bir şey ma'lûma izâfe ile zikr etmektir.

Binaen-alâ-zalik zikr olunan altı sûretten birisini hâvi olan müsnedün ileyh (ma'rife) ve bunlardan ârî olan müsnedün ileyh (nekre) ad olunur.

Meselâ (kimse) ve (bir kimse) lâfızları vücûh-ı mezkûreden ârî olduğundan nekredir. (o kimse), (şu kimse) lâfızlarının birincisi ızmâr ve ikincisi ism-i işaretle maarif olduğundan (ma'rife)dir.

Tariften her bir sûretle mahsus mevâki'-i muhtelif olmakla mevâki'-i mezkûreyi âtîde izâhat-ı lâzıma ile beraber tafsil ve temsil edeceğiz.

Izmar İle Tarif

Müsnedün ileyhın hükmen zikri sebkat ettiği için üç makamda ızmar ile tarifi cereyan eder.

(1) Tekellüm makamıdır.

Lisanımızca makam-ı tekellümde (mütekellim-i vahde) olan kimse (ben) (mütekellim-i maa-l-gayr) olan kimse (biz) zamirlerini istimal eder.

Birincisine Misâl

Kasdın eğer tecessüs-i hâl-i fakîr ise

El söylemez sahîhini ben söylerim sana

İkincisine Misâl

Nâdan azîz ü mükerrerrem ve dâna zelîl ü hâr

Biz hayret hükümet-i rûz-ı ezeldeyiz

beyitlerindeki (ben) ve (biz) lâfızlarıdır ki bunların her birisi zamir-i tekellüm ile tarif olunmuş (müsnedün ileyh)dir.

(2) Hitap makamıdır.

Lisanımızca makamı-ı hitap müfred ise (sen), veya tensiye veya cem' ise (siz) zamirleri kullanılır.

Müfrede Misâl

Sen beni terk eyleyip gittikde vâkıf olmadın
Derd-i hicranın getirdi başıma cânâneler

Cem'e Misâl

Ben her zaman mülâzım iken istikâmete
Seng-i hakârete beni ettiniz hedef

beyitlerinde olduğu gibi.

(3) Gıybet makamıdır.

Lisanımızca zamir gâib-i hâl-i müfrede (o), hâl-i tensiye ve cem'de (onlar) lâfızlarıdır.

Müfrede Misâl

Ol benim her hâlîme vâkıf ben ondan bî-haber
Ol bana benden karîb ammâ ben andan pek baîd

Cem'e Misâl

İltifat ü hürmet eylerken ben anlardan ümîd
Anlar asla görmedi şâyetse-i hürmet beni

beyitlerindeki (ol) ve (anlar) lâfızları gibi ki bunların her birisi (müsnedün ileyh)dir.

(O) lâfızda zamir gâib ise de çok kere bu lâfz-ı muvassıta ve bâde işaret mevki’inde kullanıldığından öyle mevkilerde esma-i işaretten ma’dud olur.

İlmiyet ile tarif

İlmiyet ile tarif yukarıda gösterildiği müsnedün ileyhın zâtına mahsus olan isim ile zikr olunmasıdır.

“Abdullah” , “Hasan” , “Süleyman” gibi.

Lâkab ile tarif dahi bu kabildendir.

“Ebû el-fazl” , “Ebû el-harb”

İlm ve lâkab bazen hâvi oldukları manalar itibariyle müsnedün ileyhın hakkında ta’zim, medh, zemm, kinaye gibi mevkilerde zikr olunur.

“Âlî Efendi hakikaten âlîdir.” , “Hayrullah Efendi müsammâsı ismine mutâbık bir zâttır.” , “Salih Ağa müsemmâ bin-nakîzdir.” , “Ebû el-fazl heveskârân-ı maarif babasıdır.” , “Ebû el-bahl’den kim hayır görebilir.” gibi.

Sıla ile Tarif

Sıla manasını hâvi olan elfâz lisanımızda (o zât ki), (o bir kimse ki), (o şey ki), (o ki), (o bir şey ki), (şu bir şey ki), (şu kimse ki), (öyle bir kimse ki) misillü tâbirlerdir.

Ekseriya bu lâfızların medlûllerine delâlet edecek başka tâbirler dahi istimal olunur. (bana söyleyen), (sana gadr eden), (bana nasihat eden), (giden), (beni beğenmeyenler), (kendilerini medh edenler) gibi.

Müsnedün ileyhin sıla ile tarifi makâmat-ı atiyede ceryan eder.

(1) Muhatabın bir kimseyi bilmesi ahvâl-i mahsusasından birisiyle tarife muhtaç olan mevkidir.

“O zât ki dünki gün bizimle beraber idi. Büyük bir âlimdir.” gibi.

(2) İsmnin tasrihinde istihcânı görünen mevkidir. “Sebilinden çıkan şey abdesti bozar.” gibi.

(3) Ziyade-i tavsîf murad olunan makamdır.

Şol arak kim ol gül endamın yanağından çıkar

Selsebîlin aynıdır Firdevs bâğından çıkar

beyitinde olduğu gibi.

(2) Vech-i haberin binasını îma murad olunan mevkidir.

Kim ki mekr-zen-i dünyâya zebûn olmaz ise

Rezm-gâh-ı feleğe merd gelür merd gider

beyitinde olduğu gibi.

(3) Muhataba hatasını tenbih makamıdır.

Cihân ki âlem-i ibrettir işbu gafleti ko
Eder musâibe pâmâl bir bahanesini

beyitinde olduğu gibi.

(4) Müsnedün ileyhın şânına ta'zim makamıdır.

Ol ki emirken âlemi îcad etti
Şu büyük kubbe-i meşhûdeyi kıldı inşâ

beyitinde olduğu gibi.

(7) Gayrın şanına ta'zim makamıdır.

Tâbi' -i ferman eder hükmüne cümle âlemi
Murtaza hükmüne her kim tâbi' ferman olur

beyitinde olduğu gibi.

İşaret İle Tarif

Müsnedün ileyhın işaretle tarifi yukarıda beyan olunduğu üzere esma-i işarete mahsus olan lâfızlardan birisiyle zikr olunmasıdır

Lisanımızca esma-i işaret ad olunan elfâz-ı müfred hâlinde karîbe (bu), (şu) ve mutavassıtla bâide (o) lâfızlarından ve tensiye ve cem' hâlinde karîbe (bunlar), (şunlar) ve mutavassıtla bâide (onlar) lâfızlarından ibârettir.

Ne haddi var ki lâle bahs ide ruhsâr-ı dilberle

Bu vird-i gülşen hüsn ü melâhattir o bâğdır^[1]

beyitinin mısra-i sânisindeki (bu) müfredce işaret-i karîbe ve (o) işaret-i bâide misâldir.

Ve “Bunlar cühelâ, onlar budaladır.”sözündeki (bunlar) cem'de karîbe ve (onlar) bâide işarete misâldir.

Müşnedün ileyhın işaret ile tarifi âtîde beyan olunacak makamlarda ceryan eder.

(1) Ziyade-i temtiz murad olunan makamdır. Nâbî'nin

Bu hâkûn pertevinden oldı deycûr-ı adem zâil

Amâdan açdı mevcûdât çeşmi tûtiyâdır bu³⁷⁷

beyitinin ikinci mısrasındaki (bu) gibi.

(2) Sâmi'in gabâvetine ta'riz mevkidir. Yine Nâbî'nin

^[1] Lalenin meşhûdiyeti itibarıyladır.

³⁷⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 952.

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dur bu
 Nazargâh-ı ilâhîdür makâm-ı Mustafa'dur bu³⁷⁸

beyitindeki (bu)ların ikisi de ta'rize misâldir ki muhataba ta'rizâ "Bu makam ne makam olduğunu anlamadığın için âdaba tevâfuk etmeyecek bir halde bulunuyorsun." demeyi murad etmiştir.

(3) Beyân-ı hâl mevki'idir.

Hani vakti ile bir nâr bıraktın dilime
 İşte bu âteş odur sönmedi hâlâ tutuşur

beyitinde olduğu gibi.

(4) Tahkir mevki'idir.

İnanma her ne söylerse sana hep bî-hakikatdir
 Nice sâde-dili iğfâl eden efsâne-hândır bu

beyitinde olduğu gibi.

(5) Müsnedin müşârün ileyh akîbindeki evsâfa liyâkatini beyan mevki'idir.

³⁷⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 952.

Bu ol hikmet-şinas allâme-i fazl âşinâdır kim
Yanında tıfl-ı ebced-hâna benzer bu Alî Sîna

beyitinde olduğu gibi.

Ma'hudiyet İle Tarif

Yukarıda gösterildiği vechile ma'hudiyetle ma'rif olan müsnedün ileyh ya sâmi'in ve muhatabın zihinlerinde ma'hud olur yahut sâmi' ve muhatabın zihinlerinde ma'ruf olmayıp bi-haseb-il-örf hâriçte meşhud olur. Lisan-ı Arabî'de birinci mevkide lâm-ı ahd zihnî, ikinci mevkide lâm-ı ahd hâricî müstameldir. Türkî'de bazen o mevkilerde (ma'hud) ve bazen (kendisi) ve (kendileri), (seninki), (benimki) misillü lâfızlar istimal edilir. Bazen dahi ma'rufiyet-i husûsiyesi cihetiyle ale-l-ıtlâk zikr olunur. Bir dairenin reisi veya bir hânenin büyüğü o daire ve o hânece ma'ruf olduğu için haddizâtında nekre olan (efendi) lâfzı o daire ve o hâne halkınca – zikr olunduğu anda- kendi reisleri ve büyükleri olan efendi olduğu derhal ma'lûm olur. Binaenaleyh mezkûr ıtlâk üzere zikr olunsu bile öyle mevkilerde nekre ad olunmayıp ma'rife sayılır.

Müsnedün ileyhın (ma'hudiyet) sûretiyle tarifi âfide beyan olunacak makamlarda ceryan eder.

(1) Hâriçte ma'hud olan bir şeye işaret olunacak makamdır.

“Seninki benimki gibi değil.” misillü.

(2) Nefs-i hakîkate işaret mevkidir.

“Erkek karıdan hayırlıdır.”

Şu misâlde “Erkek cinsi karı cinsinden hayırlıdır.” demek olur.

(3) Zihinde ma’hudiyet cihetiyle vâhid için tarif makamıdır. Hakîkatiyle ma’ruf olan müsnedün ileyh zihinde ma’hudiyeti cihetiyle bazen hakîkaten bir fert için getirilir.

“Çarşı açıldı.” gibi ki çarşı müteaddid olduğu halde öyle demekten murad hâriçte gayr-ı ma’hud ve zihinde ma’hud olan çarşı olur.

(4) Ahd sûretinin istiğrâkını ifade mevki’i olup bu da iki türlüdür. Birisi hakikî, diğeri örfî.

HAKİKÎYE MİSÂL

“Cenabı Hak’ca gizli, âşikâre her şey ma’lûmdur.” ibâresidir. Bunda istiğrak ale-l-ıtlâk olmakla “İlm-i İlâhî’den hâriç hiçbir şey yoktur.” demek olur.

ÖRFÎYE MİSÂL

“Vâlî Paşa’nın emriyle kuyumcuların hepsi toplandı.” sözüdür. Bu istiğrak dünyada ne kadar kuyumcu var ise cümlesine şâmil olmayıp yalnız ve elinin zîr-i idaresinde bulunan vilâyetteki kuyumcuların cümlesine şâmil olacağı örfen bilinir.

İzâfet İle Tarif

Müsnedün ileyh zihn-i sâmi’de ihzârına en kısa yol izâfetle tarifidir. “Benim babam gitti.” , “Senin oğlun geldi.” , “Süleyman Bey’in karındaşı yazdı.” gibi.

Müsnedün ileyhın (nekre) olarak getirilmei âtîde beyan olunacak makamlarda iltizam olunur.

(1) Tazim mevki'idir.

Bir lutfu var ki her kim ölürse ider esîr
Bir cûdı var ki mürde-i fikra verir hayat

beyitinde olan (bir lutfu) ve (bir cûdu) lâfızları gibi ki bunların her birisi müsnedün ileyh hakkında ta'zim ve sitâyîşi hâvidir.

(2) Tefhîm mevki'idir

Bir derde etdi kim beni bir derd-i mübtelâ
Yanmadan el-ıyâz ile eyler gezer belâ

beyitindeki "bir derd" gibi ki pek büyük dert demektir.

(3) Teksir Mevki'idir

"Fılanın devesi ve koyunu var." gibi ki "Çok devesi, çok koyunu var." demektir.

(4) Hem ta'zim, hem de teksîr mevki'idir

“Seni tekzib ettiler ise senden mukaddemkiler de tekzib olundular.” gibi
 “Senden mukaddemkilerini daha ziyade tekzib eylemiş oldukları halde kâziblerin
 tekziblerinden onların şanlarına hâlel gelmediği gibi senin şanına da asla bir hâlel
 gelmez.” demektir.

(5) Tahkir Mevki'idir

Bir atım var ki mecmua-i eskâm ü ilel
 Mûy-ı endamı kadr-i ayb-ı teninde der-kâr

beyitinde olduğu gibi.

(5) Zemm mevki'idir

Bir hâli var ki oğluna dek nefret ettirir
 Bir tab'ı var ki düşman ider hayr-hâhın

MÛSNEDÛN İLEYHİN TAVSÎFİ

Müsnedün ileyhin tavsîfi zikr olunacak vasfın kendisini açık gösterici ve
 manasını keşfedici olması içindir.

“Kırmızı gül” , “yeşil çadır” gibi.

Vasıf bazen müsnedün ileyhin mehdini şâmil olur.

“Zât-ı şerif” , “vezir-i sâdık” gibi.

Bazen dahi müş'ir olur.

“Şahs-ı denî” , “âlim-i gayr-ı âmil” gibi.

Bazen de câlib-i tarahhüm olacak bir sûreti müstamel bulunur. “zavallı adam” , “bîçâre adam” gibi.

Mevsûf bir vasfın zaten manasını mutazammın olduğu halde bile bazı mevkide vasf-ı ta’kid sûretiyle îrad olunur.

“Üçüncü kuş” , “kanatlı kuş” , “kişneyici at” , “sabî-i gayr-ı bâliğ” gibi.

Çok yerde müsnedün ileyhın tavsîfi sıla tarîkiyle cereyan eder.

Altmış şekîb ü sabrı sevüb sen sitem-geri

Sabr et belâ-yı aşka deyu bana pend iden

Ve

Bî-tâbi-i tehâlük ile yolda kaldı hep

Sırr-ı münzel-i merâma vakitsiz şitâb iden

beyitlerinde olduğu gibi.

Müsnedün ileyh cümle tarzında îrad olunacak vasıfça âdât-ı rabt olan (ki) veya (kim) lâfızlarından birisi kullanılır ki bu da sıla tarikiyle tavsîf demektir.

Ol demler ki gönül hurrem idi bezm-i visâlinde

Efendim demler ol demler zamanlar ol zamanlardı

beyitinde ve

Oldı deryâ-hîz o âteşhâne kim gönlümdür ol

mısraında olduğu gibi.

-5-

Müsnedün İleyhin Vücûh-ı Müteaddide İle Takibi

Müsnedün İleyhin (Ta'kid) İle Takibi

Âtîde Beyan Olunacak Mevâkide Cereyan Eder.

(1) Takrir mevkiîdir

MİSÂL

Bir sâmi' müsnedün ileyhi istimâ'da gaflet ve yahut mesmû'unu başkasına haml eyledikde ta'kid tarikiyle tekrar olunarak "Filan söyledi filan." denildiği gibi.

(2) Mecaz tevehhümünü def-i murad olunan mahaldir.

MİSÂL

Bir emir bir kimseyi eliyle dökmüş olduğunu hikâyeye eden bir kimse "Emir filanı döktü." dese sâmi' –mazrubu döven Emir'in adamları olduğunu zan ve- sözü mecaza haml etmemek mülâhazasıyla "Emir dövdü Emir." yahut "Emir bizzat dövdü." demesi gibi.

(3) Sehven tevehhümünü izâle murad olunan makamdır.

MİSÂL

Zeyd'in geldiğini haber veren bir kimse "Zeyd geldi."dedikde sâmi' belki gelen Ömer iken muhbir sehven öyle söyledi tevehhümüne zâhib olur mülâhazasıyla "Zeyd geldi Zeyd." diye müsnedün ileyhi ta'kid eder.

(3) Adem-i şümûl tevehhümünü izâle mevki'idir.

MİSÂL

Zeyd'in oğullarının hepsi geldiğini beyan için "Zeyd'in oğulları geldi." denilse sâmi' belki oğullarından bazıları geldiğini ve bazıları gelmediğini zanneder mülâhazasıyla "Zeyd'in oğullarının hepsi geldi." diye ta'kid ile îrad olunur.

Müsnedün ileyh îzah-ı murad olduğu halde kendisine mahsus olan ismi bi-t-tasrîh (atf-ı beyan) ile takip olunur.

"Senin dostun Muhammed Bey bana geldi." gibi.

İfadenin ziyade-i takriri murad olunur ise (bedel) ile takip edilir.

"Bana karındaşın geldi." karındaşın dediğim Ömer Efendi'dir, Salih Efendi değil.", "Ve Zeyd soyuldu. Soyuldu dediğim esvâbıdır. Derisi değil." , "Kalem Efendileri geldiler. Geldiler dediğim çoğudur, hepsi değil." gibi.

Müsnedün ileyh (atf) sûretiyle takibi âtîde beya olunacak mevâkide cereyan eder.

(1) İhtisar ile beraber tadsil murad olunan mevkidir.

MİSÂL

“Bana süleyman Efendi geldi. Ondan sonra Ali Efendi geldi.” denilecek yerde “Bana Süleyman Ededi’den sonra Ali Efendi geldi.” denilmesi gibi. Ve bir cemaatin ef’âl-i ma’lûmesini birer birer ta’dad ile meselâ “Bana filan geldi... Filan geldi... Geldi...Hâlîde geldi.” denilecek yerde “Cemaat Hâlîde varınca bana geldi.” denilmesi gibi ki şu iki misâlde vâki’ (sonra) ve(varınca) lâfızlarından birincisi lisan-ı Arabî’de (sümme) ve diğeri (hatta) makamındadır ki her birisi harf-i atfa ad olunur

(4) Sâmi’i hatadan sevaba red mevki’idir.

“Bana gelen Hasan efendi’dir. Ahmet Efendi değil.” gibi.

Bu sûret kasr mebhasına müteallik olduğundan mebhas-ı mezkûrda tafsil olunacaktır. İnşallahü Teâlâ.

(5) Hükümün başkasına sarfı murad olunan makamdır.

“Bana Ahmet Efendi gelmedi belki Hasan efendi geldi.” gibi.

(6) Şekk mevki’idir.

“Bana Ahmet yahut Hasan Efendi geldi idi.” gibi.

-6-

Müsnedün İleyhin Takdim ve Te'hiri

Müsnedün ileyhin kelâmda zikri ehemmi olduğu için takdimi dahi ehemmdir. Bu ehemmiyetin esbâbı pek çok ise de başlıcaları âtîde tafsil olunur.

(1) Müsnedün ileyhin asıl olmasıdır.

Binaenaleyh müsnedin takdimini makam iktiza etmedikçe kelâmı da bu asıldan udûlü iktiza edecek bir şey bulunamaz.

(2) Haberin zihn-i sâmi'de yer tutması maksadıdır.

Her bir mübtedâda haber için bir teşvik-i cedîd mevcut olacağından şoktan sonra işitilecek haber sâmi'in zihninde bi-t-tab' yerleşir. Binaenalâzalik mübtedâ olan müsnedün ileyhin takdiminde bu ehemmiyet dahi bedfih'dir meselâ

Dâne dâne ol araklar turre-i per-tâbda

Katre katre jâleler sünbül seyr ide

beyitindeki (dâne dâne ol araklar) bir kelime makamında cereyan eden müsnedün ileyh ve mübtedâ olup bir kâil-i ibtidâ bunu zikr ettikde o arakların ne olduğunu bilmeye sâmi'in zihninde derhal bir şok hâsıl olur. Ve bu şok üzerine sâmi' sâmi'a-i dikkatini atf eder. Kail o mübtedânın haberi olan (katre katre jâlelerdir) sözünü söylemesiyle beraber şok mezkûrdan nâşî işbu haber o anda sâmi'in zihninde yerleşip kalır.

(3) Ta'cîl-i meserret maksadıdır.

Bu maksat isimden hüsn-i tefe'ül mevki'inde ve hayr-hâhın lehinde bir makama bir mukârenet eder. "Saadet senin evindedir." gibi.

(4) Ta'cîl-i mesâet maksadıdır.

Bu maksat tatayyur ve tecellüm mevki'inde ve bed-hah aleyhinde bir mevkiye mukârin olur. "Nuhûset senin evindedir." gibi.

Bazen dahi teessüf mevki'inde bulunur. "Kabihat benim tâlihimdir." gibi. Bazen de itiraf-ı kusur ve i'tizar mevki'inde cereyan eder. "Kusur bendedir." misillü.

(5) İham maksadıdır. Yani hâtırdan zâil olmadığını beyan mevki'idir. "Bir zât-ı fâzıl konaktadır." gibi ki müsnedün ileyhın takdim-i zikri takaddüm-i şerîfeyi müş'ir olduğundan ta'zimi îham etmiş olur.

(6) İstilizâz maksadıdır. "Konakta sevdiğim filandır." denilecek yerde "Sevdiğim filan konaktadır." denilmesi gibi.

Bunlardan başka müsnedün ileyhın takdiminde tarif ve tahkiri gibi esbâb-ı sâire dahi bulunur.

Şeyh Abdülkâhir der ki "*Bazı kere haber filinin müsnedün ileyhe kasr ve tahsisini ifade için müsnedün ileyh müsned üzerine takaddüm eder.*"

MİSÂL

“Âmirimiz sen değilsin başka bir zâttır.” denilecek yerde “Sen bizim âmirimiz değilsin.” denildiği gibi.

Şeyh Abdülkâhir’in beyan eylediği vech-i lisan-ı Arabî’de müsnedün ileyhin –başka vasıta tavassut etmeksizin doğrudan doğruya- harf-i nefyden, fiilde vâki’ ve müsnedün ileyh ile fiilin arasında çok kere bir mef’ûl, mutavassıt bulunur.

MİSÂL

Haberin fiile tahsisini irâe için “Benim söylediğim bu değil idi. Şu idi.” denilecek yerde “Ben bunu söylemedim.” denildiği gibi.

Şu bahişçe kütüb-i meânîde bazı tafsilât mündericât ise de lisanımızca istimale salih olmadığından îradından sarf-ı nazar eyledi.

Kaide-i mezkûre ekseriyen haber fiiliyle başkasının müşâreketini zu’ m eden kimseyi red maksadıyla bi-t-tarîk-ül tahsis istimal olunur.

MİSÂL

“Senin maslahatına benden başkası çalışmadı.” denilecek yerde “Ben senin maslahatına çalıştım.” denildiği gibi.

Muhatap haber-i fiilîce başkasının infirâdını itikad ederse müsnedün ileyhin takdimiyle beraber ta’kidi de iltizam olunur.

MİSÂL

“Ben bu işi gördüm. Benden başka hiçbir kimse müşâreket etmedi.” yahut
“Ancak ben bu işi gördüm.” gibi.

Bazı kere sâmi’in zihninde hükme takviyet verilmek için nefye merbût
olmaksızın bu yolda ifade iltizam olunur.

MİSÂL

“Şu zât ihsan eder.” gibi. Bu takdirce “Başkası ihsan etmez.” misillü bir mana
maksud olmadığından müsnedün ileyhın takdimi haberin müsnedün ileyhe tahsisi
için olamaz.

“Sen benim işime çalışmadın.” misillü menfî olan fiillerce de müsnedün
ileyhın takdimi hakkındaki itibar gayr-ı menfî olan fiiller gibidir.

İfâdât-ı mezkûre ma’rife olan müsnedün ileyhe mütealliktir.

Müsnedün ileyhe nekre olduğu takdirde takdimi cins-i nekrenin efrâdından
bir fertten fiile tahsisini ifade eder.

MİSÂL

“Bana gelen bir erkek idi. Karı değil idi.” yahut “Bir erkek idi. İki erkek değil
idi.” denilecek yerde “Bir erkek bana geldi.” denildiği gibi.

(Her) , (hiçbir) lâfızlarının her birisi lisan-ı Türkî’de edat-ı suver olup birincisi ekseriyen mûcibe-i sâlibe-i külliyyede ve ikincisi her vakit sâlibe-i külliyyede istimal olunur. İkisi de her ne sûretle istimal olunursa olsun müsnedün ileyh makrûn olur ise üzerine takdim edilir.

“Herkes böyle söyledi.” , “Herkes böyle söylemiyor.” , “Hiçbir kimse böyle söylemedi.” misâllerinde olduğu gibi.

Mûcibe-i cüz'iyeye için müstamel olan (bazı) lâfzı müsnedün ileyh muzâf olduğu halde istimal olunur ise istimale taalluk eden kaide mûcibe-i külliyyede olduğu gibidir.

“Bazı kâtip câhildir.” , “Bazı ulemâm gayr-ı âmildir.” , “Kâtiplerin bazıları (yahut) bazısı câhildir.” , “Esnafın bazısı musannaf değildir.” misâllerinde olduğu gibi.

Lisan-ı Türkî’de müstamel (bir takım) , (biraz) , (bir kaç) lâfızları gibi mûcibe-i cüz'iyedir.

Müsnedün ileyh (te'hiri) makama tâbi’ olduğundan makam, müsnedin takdimini iktiza eder ise müsnedün ileyh te'hir olunur. Lisan-ı Arabî’de şu makam müteaddid ise de lisanımızda yalnız eş’ârda zarûret vezin ve kafiyeden başka müsnedün ileyh (te'hirini) mûcib olacak makam yoktur.

Bidâyet-i fasıldan bu mahale kadar müsnedün ileyhin beyan olunan ahvâli muktezâ-yı zâhirdir.

-7-

Kelâmın Muktezâ-yı Zâhire Muhalif İhracı

Bazı mevâkide müsnedün ileyh tafsilât-ı mezkûre dairesinden hâriç ve muktezâ-yı zâhire muhalif olarak îrad olunur. Mevâki'-i mezkûrenin başlıcaları âtîde beyan edeceğiz.

(1) Mahzar getirilecek yerde zamir ile getirilmesidir.

Müsnedün ileyh şu mevkide mahzar olarak getirilse sâmi'in kalbinde mâ'badını istimâ'a şok hâsıl olmayacağı ve muzmer getirildikde sâmi' manasını fehm edemeyeceğinden onu takip edecek lâfzı işitmek için bir şok-ı cedîde müsadif olacağı cihetle kelâmda hüsn-i tesir ve telâkkiye meyl-i tabîi hâsıl olur. Binaenaleyh kelâm, sâmi'in zihninde yerleşir.

MİSÂL

“Hak bana benden karîb, ama ben ondan pek bâîd.” denilecek yerde “O bana benden karîb, ama ben ondan pek bâîd.” denilmesi gibi.

(2) Zamir ile getirilecek yerde mahzar getirilmesidir.

Şu makamda müsnedün ileyhin kemâl-i temyizi ve hükm-i bedâ taalluk edecek iktidar-ı mahsusî irâe edilir.

Sun'îdir bir sâni'in işbu perend-i nîlgûn

Nakşîdir bir nakş-bend bu musanna' peniyan

beyitinde olduğu gibi. Mısra o da “işbu perend-i nîlgûn” tâbirini hâvi müsnedün ileyh ism-i işaretle ma'rif ve mahzar olmak üzere mesbûk-ı bi-l beyan iken mısra-i sâni'de “bu musanna' peniyan” tâbirini şâmil olan müsnedün ileyh ism-i işaretle ma'rif ve zâhir getirilmesine ihtiyaç olmayıp mısra-i sâni'nin “Her gören bir nakş-bendin nakşîdir ol dir heman” tertibini muktezâ-yı zâhir îcab eder idi. Lâkin müsnedün ileyh kemâl-i temyizini ve müsnedin kendisine kemâl-i ihtizâzını irâe edecek böyle mevkide o sûretle muzmer getirilmesi muktezâ-yı zâhire muvâfık olsa bile muktezâ-yı hâlden ve hüsn-i tesiri îcab ettirecek şîve-i ifadeden tebâ'id edeceği cihetle muktezâ-yı hâle ism-i işaretle ma'rif ve mahzar getirilmesini mûceb olmuş ve öyle îrad olunmuştur.

(3) Tehekküm yani istihzâ mevki'idir.

Nûr-ı basardan mahrum olan bir kimseye söz söylerken işaretle “Ha şu görünen böyledir.” denilmesi gibi.

(4) Belâdeti olanların zihinlerince su'ûbet-i intikalin göstereceği yanlışlığa mahal bırakılmaması arzu olunan mevkidir.

MİSÂL

Bir veya birkaç muhataba hitaben “Bu mevcûdât bir sâni'-i mutlakın eser-i sun'îdir ki murad etse kâfesinin ân-ı vâhidde imha ve her zerresinin yerine bir âlem-i diğerk halk ve ikâme eder.” denilecek yerde bir muhatabın veya birkaç muhatap içinde

zihni batî olanların intikal-i zihinlerine itimat olunmadığı halde “Bu mevcûdât bir sâni’-i mutlakın eser-i sun’îdir ki (o sâni’-i mutlak) murad etse bir mevcûdâtın kâffesini ân-ı vâhidde imha ve her zerresinin yerine bir âlem-i diğerk hulk ve ikâme eder.” denilmesi gibi.

(5) Müsnedün ileyhın kemâl-i zuhûrunu iddia mevki’idir.

MİSÂL

“Sen ban gadr ettin. O da memnun olacağın bir derecede beni örseledi.” denilecek yerde “Sen bana gadr ettin. Şu gadirde memnun olacağın bir derecede beni örseledi.” demesi gibi.

(6) Sâmi’in kalbine korku ve mehâbet düşürmek murad olunan mevkidir.

MİSÂL

Bir âmir, bir memura bir emir verdikde “Ben sana böyle emir veriyorum.” diyecek yerde “Âmirin sana böyle emir veriyor.” demesi gibi.

(7) Taleb-i afv ü merhamet mevki’idir.

Ya Rab belâ-yi kayda Fuzûlî esirdir

Ol bî-dili bu dam-i kudûretten et rehâ³⁷⁹

³⁷⁹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 131.

beyitinde olduğu gibi ki “Ya Rab belâ-yi kayda esîrim. Beni bu dâm-ı küdüretten kurtar.” diyecek yerde isti’tâf ve enâiyyetten ihtiraz ile mütezellilden nefsinin gâib makamına tenzil ile öyle söylemiştir.

(8) İltifat mevki’idir. (İltifat) tekellüm ve hitap ve gıybeten birisinin yerinde diğeri kullanmaktır.

Hitap mevki’inde tekellüme misâl

“Size ne hal oldu ki sözünüzü bilmiyorsunuz. Maksudunuz ise ifade-i meramdır.” denilecek yerde “Bana ne hal oldu ki sözümü bilmiyorum maksudunuz ise ifade-i meramdır.” denilmesi gibi.

Hitap mevki’inde gıybeteye misâl

“Ben size söz söylüyorum. Sözümü herkes dinlemiyor.” gibi ki “Hepiniz dinleyiniz.” demektir.

Tekellüm mevki’inde hitaba ve hitap mevki’inde tekellüme

Fuzûlî olmaz imiş mihnet-i firaka müfîd

Bu zevk zikri ki bir vakt yâre hem-dem idim³⁸⁰

gibi. Mısra o tekellüm makamında bi-t-tarik-ül tecrid hitabe ve mısra-i sâni mısra-ı evvele nisbetle hitap olmak lâzım gelirken o makamda tekellüme misâl olabilir.

³⁸⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 225.

(وقس علي هذا)

Muharrirât ve muhâberatta muhataba ve mürselün ileyhe karşı kullanılan “zât-ı âlîleri” , “tarf-ı sâmîlerine” gibi tâbirler hitap yerinde gıybet misâldir.

(9) “Bunu sen söylemişsin.” diyecek yerde “Siz söylemişsiniz.” , “Ben yazdım.” yerinde “Biz yazdık.” misillü tâbirlerin birinci sûreti ta’zim ve ikincisi enâiyetten ihtiraz mevkilerinde kullanır.

(10) Bir sâil maksadı olan suali diğer bir sual makamına tenzil ile muntazır olduğu cevap hakkında müsâmaha ihtiyar ve başka sûretle cevap i’tası da muktezâ-yı zâhire muhalif bir makamdır.

MİSÂL

“Bir sâil kevâkibin ecza-i maddiye ve cevheriyelerini ve bu’-d-i mesafe gibi fenn-i heyete müteallik mesâilini anlamak maksadıyla “İşbu yıldızlarıdır.” diye sual etse asıl cevabından sarf-ı nazarla “Yıldızların her birisi Cenabı Hakk’ın bir sun’-i bediîdir.” demekle iktifâ olunması gibi. Bu cevaptan maksat sûret-i muhtasara cevabın i’tası ve defâten sâile tefhîmi mümkün olmadığı için yalnız kudret-i İlâhîye’nin muhtasaren beyanı ile iktifâdır.

(11) Bir maddenin husûlü tahakkuk-ı vukû’a makrûn olduğunu beyan maksadı üzerine müstakbel sîgası yerinde mazî sîgasıyla ifade-i hâl mevki’idir.

MİSAL

“Husûlüne intizar olunan bir maslahatın husûl-i pezîr olacağına şüphe kalmamıştır.” denilecek yerde “O iş oldu bitti.” denildiği gibi.

(12) Kalb mevki’idir ki ecza-yı kelâmdan birisinin diğerine kalb olunmasıdır.

MİSÂL

“Suyu ata arz ettim.” denilecek yerde “Atı suya arz ettim.” denilmesi gibi.

ÜÇÜNCÜ FASIL**Müsnedin Ahvâli Beyanındadır**

Kelâmın ihrâcında müsnele ârız olacak ahvâl-i âtîde zikr olunacak umûrdan ibârettir.

İCMÂL

- (1) Müsnedin kelâmında terk olunması
- (2) Zikr olunması
- (3) Müsnedin fiil, yahut isim olarak îrad edilmesi
- (4) Müsnedin tenkir ve tarifi

TAFSİL

-1-

Müsnedin Kelâmında Terk Olunması

Müsnedin dahi –müsnedün ileyh gibi mahzûf olduğuna delâlet edecek karîne bulunur ise- abesten ihtirâzen ve ihtirâsen kelâmında zikr olunmayıp terk olunur.

MİSÂL

“Şu yazıyı kim yazdı.” diye vukû bulan suale cevaben “Ben yazdım.” denilecek yerde “ben” lâfzıyla bi-l iktifâ müsned olan (yazdım) lâfzının terk olunması gibi.

İki cümleyi hâvi olan bir ibârenin bazen cümle-i evvelâsında ve bazen cümle-i sâniyesinden ihtisar için müsnedün ileyh olunur.

Cümle-i evvelâdan hazfına misâl

Gül sünbüle sünbül gül-i ra'naya münasib

mısraındaki cümle-i sâniyede vâkî (münasib) lâfzı ile bi-l iktifâ birinci cümleden hazf olunduğu gibi.

Cümle-i sâniyededen hazfına misâl

Memlû ekşimden zemîn memlû o nemden âsmân

mısraında âsmândan sonraki (memlû) lâfzı gibi.

Bazen bir ibârede tekerrürden ihtirâzen cümel-i müteaddidenin sonkisinde vâki' (müsned) ile bi-l iktifâ diğer cümlelerdeki müsnedlerin hepsi hazf olunur.

Zen merde civân pîre keman tîrine muhtac

mısranda olduğu gibi.

Bir kelâmda müfesser mevcut olur ise müsnedin zikri abes olacağından terki münasip olur.

MİSÂL

“Bu iş ne ile husûle gelir.” diye vukû bulan suale cevaben “Bu iş himmetinizle husûle gelir.” denilecek yerde hem müsnedün ileyhin hem de müsnedin hazfıyla “Hepinizle.” denilmesi gibi.

-2-

Müsnedin Kelâmda Zikr Olunması

Müsnedin dahi –müsnedün ileyh gibi- kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan her bir mahalde zikr olunur. Bununla beraber terk olunacak mevkilerde hazfına delâlet edecek karîne de zaîf görünür ise ihtiyata riâyet murad olunan mevâkide ve tebrik, ta'zim, tehdit, iftihar kâsd edilen yerlerde zikri lâzımdır.

Zaîf karîneye misâl

Bir zât “Şu yazıyı yazan kim olduğunu öğren de bana heber ver.” diye bir kimseye söyleyip de o kimse tahkik ile biraz vakit geçtikten sonra o zâtın yanına

varıp “Nuri Efendi” diyecek olsa tavsiyenin sebkati karînesiyle yazıyı yazan Nuri Efendi olduğu anlaşılabilir ise de tavsiye ile ifade arasında vaktin mürûrî karîneyi zaîf düşüreceğinden “Tahkikini tavsiye eylediğiniz yazıyı Nuri Efendi yazmıştır.” diyerek müsned olan (yazmıştır) lâfzı zikr etmesi gibi.

Teberrüke misâl

“Yerleri, gökleri kim yarattı?” sualine “Allah” diye cevap verilmesi kâfi iken teberrüken “Âlemi yoktan var eden Allahü Teâlâ ve takaddüs Hazretleri yarattı.” denilmesi gibi.

Ta’zime misâl

“Şu câmiyi kim yaptırdı.” sualine “Fatih Sultan Mehmet Han” denilmesi cevab-ı kâfi iken “İstanbul’un fatihi Sultan Mehmet Han Hazreleri yaptırdı.” denilmesi gibi.

Tehdide misâl

Bir mazrubu döven kimseyi muaheze niyetiyle taharrî eden bir kimse o kimseye tesadüfle “Şu adamı ki dövdü?” dedikde zârib “ben” demesi kâfi iken “Ne yapabilirsin? İşte ben dövdüm.” demesi gibi.

İftihara misâl

Bir şakîyi derdest eden bir kimseye “Bunu kim tuttu?” denildikde o kimse “ben” demesi kâfi iken iftiharen “Ben tuttum.” demesi gibi.

-3-

Müsnedin fiil yahut isim olarak îradı

Müsned fiil olur ise teceddüdü ve isim olur ise sübûtî ifade edeceğinden teceddüd veya sübûtun tayini murad olunan mahallerde hazfına karîne mevcut olduğu halde hazf olunmayıp zikr olunur.

Müsnedin teceddüdünü ifade ile beraber ezmine-i selâseden birisiyle takyîdi murad edildiği takdirde fiil olmak üzere îrad edilir.

Ecza-i zaman olan mazî ve müstakbel ve hâlin ictimâ'î mümkün olamayacağından zaman, mefhum-ı fiilin eczasından ve zaman için teceddüd ise umûr-ı tabîyyedendir. Binaen-alâ-zalîk fiil hem üç zamanın birisiyle takyîdi, hem de teceddüdü ifade eder.

MİSÂL

“Ben seni gördükçe memnun olurum.” kelâmı gibi ki şu kelâmı (memnun olurum) fiili hem zaman-ı istikbal ile mukayyed, hem de teceddüdü müfiddir.

Üç zamanın birisiyle müsnedin takyîd ve teceddüdü murad olunmadığı takdirde isim olarak getirilmesi lâzım gelir ki kayd-ı teceddüdden halli olması devam ve sübûtü ifade eder.

MİSÂL

“Kin denilen şey bizim kalbimizle hiçbir vakit me'lûf değildir.” gibi ki murad kalbin kinden mübâ'adete devam ve sübûtudur.

Her bir kelâmında olan hükmün kuyûd ile izdiyâdı faidenin tezâyüdünü müceb olacağından faidenin tezyîd ve terbiyesi için fiil, mefâ'îl, hamseden ve zaman ve mekân ve hâl ve temyiz ve istisnadan birisiyle takyîd edilir.

MİSÂL

“Fılan kimse *Kur'ân*'ı bir sene zarfında filan beldede hıfz eyledi.” kelâmında olduğu gibi ki bu misâlde (hıfz eyledi) fiili zaman ve mekân ve mef'ûlün fih ile müfîddir.

Fiil bazı itibarâta mebnî şart ile takyîd olunur.

Lisanımızda şartın edevâtı (vakta ki) , (eğer) , (olsa idi) lâfızları olup elfâz-ı mezkûrenin birincisi lisan-ı Arabîde müstamel (eza) , ikincisi (en), üçüncüsü (lev) makamındadır.

(Eğer) lâfzını hâvi olan kelâm makam-ı tekellümde îrad olunur ise lâfz-ı mezkûru (isem), (olsam), (olmasam), lâfızlarından veya (gelsem), (gitsem) gibi o lâfızların ahavâtından birisi, makam-ı hitabda îrad olunduğu takdirde (isek), (olsak), (olmasak) lâfızlarından veya ahavâtından birisi takip eder. Makam, makam-ı cem' ise (olsalar), (olsak), (olsanız) misillü cem'i hâvi bir lâfız îrad olunur.

Çok kerede şu elfazın birisi mevcut olsa (eğer) lâfzı hazf edilir. Meselâ: “Eğer sen bana ikram eder isen ben de sana ikram ederim.” denilecek yerde eğer lâfzı terk ile “Sen bana ikram eder isen ben de sana ikram eder isen ben de sana ikram ederim.” denilir.

Kelâmda (eğer) lâfzıyla edevât-ı rabıtadan ma’dud elfâz-ı mezkûrenin her birisi cezanın hükmü için kayd ad olunur. Binaenaleyh “Eğer sen bana gelir isen sana ikram ederim.” münzelesinde olduğuna nazaran şu kayd ile kelâm, gerek haberiyyet ve gerek inşâiyetçe bulunduğu tarz-ı ifade dairesinden hârice çıkmaz. Belki –“Eğer sen bana gelir isen sana ikram ederim.” kelâmında olduğu gibi ceza haber ise cümle, cümle-i haberiye-i şartıye olsun.” kelâmında olduğu misillü- inşa ise cümle, cümle-i inşaiye-i şartıye olur.

(Vakta ki) ve (eğer) lâfızları istikbalde şart için mevzu olup (eğer) lâfzı şartın adem-i vukû’una cezmdede asıl olduğundan her vakit istikbalde müstameldir.

Billûr gibi gerdenine sabr idemezdim
Sarkıntılık eylerim eğer perçemin olsam
gibi.

(Vakta ki) lâfzı şartın vukû’unu cezmdede asıl olduğu cihetle (eğer) mevki’inde istimali nadirdir.

Vakta ki seni görsem efkârım olur muhtell
gibi.

Lâkin lâfz-ı mezkûrun mazîde istimali pek galiptir.

Vakta ki seni gördüm üftâde-i aşk oldum

(Eğer) lâfzı bazı kere tecâhül tarikiyle şartın vukû'unu cezm makamında istimal olunur.

MİSÂL

Efendisinin hâne derûnunda olduğunu bilen bir hizmetkâra “Efendi konakta mıdır?” diye sorulduğunda hizmetkârın “Bakayım eğer konakta ise sana haber veririm.” demesi gibi.

Şartın vukû'unu muhatapça meczûm değil ise muhatabın itikadına nazaran (eğer) lâfzı mazide istimal edilir.

MİSÂL

Senin sâdık olduğun sence ma'lûm olan bir maddeden dolayı muhatap seni tekzip eylediği halde “Eğer beni tekzip etmeyip de tasdik ettin ise ne yapacaksın.” söyleyişin gibi.

Şartın vukû'unu bilen bir kimse muktezâ-yı ilmi ile amel etmediği takdirde câhil-i münzelesine tenzil edilerek (eğer) lâfzı mazide istimal olunabilir.

MİSÂL

Babasına eziyet eden bir kimseye hitaben “Eğer şu adam senin baban öldü ise elinden eziyete tesadüf etmek için ölmedi ya günahtır kendisine eziyet etme.” denilmesi gibi.

Muhatabı tevbih makamında dahi (eğer) lâfzı mazide istimal olunur.

MİSAL

“Eğer menâhî irtikab ettin ise felâh bulamazsın.” denilmesi gibi.

Bazen şart ile muttasıf olmayanlar muttasıf olanlar üzerlerine tâlip edilir.

MİSÂL

Bir cemiyet içinde bulunanların çoğu mutî’ ve bazıları gayr-ı mutî’ olduğu halde hepsine hitaben “Eğer siz böyle itaat dairesinden hâriç bulunur iseniz te’dib ve tenkil olunursanız.” denilmesi gibi.

İSTİTRÂD

Taglîb lisan-ı Arabî’de ya cem’ yahut tensiye sûretiyle cereyan eder. Cem’ sûretiyle cereyan ederken müzekker ve müennes olanların mecmû’ân tavsifinde sıfat, müzekker olarak îrad olunur. Meselâ derûnunda çoğu nisvan ve bazıları zükûr olan bir cemiyetin suallerinden hikâye olunurken zükûr ciheti bi-t taglîb “سلوا كذا و” denilir. *Kur’ân-ı Kerim*’de vâki’ (و كان من القانتين) ve (بل انتم قوم تجهلون) nazm-ı kerimleri bu kabildendir.

Kezalik babalarının veya muktedalarının isimlerini taglîb ile evlâd ve etbâ' haklarında istimal olunan (mühâlebe), (münâzere), (eşâire) tâbirleri dahi envât taglîbden ma'duddur.

Çok kere de tensiye tarikle iki ismin birisine diğeri taglîb ile zikr olunur.

(Ömereyn) gibi.

Bazen bir isimde olmayan iki sahibin de birisi diğeri taglîb ile istimal edilir. (Haseneyn) gibi ki birisi Hazreti Hasan ve diğeri Hazreti Hüseyin Efendimiz'dir. Ve (ahvasan) gibi ki birisi Ahvas bin Cafer, diğeri Ömer bin el-ahvas'dır.

Müzdevic olan iki zât da müzekker müennes üzerine taglîb edilir. (Valideyn), (ebeveyn), (zeveyn) gibi.

Çok şey dahi vardır ki münasebet üzerine birisi diğeri bi-l taglîb tensiye sûretiyle şöhret vermişlerdir. Misâlleri:

(Kamereyn) şems ve kamer

(Maşrikeyn) maşrik ve mağrib

(Basratan) Basra ve Kûfe

(Irakeyn) Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem

(Fırateyn) Fırat ve Dicle

Taglîb mebhâsının tafsili İmam Süyûtî'nin *Müzhir*'inde ve sâir mufassalâtta münderictir.

Gelelim sadede

Edevât-ı şartiyeden (olsa idi), (olsa idim), (olsa idin) lâfızlarıyla bunların ahavâtı olan (gitse idi), (gelse idi), (olmasa idi) misillü elfâz-ı mazide şart için istimal olunur.

ÂGÂH

Memnûn idim rağbetim olsaydı benim de

Ağyâr-ı kadr izzetim olsaydı benim de

YAHYA

Câmı cânana tamâm eyledi vâsıl-ı câme-hâb

Olmasaydı cânâ ten cânana pîrâhen hicâb³⁸¹

FUZÛLÎ

Gam gönlümi etmeseydi bî-tâb

Göz perdesi olmasaydı hûn-âb

Gaflet halelinden ayrulurdım

Elbette kim olduğun bilürdüm³⁸²

³⁸¹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 20.

³⁸² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 474.

RÛMÎ

Eğer su serpmeseydi dem-be-dem endîşe-i vuslat

Ne dil kordu ne cân yandırmadık tâb-ı gam-ı fir-kât³⁸³

beyitlerinde olduğu gibi.

-4-

Müsnedin Tenkir ve Tarifi

Tarif hasre delâlet edeceğinden bu delâletin mevcut olduğunu irâe yani adem-i hasri irade mevki'inde müsned, nekre olarak îrad olunur. “Zeyd kâtip ve Ömer şâirdir.” gibi.

Tefhîm ve tahkir mevki'lerinde müsned nekre olmak üzere getirilir.

Tefhîme misâl: “Bahtiyarlık hüner-ver içindir.” ve tahkire misâl “Fılan bir şey değildir.” kelâmları gibi.

Sâmi'a hükmen ma'lûm olan bir emri ifade makamında müsned ma'rife olarak getirilir. “Zeyd senin karındaşıdır.”, “Ömer ve şu giden kimsedir.”, “Şu bahçe o bahçedir ki sana vasf etmişim.” gibi ki birinci misâl izâfet, ikinci sıfat, üçüncü sıra ile müsnedi tariftir.

³⁸³ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 34.

Geçenlerde seni âmac-i tîr-i gamze etmişdi
Gönül hâtır-ı nişânın olsun ol kaşı kemandır bu

beyitinde müsned hem sıfat hem de zamir-i gâible tarif olunmuştur.

-5-

DÖRDÜNCÜ FASIL

Müteallikât-ı Fiil Beyanındadır

Fiil-i müteaddiyenin fâil ile ihtilâtı nasıl ise mef'ûl ile de öyledir. Zira bir fiil-i müteaddî fâilden sudûr ettikde mef'ûle tecavüz etmiş olur.

Mütekellim bazen “Bir harp vâki’ oldu.” , “Bir konak yapıldı.” gibi fâile ve mef'ûle taalluku olmayan bir fiilden haber verir. Böyle haberlerde fâil ve mef'ûl mülâhaza olunmaz. Bazen dahi fâili murad bir fiil-i sinâî îrad eder.

Eğer fiil, müteaddî olur ise mütekellim hudûs eden şeyin haberini fâilden kasd etmeyip mef'ûl de kasd ile fiili mef'ûl için bina eder. Bazı kere de mef'ûlü zikr etmeksizin ahbâr ile fâili kasd eder.

Şu bahis iki nevdir.

(Birincisi) mananın isbatı, yahut nefyi –umûm ve husûs itibar olunmaksızın ve fiile mahal vukû’ göstermeksizin- ale-l itlâk fâil için kasd olunur. Bu sûretle îrad olunan fiil, müteaddî bile olsa –sâmi’ ahbardan garazın kime taalluk ettiğini tevehhüm etmemek için- lâzım gibi ad edilerek taaddî manasına itibar olunmaz. Ve –

çünkü mukadder olan bir şey zikr olunmuş gibi olcağından– böyle mahalde mef’ûl, mukadder dahi olamaz.

Şu birinci nev iki kısımdır. Birinci kısım müteaddî olan fiil, lâzım-ı münzelesine bi-t tenzil –bir mef’ûl-i mahsusa taalluk ettirilmeksizin- sûret-i mutlakada îrad ve karîne delâletiyile mef’ûl-i mahsusa taalluk edecek fiilden kinaye kılınır.

MİSÂL

“Hâsidleri ki dağ-ı derûn açan şey halkın sen de fazilet görmesidir.” denilecek yerde “Sana hased edenleri yandıran her görenin rüyetidir.” denilmesi gibi. Bu misâlde (rüyet) fiili, müteaddî iken -ibârede hiçbir mef’ûle taalluk ettirilmeksizin- fiil-i lâzım makamında kullanılmış ve mef’ûl-i mahsus olan (fazilet)ten kinaye sûretiyle îrad edilmiştir.

İkinci kısım fiilin bir sûret-i mücerrede de fâile ispat veya ondan nefy olduğu makamdır. Şu makamda mef’ûl mülâhaza olunmayıp maksat yalnız fiilin fâile isnadı olduğundan fiil-i müteaddî, fiil-i lâzım münzelesine tenzil olur.

MİSÂL

“Fılan Efendi bir münşîdir ki yazdığı şey hem ağlatır hem güldürür.” kelâmında olduğu gibi. Bu misâlde vâki’ (ağlatır) ve (güldürür) fiillerinin ikisi de müteaddî olup murad, yalnız fiilin fâiline isnadı olduğundan “Kimi ağlatacağı, kimi güldüreceği” misillü mef’ûle taalluku mülâhaza olunmaz.

(İkinci nev) mef'ûlden sarf-ı nazar olunmayıp maksud, ancak mef'ûl olduğu halde hasb-el kar'ne mukadder itibar ve zikrinden sarf-ı intizar edilir. Bu lâfzın garazda umûr-ı müteddide olmakla başlıcalarını vech-i âtî üzere beyan edeceğiz.

(1) Murad olunan şeyin gayrına sâmi'in tevehhüünü def makamındadır.

MİSÂL

“Bıçak eti kemiğe kadar kesti.” denilecek yerde “Bıçak kemiğe kadar kesti.” denilmesi gibi. Bu misâlde mef'ûl-i mukadder olan (eti) lâfzı zikr olursa bıçak yalnız eti kesip kemiği işlemediği tevehhüm olunur. Mef'ûl mahzûf olduğu halde bu tevehhüme mahal kalmaz.

(2) Fiilin vukû'unu beyanda itina göstermek için mef'ûlün evvelen hazfı ve sâniyen zikri lâzım gelen makamdır.

MİSÂL

“Her ne kadar nazîrin aradık ise de nazîrin bulamadık.” denilecek yerde “Her ne kadar aradık ise de nazîrin bulamadık.” denilmesi gibi.

Bizim şîve-i lisanımızca bu sûret kesret üzere câri olmayıp kesret-i istimal evvelen zikr ve sonra hazf olunmaktadır. “Her ne kadar nazîrin aradık ise de bulamadık.” gibi.

(3) Muhataba karşı mef'ûlün zikrinden teeddüb olunacak mevkidedir.

MİSÂL

“Nazîrin aramadık zira arayacak olsak bile nazirin bulamayacağımızı biliriz.” denilecek yerde “Aramadık zira arayacak olsak bile nazîrin bulamayacağımızı biliriz.” denilmesi gibi. Bu misâlde muhataba kemâl-i riâyet cihetiyle vehleten “Nazîrin aramadık.” denilmesi hoş görülemez. Lâkin “aramadık” diye kelâma bed'an öyle misâlde gösterildiği üzere kelâmın tertibinde olan istimalin edebiyâne olacağı bedîhîdir.

(4) Maksadın taalluku mef'ûle olduğuna delâlet edecek karîne bulunduğu halde ihtisar murad olunan makamdadır.

MİSÂL

“Bende pek güzel yazı ile yazılmış bir mushaf-ı şerif vardır.” söyleyen bir imseye hitaben “O mushaf-ı şerifi teberrüken ziyaret edeyim.” denilecek yerde “Teberrüken ziyaret edeyim.” denilmesi gibi.

(5) Mef'ûlün zikrinde istihsân görülen makamdır.

MİSÂL

İffetten bahis esnasında “Hiçbir vakit avrat mahaline bakmamışım.” denilecek yerde “Hiçbir vakit bakmamışım.” denilmesi gibi.

(6) Fâsılaya riâyet mevki'indedir.

MİSÂL

“O zât ne kimseyi döver, ne de söver.” denilmesi gibi.

(6) Ta'mîm-i ifade mevki'indedir.

“Salâh-ı hâl herkesi fenalıktan men eder.” denilecek yerde “Salâh-ı hâl fenalıktan men eder.” denilmesi gibi.

(7) Mef'ûlün ismini huzzârdan ihfâ murad olunan makamdadır.

MİSÂL

Bir zât bir kimseyi görüp bir söz söylemesini bir kimseye tavsiye etmiş olsa o kimse “Fılanı görüp dediğin sözü kendisine söyledim.” diyecek yerde huzzârdan ismini ketm ile “Görüp söyledim.” demesi gibi.

(9) Lede-l-hâce söz ona müteallik olduğunu inkâr olunan mevkidir.

MİSÂL

“Fılanın insaniyetsiz olduğunu bilirim.” denilecek yerde “İnsaniyetsiz olduğunu bilirim.” denilmesi gibi.

Fiil müteallikât-ı fiil beyinlerindeki takaddüm ve tehhürü, ya elfâzın delâleti cihetiyledir ki takdimi lâzım gelen lâfz-ı te'hir ve te'hiri lâzım olan kelime takdim olduğu halde manaca tagayyür hâsıl olur. Yahut hasb-el zikr derece-i takddümde kesb-i ihtisas eder ki hakk-ı takaddümü olan bir lâfız tehhür eder ise mana-yı maksuda hâlel gelir. Meselâ mübtedâ hakk-ı takaddüm olduğundan “Zeyd âlimdir.” denildiği vakit “Zeyd câhil değildir.” demek olup mübtedâ te'hir olunup da “Zeyd âlim.” denilir ise “Âlim olan Zeyd'dir başkası değildir.” demek olur.

Takaddüm ve teehhür muktezâ-yı istimalleri olan lâfızların her birisi bir güne sebep ve nükteye mebnî olmadığı halde kendi makam-ı mahsusasında zikr olunmakla kelâm-ı belâgat kesb eder.

Lisanımızca “Şu cemiyet içinde Zeyd’i tanıdım.” sözü tayince hatayı red ve “Sözü sana söylerim.” misillü tahsis murad olunan mhallerde bi-t tab’ mef’ûl fiil üzerine takaddüm eder.

Lisan-ı Ârabî’de fiil, fâil ve mef’ûl üzerine mebd haber üzerine, âmil-i zarf üzerine, yahut hâl veya istisna üzerine takdim olunup tahsis-i murad olunduğu halde ekserinde bir aks olur. Lisanımızın şivesi ise kavâid-i Arabîyye’ye muvâfık olmadığından Türkçe’de tayin ve tahsis-i maksud olmayan kâffe-i mevâkide fiil her vakit müteallikâtından sonra zikr olunur. Eş’ârca takaddüm ve teehhür vezin ve kafiye’nin göstereceği iktizâyâ tâbidir.

BEŞİNCİ FASIL

Kasr Beyanındadır

(Kasr) bir şeyi diğer bir şeye tahsis etmektir. Bu iki şeyin birincisine (maksûr), ikincisine (maksûr-ı aliye) denilir.

Lisanımızda müstamel kasr edevâtı ancak, yalnız, başka, belki, özge, ve Ârabî’den me’huz gayr, elâ, maada lâfızlarıdır. Edevât-ı Türkiye’nin sûret-i istimalleri ma’lûmdur. (Gayr) âhirine bir ya ilâve edilerek (gayrı) diye istimal olunur. Beyt-i âtîde olduğu gibi.

Acıyan yok bana kendi yüreğimden gayrı
Ağlayan yok bana öz merdüme kimden gayrı

(Elâ) lâfzı Ârabî'de istisnaya mahsus olduğu misillü lisanımızca da istisna mevki'inde kullanılır. Şu beyitte olduğu gibi:

Aşka düştüm eyledim kat'-i taalluk gayrdan
Gözlerim dünyada görmez kimseyi elâ seni

Lisanımızda

Dehrde ahvâl-i halkı gösterir âyîne yok
Sûret ü endamı rüyet ettirir mir'ât var
ve
İnfi'âlim sitem-i yâredir ağyâra değil
Ukde-i hâtırım ol gonçeyedir hâtıra değil

beyitlerinde olduğu gibi nefy ve ispat sûretiyle ve

Neyledim bilmem ki hakkında ne taksîr eyledim
Etmedi cânan bana şefkat rakîbe eyledi

beyitlerinde olduğu misillü bir fiil-i menfîyi bir fiil-i müsbet takibiyle de kasr irâe olunur.

Bazen dahi maksûr-ı aleyhin kelâmında takdimiyle kasr gösterilir.

“Benim sana hayr-hâh.” misâlinde olduğu gibi ki “Senin hayr-hâhin yalnız benim.” demektir.

Maksûr-ı aleyhin takdimiyle olan kasr zevkî ve diğerleri vaz’îdir.

Kasr ya hakikî, ya gayr-ı hakikî olur.

(Kasr-ı hakikî) maksûr, maksûr-ı aleyhin maadasına tecavüz etmemek üzere hakikaten bir şeyin bir şeye tahsisidir. “Ancak saadet makbul olanlar içindir.” kelâmında olduğu gibi.

(Kasr-ı gayr-ı hakikî) başka bir şeye izâfetle olan tahsistir. Buna (kasr- izâfî) denilir. “Meh-i nahşeb değil Vehbi meh-i ken’andır Yûsuf” gibi.

Kasr gerek hakikî olsun, gerek gayr-ı hakikî, ikisinde de ya mevsûf sıfatı üzerine kasr edilir, yahut sıfat mevsûfu üzerine tahsis olunur.

Mevsûfun sıfat üzerine kasrı o mevsûfun o sıfattan başka bir sıfata tecavüz etmemek üzere tahsisi olduğundan o sıfatla başka mevsûfun da bulunması câiz olabilir. Sıfatın mevsûfa kasrı o sıfatın başka bir mevsûfa tecavüz etmemek üzere olmakla o mevsûf için başka sıfatların da bulunması câiz olur.

Kasr-ı hakikî iki kısımdır.

(1)Zikr olunduğu üzere mevsûfun hakîkaten sıfatı üzerine kasrıdır. Mevsûf hakîkaten sıfat üzerine kasr edilir ise sıfat-ı sâirenin o mevsûftan külliye nefyi lâzım geleceğinden kasrın şu kısmı muhâlâttan ma'duddur.

MİSÂL

Bir zâtın yalnız kitâbetten başka bir sıfatla muttasıf olduğu murad edilip de “Filan ancak kâtiptir.” denildiği vakit mevsûf olan o zât sıfatı olan kitâbet üzerine kasr ve kıyam ve ku'ûda varınca kâffe-i sıfat ondan nefy edilmiş olur. Bu ise mümkün olamaz. Zira dünyada bir şey yoktur ki bir sıfata kasr olunup da sıfat-ı sâirenin ondan nefyi mümkün ola.

(2) Kezalik zikr olunduğu üzere sıfatın hakîkaten mevsûf üzerine kasrıdır. Şu kısımda istimal pek çoktur. “Konakta yalnız filan zât vardır.” gibi.

Kasr-ı hakikînin bu ikinci kısmı ile bazen mübalâğa kasd olunup maksûr-ı aleyhten başkaları da mevcut olsa fazl ve şeref gibi. Esbab-ı rüchandan nâşî maksûr-ı aleyhe bi-l itibar diğerlerine ehemmiyet verilmez. “Şehirde yalnız Mahmut Efendi vardır.” gibi. Buna (kasr-ı iddiaî) denilir.

(Kasr-ı izâfî) üç kısımdır.

(1) Kasr-ı efraddır. (Kasr-ı efrad) muhatabın zihnindeki şirket-i itikadını kat'î sûretiyle îrad olunan kasrıdır.

Kasr-ı efrad iki türlüdür.

(Birincisi) muhatap bir şeyin iki sıfatla mevsûf olduğu itikadında iken mütekellim o şeyi bir sıfata kasr etmesidir. Meselâ: Muhatap bir zâtın hem kâtip, hem de şâir olduğunu itikad ederken mütekellimin “O zât ancak kâtiptir.” diyerek mevsûf olan zâtı yalnız kitâbet sıfatına tahsis eylemesi gibi.

(İkincisi) bir sıfatın iki şeyde iştirâk üzere mevcut olduğunu mu'tekid iken mütekellim o sıfatı yalnız birisine kasr etmesidir. Meselâ: Muhatap hem Ahmet Efendi'nin, hem de Mahmut Efendi'nin kâtip olduğunu itikad ederken mütekellim “Kâtip ancak Ahmet Efendi'dir.” diyerek sıfat-ı kitâbeti yalnız Ahmet Efendi'ye tahsis eylemesi gibi.

(2) Kasr-ı kalbtir. (Kasr-ı kalb) muhatabın itikadındaki hükme mugâyir tahsiste bulunmaktır.

Kasr-ı kalb dahi iki türlüdür.

(Birincisi) muhatap iki şeyden birisinin bir sıfatla mevsûf bulunduğu itikadında olup da mütekellim o iki şeyden muhatabın mu'tekid olduğu hükme mugâyir birisini mevsûf ittihaz ve o sıfata tahsis etmesidir. Meselâ: Muhatap Mahmut Efendi ile Ahmet Efendi'den Mahmut Efendi'nin âlim olduğunu itikad ederken mütekellim “Âlim ancak Ahmet Efendidir.”diyerek mütekellimin itikadına muvâfık olmayan zâtı ilim sıfatına tahsis eylemesi gibi.

(İkincisi) muhatap iki sıfattan birisinin bir mevsûfta bulunduğu itikadında iken mütekellim o iki sıfattan muhatabın itikadındaki hükme mugâyir bir sıfatı mevsûfa tahsis etmesidir. Meselâ: Muhatap bir zâtın ilm ve cehl sıfatlarından cehl sıfatıyla mevsûf olduğunu mu'tekid bulunduğu halde mütekellim “O zât ancak âlimdir.” diyerek muhatabın itikadına muvâfık olmayan ilm sıfatını ona tahsis eylemesi gibi.

(3) Kasr-ı tayindir. (Kasr-ı tayin) muhatabın tereddüdünü izâle için îrad olunacak kasrdır.

Kasr-ı tayin iki türdür.

(Birincisi) iki şeyin birisi bir sıfatla mevsûf olduğunu muhatap itikad edip fakat mevsûf olan hangi birisi olduğunda tereddüd eylediği sûrette mütekellim şu iki şeyden birisini tayin tarikiyle sıfata kasr etmesidir. Meselâ: Ahmet Efendi ile Mahmut Efendi'den birisinin âlim olduğunu muhatap itikad ve hangi birisi idüğünü tayinde tereddüd eyledikde mütekellim “Ancak âlim Ahmet Efendi'dir.” diyerek kasren tayin eylemesi gibi.

(İkincisi) iki sıfattan birisiyle bir şeyin mevsûf olduğunu muhatap itikad ve sıfatı tayinde tereddüd eylediği takdirde mütekellim o iki sıfattan birisini tayin tarikiyle mevsûfa tahsis etmesidir. Meselâ: Muhatap bir zâtta şiir ve kitâbet sıfatlarından birisinin bulunduğunu mu'tekid ve fakat hangi birisini tayin etmekte mütereddid iken mütekellim “O zât ancak kâtiptir.” diyerek kitâbet sıfatını ona tahsis etmesi gibi.

(Kasr-ı efrad)ca mevsûfun sıfat üzerine kasrında olan şart iki sıfatın bir mevsûfta ictimâ'ında itikadı sahih ve sâmi'in tahlili mümkün olacak derecede sıfatların münâfâtan sâlim olmasıdır. Meselâ: Şiir ve kitâbet sıfatlarının ikisi de bir mevsûfta müctemi' olabileceğinden muhatap bir zâtın hem kâtip, hem de şâir olduğu itikadında bulunabilir. Binaenaleyh mütekellim o zâtı bu iki sıfattan birisine tahsis ile “Filan ancak kâiptir.” yahut “Ancak şâirdir.” diye kasr etmesi sahih olur.

(Kasr-ı kalb)ce mevsûfun sıfat üzerine kasrında olan şart, kasr-ı efradın aksidir ki ictimâlarında sâmi'ce imkân tahayyül olunamayacak sûrette sıfatların arasında münâfât bulunmasıdır. Meselâ: Kıyam ile ku'ûd, ilm ile cehl, beyaz ile siyah, tatlı ile acı gibi sıfatlar aralarında münâfât olup bunlardan her ikisinin bir mevsûfta ictimâ'ı tahayyül olunamayacağından hiçbir muhatap bunların şirket üzere ictimâ'ına mu'tekid olamaz. Binaenaleyh ikisinden birisinin vücudunu itikad eyledikde sâmi' kalb tarikiyle diğerini tahsis edebilir.

(Kasr-ı tayin)ce mevsûfun sıfat üzerine kasrı gerek kasr-ı efradın, gerek kasr-ı kalbin her birisine sâlih olan misâllerde cereyan eder. Meselâ: “Filan kâtip midir, şâir midir?” , “Âlim midir, câhil midir?” , “Kâim midir, kâ'id midir?” gibi sözlerin hangi birisi olsa muhatap itikadda tereddüd gösterebilir. Sâmi' dahi mevsûfta imkânsızlık tahayyül edemez. Fakat kasr-ı tayince şart-ı mahsus sıfatların ictimâ'ında münasebet olması, yahut birisi diğerinin nakîz bulunmasıdır. Böyle münasebet ve münâfât olmadığı halde “Filan âlim midir, beyaz mıdır?” , “Kâ'id midir, câhil midir?” gibi tahayyülünde münasebet olmayan mahallerde kasr-ı tayin cereyan etmez.

ALTINCI FASIL

İnşa Beyanındadır

((İnşa) şu babın mukaddimesinde tarif olunmuştur. İnşa eğer vakt-i talepte gayr-i hâsıl bir şeyin husûlünü istid'âya taalluk eder ise (talebî) ve etmez ise (gayr-i talebî) tesmiye olunur.

İNŞA-İ TALEBÎ

İnşa-i talebî beş nevdır

(1) Temennidir. (Temenni) bir şeyin husûlü gerek mümkün olsun gerek mümteni'; o şey hakkında tahassür göstermektir. "Keşke gençliğim geriye döne idi." ve "Keşke o zât bizimle beraber buluna idi." gibi.

Eğer arzu husûlünü intizar olunan bir şeye taalluk eder ise buna (tereccî) denilir ki inşa-i talebî dairesinden çıkıp gayr-i talebî dairesine dâhil olur.

Lisanımızda temenni için kullanılan edevât: Keşke, nola idi, bâri, tek lâfızlarıdır. Tahassürün şiddetinde (nola idi) edatı (âh nola idi) sûretiyle istimal olunur. (Keşke) lâfzı Farisî lisanından me'hûzdur.

Edevât-ı mezkûrenin her birisi fiil-i temenniden mukaddem getirilir. Fakat eş'ârda hiçbir güne zarûret-i şiiiriye olmasa bile te'hir olunabilir

Ben sana dil vermeyeydim kâşki
 yahut
 Kâşki dil vermeyeydim ben sana

Temenni mevki'inde istimal olunacak ef'âl, lisanımızca (hikâye-i fiil-i iltizamı) ve (hikâye-i şartî) ve (rivayet-i iltizamı) için müstamel olan fiillerdir.

Hikâye-i fiil-i iltizamiye mahsus elfâz temenni mevki'inde istimal olunur ise edat-ı temenni ile istimleri vâciptir. “Keşke gençliğim burada geriye döne idi.” gibi.

Hikâye-i şartîye mahsus olan elfâz temennide kullanılır ise edat-ı temenni mukadder olsa da beis yoktur. “Keşke ben de o günleri görse idim.” yerinde “Ben de o günleri görse idim.” denilmesi gibi.

Lâkin riâyet-i iltizamiye mahsus olan ef'âlde mana-yı temenni mevcut olduğundan “Keşke ben de oraya gelmeli imişim.” denilip de edat-ı temenni istimaline lüzum olmamakla “Ben de oraya gelmeli imişim.” denilmesi kâfidir.

(Nola idi) edatı, ekseriya (idi) lâfzının hemzesi hazf ve (nola) lâfzındaki lâm'ın (idi) deki birinci ya'ya vashıyla telâffuz olunur. Bu takdirce (nola) lâfzının âhirindeki he (ه) harfi bi-t tab' telâffuzda sâkıt olur ise de tahrirde terk ve ispatının ikisi de câizdir. Hikâye-i fii-i iltizamı ve hikâye-i fiil-i şartîye mahsus elfâzın ahirlerindeki (idi) ve ahavâtınca da bu sûret cârîdir. “N'olaydı seni görmeye idim.” ,

“N'olaydıseni görmeyeydim.” , “O günleri görse idim.” , “O günleri görseydim.” gibi.

(Keşke) , (bâri) lâfızları fiilin gerek vukû'unu ve gerek adem-i vukû'unu temennide mütesâvî-l-istimaldirler.

Tenimde rûh olsaydı kâşki keyfiyet-i mesti
 Haberdâr olmayaydım tâ hayât-ı müsteârımdan
 ve
 Âteş-i aşkın hakikat pek tahammül söz imiş
 Olmayaydım kâşki sen bî-vefâya âşına
 ve
 Hakkımdaki tegâfûlüne sabr eder idim
 Ağyâra bâri etmemiş olsaydı iltifât
 ve
 Eylemez gam-hânemi teşrîfe rağbet ol peri
 Bari bir sâde selâmıyla olaydı şâd-kâm

beyitlerinde olduğu gibi.

(N'olaydı) edatı fiilin adem-i vukû'unu temennide kesîr-ül-istimaldir.

Vedâ eyler iken bakdı dedi hasretle ol meh-rû
 Nolaydı olmayaydı beynimizde ülfet-i evvelden

beyitinde olduğu gibi.

Bazen fiilin vukû'unu temennide dahi kullanılır.

Acırdı çekdim derd-i elîme
N'olaydı hâlimi cânan soraydı

beyitinde olduğu gibi.

(Tek) edatı (tâ ki)den muhaffettir. Fiilin vukû'unu temennide kesîr-ül-istimaldir. “Tek zülfünü göreydim bahtım siyah olaydı” gibi.

Bazen dahi fiilin adem-i vukû'unu temennide istimal edilir.

Ni'met bilir idim bana her bir cefâsını
Tek etmeyeydi lutfuna ağyârı âşına

beyitinde olduğu gibi.

Bazen hâl-i mazinin tezekkürü sûretiyle edat-ı temenni istimal olunmaksızın kelâmında tahassür ve temenni gösterilir.

MİSÂL

Kan ağladıkça ben sen ederdin visâle va'd
Demler o demler idi zamân ol zamân idi³⁸⁴

³⁸⁴ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 377.

hikâye-i fiil-i iltizamî sûretiyle tahassür ve temenni gösterilirken bazen edat-ı temenni mukadder-i itibar ile kelâmda hazf olunur. “O günler uzun ola idi.” gibi.

Edat-ı istifhamı hâvi olan kelâm temenni mevki’inde istimal olunup da mütemennânın mefkûd olduğuna cezm hâsıl olur ise öyle kelâmın istifhama hamli câiz olmayıp mecâzen temenni nev'inden ad olunması lâzım gelir. “Ya Rab bize berrâr bulunup himmet eder mi?” gibi.

(3) İstifhamdır. (İstifham) vakt-i sualde sâilce mechul ve bilinmesi matlub olan bir şeyin öğrenilmesi için sualden ibârettir.

Lisanımızda istifham için müstamel olan edevât: Kim, ne, nasıl, nice, kangı, hangi, kanı, hani, nir, kande, kaç, mi lâfızlarıdır.

Kim: Zevi-l-ukûlden sual için mevzudur. “Şu kimdir?”, “Bu maddeyi kimden öğrenelim?”, “Şu kazanın kaymakamı kim oluyor?” gibi.

Ne: Zevi-l-ukûlün gayrı olan her şeyden sual için müstameldir. “Ne yapıyorsun?” , “Ne öğrenebildin?” , “Neden böyle oldu?” , “İsmin nedir?” , “Ne tahkik ettin?” , “Şu lâfzın manası nedir?” gibi. “Nedir”, “ne kadar” misillü yerlerde ekseriya (ne) lâfzının âhirindeki (٤) he harfî yazıda terk ile “nedir”, “ne kadar”, “neme lâzım” imlâsında yazılır.

Nasıl: Nasıl lâfzı (ne asıl) dan muhaffef olup mâhiyet, keyfiyet ve fiilden sual için müstameldir. “Bu maddenin hakikati nasıldır?”, “Hastanın bugün mizacı nasıldır?”, “Fılan maslahat nasıl oldu?” gibi.

Nice: Şu lâfzın istimali de nasıl gibidir.

Kangı: Eşhâs ve a’yan ve zaman ve mekân ve envâ’ca tereddüd vukû’unda zihinden şu tereddütü izâle için suale mevzudur. Lâfz-ı mezkûrun muharrirât ve müellifâtça istimali kadîm olup beyn-el avâm bunun yerinde (hangi) ve bazı bilâdda (hankı) lâfzı kullanılır. Lisan-ı resmîmizde hâlâ (kangı) lâfzı istimal olunur.

Kanı: Kanı lâfzı taharri-i eşhâs ve eşyada istimal olunur “Kanı o adam nereye gitti?” gibi. Bazen dahi nedret veya fikdâna tesadüf eden eşhâs ve ahvâl ve sâirenin tezkîrinde kullanılır. “Kanı o günler”, “Kanı o himmetli adamlar”, “Kanı o himmet” gibi. Bazen dahi revnak ve itibarı zâil olan bir hâl veya vaktin tezkîrinde istimal edilir.

Kanı kendi kulunum deyu perestîşler eden
Eylemez yolda dûçar olsa bile redd-i selâm

Kanı ol terk-i edeb deyu ku’ûd eylemeyen
Eylemez şimdi mecâlisde buldukça kıyâm

Kanı ol demler ki istiğna ederdik bülbüle
Şimdi ey gül zaglar etmekte istihzâsını

beyitlerinde olduğu gibi.

Lâfz-ı mezkûr min-el kadîm avâm lisanında (hani) sûrtiyle müstamel olduğu halde üdebâ-yı cedîdemiz bir vakitten beri lisan-ı edebiyatta dahi (hani) lâfzını istimal ediyorlar.

Ne zaman, ne vakit: Lafızlarının her birisi vakit ve zamandan suale mahsustur.

Nir: Lâfzı (ne makûle yer) lâfzından muhaffef olup mekândan sual için müstameldir. “Nerde kaldı?”, (Nerdesin?”, “Nerden geliyorsun?”, “Nere gidiyorsun?” gibi. Bu lâfzın ahirine ekseriya istimalde bir (۴) he harfi ilâve olunur. “Nerede bıraktın?”, “Nereden geliyor?”, “Nerede kaldı o hercâyi o meh-pâre aceb” gibi.

Kande: (Nerede) mevki’inde müstameldir. “Kandedir kande o zâlim o sitemkâr aceb” ve

Kand-i lâ’lin arayarak gitdi

Şimdi bilmem ki kandedir gönlüm

gibi.

Kaç: Kemiyet ve miktardan sual için mevzudur. “Kaç gün oluyor?”, “Ayn kaçıdır?”, “Kaç kuruştur?” gibi.

Mi: Mi edatı lisanımızca lisan-ı Ârabîde müstamel (hemze-i istifham) ve (hel) mevkilerinde kullanılır. Hangi kelimenin âhirine lâhik olur ise o kelimenin hâvi olduğu mananın vukû' veya adem-i vukû'una taalluk eder.

Emsile	Sual
Müsnedün ileyhten	Hasan Efendi mi geliyor?
Müsnedden	Posta gelmiş mi?
Fiilden	Vapur kalktı mı?
Fâilden	Ahmet Efendi mi bunu yazdı?
Mekândan	Câmiye mi gidiyor?
Zamandan	Çoktan mı İstanbul'dasın?
Zevi-l-ukûl	Şu asker midir?
Zevi-l-ukûlün gayrından	Şu koyun mudur?
Cemâdât	Şu taş mıdır?
Keyfiyet	Mizâcın mı münharif oldu?

Sâir-i edevât-ı istifhamın her birisi bir sûretle mukayyedir. Lâkin (mi) edatı Arabî'nin hemze-i istifhamı gibi hür olduğundan her şeyde istimal olunabilir.

İstifham: İstiham ki zihinde bir sûretin husûlünü istemektir. Bu sûret –ya iki şeyin beyninde bir nisbet-i tâmmeye müstenid olur, yahut o nispetten hâlli bulunur. Birisinin husûlüne (tasdik), ikincisine (tasavvur) itlâk olunur.

İstifham ya fakat tasavvuru, yahut yalnız tasdiki talep için olur.

Yalnız tasdiki talep için olan istifhamdan sâilin muradı zihinde mes'ûlün anha taalluk edecek sübût ve nefy beyninde tereddüde tesadüf eden bir vukûfun sübût ve nefyden birisine isnad ve tayinini istemektir. “Yağmur mu yağıyor?” gibi.

Bu mevkide “Yağmur mu yağıyor kar mı?” denilemez. Zira birinci misâldeki sualden maksat “Yağmur yahut kardan hangisi yağıyor?” diye öğrenmek olmayıp murad yalnız yağmurun yağıp yağmadığını yani sübût ve nefyden bir şeyde hangisi bulunduğunu anlamaktır. İkinci misâl ise bir şeyde sübût ve nefyi istifhama müteallik olmayıp sübût ve nefyden her birisinin iki şeyden hangi birisine nispet olacağını öğrenmek talebini hâvi olmakla bu sûret-i tasavvuru talep için olur.

Şu ifadenin anlaşılacağı vechile tasavvuru talebe müteallik istifham mes'ûlün anha bir şeyde ne sübût, ne de nefyine taalluk eder.

“Şu adam kimdir?”, “Filan nerededir?”, “Bugün ayın kaçıdır?” gibi sözlerde sübût ve nefyden birisinin öğrenilmesine dair maksat olmadığından bunlar dahi tasavvuru talepten ibârettir.

Çok kere edevât-ı istifhamı hâvi sözlerden makam ve karîne hükmünce istifhama münasebet ve taalluku olmayan manalar tevellüd eder.

EMSİLE

(TEMCİD-İ HÜDÂ)

Ne dâiredür bu devr-i eflâk

Ne zâbitadur bu merkez-i hâk

Cisme arazı kim etdi kâim

Nâra neden oldu nûr lâzım

Her hilkate gerçi bir sebep var

Âyâ sebebi kim etdi izhâr

Fıkr eyle vü gör nedür bu üslûb

Ne sâni'edür bu sun' mensûb³⁸⁵

(TEMCİD VE İDRAK-İ HİKMET-İ İLÂHİ'DE İZHAR-I ACZ)

Eşyâ nişe senden olsun âgâh

El-kudretu ve'l-bekâu li'llâh³⁸⁶

Fuzûlî

(RAHMET-İ İLÂHİ'YE YAKÎN VE İZHÂR-İ ÜMÎD)

Nûr-ı rahmet niye güldürmiye rû-yı siyehim

Tanrının mağfiretinden de büyük mü günehim

³⁸⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 48-50.³⁸⁶ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s.

Binihâye keremi âleme şâmil mi değil
Yoksa âlemde kulu âleme dâhil mi değil

Kulunun zâfına nispet çoğise noksanı
Ya cânın kahrına galip mi değil ihsanı³⁸⁷

Şinasi

(TAHSİS-İ FİKRİ TALEP MAKSADIYLA MUÂHEZE)

Şerh eyle mana ki çerh n'etdi
Andan ne cefâ zuhûra yetdi

Nen var idi kim elünden aldı
Ne mertebeden aşaga saldı³⁸⁸

Fuzûlî

(TEFHÎM)

Nâil olabildiğimiz şu azıcık ömür; ne zulmet içinde, ne kadar mehâlik-i miyânında güzer ediyor.

Ahmet Mithat Efendi

(TASVİR-İ MAHAL)

Bir sâyedir ihtişam-ı dünya
Tevkîf olunur mu sâye eyâ

Abdülhak Hamit Bey³⁸⁹

³⁸⁷ İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, *Şinasi Bütün Eserleri*, Ekin Kitabevi, Ankara 2005, s. 6.

³⁸⁸ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 54.

³⁸⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 6.

(TAACCÜB)

Gönül bilmem ne şem'in pertev-i efrûz oldu nurundan
Ki fânus-ı hayâl-i sîneye sığmaz sürûrundan

Âgâh

(TEZKÎR-İ VA'D)

Uğrar isen Sitanbula lutf eyle ey sabâ
Ol yâre sor unuttu mu va'd-i visâlini

Cevdet Paşa

(İSTİBTA')

Şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım
Uyadır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı³⁹⁰

Fuzûlî

(TEVBÎH)

Niçün özüne ziyân edersen
Yahşi adını yaman edersen

Niçün sana ta'ne ede bed-gû
Nâmûsa ta'alluk iş midür bu

³⁹⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 260.

Ne neng ile dahi edelüm lâf
 Biz demeyelüm sen eyle insâf³⁹¹

Fuzûlî

(LEVM Ü İTİRAZ)

Gûya ki ceyb ü dâmenümi pür-gül eyledün
 Ey bâğ-bân nedür bu kadar itminân bana³⁹²

(TEHDİD)

Dut kim sana kızmazem ben zâr
 Menden ulu bir müdebbirün var

N'eylersen eğer atan eşitse
 Kahr ile sana siyâset etse³⁹³

Fuzûlî

(İZHAR-I ACZ)

Nasıl beyan edelim? Temâşâsı hüsn-i dehr-i âşûb gibi tatlı tatlı bir hüzn-i îras
 eder idi ki tarif kabul etmez.

Kemâl Bey

³⁹¹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 136-138-140.

³⁹² İsmail Belig, *a.g.e.*, s. 338.

³⁹³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 140.

(TEESŪF)

Ne fâidesi var ki? Edebiyat-ı sahîha ne olduğunu bilmeyerek ve o yoldaki ihtiyacı takdir ve kendilerine bir meslek dahi tayin etmeyerek bir taraftan peydâ ve bir taraftan nâbûd olan mevkût risâleler –hemen umûmunda ciddiyetten bir eser olmadığı için- bi-t-tab’ mazhar-ı rağbet olamıyorlar.

Ekrem Bey

(TAHKİR)

İşte şu mazlumun teni
Bak lekelenmiş dâmeni
İnsan mı sandın düşmeni³⁹⁴

Kemâl Bey

(İLTİMAS)

Ey nihâl-i işve bahâriye semtine
Bir sünbülî hevâda hırâman olur musun³⁹⁵

Şinasi

(GAFLETE TENBİH)

Mükerrem mi ya mehân mı olursan ayan olur
Bir gün gelir ki encümen imtihan olur

³⁹⁴ Önder Göçgün, *Namık Kemal’in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 339.

³⁹⁵ İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 37.

(NASİHATA TEKDİR)

Kelâm-ı telh ile hem-cinsin eyleme temsîm
Yalan diye mi doğurdu efendi annesini

(DALÂLET ÜZERİNE TENBİH)

Râh-ı emel-i valsa gidersen tek ve تنها
Âşık bu yolda böyle delilsiz gidilir mi

(MÂFÂTA HÜZN GÖSTERMEK)

Telh-kâm eyledi firâkın beni
Çıkar mı hâtırdan o tatlı diller

Sırma saçlar yayıldı mı zemîne

Dağıldı mı kokladığı sünbüller³⁹⁶

Âkif Paşa

(İZHÂR-I TEESÜR)

Bahtım ne siyâh imiş ki bilmem

Hâlimle değişdi hâl-i âlem³⁹⁷

Kemâl Bey

³⁹⁶ İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, *a.g.e.*, C. 1, s. 236.

³⁹⁷ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 359.

(MUHATABI İTİRFAFA HAML)

Ezhân-ı nevresîde-gân için bayağı bir semm-i mehâlik derecesinde muzır olan mündericât-ı merdûde ve müstekrehesiyle bir risale-i edebiyeye –her zaman okuduğu şeyde bir fâide-i ciddiye arayan- ekseriyet erbâb-ı mütalâa râğbet etmezse ma'zur değildir.

Ekrem Bey

(MUHATABI İNKÂRA HAML)

Ateşîn bir sıtma erguvanî akmeşe ile donatılmış olan müzeyyen bir yatak üzerinde kıvranan hastayı acaba âhâd-ı nâsın âdî döşekleri üzerinde yatanından daha tîz mi bırakır.

Ahmet Mithat Efendi

(TEZKİR-İ MAZİ VE MUHATABI İTİRFAFA HAML)

Memleketin ötesinde berisinde ser-nigûn olan o büyük büyük mermer sütunlar câ-be-câ ser-fürû-bürde-i sükûn olan şu hâk-i pâkde hük-m-fermâ olmuş bir medeniyet ve memuriyet-i azîmenin vücudunu bildirir şâhid-i nâtik değil mi.

Sırrı Paşa

(2) EMİRDİR. (EMİR) BİR İŞ İŞLEMİYİ TALEPTİR.

Emir, ya emr-i hâzır olur “bak”, “gel”, “git”, “söyle”, “bekle” gibi. Yahut emr-i gâib olur. “Baksın”, “gelsin”, “gitsin” gibi.

Zikr olunduğu üzere mana-yı talebî hâvi olan kelime ya isti'lâ tarikiyle büyükten küçüğe tazarru' tarikiyle söylenir. "Ya Rab günahlarımı mağfiret buyur.", "Cenabı Hak cümlemizi tevfikât-ı İlâhî'sine mazhar buyursun." gibi. Veya akran beyninde birinden diğereine söylenir. "Yarın bahçeye gideceğiz siz de buyurunuz, ihvândan filan zât da buyursun." gibi.

Emir, gerek hâzıra olsun, gerek gâibe olsun; ind-ül-istimal mevki ve makama göre birer mana tevlîd eder. Şu makamda ise pek çok olduğundan bazıları âfîde gösterilir.

EMSİLE

(MEVKİ-İ DUA VE TAZARRU')

Ya Rab kerem et ki hâr ü zârem

Dergâha besî ümîd-vârem³⁹⁸

Fuzûlî

(PADİŞAHA DUA)

Eylesin Mevlâ seni her bir küdürutten masûn

Dehrin âb-ı rûyusun Abdülhamid Han çok yaşa

³⁹⁸ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 36.

(ARZ-I İNKİYÂD)

Zamâne muntazır-i iktidâ-yi emrindir

Sözün ne ise yürüt buyruğun ne ise buyur³⁹⁹

Fuzûlî

(TEŞVİK)

Seyr kıl gör kim gül-istânın ne âb ü tâbı var

Her taraf bin serv-i ser-sebz ü gül-i sîrâbı var⁴⁰⁰

Fuzûlî

(İBÂHE)

Aç besmeyleyle iç suyu Han Ahmede eyle dua

Vehbi

(TENBÎH)

Yeksân-ı enzar et mertebe-i evc ü hazîze

Ne izzet ile şâd ne zilletle hazîn ol

(TAHZÎR)

Azm etmedeyim âh gibi arş-ı murâda

Pür-âteşim ey aşk çekil reh-güzârımdan

Kemâl Bey

³⁹⁹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁰⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 166.

(İSTİĞNA)

Âkıbet her neş'esinden bir humar eyler zuhûr
Söyleyin sâkîye çalsun başına peymâneyi

(TEŞCÎ')

Ehl-i butlânın sözün tervîc eden âdem midir
Âdem ol isterse hasm olsun bütün âlem sana⁴⁰¹

Muallim Nâci

(İHTİBÂR)

Vakt-i maziden kıyas et Pertevâ müstakbelin
Böyle dünyâ-yı denî gam-hârının vay hâline⁴⁰²

Pertev

(İZHÂR-I KİN)

İntikam almaz isem tîğ-i zebânımla eğer
Şâiriyet bana her vechile bühtân olsun

Nef'î

⁴⁰¹ Abdülkadir Hayber-Hüseyin Özbay, *Muallim Naci'nin Şiirleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 243.

⁴⁰² Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 336.

(EDEB)

Akla mağrûr olma Eflâtun-ı vakt olsan eğer
Bir edîb-i kâmilî gördükde tfl-ı mekteb ol⁴⁰³

Nef'î

(MUÂHEZE-İ DAKÎKA)

Arz eyledükçe âşık lâ'l-i müzâb-ı çeşmin
Aç hokka-i dehânün sen dürr-i nâb göster⁴⁰⁴

Neşâtî

(LEVM)

Sen oldun cevrine ey dil-şiken mahzûn ben mahzûn
Felek gülsün sevinsin şimdi sen mahzûn ben mahzûn⁴⁰⁵

Kemâl Bey

(TAHKÎR VE TEKDÎR)

Zâhid kenâr-ı revzene-i câmiden çekil
Bilmez misin ki duhter-i rez mahrem değil

(İZHÂR-I FÜTÛR)

Biraz sen dinle de ben söyleyim bir kere insaf et
Olur bezm-i edebde güft ü gû ey hâme nevbetle

⁴⁰³ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 316.

⁴⁰⁴ Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 101.

⁴⁰⁵ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 381.

(YEİS)

Ben küşte-i aşk oldum sıhhatle heman Rüşdî

Ol şûh sitem-pîşe şimden gerü sağ olsun

Rüşdî

(TESİR-İ HAMİYYET-MENDÂNE)

Bir dem evvel kurtarın neng-i esâretten beni

En büyük hasmım hatâtımdır refikânı öldürün⁴⁰⁶

M.Naci

(İHTİRÂR)

Âşıktan öyle hiç edilir mi firâr? Dur

Üftâde bir piyâdeyim ey şeh-süvâr! Dur

(TEHYÎR)

Gerek dövsün gerek sövsün gerek dergâhdan sürsün

Visâl-i yâre bir kere taleb-kâr olmamız vardır

Sâmi'î

(TESVÎH)

İster öldür cevır ile ister uzaktan diş bile

Ben seninle ba'de-zîn ülfet degül bilmem bile

Sana kim derler su'âl ayb olmasa namun nedir⁴⁰⁷

Vâsıf

⁴⁰⁶ Abdülkadir Hayber-Hüseyn Özbay, *a.g.e.*, s. 148.

⁴⁰⁷ Rahşan Gürel, *a.g.e.*, s. 536.

(TEHDÎD)

Ey rakîb-ı seg-i nihâd artık hayâ etmez misin

Sen hele ser-i kûyına yârin var da gör

(İ'TİZÂR)

Meclis-i valsında giryân olduğum ma'zûr tut

Bir tabî'attır ki kalmış gam zamânından bana⁴⁰⁸

(İMTİNÂN)

Bir konak sahibinin misâfirin veya med'uvvine “Şu taâm pek güzel pişmiş buyurunuz.”, “Taâm etmiyorsanız, pek lezzetli olmuş birer lokma daha buyurunuz.” demesi gibi.

(TEMENNİ)

Uzandı leyle-i hasret yetiş ey Şems-i Tebrîzî

Pertev Paşa

(4) Nehy'dir. (Neyh) bir işin işlenmemesini taleptir. Bu da ya “bakmak”, “söyleme” gibi nehy-i hâzır, yahut “bakmasın”, “söylemesin” gibi nehy-i gâib olur. Her ikisi de bazen dua mevki'inde kullanılır.

⁴⁰⁸ Recâizade Mahmut Ekrem, *Bütün Eserleri II*, Haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 78.

MİSÂL

Ukbâda verirsin bilirim hülle-i sündüs

Dünyâda da mahsûr-ı hasîr eyleme yâ Rab⁴⁰⁹

İzzet Molla

Bazen dahi beddua mevki'inde kullanılır.

MİSÂL

Olmasın vâreste pîç ü tâb-ı gamdan kîne-cû

Mâr-i sermâ-dîdeye Mevlâ güneş göstermesin

Şehrî

Çok yerlerde emr-i hâzır ve emr-i gâibte olduğu gibi nehy-i hâzır ve nehy-i gâibten dahi makama mana tevellüd eder.

EMSİLE

(İRŞÂD İÇİN)

Neylersin öyle elde iken fırsatı kovma

الدهر لا يساعد يوما علي الوصوم

İsmail Hakkı

⁴⁰⁹ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 688.

(BEYAN-I TEFSİR)

Takrîr edeyim söz-i dil ü derd-i derûnum

Söyletme beni hâtır-ı zârımda keder var

Cevdet Paşa

(BEYAN-I ÂKIBET)

Geh çıkar nakşın beyaza geh olur rûyun siyah

Etme râzın herkese i'lâm manend-i nigîn⁴¹⁰

Hâmî

(NİYÂZ-I MU'TERİZÂNE)

Basıp geçme nigâh-ı lutf kıl erbâb-ı hâcâte

Büyût-ı reh-güzârın melce ehl-i recâdır hep

Pertev

(İSTİFHÂM)

Zîr ü bâlâsı nûra gark olmuş

Vâdî-i Eymen olmasın görünen⁴¹¹

Muallim Naci

(TEŞCÎ')

Hasad-ı asrın etme nazar güft ü gûsuna

Şîr iltifât eder mi kilâbın gülûsuna⁴¹²

Nahîfî

⁴¹⁰ İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 416.

⁴¹¹ Abdülkadir Hayber-Hüseyin Özbay, *a.g.e.*, s. 108.

⁴¹² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 172.

(İHTİRÂZ)

Bir söz yaparlar etdiğimiz zevk-i vuslatı

Allah saklasın bunu hussâd işitmesin

Süleyman Fehmi

(5) Nidâ'dır. (Nidâ) muhatabın ikbâlini yani münâdânın yüz döndürmesini talep etmektir. Şu talep için istimal olunan edevâtın her birisi "Seni çağırıyorum." demek makamına kâimdir.

Lisanımızda edevât-ı nidâ: Ey, yâ, eyâ, â, be, hey, behey edevâtından ibarettir ki mevki-i nidâda her birisinin sûret-i istimali ma'lûmdur. Bunlardan başka nidâda câri bir kaide dahi vardır ki münâdâyâ delâlet eden lâfzın âhirine bir elif el-hakkıdır. "Hüdâvendigâr", "Kerîmâ", "Nâbîyâ" gibi.

Bazen harf-i nidâ mukadder-ı itibar ve münâdâyâ dal olan lâfz-ı edat nidâdan tecrid edilir. "Dostlar ben şaşmışım hâl-i dîvaneden" mısraında olduğu gibi.

Edevât-ı nidâ bazen medlûl ve mevzu lehâsına münasebet kabul etmeyecek bir manada istimal olunur.

EMSİLE

(İGRÂ)

"Ey mazlum" denilmesi gibi. Bundan murad olmayıp mazlumu şikâyete tergîb ve tahrîzdir.

(İHTİSÂS)

“Ben bu işi işledim ey Hüsnü Efendi.” gibi. Bundan münâdînin murâdı nidâ olmayıp fiili nefesine tahsistir.

(TAHASSÜR)

Zî-rûh olmayan şeylere mütehassirâne nidâdır.

MİSÂL

Ey levha-i yâr-ı nevha-bahşâ

Bin kere de eylesem temâşâ

Doymaz sana çeşm-i girye mu'tad

Baktıkça olur vidâdı müzdâd⁴¹³

Muallim Nâci Efendi

(TEMCİD)

Ey yüce dağlar size böyle tarh-ı esas-ı üstüvâr eden, sırrınızı bulutlara kadar i'lâ eden kimdir.

Ekrem Bey

Ey rûh-ı medhûş dalmış olduğun hâb-ı girân-ı gafletten artık bîdar ol. Seni ihâta eden şu temâşâgâh-ı şükûhe atf-ı nazar-ı dikkat ile.

Ekrem Bey

⁴¹³ Abdülkadir Hayber-Hüseyin Özbay, *a.g.e.*, s. 124.

(TAHAZZÜN)

Ey harâbe! Mataf-ı âhımsın

Merkez-i hayret-i nigâhımsın

Menzil-i âhirîn-i mâhımsın

Cism-i cânâna medfen olmuşsun⁴¹⁴

Muallim Nâci Efendi

İNŞA-İ GAYR-I TALEBÎ

Üç nevdır.

(1) Tereccî'dır. (Terecî) ummak ve me'mûl etmek manasınadır!

Şu me'mûlü hâvi îrad olunacak cümlelerde: İhtimal ki, muhtemel ki, me'mûl ki, umulur ki, umarım ki lâfızları kullanılır. (İnşallah), (Allah kerim) terkipleri de makam-ı tereccîde istimal olunur. Elfâz-ı mezkûreden her birisinin mevki istimali ma'lûm ve beyandan müstağnidır.

(2) Taaccüb'dür. (Taaccüb) garâbeti hâvi umûrdan insana hâsıl olan bir hâldır. Hâl-i taaccübü: Zihî, ne, ne güzel, ne fena, acâib gibi lâfızlarla gösterilir.

⁴¹⁴ Abdülkadir Hayber-Hüseyn Özbay, *a.g.e.*, s. 102.

MİSÂL

Zihî zâtın nihân ve ol nihândan mâsivâ peydâ

Bihâr-ı sun'un emvâc peydâ ka'r nâ-peydâ⁴¹⁵

Fuzûlî

Ne sâni'sin ki sun'un seng içinden âb eder peydâ

Dıraht-ı hârdan gül-gonçe-i sîr-âb eder peydâ

(Subhân Allah), (mâ-şa Allah) terkipleri de taaccüb makamında kullanılır. Meselâ şubatta Diyarbakır'da badem ağaçları çiçek verdiğini gören kimse hikmet-i İlâhîye'yi maa-t-takdir taaccüb izhârıyla “Sübhan Allah” der. Ve maa-t-tahsin taaccübü câlib olacak şeyler görüldükde “mâ-şâ Allah” denilir.

(3) İnşa mevki'inde istimal olunan haberlerdir. Alışverişte bâyi' ve müşteri cereyan eden “sattım”, “aldım” kelimeleri gibi. Şu lâfızlar elfâz-ı ahbâriyeden ise de kâilleri beyninde istimalleri akd-i bey'den ibâret olmakla bey' bu elfâzlarda mün'akid olur.

Edep makamında kullanılan elfâz dahi bu kısımdan ma'duddur. Meselâ bir köle efendisine “Bana bak.” diyecek yerde edeben öyle söyleyip “Efendimiz eğer yüzünüzü bendenize çevirip bakar iseniz nasıl çalışmakta olduğumu görürsünüz.” demesi gibi.

⁴¹⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 132.

Tahakkuk-ı vukû'a makrûn umûrca da elfâz-ı haberiye mevki-i inşada kullanılır. Meselâ henüz husûle gelmemiş olan bir işin husûlü muhakkak olduğu murâd olunarak “O iş oldu bitti.” denilmesi gibi.

Bazen tefeül ve tasdik talepte tergîb mevkilerinde de inşaca lâfz-ı haber kullanılır. Meselâ “Sa’y et ki büyük adam olasın.” denilecek yerde “Sa’y ettin ise büyük adam olursun.”, “Bana şunu ihsân et.” denilecek yerde “Şunu bana ihsan edersin.” denilmesi gibi.

YEDİNCİ FASIL

Vasl ve Fasl Beyanındadır

(Vasl) cümlelerden bazısının bazısı üzerine hurûf-ı âtifeden bir harf ile atf olunması ve (fasl) atf olunmamasıdır.

Lisanımızda müstamel edevât-ı atf vücûh-i atıye üzeredir.

İCMÂL

Vav: Vav harfi Arabî'den me'huz ve lisanımızda müstamedir. Hiçbir keвне tertip olunmaksızın ma'tuf ile ma'tufün aleyhi cem eder. “Zeyd geldi, Ömer geldi, Bekir geldi.” denilecek yerde “Zeyd ve Ömer ve Bekir geldiler.” denilir.

Sonra: Arabî’de müstamel (sümme) makamındadır. Terâhî ve mühlet için istimal olunup ma-ba’dını hükümde ma-kabline teşrik eder. “Zeyd geldi, sonra Ömer geldi.” gibi. Lâfz-ı mezkûr iki hükmü cem dahi edebilir. “Zeyd sonra Ömer geldi.” misillü.

Tâ ki: Arabî’de müstamel (hatta) makamındadır. Tadrîc için istimal olunur. “Müstantik söyletti tâ ki ikrâr ettirdi.” gibi.

Hatta: Arabî’den me’huzen lisanımızda müstamel harf-i atfdır. Tâ ki lâfzı tadrîc için istimal olunur. “O kadar söylendi ki hatta söylenmeden sesi bile tutuldu.” misillü.

Tâ: Tâ harfî lisanımızda müstamel hurûf-ı âtifeden olup da bu da (tâ ki) lâfzı gibi tadrîc için kullanılır. “Müstantik istintâka başladı tâ ikrar ettirinceye kadar devam etti.”gibi.

Yâ: Yâ harfî Arabîde müstamel (ama) makamındadır. Şekk ve terdîd mevki’inde kullanılır. Medhûlünü takip eden kelime veya cümle-i sâniyede tekrar edilir. Safvet’in

Âb-ı rûyın dökme her nahl-i pelîdin pâyına
Meyve-i matlab yâ olmaz yâ olur âlem bu yâ⁴¹⁶

⁴¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 8.

beyitinde olduğu gibi.

Bazen dahi medhûlünü takip eden cümle veya kelimedede (yahut) lâfzı bulundurulur. Sultan Süleyman Hazretleri'nin

Yâ mahv et levh-i isyandan bu abd-i pür-kusûr ismin
Çıkar yâ Rab yahud esmâ-i hüsnâdan gafûr ismin

münâcâtında olduğu gibi.

Ama: Ama harfi dahi Arabî'den me'huzen lisanımızda müstameldir.

Vesîle cûy-ı vuslat olduğum yâre doyurmuşlar
Nifâk etmişler ammâ manevî himmet buyurmuşlar

beyitinde olduğu gibi.

Belki: Arabî'de müstamel (bel) harfinden me'huz ve (ki) edatına merbut olarak ızrâr mevki'inde kullanılır. Hükmü ma'tufün aleyhden ma'tufa nakl eder. "Ben gelinceye kadar avdet etmemiş idi. Belki şimdiye kadar avdet etti." gibi.

De: Lisanımızda mahsus edevât-ı atfden olup (dahi) makamında müstameldir. Bazen istimalce tahassüs eder.

Dahi: Sûret-i istimali ma'lûmdur.

Yahud: Hurûf-ı âtıfe-i Arabî'den (ﻱ) ev makamında olmak üzere lisanımızda müstameldir. Terdîd için istimal olunur. “Ya sen gel yahut ben geleyim.” gibi.

Yoksa: Hurûf-ı âtıfê-i Arabî'den ümm-i münkatı' makamında olmak üzere lisanımızda mahsus edevâtandır. (Mi) edat-ı istifhamından ayrılmaz. “Gelir mi yoksa gelmez mi?” gibi.

Lâkin, lîkin, lîk, velî –edevâtından birincisi Arabî'den me'huz, diğerleri ondan müvelled ve muharref olmak üzere lisanımızda müstameldir.

Hepsi istidrâk için kullanılıp her birisi îhamla görünülen cümleden îhamı izâle maksadıyla îrad olunan cümle üzerine dâhil olur.

Yine, burda, hem, hem de –lâfızları da lisanımızda mahsus edevât-ı atftandırlar.

TAFSÎL

İkinci cümlenin birinci cümleye hükümde teşrîki kasd olunur ise –müfred müfred üzerine atf olunduğu gibi- cümlede cümle üzerine atf olunur. Bir cümleyi diğer cümle üzerine atf etmek beyinlerinde cihet-i câmi'anın vücuduyla meşrûttur.

Cihet-i câmi'a iki şey beyninde alâkadır ki ya aklî, ya vehmî yahut hayalî olur.

(Cihet-i câmi'a-i akliye) aklın kuvve-i mütefekkirede cem edeceği eşya beynindeki alâka-i hakîkadır. Ve envaı üçtür ki birincisi temâsül, ikincisi tezat, üçüncüsü tezâyüftür.

(Temâsül) nevde ittihaddır ki nev'an müttehid olan eşyanın müşahhasât-ı hâriciyelerinden sarf-ı nazar olursa aralarındaki taaddüdü akıl kuvve-i mütefekkireden ref' eder.

Meselâ: Zeyd, Ömer ve Bekir insaniyetçe müttehid olduklarından bunların şekil, sîma, evsâftan ibâret olan müşahhasât-ı hâriciyelerinden sarf-ı nazar edilse akıl kuvve-i mütefekkirede yalnız nev'iyetlerine inhisâr eden insaniyetlerini ibkâ eder.

MİSÂL

“Zeyd yazı yazıyor idi ve Ömer gazel tanzim ediyor idi Bekir de türkü çığırıyor idi.” gibi. Şu misâlde (Zeyd yazı yazıyor.) cümlesi ma'tufün aleyha ve Ömer ve Bekir'in dâhil oldukları cümlelerin her birisi ma'tuf olup Zeyd, Ömer ve Bekir aralarında temâsül bulunduğu gibi yazmak, tanzim etmek, türkü çığır mak ef'âlinin nev'iyet-i asliyesi fiil-i hikâye olmasıyla ef'âl-i mezkûre hakikatle müttehid olduğundan bunlar aralarında da temâsül-i manevi mevcuttur.

Çiçek lâfzı keزالik insan lâfzı gibi efrâd-ı kesîreyi hâvi bir hakikatine vaz' edilmiş bir ism-i cins olduğundan şu hakikatin hâvi olduğu envaa mensup çiçekler aralarında temâsül bulunur.

MİSÂL

“Benefşe-i micmere gerdânın bûy-ı utr-âmîzinden dimağ bahar-ı muattar ve gül-i handanın gün gibi tulû’undan çeşm-i nergis-i münevver.” (Pek eski bir makaleden)

Misâl-i mezkûrda münderic benefşe ve gül aralarında temâsül mevcut olmakla cümle-i sâniyenin cümle-i evvelaya atfı muvâfık-ı kaidedir.

DİĞER MİSÂL

“Bir bende ki sultan-ı şevk ve neşâtın zülf-i anber-i bûyına dil-beste ve her bir dil-efgende ki şâhid zevk ve safânın kâkül-i dilâvîz-i taallukuna peyveste ola beher hâl-i anın hân-ı telh-âlûd-ı infisâlden vâyesi nevâle-i derd-i hicran ve dest-i sâkî-i bezm-i muallâ-yı ragad ü ayşdan hissesei cur’a-i câm-ı hirmândır.” (Eski bir mektuptan)

Şu misâlde “bir bende ki-peyveste ola” cümelletini içindeki (bir bende ile dil-efgende), (sultan ile şâhid), (şevk ile zevk), (neşât ile safâ), (zülf ile kâkül), (dil-beste ile peyveste) ve (anın-hırmandır) cümelletini derûnundaki (hân-ı telh-âlûd ile sâkî), (vâyesi ile hissesei), (derd-i hicran ile cur’a-i hırman) aralarında temâsülât-ı maneviye ve hayaliye mevcut olmakla atıflar pek güzeldir.

(Tezat) iki şey beyninde zıddıyettir. “Beyaz ile siyah”, “tatlı ile acı”, “ilm ile cehl” gibi.

MİSÂL

“Âlim her vakit âlî ve câhil her vakit sâfildir.” misâlindeki iki cümleden birincisinin hâvi olduğu elfâzdan âlim ile diğer cümledeki câhil beyinde ve güzellik cümle-i evvelâ âlî ile cümle-i sâniyedeki sâfil arasında tezat mevcuttur.

(Tezâyüf) iki şey beyinde bir alâkadır ki o şeylerden hiçbirisi diğerine nispet olunmadıkça taakkul olunamaz.

Meselâ: “Baba ile oğul” beyinde tezâyüf olup birincisinin hâiz olduğu übüvvet diğerinin vücuduna illet ve ikincisi bu illetten neşet etmiş bir ma'lûm olmakla tarafeyn arasında mukarrer olan nispet üzerine hangi birisi taakkul olursa diğerinin taakkulu onu takip eder.

MİSÂL

“Benefşe-zâr-i hurûfî karîn-i medd-i nazar ve şevâhid-i me'ânîsi mir'at-ı hâtırda cilve-ger oldukda andelîb-i nâtika – ez-küçâ ey hüdhüd ferhunde-kadem-nağmesiyle müteğannî ve murg-ı cân –aferîn bir kalemi bâd ki in nakş-ı nigâşet-terânesiyle müteğannî matla'-ı i'lâsı naz-perverd-i dil-ârayı ve mukatta-i zîbası hem âgûş-ı âşinâyı olmagın.” (Kudemâdan mevkufâtî Mehmed Efendi'nin Cevabnâme'sinde münderic bir mektup vasfındadır.)

Misâl-i mezkûrda elfâzda kinaye olan hurûf ile meânî ve matla ile makta aralarında tezâyüf olmakla atflar pek güzeldir. Andelib ile murg-ı cân beyinde şibh-i temâsül vardır. Şibh-i temâsül aşağıda tarif olunur.

(Cihet-i câmi'a-i vehmiye) vehmin kuvve-i mütefekkirede cem edeceği eşya beynindeki alâka-i mevhûme olup bu da üç nevdir ki birincisi şibh-i temâsül, ikincisi şibh-i tezat, üçüncüsü şibh-i tezâyüftür.

(Şibh-i temâsül) iki şey beyninde aklın kuvve-i mütefekkirede tezat diye verdiği hüme vehmin temâsül zehâbında bulunmasından neşet eder bir cihet-i câmi'adır.

Meselâ: Akıl siyah ile beyaz beyninde tezat olduğuna kuvve-i mütefekkirede hüküm verdiği gibi sarı rengi dahi siyah gibi kendi başına bir renk olduğundan akıl sarı ile beyaz beyninde de tezat olduğuna hüküm verir. Vehm ise sarıyı beyaza benzer bir sûrette bulmasıyla beraber ikisini bir nevdan ad ederek beyinlerinde temâsül bulunduğu zâhib olur. Vehmin zehâbı hakikatte tevâfuk etmeceğinden bu sûrete (şibh-i temâsül) tesmiye edilmiştir

MİSÂL

“İki şey hassiyet ihrâkı şâmildir ki bu iki şeyin birisi ateş-i sûzan ve diğeri hakaret-i ihvândır.” ibâresinde oluğu gibi. Şu misâldeki ateş ile hakaret beyninde şibh-i temâsül vardır.

DİĞER MİSÂL

“Şükr-i hâb-ı vahdetde gunûde ve bâlîn-i saadet ve nezâfetde hâbîde olan mizâc-ı nezâkât-i imtizacları feyz-yâb-ı nesîm-i istiksâ ve sâye-nişîn-i mervaha-i istinbâ kılınır.”

Şu misâl hakikat sûretiyle nazar-ı fikre takrîb olunsa şükr-i hâb ile bâlîn-i saadet beyninde bir kevne şibh-i temâsül görünür. Lâkin bu kelâmın mürettebi kuvve-i vehmiye olmayıp kuvve-i akliye olduğundan istiare ve kinaye noktalarından nazar olunduğu takdirde temâsül görünür. İstiarât ve kinayât ve hayâlât şâirâne ve münşiyâne ile tertip olunacak ebyât fikarâtın cümlesinde cihat câmi'a-i itibara merbûttur. "Hamamda bir arslan var idi ve insanı korkutuyor idi." ibâresindeki birinci cümlelerin hâvi olduğu arslan cümle-i sâniyedeki insan ile bir hakikate tâbi' ve beyinlerinde temâsül vâki'dir. İstiareye itibar olunca şu temâsüle itibar olunmak lâzım gelirken istiarenden sarf-ı nazarla hakikat itibarî noktasından bakılsa arslan nev'an başka ve insan başka hakikate tâbi olmakla aralarında aklen tezat bulunur. Vehme arz olunur ise arslanı hamamda bulmasıyla insan hakikatine idhal ederek beyinlerinde temâsüle zâhib olur ki bu temâsül lâfız itibarıyla hakikî olamadığından şibh-i temâsül diye mevsûm olur.

(Şibh-i tezat) akl-ı mütemâsil diye hüküm ettiği iki şeyce vehmin tezada zâhib olmasından tevellüd eder cihet-i câmi'adır.

Meselâ: Arz ile zührenin birisi bezm-i nazar-ı mezce inhitatta diğeri irtifâda olup beyinlerinde temâsül olan iki portkalin birisi yerde, diğeri ref'te bulunmakla aralarındaki temâsül tezat-ı munkalib olmayacağı gibi beyinlerinde inhitât ve irtifâ görünen iki küre arasında aklen temâsül görünür. Lâkin vehim birisinin aksâm-ı felekten kıyas ile gök, diğेरinin yer almasına nazaran aralarında tezat bulunduğuna zâhib olur. Vehmin bu zehâbı üzerine öyle şeyler beynineki cihet-i câmi'aya hakikaten tezat denilemeyeceğinden (şibh-i tezat) itlâk edilmiştir.

MİSÂL

“Gök bulutlardan halli ve begâyet sâf ve yerdeki çemen-istan ziyâ-yı af-tâb ile şeffaf idi. Güya ki asmân zemine ve zemin asmana aks ediyor.” ibâresindeki cümle-i ma’tufa ve ma’tufün aleyha aralarında şibh-i tezat mevcuttur.

(Şibh-i tezâyüf) iki şeyin beyinde aklın gösterdiği tezatı vehm-i tezâyüf-i münzelesine tenzil etmesinden nümâyan olacak bir cihet-i câmi’adır ki birisinin hâtıra gelmesini müteakip hasb-el münâsebe diğerinin de gelmesini –vehm-i nisbet-i tabîyye aramaksızın- beyinlerinde tezâyüfün vürûduna haml eder.

Meselâ: Tatlı ile acı beyinde aklen tezat mevzut ve birisinin vücudu diğerinin vücuduna gayr-ı mevkûf iken vehm-i alâka-i nisbiyyeyi nazar- itibare almayıp “tatlı” denildiği gibi “acı” hâtıra gelmesini beyinlerinde tezâyüfün vücuduna verir. Tezata taalluk edecek misâl vehme nazaran şibh-i tezâyüfe misâl olabilir.

(Cihet-i câmi’-i hayâliye) iki şeyin, yahut eşyanın tasavvurundan hayalde mütekârin olan sûrettir. Bu sûret âdet, zaman, mekân, muâşeret, ülfet gibi ahvâl-i mütenevvia ile muhtelifdir. Zira bazı şey bir şahsın hatırına geldikde diğer bir şey dahi gelir ki başka birisinin zihninde bu tevârüdde münasebet bulunamaz. Çok kere iki emir beyindeki câmi-i hayalî bir kavme mahsus olur da diğer kavimde tahayyül olunamaz.

MÎSÂL

Bir bahçede işret ve çalgı gibi şeylerle eğlenmeyi âdet etmiş olan bir ahbap cemiyetinden hangi birisinin yanında o bahçe zikr olursa der-akab hatırına râkî, sâkî, çalgı, ahbap gibi şeyler gelir. Ve kezalik bahçelerden meyve düşürüp satmak ve para kazanmakla melûf olanlardan hangi birisinin yanında bahçe zikr edilse derhal meyvenin envai, satımı, pahasından para kazanması hatırına hutûr eder. Hayme-nişîn bedevî urban içinde “çayır” zikr olursa develer, katırcıların yanlarında zikr edilse esterler, eşekçilerin yanlarında söylense hımarlar hatırlarına gelir. Her sınıfa birtakım eşyanın mahsusiyeti cihetiyle her sanat ehlinin fikrinde kendi kârına mahsus âlât ve edevâtta hangi birisi hatırına gelse diğèrinin hatırası da onu takip eder.

İşte cihet-i câmi'a-i hayale böyle hatıralarca hasb-el itiyad hâtıra vürûd etmekte iştirak gösteren şeyler beynindeki alâka-i âdiyedir.

Bâlâda ta'dad olunan cihet-i câmia-i akliye ve vehmiye ve hayaliyeden hangi bir cihet hangi cümle beyninde mevcut olur ise o cümlelerin ikincisi birincisi üzerine atf olunur. Cihet-i câmi'a bulunmaz ise atf olunamaz.

Cihat-ı mezkûrenin vücuduyla beraber cümleler beyninde ismiyyet ve enva fiiliyetçe tenâsübün vücudu ve mamafih ma'tuf ve ma'tufün aleyh arasında münasebet sâire-i maneviye dahi lâzımdır. Vasl ve fasl bahislerinde umûr-ı mezkûreye riâyet belâgat ve letâfeti müeddî olur.

MİSÂL

“Düşmanlarımız bize gadr etmek istiyorlar ve bizim halkımız da her türlü tecavüz ve taaddîye devam ediyorlar.” ibâresinde iki cümle mevcut ve ikincisi vav-ı âtife ile birincisinin üzerine ma’tuftur. Birinci cümle düşmanların tecavüz ve taaddîlerinden bahis olduğundan aralarında temâsül mevcut ve mamafih ikisi de cümel-i fiiliye-i haberiye den ma’duttur.

“Düşmanlarımız bize gadr etmek istiyorlar. Biz kendilerini müntakim-i hakikîye havâle etmişiz.” ibâresinin hâvi olduğu cümle-i evvelâdaki (gadr etmek) sözü düşmanların matlabı ad olunup cümle-i sâniyedeki (biz kendilerini- etmişiz) kulu o matlabdan ma’dud ve binaenaleyh iki cümle beyninde cihet-i câmi’a mevcut olduğu gibi (istiyorlar) fiili ile (etmişiz) fiili arasında tenasüp de olduğundan cümle-i sâniyenin cümle-i evvelâyaya atfı câiz olmaz.

Vav-ı âtife ile bir cümlelerin diğer cümle üzerine atfı iki cümleyi bir hükümde cem etmektir. Hükümlerde ittihat kasdolunmadığı halde vav ile atf olunamaz.

MİSÂL

Enverî Efendi Halep’ten İstanbul’a geldi. Ethem Efendi artık Halep’e gitmekten sarf-ı nazar etti.” ibâresindeki cümle-i evvelânın hâvi olduğu hüküm Enverî Efendi’nin İstanbul’a gelmesi, cümle-i sâniyedeki hüküm ise Ethem Efendi’nin Halep’e gitmesine hâcet kalmaması olup iki cümlelerin hükümleri beyninde ittihadı mûceb-i cihet olmadığından burada hurûf-ı âtifeden (de), yahut (dahi) lâfızlarının her birisi cümle-i sâniyede îrad olunabilir ise de (de) edatıyla atf olunmak (dahi) ile atıftan güzeldir.

“Ahmet Bey terfi-i rütbe etti.” cümlelerinin hükümleri şâyan-ı tevhid olduğundan vav-ı âtife ile “Ahmet ve Süleyman ve Ömer Beyler terfi-i rütbe ettiler.” denilerek o vechile hükümler tevhid ve üçünün (bey) ünvanıyla (etti) fiili cem edilir.

“Ahmet Bey terfi-i rütbe etti, Süleyman Bey mecîdî ünvanı aldı, Ömer Bey filan sancağa mutasarrıf oldu.” cümleleri şâyan-ı tevhid ve cem olduğundan aralarına vav-ı âtife terkîm, yahut vav-ı âtifenin mukadder olduğuna karîne olmak için virgöl işareti vaz olunur. Lâkin lisanımızın şîvesine daha ziyade yakışan sûret cümel-i mezkûrece “Ahmet Bey terfi-i rütbe etti. Süleyman Bey de mecîdî nişanı aldı. Ve Ömer Bey filan sancağa mutasarrıf oldu.” tarzında atfe riâyet etmektir.

Hükümlerden birisi sübût diğeri nefy manasını şâmil olur ise hükümlerde ihtilaf hâsıl olacağından atıflara câiz olamaz.

MİSÂL

“Ömer Efendi bana geldi. Ârif Efendi gelmedi.” ibâresi yolunda olmakla şu ibâredeki cümle-i saniye cümle-i evvelâyâ atf olunup da “Ve Ârif Efendi gelmedi.” denilemez.

Cümlelerin birisi mana-yı maziyi, diğeri mana-yı müstakbeli hâvi ise kezalik vav ile atıfları câiz olamaz.

MİSÂL

“Ömer Efendi bana geldi. Ârif Efendi gelecektir.” ibâresinde olduğu gibi. Şu ibârelerdeki cümlelerin hükümleri şâyan-ı tevhid olmayıp yalnız manen rabtlarında bir münasebet mevcut olduğundan (de) edatıyla birinin meali diğerine rabt olunur.

Çok yerlerde (de) ile (dahi) edatlarının mevki-i istimalleri birleşir.

MİSÂL

“Sen söylediğin gibi ben de söyledim.” yahut “Sen söylediğin gibi ben dahi söyledim.”

Bazı mevâkide her birisi istimalce tahassüs eder.

MİSÂL

“Aşkına düştüm unuttum derdi de dermanı da” mısrasındaki (derdi de dermanı da) yerinde (derdi dahi dermanı dahi) denilemeyeği gibi “Dahi kimden ümîd sadak edersin Nâbîyâ bilmem” mısrasındaki (dahi) kaldırılıp da yerine (de) konulamaz.

Bir ibârenin hâvi olduğu iki cümlenin birisi cümle-i haberiye, diğeri cümle-i inşaiye olur ise beyinlerinde atf cereyan etmez.

MİSÂL

“Ben size gelemeyeceğim. Sen bize gel.” sözünde olduğu gibi cümle-i evveli cümle-i haberiye, diğeri cümle-i inşaiye olduğundan bilâ-atf îrad olunmuştur. Atf edilip de “Ben size gelemeyeceğim ve sen bize gel.” yahut “Sen de bize

gel.”denilemez. Lâkin cümle-i sâniyedeki emr-i hâzır nehy-i hâzır olsa manası cümle-i evvelâdaki mana-yı nefy ile münasebet kabul edeceğinden (de) lâfzıyla atf olunabilir. “Ben size gelmeyeceğim sen de bize gelme.” gibi.

Cümlelerin birisi haberiye, diğeri inşaiye olup da cümle-i inşaiye tevil tarikiyle cümle-i haberiye tevfiğ olunabilir ise cümle-i sâniyenin atfı câiz olur.

MİSÂL

“Filanı dövdüğümü gördün ya sen de yaramazlık etme.” İbâresinde olduğu gibi şu misâldeki cümle-i evveli haberiye, diğeri inşaiye ise de ibâre “Filanı dövdüğümü gördün ya yaramazlık eder isen seni de döverim.” takdirinde olduğundan (de) edatıyla atf olunması lâzım gelir.

Bazı cümle-i evveli mevcut olmadığı halde bir cümle edat-ı atf ile îrad olunur. Ve böyle yerlerde cümle-i evveli mukadder ad olunur.

MİSÂL

“Sen dahi geçme nasib-i intikamından rakîb” mısraında olduğu gibi. Şu söz “Elinden geleni benim hakkımda icra ettin sen dahi nasib-i intikamından geçme” demektir ki cümle-i evveli mukadderdir.

Müfredin müfred üzerine atfında vav-ı âtife çok kere mukadder-i itibar olunamayacağından tekerrür halinde mukadder olduğuna karîne olan virgöl işareti vaz ve (vav) hazf olunabilir. Lâkin cümleler gerek ikiden ibaret olursa, gerek daha ziyade taaddüd etsin cümlesinden vav-ı âtife mukadder-i itibar edilerek lafzen ve

tahriren hazf olunabilir. Bu takdirce her cümle arasına ya virgül işareti konulur yahut iki üç nokta kadar fasıla verilir. Ve kıraat olunurken dahi her cümle beyninde bir iki saniye miktarı sükût fasılası i'tâ olunur. Vav-ı âtîfenin mukadder-i itibar ile lâfzen ve tahriren çok yerlerde hazf olunması min-el kadîm gerek Arabî, gerek Farisî ve Türkî lisanlarında câridir. Fermanlarda “*Müdebbir-i umûrî'l-cumhûr bi-l-fikri-s-sâkıb mütemmim-i mehâmü'l-enâm bi-r-reyi-s-sâib mümehhid-i bünyânü-d-devletü ve-l-ikbâl müşeyyed-i erkâni-s-saadetü ve-l-iclâl.*” yazıldığı gibi.

TÜRKÇE'YE MİSÂL

İlâhî! Ben seni ne dil ile ögem ki, dil hakikatün bahrinden bir katre. İlâhî! Ben seni ne vücûd ile vasf idem ki, vücûdum, mihrün şu'â'ından bir zerre.

Her akl-ı derrâk, celâlün idrâkinde hîre; her ray-ı rûşen, cemâlün vafında tîre.

Ashâb-ı mütûn ü şürûh, izzetün havâşisinde mütelâşî; erbâb-ı kulûb ü kûsûf, ceberûtun hateminde bir bölük bîgâne vü nâşî.⁴¹⁷

(Tazarru'ât, Sinan Paşa'dan)

Kudemâ ekseriya cemalin taaddüdünde vav-ı âtîfeyi mukadder-i itibar ettikleri gibi misâl-i mezkûrda gösterildiği üzere edat-ı haberîde mukadder-i itibar ederler idi.

⁴¹⁷ Sinan Paşa, *Tazarru' name*, Haz. Mertol Tulum, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1971, s. 69.

DİĞER MİSÂL

Fâtiha-i ünvânı kerîme-i (هو الحق المبين) ve hatime-i târihi (والعاقبة للمتقين) gâyet-i mazmunu (ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء و الله ذو الفضل العظيم)⁴¹⁸

(Fuzûlî, bir mektuptan)

Bir ibârenin hâvi olduğu iki cümleinin her birisi makûl-i kavî-i vâki' olur ise cümle-i evvelâya atfî câiz olamaz.

MİSÂL

Dedim berâtımın mazmûnu niçin sûret bulmaz

Dediler zevâiddir husûlü mümkün olmaz

(Fuzûlî)

(Hem) lâfzı ile atf olunan cümlelerce lâfz-ı mezkûr ma'tufün aleyh olan cümlede bulunmak lâzım gelip cümle-i ma'tufa üzerinde ya tekrar olunur yahut (hem de) lâfzı bulundurulur.

MİSÂL

“Hem Ârif Efendi hem Ömer Efendi geldi.” yahut “Hem Ârif Efendi hem de Ömer Efendi geldi.” gibi.

İki cümleinin ikisi de gerek haberiyle olsun, gerek inşaiye: İkincinin manasında teâkub olduğu halde vav-ı âtife ile atfında letâfet olmaz.

⁴¹⁸ Abdullah Karahan, *Fuzûlî'nin Mektupları*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yayınlarından, İstanbul 1948, s. 33-34.

MİSÂL

“İsmail Efendi geldi İbrahim Bey gitti.”, “Hasan Bey gelsin Hayri Efendi gitsin.” gibi. Şu misâllerden her birisinin hâvi olduğu iki cümle arasında vava münasebet yoktur. Böyle yerlerde edat-ı atf olmaması da câiz ise de edevât-ı atfdan (sonra) lâfzı da istimal olunarak “İsmail Efendi geldi sonra İbrahim Bey gitti.”, “Hasan Bey gelsin sonra Hayri Efendi gitsin.” gibi.

İki cümlenin her birisi müsnedün ileyhın bir nev fiilini hâvi ise şu fiillerden her birisi diğerinin gerek mülâyimi, gerek mübâyini olsun vav-ı âtufe ile cümle-i sâniye cümle-i evvelâya atf olunabilir.

MİSÂL

“Ahmet Efendi geldi ve kitabı getirdi.” yahut “Ahmet Efendi geldi ve gitti.” gibi. Lâkin birinci misâlde vav-ı âtufe getirmekten ise “Ahmet Efendi hem geldi hem de kitabı getirdi.”, ikincisinde “Ahmet Efendi geldi yine gitti.” denilmesi şîve-i lisanımızda daha ziyade yakışır.

İki cümleyi hâvi olan bir ibârenin ikinci cümlesi birincisini ta’kid eder yahut ondan bedel sûretinde görünür ise atf câiz olmayıp araları fasl olunur.

MİSÂL

“Şu gazel pek selîstir. Selâseti bir derecededir ki okunduğu vakit âb-ı zülâl cereyan ediyor gibi bir hâl his olunuyor.” ibâresindeki “Şu gazel pek selîstir.” sözü cümle-i evveli ve mâ-badı cümle-i sâniyedir. Cümle-i sâniye selâseti tavzîh sûretiyle müekked olduğundan atfen îradı câiz olamaz.

“Behey adam git burada durma!” sözü hem ta’kide hem de cümle-i inşaiyeye misâldir ki (Burada durma!) cümle-i sâniyesi cümle-i evvelâdaki (git) emrini müekkeddir. Bunda dahi atf câiz değil.

“Ketebenin hepsi bana gelmedi onlardan bazıları geldi.” ibâresindeki cümle-i sâniye cümle-i evvelâda bedel olduğundan güzellik atf ile îrad olunamaz.

İki cümleyi hâvi bir ibârenin birinci cümlesindeki müsnedün ileyh (ki) edat-ı râbitasına merbut olur ise cümle-i sâniye bilâ-atf îrad olunur.

MİSÂL

“Mübeşşir ki müjde getirdi getirdiği müjde ile hepimizi memnun etti.” gibi. Cümle-i evvelâda bulunan (ki) lâfzı kaldırılrsa atf edilmesi lâzım gelir. “Mübeşşir müjde getirdi ve getirdiği müjde ile hepimizi memnun etti.” gibi.

SEKİZİNCİ FASIL

Îcaz ve Itnab ve Müsâvât Beyanındadır

Maksudun ibâre-i müteârifeye ile edâsına (müsâvât) denilir. İstimal olunacak kelâmın elfâzı ibâre-i müteârifeden noksan ise ibâre (îcaz) ve ziyade ise (itnab) tesmiye olunur.

İbâre-i müteârifeden murad ehl-i örfün^[*] muhâverât ve muâmelât-ı umûmiyede kullandıkları ibârelerdir.

[*] Ehl-i örf evsât-ı nâs yani orta sınıfta olan ahâlidir.

Ehl-i örf sözlerinde muktezâ-yı hâle riây etmediklerinden bunların sözleri nazar-ı belâgatçe memduh görülemez. Lâkin garazları elfâzın vaziyet-i tabîyyesine göre meânî-i asliyenin edasından ibâret olduğundan mezmum dahi ad olunmaz.

Îcazda medar-ı nazar elfâz olmayıp meânî ise de elfâz hakkında da evsâf-ı haseneden tecrid edilecek derecede ihmal olunmak lâzım gelir. Zira mana bir mahbub-ı câlib-ül kulûbdür ki muhassenât-ı zâtıyeyi şâmil olmakla beraber libası olan elfâz dahi güzel intihab olunur ise letâfeti derece-i ulyâda görünür.

Elfâzın meânîye taalluk ve delâletinde yekdiğere nispetle müsâvât olmayıp bazısı lâfızca kalîl olduğu halde kesret-i manayı şâmil olur. Bazısı da lâfzının kesretiyle beraber manasında kıllet bulunur. Îcaz ise kesîr-ül mana olan lâfzın intihabındandır.

Elfâz-ı nukûda teşbih olunmak lâzım gelse lâfzı çok ve manası az olan kelâm sikke-i nuhâsiye ve kıllet ve kesretçe tefâvüte nazaran metelik ve sîm-i meskûkât gibi olup lâfzı az ve manası çok kelâm lira gibidir. Bir sûret-i fevkaledede olan belğin intihab edeceği elfâzdan tertip eyleyeceği kelâm ise kıymetçe lirayı dahi geçip pırlanta elmasına muâdil olur ki elmâsın hacmi kıymetçe müsâvi olacağı meskûkata nispetle nasıl müşahade olur ise kelâmın âl-ül-âl dahi madunundaki aksâm-ı mütefâviteye nispetle öyle görünür.

Binaenaleyh nukûd ve mücevherât intihab ve istimal edenlerin intihab ve istimali servete mütevakıf olduğu gibi kelâmca da elfâzın o yolda intihabı muntehabın ma'lûmâtça servet ve bîdâ'a ve bununla beraber cevdet-i tabiat ve zevkte

selâmetle fetânet ve dirâyete ve sâir-i insaniye ve âdab-ı milliye mükemmel terbiyeye mütevakkıftır.

Ulemâ-yı belâgatten bazı zevât “*Birisi îcaz, diğeri tatvîl olmak üzere kelâmın iki kısım olmasına zâhib olup eş’âr ve mükâtebâtça îcaza riâyet lâzım ise de hutbeler ve memuriyet emirleri ve fütuhata dair beşâretnâmeler gibi umûm huzurunda okunacak şeylere tatvîl ihtiyar olunmayıp da îcaza riâyet olunduğu takdirde maksat umûmca daire-i istifaden tebâ’üd ve okunan şeyin mündericâtı mevki-i tesirden sükût eder.*” dediler. Bazı bülega şu reye mütearrız bulunarak “*Hutab ve o emr ve mektubât-ı umûmiyece âmmenin harfiyen istifade etmeleri maksadı iltizam olunur ise her şeyin evsât edânî-i nâs arasında müstamel elfâz-ı mübtezele ile yazılması lâzım gelir. Umûm ise huzurlarında okunacak şey ne yolda yazılır yazılsın defaten okunmakla mündericâtını fehm ve zabta muktedir olamayacağı ma’lûm olduğundan hutab ve sâire-i mezkûrenin elfâz-ı mübtezele ile doldurulmasına lüzum ve mecburiyet yoktur.*” söylediler.

Vâkıa o makûle mektubâtın her birisi Âşık Garib ve Köroğlu hikâye-nâmeleri gibi serâpâ elfâz-ı mübtezele ile yazılsa bile –bi-d-defât müşâhede olunmuş olduğu vechile- âmme içinde pek çok adam bulunur ki onların da okunan şeyler okunduktan sonra bir de ağızdan mefhum ve hulâsası tarif olunmadıkça mündericâtını anlamayıp ba’de-l-karîne “*Şu okunan şey neden ibâret idi.*” diye anlamış olanlardan sual ile öğrenirler. Hatta vilâyetlere valiler ve sâir ser-kârda bulunan memurlar memuriyet emirlerini ve o emr-i sâireyi umûm huzurunda okuttuktan sonra bir açık nutuk îradıyla emirden maksat ve mezâyâne olduğunu tarif ederken bile huzzâr içinde maksat ve dakâyık-ı ifadeyi anlamayanlar da bulunur. Binaenaleyh beyn-el avâm tedâdül eden elfâz-ı mübtezeleyi lisan-ı resmî ve edebîye almaya lüzum yoksa da umûm huzurunda okunacak şeylerin kelâm-ı mûceze ile îradı dahi münasib

olmadığından lisan-ı resmî ve edebîye yakışacak elfâz ile îrad ve ıtınab-ı makbule riâyetle eda olunması muktezâ-yı hâle muvâfık olur.

Taharrîsi lâzım ve itimada şâyan olan meânîye delâlet edecek elfâzın terkinde riâyet olunacak hâl bir doğru yola sülûktan ibârettir ki maksuda kifâyet edecek elfâz ile eda-yı meram mümkün iken faide-i zâide olmayan elfâz iltizamına lüzum ve münasebet görülemez. Maksudun edasında kullanılacak elfâz ibâre-i müteârifeden az ise (îcaz) ve çok ise (ıtınab) dır demiştik. Ulemâ-yı belâgat îcazda müstamel lâfzın vâfî ve ıtınabda ziyade edilecek lâfzın faide-i zâideyi hâvi olmasını îcaz ve ıtınabın tariflerine derc etmişlerdir.

İbare-i müteârifeden noksan elfâzı hâvi kelâm, maksudu edaya vâfî değil ise (îcaz-ı muhill) ve ziyade elfâzı şâmil bulunan kelâm-ı faideden halli ise (ıtınab-ı mümill) tesmiye kılınır.

ÎCAZA MUHİLLE MİSÂL

“Hamâkat gölgesinde yaşamak akıl gölgesinde yaşamaktan hayırlıdır.” kelâmı gibi. Bundan murad “İnsan ahmak olup da teessür-i vicdanı müceb olacak idrâkten bî-nasib olmak akıl ile idrâk meziyetine nâil olup da tahammül olunamayacak şeyleri bi-l-müşâhede müteessir ve müteverrim olmaktan hayırlıdır.” sûreti olduğu halde misâl-i mezkûrdan bu sûret anlaşılabilir.

(İtnab-ı mümill) ıtlâk olunan kelâm ya lüzumsuz lâfzı, ya haşv-i müfsidi, ya haşv-i gayr-i müfsidi şâmil olur.

LÜZUMSUZ LÂFZİ HÂVİ KELÂMA MİSÂL

“Filan zâtın verdiği söz kizb ve dürûğdan ibâret imiş.” gibi kizb ve dürûğun ikisi de bir manaya olduğu halde burada dürûğun zikrinde hiçbir lüzum yoktur.

Ve kezalik her bir ibârede gerek zarûret-i şiiir ve gerek seci gibi esbabdan nâşî hiçbir kevne lüzum ve faide-i zâideyi müfîd olmayan elfâz-ı mürâdefenin atf tarikiyle kelâmında zikr olunması (itnab-ı mümill) kısmından ma'duddur. Râsîh'in

Ol kadar olmuş rûhun sâf u latîf ey meh-likâ

Mâ-hasal reng ârız-ı bâr-ı girân olmuş sana⁴¹⁹

beyitinde (ve latîf) bu kabilden ve (mâ-hasal) dahi bî-lüzum-ı elfâz-ı zâidedendir.

MANAYI İFSAD EDEN HAŞVE MİSÂL

“Ölüm olmasa idi semâhat ve sabr ve şecâatin fazileti olmaz idi.” gibi. Hulûdun bezl-i emvalce ihtiyat-ı müceb olacağı bedhî iken burada semâhatın zikri (haşv-i müfsid) ad olunur.

HAŞV-İ GAYR-İ MÜFSİDE MİSÂL

“Ben bu gün ile bu günden mukaddem olan dünkü günün vukû'âtını bilirim. Bu günden sonra gelecek yarınki gün ne olacağını bilmem.” Bu misâlde vâki (bu günden mukaddem olan) ve (bu günden sonra gelecek) ve yarından sonra muharrer (ki gün) hep haşv-i zâid ve fakat mana-yı gayr-i müfsiddir.

⁴¹⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 15.

(Müsâvât) evsât-ı nâs beyninde müteârif olan sözler olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu sözler elfâzın vaziyet-i tabîyesine göre meânî-i asliyenin edasından ibâret olup ne faydalı ve faydasız bir lâfz-ı zâidi hâvi, ne de mâ-vaz lehinin hâricinde bir faide-i maneviyeyi şâmil bulunur.

EMSİLE

Âşinâluk bilmeyenlerden kıyas etmen bizi

Âşinâya âşinaya bîgâneye bîgâneyiz⁴²⁰

Nâbî

Hadden ziyade etme tegâfûl niyâzıma

Câna meseldir âşıkı çok naz usandırır⁴²¹

Fennî

Düştüm belâ-yı aşka hıred-mend-i asr iken

İl imdi benden aldığı pendî bana verir⁴²²

Fuzûlî

beyitlerinin münderic oldukları elfâz gibi.

(Îcaz) iki nevdir. Birisi îcaz-ı kasr, diğeri îcaz-ı hazf.

(Îcaz-ı kasr) ihtisârî lâfzın hazfindan neşet etmemiş olan îcazdır.

⁴²⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 588.

⁴²¹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 134.

⁴²² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 183.

Durûb-ı emsal ile hükmü olan fıkralar gerek mansur ve gerek manzum olsun lâfızları az, manaları çok sözler olduğundan bunların her birisi îcaz-ı kasıdır.

EMSİLE-İ MENSURE

Garip dostu olmayandır.

Karındaş karındaşın âyinesidir.

Her makâlin bir makamı var.

Her günün bir akşamı var.

Her zamanın ricâli var.

Sabr acı ise de sonu tatlıdır.

Marifetin ibtidası tecrübedir.

Vakit nakittir.

Hâin korkuludur.

Belâ söze müekkildir.

Başkasının kölesi senin gibi hürdür.

Sükût selâmettir.

Çok söz var ki kılıçtan keskindir.

Çok söyleyen çok yanılır.

Yalan dert, doğru şifadır.

Yalan, ağız basurudur.

Tecrübe etmediğin kimseyi ne meth, ne de zemm et.

Ana baba terbiyesi görmeyeni zaman terbiye eder.

EMSİLE-İ MANZUME

Âgâh	Vakf bir sözdür ki derler âşinadan çok ne var ⁴²³
İbrahim Hakkı	Tama'sız âdemin halk-ı cihan hep akrabasıdır ⁴²⁴
Ekrem Bey	Sana vicdanın elvermez mi istişhad lâzımsa ⁴²⁵
Emrî	Gülü yok bostanda neylersin ⁴²⁶
Beliğ	Ebr-i nisandan sadf-i dürdane ef'î semm kapar
Beliğ	İçinde bir hânenin bir sahib oldukça harâb olmaz
Cevdet Paşa	Şâne-i zülf sühandır itiraz
Cevdet Paşa	Devrin safâ ve neşesi değmez humarına ⁴²⁷
Hâmî	Ma'âş etmiş nehârı Hak bize leylî libâs etmiş ⁴²⁸
Hâtemî	Tîz-reftâr olanın pâyına dâmen dolaşır ⁴²⁹
Râşid-i Müverrih	Sükûtun merd-i dâna hasmını ilzam için saklar ⁴³⁰
Râşid-i Müverrih	Olur nüzulü kiranın şedîd-i bâlâdan
Ragıp Paşa	Sorsalar mağdurunu gaddâr kendin gösterir ⁴³¹
Ragıp Paşa	Şecâ'at arz iderken merd-i kıbtî sirkatin söyler ⁴³²
Ragıp Paşa	Merd-i meydan-ı hüner ma'lûm olur rûz-ı mesâff ⁴³³
Ragıp Paşa	Olur mı zîver-i destar-ı rağbet sünbül-i hırmen ⁴³⁴

⁴²³ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 53.

⁴²⁴ Numan Külekçi-Turgut Karabey, *a.g.e.*, s. 478.

Gös. yer.

⁴²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 169.

⁴²⁶ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 215.

⁴²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 166.

⁴²⁸ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 182.

⁴²⁹ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 94.

⁴³⁰ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 76.

⁴³¹ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 91.

⁴³² Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 98.

⁴³³ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 125.

⁴³⁴ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 140.

Rahmi	Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar ⁴³⁵
Rûhî-i Bağdâdî	Hâk ol ki hüdâ mertebeni eyleye âlî ⁴³⁶
Sâmi	Reh-nümâ-yı meslek tahkîkdir hayret bana
Sâmi	Maden-i hüsnün değil yâkut ile elması bir
Sultan Süleyman	Yarsız kalır cihanda ayıpsız yâr isteyen ⁴³⁷
Sultan Süleyman	Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi ⁴³⁸
Seyyid Vehbi	Âdeme kendi ayağı ile devlet gelmez ⁴³⁹
Şinasi	Acımaz kestiği parmak şer'in ⁴⁴⁰
Şinasi	Tekyeyi bekleyen elbette içer çorbayı ⁴⁴¹
Şinasi	Nakl ve takrire göre davayı Şeyhüslâm verir fetvayı
Şehrî	Mâr-i ser-mâ-dîdeye Mevlâ güneş göstermesin
Tâlib	Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz ⁴⁴²
Âsım	Elde isti'dâd olunca kâr kendin gösterir
Âtîf	Bulmaz yemezdir ekseri erbâb-ı iffetin ⁴⁴³
İzzet Molla	Kanâ'ât ehlinin dülâb-ı erzâkında mûş olmaz ⁴⁴⁴
Fâiz	Âh-ı dil-i bülbül güle de hâra da kalmaz ⁴⁴⁵
Fâmi	Şifâsı olmayan bî-mâra sıhhattir helâk olmak ⁴⁴⁶

⁴³⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 87.

⁴³⁶ Coşkun Ak, *Bağdatlı* ..., s. 187.

⁴³⁷ Coşkun Ak, *Muhibbi* ..., s. 608.

⁴³⁸ Coşkun Ak, *Muhibbi* ..., s. 763.

⁴³⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 444.

⁴⁴⁰ Şinasi, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁴¹ Şinasi, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁴² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 162.

⁴⁴³ Recâizade Ahmed Cevdet, *Zinetü'l-Mecâlis* (Meclislerin Süsü), Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Türk Hava Kurumu Matbaası, Ankara 1994, s. 39.

⁴⁴⁴ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 462.

⁴⁴⁵ İsmail Belîğ, *a.g.e.*, s. 295.

⁴⁴⁶ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 212.

Fuzûlî	Müstaid-i derd olanlar kâbil-i derman olur
Fıtnat Hanım	Olmayınca hasta kadrin bilmez âdem sıhhatin ⁴⁴⁷
Kirâmî	Yerin efendi altı da var üstü var ise ⁴⁴⁸
Kemâl Bey	Fedâkârın kalır ezkârı daim kalb-i milletde
Kemal Bey	Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadir ve kıymetden
Kemâl bey	Durur ahkâm-ı nusret ittihad-ı kalb-i milletde ⁴⁴⁹
Kemâl Bey	Çıkar âsar-ı rahmet ihtilaf-ı rey-i ümmetden ⁴⁵⁰
Kemâl Bey	Felekde baht utansın bî-nasib erbâb-ı himmetden
Lebîb-i Âmidî	Bu meseldür kim sen insaniyyet it ummâna at ⁴⁵¹
Makâlî	Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyve-dar üzre ⁴⁵²
Nâilî	Eder her tîşe-kâr-ı arzu bir bî-sütun peydâ ⁴⁵³
Nâilî	Kimya-yı kabiliyet cevherinden bellidir ⁴⁵⁴
Nâbî	Her sîne ki var vus'ına çeşbân gamı vardır ⁴⁵⁵
Nâbî	Biz bu meydânun nice çâpük-süvârın görmüşüz ⁴⁵⁶
Nâbî	Beyâbanda yatan her seng-i bî-kıymet nigîn olmaz ⁴⁵⁷
Nâbî	Ma'lûm olur ahvâl-i nehârı seherinden ⁴⁵⁸
Nâbî	Müsta'idd-i izz ider üstad tezlîl itdüğün ⁴⁵⁹

⁴⁴⁷ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 229.

⁴⁴⁸ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 324.

⁴⁴⁹ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 340.

⁴⁵⁰ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 340

Gös. yer.

⁴⁵¹ İdrîd Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 456.

⁴⁵² Vasfî Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁵³ Halûk İpekten, *a.g.e.*, s. 157.

⁴⁵⁴ Halûk İpekten, *a.g.e.*, s. 186.

⁴⁵⁵ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 593.

⁴⁵⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 696.

⁴⁵⁷ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 692.

⁴⁵⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 873.

⁴⁵⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 916.

Nâbî	Dıraht etrafına kimse tolaşmaz bârdan sonra ⁴⁶⁰
Nahîfî	Şîr iltifat eder mi kilâbın gulûsına
Nüzhet	Âheni eşkâl-i gûn-â-gûn korlar nar ile ⁴⁶¹
Nevres	Vakt olur kim akbeh-i şey ahsen-i mevcûd olur ⁴⁶²
Vâli-i Âmidî	Bak tab’-ı nâsa vaktine münasib tekellüm et
Vâli-i Âmidî	Sille urulur herkese sîmasına lâyık ⁴⁶³
Veysî	Kişi yaktığı çerağ üstüne pervane gerek ⁴⁶⁴

Emsile-i mezkûreyi hâvi akvâl-i mensure ve manzume hikemiyâtıyla beraber şerh edilse bir kitap teşekkül eder.

Üdebâ-yı kadîme ve cedidemizin âsârında o makûle akvâl çok olmakla emsile-i mezkûre pek bir numunedir.

(Îcaz-ı hazf) da bir cümlemin bir cüz-i muzâfı, ya mevsûf, ya şart, ya cevab-ı şart-ı mahzuf olur.

CÜMLENİN CÜZ-İ MUZÂFININ HAZFINA MİSÂL

“Bu işi karyeye sor.” gibi ki ahâli-i karyeye sor demektir.

⁴⁶⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 1058.

⁴⁶¹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 178.

⁴⁶² Hüseyin Akkaya, *a.g.e.*, s. 305.

⁴⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁶⁴ Vasfi Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 26.

HAZF-I MEVSÛFA MİSÂL

Lâ'l-i yâr ağzında ammâ vâpesin olmuş nefes
 Âşık-ı bîmarı gördüm cân verip cân almada⁴⁶⁵

HAZF-I SIFATA MİSÂL

“O kim mazluma merhamet etmez düşerse kendisine acıyan bulunmaz.”
 kelâmında “O zâlim kim” denilecek yerde “O kim” denildiği gibi.

ŞARTIN HAZFINA MİSÂL

“Yarın bize geldin ise sana ikram ederim.” denilecek yerde “Yarın bize gel
 sana ikram ederim.” denilmesi gibi.

Şartın cevabı ya mücerred-i ihtisara riâyet yahut vasfın ihâta edemeyeceği bir
 şey olduğuna delâlet için veya sâmi'in nefsi her bir mümüküm olan mezhebine gitmek
 için hazf olunur.

BİRİNCİ MİSÂL

Beyn-el ahabab “Bugün tenezzüh için mesireye gidebilir miyiz?” söyleyen bir
 kimseye “Hava müsait olur ise gidebiliriz.” denilecek yerde “Hava müsait olur ise.”
 denilmesi gibi.

İKİNCİ MİSÂL

Fenalık eden bir şahsa hitâben “Eğer hükümet şu haline vâkıf olur ise”
 denilmesi gibi.

⁴⁶⁵ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 344.

Bunlardan başka müsnedün ileyh, müsnedin, mef'ûlün dahi iktizaya göre hazflarıyla kelâm-ı ihtisar olunabilir ki keyfiyetleri ve misâlleri fusûl-i sâbıkada zikr olundu.

Bazen bir cümle-i müsebbibe ihtisâren hazf olunup yalnız sebebin zikriyle iktifâ edilir.

MİSÂL

“Filan zât kaç gündür ki görünmüyor. Acaba ne içindir? diye sual edene cevaben “Hasta olduğu içindir.” denilmesi gibi. Yahut sebep mahzuf olur.

MİSÂL

“Filan zât filan mahalde bir büyük hakarete tesadüf etti. Sonra kendisini göremedim. Acaba nasıl oldu?” denilmesine cevaben “Kederinden hastalandı.” denilecek yerde “Hastalandı.” denilmesi gibi.

Mahzuf bazen cümleden ibâret olacağı gibi bazen dahi cümleden ziyade olur. Bunların hepsi ibârede îcaz-ı iltizam ve kelâmı tenkîh olmakla hangi ibârede lâfız veya cümlenin delâletiyle bir kelâmdan veya mufassal bir ibâreden bazı elfâz ve eczanın veya cümlelerin hazfında maksat fevt olmaz ise hazf, makbul ve sevap ad olunur.

ELFÂZ VE ECZA-İ ZÂİDEYİ HÂVİ İBÂREYE MİSÂL

“İlm-i ahlâk insan olan için her türlü tehzib-i ahlâka ve her şahsın bu yolda iltizam edeceği maksadı tâlip olanlara teshîle kâfildir.”

İBÂRE-İ MEZKÛREDE HAZF İLE ÎCAZ

“İlm-i ahlâk tehzib-i ahlâka bu maksadı teshîle kâfildir.”

DİĞER MİSÂL

Ulûm-ı âliye, evâmîr ve nevâhî-i şeriatî ve şerâite ve tehzib-i ahlâka müteallik fevâidi şâmil ve kâfil değildir. Tezyin-i elfâz ve meânîye ve tahsin-i ibâre ile umûr-ı dünyeviye'nin teshîline müteallik mesâil ve kavâidi hâvidir. Bu ilimlerden ıslah ve vicdan ve itikada taalluk edecek faide görülemez, binenaleyh ulûm-ı âliye âlimleri şeriat ve akaid ilimlerine ve tehzib-i ahlâkı müceb olacak terbiye-i milliye ve müessire dairesine intisab etmedikleri halde cehaletin muktezi olacağı seyyiât yalnız ulûm-ı âliye ile zâil olamaz.

İHTİSAR VE ÎCAZ

İslah-ı nefis ve tehzib-i ahlâk ulûm-ı âliye ile mümkün olamayıp şeriat ve akaid gibi ulûm-ı âliye ve tehzib-i ahlâkı müceb olacak terbiye-i milliye ve müessire ile hâsıl olur.

Görünüyor ki îcaz sûretine tahvil ve hazf-ı zevâid ile ta'dil edilen şu ibâre-i âhire mukaddemki ibâre-i mufassalada münderic fevâidi tamamıyla şâmildir.

İbn Esîr'in *el-Meseli's-sâire*'de kelâm-ı mücez için îrad eylediği emsileden birisi Tahir bin Hüseyin'in İsa bin Mâhân'a galebesini hâvi Memun halifeye yazdığı mektup der ki tercümesi vech-i âtî üzeredir.

“İsa bin Mâhân'ın başı karşımda, hâtemi elimde, askeri taht-ı emirdedir.”

Bu mektup garaz-ı mufassalı ne derecede ahsar-ı ibâre ile hâvi olduğu bedîhîdir.

Bazı makâsıd istifası için İmam Fahr-i râzî Hazretleri muassırını bulunan mülûktan birisine yazdığı mektup îcaz hakkında hakikaten bir misâl-i belâgat istimal olmakla hem aslî, hem de tercümesi vech-i âtî üzeredir.

ASIL MEKTUP

رفعت قصتي الي الله ان احسنت فهو المحسن و انت المشكور وان منعت فهو المانع و انت المعذور.

TERCÜMESİ

“Kıssamı Allah’a ref” ettim. İhsan ettin ise muhassin odur, sen meşkûrsun. Men ettin ise mâni odur, sen ma’zursun.”

Emri a’zam ve ta’kid ve ma’lûmat-ı nâfiaya müteallik makaleleri teşrih-i mevkilerinde (ıtnab) mergûbdur.

TA’KİDE MİSÂL

“Gözümle gördüm. Kulağımla işittim. Ayağımla çekindim. Kendi ağzımla tattım.” gibi. Görmek göze, işitmek kulağa, tutmak ele, kekinmek ayağa, tatmak ağza mahsus olduğu halde “Gördüm, işittim, tuttum, tattım.” denilip de böyle söylenmesi elfâz-ı zâide iltizam olunduğu zannını câlib olur ise de a’zam olunan ve vusûlü aziz olan şeylerce matlab hâsıl oldukda neyl ve husûle delâlet için öyle tâ’kid sûreti iltizam olunur.

İbn Esîr Ebû Ubadetü el-Cetrî'nin âfide muharrer iki beyitini misâl getirmiştir.

Aslı Arabî'de misâl olduğu gibi tercümesi dahi lisanımızca misâl-i lâtif olduğundan âfide derc olunur.

تامل من خلاق السجب و انظر
بعينك ما شربت و من سقاني
تجد شمس الضحي تدنوبشمس
الي من الرحيق الخسرواني

El-meal: Düşün ve perde arkasından bak da gözünle gör ki içtiğim nedir, bana sâkîlik eden kimdir. Baktığın halde bulursun (görürsün) ki meclis-i hüsrevânîde güneş gibi parlak bir sâkî padişaha mahsus olan ve güneş gibi berrak olan şarab-ı sâfî ile bana geliyor.

Bu mecliste huzur, vücudu aziz ad olunacak hallerden ve sâkî o sıfatla mevsûf-ı hûbandan olduğundan şâir-i kemâl inbisat ve ibtihâcından “Bak da gözünle gör.” diyor.

MA'LÛMAT-I NÂFİA

Ukûl-i kesîrede ittihadından husûle gelecek marifet isti'dad-ı hakikî hâricinde bir kuvvet-i zâide i'ta edemez. İnsanın kuvâ-yı havâssı masâdır-ı müstakbele münbaistir. O kuvâda iştirâkin vücudu mümkünattan tasavvur olunamaz. Meselâ bir

mesafenin ba'dını bir göz ne kadar görür ise uyûn-ı müteaddide dahi o kadar görebilir. Kezalik bir akla nispetle âdi ve diğer akla nispetle fevkaledde olan bir hakikatini idrakinde şu iki aklın iştiraki iktidar-ı âdiyi iktidar-ı fevkaledde derecesine terfi edemez. Kuvve-i basıralarda tefâvüt olduğu gibi ukûlde dahi tefâvüt müsellemdir. Binaen-alâ-hazâ hakâyık-ı eşyanın her ne kadar nihayetine ukûlün ittisal etmek ihtimali yoksa da bizim bildiğimiz ve bileceğimiz şeylerin fevkinde de lâ-yuadd velâ yuhsâ hakâyıkın vücuduna imtina kabul olunamaz. Âsâr ve tecârüb ve iştigâlât tezâyüd ve terakki ettikçe iktişafâtında o nispetle tezâyüdü tabîndir.

(ŞU İBÂRENİN ITNAB-I MAKBUL DERESESİNE İBLÂĞI)

Ukûl-i kesîrenin ittihadında husûle gelecek marifet bir şahsa müteallik olan isti'dad-ı tabînin müceb olacağı idrak fevkindeki eşyanın hakâyıkını tahsile isti'dad-ı hakikî hâricinde bir fevt-i zâide i'ta edemez. Zira Hak Teâlâ Hazretleri herkes için idrakinden haline münasip bir derece buyurdu. O derecenin ittihad-ı ukûl ile tezâyüdü mümkün değildir, insanın kuva-yı havassı masâdır-ı müstakbele münbaistir. O kuvada iştirakin vücudu mümkünâtan tasavvur olunamaz Binaenaleyh şu iştirakin takviye-i akl ve idrak için faidesi yoktur. Meselâ bir mesafenin bu'du hakihat-i halde yüz hatve olsa bir gözün göreceği yüz hatve olduğu gibi iki gözün göreceği de yüz hatvedir. Uyûnun tekessürü bu'du teksir edemez. Fevkalâde olan işlerce iştirak-i uyûndan faide olmadığı gibi iştirak-i ukûlden dahi o şirekette dahil olan efrad-ı ukûlün isti'dad-ı hakikîleri hâricinde bir fevte terakkileri mümkünâtan değildir. Zira bir akla nispetle âdi ve diğer akla nispetle fevkalâde olan bir hakikatin idrakinde şu iki aklın iştiraki iktidar-ı âdiyi iktidar-ı fevkalâde derecesine terfi edemez. Bir cemiyet hilâli görmeye birlikte nazar etseler içlerinden kuvve-i

bâsıralarında hiddet olanlar görebiliyorlar. Diğerleri göremezler. Görenlerin ise rüyetleri kuvve-i bâsıralarının hiddetlerinden ötürüdür. Başka gözlerle ictima'dan ötürü değildir. Kuvve-i bâsıralarda tefâvüt olduğu gibi ukûlde dahi tefâvüt müsellemdir. Bazılarının kuvve-i müdrikesi yetişir ise de yetişmeyen yetişenden hasb-el iştirak ahz-ı kuvvet edemez. Ancak kuvveti ziyade olanın keşfiyatından emsaliyle beraber istifade edebilir. Binaen-alâ-hazâ hakâyık-ı eşyanın her ne kadar nihayetine ukûlün ittisal etmek ihtimali yoksa da bizim bildiğimiz ve bileceğimiz şeylerin fevkinde lâ-yuadd velâ yuhsâ hakâyıkın vücudunda imtina kabul olunamaz. Âsâr ve tecârüb ve iştigalât tezâyüd ve terakki ettikçe iktışafâtında o nispette tezâyüdü tabîidir. Birkaç asır evvel gelenlerin hatıralarına gelmemiş olan şeylerin meydanda nâ-mevcut oldukları vakitlerde imkânı da mefkud değil idi. Ancak o vakitler terakki fikrine hizmet edenler sonradan zuhûr eden mûcütlerin buldukları şeyleri idrak derecesine varmadıklarından muhteri'ât-ı âhireyi bulamamışlar idi. Bundan sonra da bulunacak şeylerin şimdi adem-i vücutları imkân-ı vücutlarını mefkud ad ettiremez.

İKİNCİ BAB
İLM-İ BEYANA DAİRDİR
MUKADDİME

(İlm-i beyan) bir melekedir ki mütakellim kasd eylediği bir manayı –delâlette bazısı bazısından daha vâzih olan- muhtelif tariklerle îrad etmeye o meleke ile muktedir olur.

Lâfzın mâ-vaz' lehine delâleti üç türdür.

(1) Mutabakat sûretiyledir ki mâ-vaz' lehinin tamamına delâletidir. “İnsan” lâfzının mâ-vaz' lehi olan hayvan-ı nâtıkın tamamına delâleti gibi. Buna (delâlet-i mutabakıyye) denilir.

(2) Tazammun sûretiyledir ki mâ- vaz' lehinin cüzleri olduğu halde her bir cüzüne başka başka delâletidir.

“İnsan” lâfzının hayvana başka, nâtıka başkaca delâleti gibi. Buna (delâlet-i tazammuniye) itlâk olunur.

(3) İltizam sûretiyle mâ-vaz' lehinin hâricinde bir manaya delâletidir.

“İnsan” lâfzının dâhike ve yağmurun nebâtâta delâleti gibi. Buna da (delâlet-i iltizamiye) denilir.

Şu üç türlü delâletin birincisine (vaz'ıyye), diğerlerine (akliyye) tesmiye edilir.

Delâlet-i iltizamiyece lâfzın mevzu lehi ile mana-yı hâricisi beyninde lüzum-ı zihnî bulunmasıdır ki o lâfız zikr olundukda ya derhal ve yahut teemmülden sonra o mana zihne tevârüd ede. Lüzum- zihnî örfе veya örfün gayrına müstenid bir sebeple itikad muhatabın ispat edeceği bir derecede olması kâfidir.

Bir manayı delâletçe muhtelif tariklerce getirmek vaziyetiyle hâsıl olamaz. Zira bir manaya mevzu elfâzın o manaya vaz'î sâmi'aca ma'lûm olduğu halde manayı mezkûr o lâfızlardan hangi birisiyle getirilse delâletçe vuzûhta sâmi'a göre birisinin diğerinden farkı anlaşılabilir. Ve elfâzın vaziyetçe sâmi'aca ma'lûm olduğu halde ona göre elfâz-ı mezkûrenin hiçbirisinden o mana bilinenemez.

Meselâ “Filanın yanağı güldür.” dediğin vakit sâmi' bu sözün hâvi olduğu lâfızların manalarına ve heyet-i terkihiyenin sûret-i vaz'ına vâkif ise yanağın kırmızılıkta güle benzediğini anlar. Binaenaleyh bu manayı ona tefhim için o kelâmdan açık bir sûretle delâlet-i mutabakıyyeye müstenid kelâm bulunamaz. Çünkü “Filanın yanağı güldür.” terkihiindeki kelimelerden birisinin yerine mürâdifi olan diğer kelimelerden hangi birisi konulursa konulsun bunların manalarına vukûfu halinde de sâmi'in anlayacağı mana terkihi-i mezkûrdan anladığı manadan ibarettir. İstifadesinde ne ziyâde, ne de noksan bulunur. Eğer elfâz-ı müterâdifinin manalarına vukûfu yoksa hiçbirisinden bir şey anlayamaz.

Bu lâfız mâ-vaz' lehinin gayrında kullanılır iken mâ-vaz' lehinin murad olunmasına mani olacak bir karîne bulunur ise o sûretle istimali (mecaz) bulunmaz ise (kinaye) olur.

(Mecaz) ya teşbihi hâvi olur, ya olmaz.

Teşbihi hâvi ise (istiare), değil ise (mecaz-ı mürsel) olur.

Gerek bunlar, gerek turuk-ı ifadeye müteallik sâir mebâhis-i lâzıma âtîde tafsil olunacaktır. İnşallahü Teâlâ.

BİRİNCİ FASIL

Teşbih Beyanındadır

İCMAL

- (1) Teşbihin tarif ve erkânı.
- (2) Edevât-ı teşbihe müteallik ma'lûmat.
- (3) Vech-i şebeh ve aksâm-ı muhtelifesi.
- (4) Müşebbeh ve müşebbehün bih ve aksâm-ı muhtelifesi.
- (5) Teşâbüh.
- (6) Teşbihten garaz.
- (7) Bazı mülâhazât.

TAFSİL

-1-

Teşbihin Tarif ve Erkânı

Bazı bülegâ “Teşbih, keyfiyette kuvvet ve za'fça muhtelif iki şeyde mevcut bir sıfatın iştiraki cihetiyle o şeylerin ednâsını i'lâsına benzetmektir.” dediler.

Telhis'de “Teşbih, bir emrin başka bir emre manaca iştiraki üzere mütekellimin delâletidir.” diye tarif olunmuştur. Burada maksat bir emrin manada başka bir emre delâlette bir vechile iştirakidir ki istiare-i tahkikiye ve istiare bi-l-kinaye ve tecrid sûretiyle olmaya. Meselâ: “Hamamda bir arslan gördüm.” kelâmında istiare-i tahkikiye, “Ölüm turnaklarını ilâştirdi.” kelâmında istiare bi-l-kinaye, “Ben filanı arslan gördüm.” Kelâmında tecrid olup bunların üçünde de bir emrin manada başka bir emre iştirak cihetiyle delâleti mevcuttur. Lâkin hiçbirisine ilm-i beyan ıstılahınca teşbih denilmez. *Telhis*'deki tarifçe “Zeyd arslandır.” kelâmı teşbihte dahil olur.

Hizânetü'l-edeb'de zamaniye nispet olunan tarif-i âfî güzeldir. (Teşbih-i hakikî) nefislerinde müttelik iki şeyin birisini diğere benzettir. Bunda “Nil'in suyu Fırat'ın suyu gibidir.” kelâmında olduğu misillü ya cevher cevhere, ya yanaktaki kırmızılık güldeki kırmızılık gibidir.” teşbihi misillü arz arza, yahut “Zeberced zümrüte benzer.” kelâmında olduğu gibi cisim cisme teşbih olunur.

(Teşbih-i mecazî) bizzat muhtelif iki şeyi bir müşterek manada cem etmektir. Teşbih-i mecazîden murad mübalağadır. “Hâtem bulut gibidir.”, “Antere arslan gibidir.” misillü. Hâtem ile bulut beynindeki mana-yı müşterek sahâvet ve antere ile arslan beynindeki mana-yı müşterekşecaat olup işbu manaların her birisi müşebbeh ile müşebbehün bihde mevcut vech-i şebelden ibarettir.”

Teşbihin erkânı dörttür. (1) Edat-ı teşbih, (2) Vech-i şebeh, (3) Müşebbeh, (4) Müşebbehün bih.

-2-

Edevât-ı Teşbihe Müteallik Ma'lûmat

Lisanımızda müstamel edevât-ı teşbih, (gibi), (sanki), (nitekim) misillü elfâz-ı müteaddiden ibarettir. Elfâz-ı Arabiye'den (mesel), (misâl), (keenne), elfâz-ı Fârisîden (gûya), (mânend), (âsa), (veş) gibi lâfızlar dahi lisanımızda kullanılır. Her birisinin sûret-i îrad ve istimali tarif ve izahtan müstağnidir.

Bazen “benzer”, “Kıyas ettim.”, “Zan edersin ki” misillü bir fiil îradıyla da teşbih eda olunur.

Edat ile îrad olunan teşbihe (mürsel) ve edatı mezkûr olmayan teşbihe (müekked) denilir.

Teşbih-i mürselin misâli “Filanın yanakları gül gibidir.” teşbih-i müekkedin misâl “Filanın yanakları güldür.” kelâmıdır.

Teşbih-i müekkedî hâvi kelâm beş nevdir.

(1) Müşebbeh ve müşebbehün bih mübteda ve haber vâki olduğu mevkidir. “Zeyd arslandır.” gibi.

(2) Müşebbeh mübteda müfred, müşebbehün bih muzâf ve muzâfün ileyhten mürekkeb cümle-i haberiye vâki olan mevkidir. “Zeyd şu mevki'in arslandır.” gibi.

(3) Mübteda ve haberin ikisi de cümle olan mevkidir.

“Birinci olay meydan-ı harbe indiği vakit, düşman ordusunun gözüne dağdan bir büyük parça kopmuş da yuvarlanıp üzerlerine gelir göründü.” gibi.

(3) Müşebbeh ve müşebbehün bih fiil ve fâil sûretinde bulunan mahaldir.

“Ağlayıcı göz mâ-fi-z-zamirden haber verir.” gibi.

Şu dört mahalde edat-ı teşbih müşebbehün bih olan müfred veya cümlenin âhirinde takdir olunur. Fakat birinci ikinci nevlerde edat-ı haber, üçüncüde müşebbehün bihi hâvi olan ibârenin âhirindeki fiilden mukaddem takdir olunur. Misâlimizde (göründü) lâfzında evvel (gibi) lâfzının takdiri misillü. Dördüncüde müşebbehün bih olan ibâredeki fiilden sonra edat-ı haber merbut olduğu halde getirilir. Misâlimizde takdiri (haber verir gibidir) sûretiyle cereyan eder.

(5) Darb-ı mesel sûretiyle teşbih îrad olunan mevkidir. “Filan şahıs beni zem eder imiş varsın da etsin. Ey denizi yalamakla deniz murdar olmaz.” gibi.

Şu nevce edat-ı teşbihin takdiri ibârenin tarz-ı âhire tehvîliyle kâbil-i münasebet olur. Misâlimizde edat-ı teşbih takdir olursa ibârenin “Et denizi yalamakla deniz murdar olmayacağı gibi filanın beni zem etmesinden de bana zarar gelmez.” tarzına tehvîli lâzım gelir.

Hizânetü'l-edeb'de Umde-i İbn Reşîk'den nakl ile îrad olunan kelâmında temsil ve istiare aksâm-ı teşbihten ma'dud ve fakat bunların edatından halli oldukları gösterilmiştir.

Telhis'te (temsil) vech-i şebahi umûr-ı müteaddideden intizâ edilen teşbih olduğu beyan olunmuştur.

“Necm-i süreyyanın üzüm salkımına teşbihi” gibi.

Teşbihi hâvi kelâmıda edat-ı teşbihin getirilmemesi getirilmesinden ziyade belîğ ve mûcez sayılır.

Eblağ olması müşebbehin edat-ı teşbih tavassut etmeksizin müşebbeh kılınmasıdır. Zira “Zeyd arslandır.” dediğin vakit Zeyd’i arslan ad etmiş olursun.

Ucuz olması edatın mahzûf olmasındandır. Edat-ı teşbih gerek mezkûr olsun, gerek mahzûf: İki cihetce de teşbihi hâvi olan kelâmın müşebbeh hakkında fazileti bedîhiyattandır. Zira “Zeyd arslandır.” dediğin vakit şehâmet, şiddet-i batş, cür’et, ikdam, kuvvet-i kalb ve şecâat mecrasında cereyan eden ne kadar evsâf var ise hepsi ile mevsûf olduğunu göstermiş olursun. Bu vasıfların cümlesini câmi’ bir kıssa tabir aradığımız halde Zeyd’i arslan ad etmekten başka tabir bulamayız. Çünkü bu saydığımız evsâfın hepsi arslanda bulunur.

-3-

Vech-i Şebeh

(Vech-i şebeh) müşebbeh ve müşebbehün bih beyninde bir mana-yı müşterektir ki tarafeyne de ihtisası bulunur. Buna (vech-i şebeh) dahi derler.

KEYFİYET SÛRETİYLE VECH-İ ŞEBEHİN TAKSİM VE TARİFİ

(Vech-i şebeh) ya tarafeynin hakikatlerinde dahil, ya gayr-ı dahil olur.

(Vech-i şebeh-i dahilî) müşebbeh ve müşebbehün bihin mahiyetlerinden ibarettir.

“Ketenden dokunmuş iki gömleğin, yahut billurdan yapılmış iki kadehin birisini diğereine teşbihte birisinde gömleğin ikisi de ketenden mensûc, diğereinde kadehin ikisi de billurdan me’mul olması” vech-i şebeh-i dahilîdir.

(Vech-i şebeh-i hârici) ya hakikî olur. Ya gayr-ı hakikî.

(Hârici-i hakikî) tarafeynin mahiyetinden hâric ve her birisiyle kâim sıfat-ı hakikiyedir.

Bu da sıfat-ı hissiye olur, yahut akliye.

(Sıfat-ı hissiye) meşâ’ir denilen havass-ı hamsenin birisiyle idrak olunan keyfiyet-i cismaniyedir.

“Göz ile görünen elvan, eşkal, makâdîr, harekât ve bunlara muttasıl mer’iyyât”, “Kulak ile işitilerek her türlü esvât”, “Burunla koklanacak enva -i revâyih”, “Ağızla tadılacak enva-i tu’ûm”, “Lems yani zâhir bedenden bir cüzün dokunmasıyla bilinecek hararet, salâbet, bürûdet gibi enva-i melmûsât”tan ibarettir ki bunların her birisi tarafeynin her birisiyle kâim bir keyfiyet-i cismaniyedir.

(Sıfat-ı akliye) akıl ile bilinen keyfiyet-i nefsanîyedir.

Sıfat-ı akliye mevzufta râsih, yahut gayr-i râsih olur.

(Sıfat-ı râsihe-i akliye) her vakit mevzufta mütemekkin keyfiyet-i nefsanîyedir.

“Zekâ, ilm, kitâbet” gibi. Buna (meleke) denilir.

(Sıfat-ı gayr-i râsihe-i akliye) her vakit mevzufta mütemekkin olmayıp bazen hâsıl, bazen zâil olan keyfiyet-i nefsanîyedir.

“Sürûr, hüzn, gazap, hacâlet” gibi. Buna da (hâl) ıtlâk edilir.

(Vech-i şebih-i gayr-i hakikî) tarafeynin hakikatinden hâric ve zâtlarıyla gayr-i kâim vech-i şebektir.

Bu da iki türlüdür. Birisi izâfî, diğeri vehmî.

(Vech-i şebih-i izâfî) tarafeynin zâtında ne daimen, ne de mevkatem mukarrer olup ikisine müteallik bir mana-yı hâricden ibarettir.

MİSÂL

“Devamda haklı olduğuma dair elimdeki hüccet güneş gibidir.” kelâmında olduğu misillü. “Güneş nasıl zulmeti izâle eder ise benim hüccetim dahi şüpheyi öyle izâle eder.” demektir. Basar ile mer’iyyat arasında zulmet hicâb-ı hâil olduğu gibi

hakikatiyle idrak arasında şebeh hicâb-ı hâildir. Mer'iyatla basar ve hakikatle idrak arasındaki hicâb-ı hâil iki daire beyindeki perdeye benzer. Perde dairelerin ikisine de müteallik ise de hiçbirisinin zâtında mukarrer değildir.

(Vech-i şebeh-i vehmî) aklın itibar ettiği sûret-i vehmiyedir. “Fılanın dişi sivrilikte gül dişi gibidir.” kelâmında olduğu gibi. Vech-i şebeh sivrilik olup gül dişi ve sivriliği mevhumâttan ma'duddur.

VECH-İ ŞEBEHİN KEMİYYET İTİBARIYLA TAKSİM VE TARİFİ

Vech-i şebeh ya vâhid, ya mürekkebe, yahut müteaddid olur.

(Vech-i şebeh-i vâhid) a'yandan bir ayn, yahut meânîden bir mana gibi hakikaten vahdetle muttasıf olan bir vech-i şebektir.

Bu da ya hissî olur, ya aklî.

(Vâhid-i hissî) müşebbeh ile müşebbehün bihde mevcut ve his ile meşhud bir sıfat-ı müşterektir.

“Yanakla güldeki kırmızılık” gibi.

(Vâhid-i aklî) tarafeynde mevcut ve his ile gayr-i meşhud bir sıfat-ı nefsaniyeden ibrettir.

Faydası olmayan bir şeyi ademe teşbihte “Tarafeyn beyninde müşterek faydasızlık” gibi.

(Vech-i şebah-i mürekkebe) umûr-ı kesîreden mürekkebe bir heyet-i müttehidedir ki o heyeti terki eden umûrun bazısı münfekk olsa teşbih bozulur.

Bu da ya hissî olur, ya aklî.

(Mürekkebe-i hissî) umûr-ı hissiyeden tereküb eden vech-i şebektir.

MİSÂL

“Güneşin önüne gelen bulutun güneşten iktibas ve ibrâz eylediği tutkunca ziya ile mütemezzic olduğu halde hafif mevceler gösteren bir havuza mün’akis oluşunu târ ü pûdu birisi açık sarı, diğeri açık mavi renkle iki nev ipekten mensûc ve zemine mefrûş mevceli kemhanın teşbihteki vech-i şebek” gibi.

Bunda bulut, bulutun şemsten sûret-i iktibası, havuza aks-i endaz olması, havuzun hafif mevceler göstermesi müşebbeh tarafında ve açık sarı, açık mavi ipekler, bunların birisi târ, diğeri pûd olmak üzere mümtezicen mensuciyetleri nescden sonra üzerlerinde nümâyan olan mevceler ve şu sûretle nescden teşekkül eden kemhanın zemine mefrûş bulunması müşebbehün bih tarafında vâki umûr-ı kesîre olduğundan şu umûrun bazısı heyet-i mürekkebesinden münfekk olsa teşbih muhtell olur. Sâmi’nin

Değil üşkûfeler eşcârdan rîzan olan hâke
Letâfetle zemin âyînedir bu aks ahterdir

beyiti dahi böyledir.

Mürekkebi hissiyenin bazen iki tarafındaki heyetin her birisi umûr-ı kesîreden mürekkebi ve bazen müfred, bazen muhtelif olur.

Tarafeyni mürekkebi olan teşbihteki mürekkebi hissi ânfen beyan olunan iki misâlde mûnderic vech-i şebelerdir.

Tarafeyni müfred olan teşbihteki mürekkebi hissi yekdiğeriyle mümtezic olmayıp her birisi başka başka olmak üzere müctemi'an bir heyet-i müttehida ibraz eden takımdır.

MİSÂL

“Leb-i dilberde nisbet-i mahsusa üzere müteferrikan nümâyan olan terdanelerin sûret-i müctemi'asındaki nümâyış, lâlenin yaprağı üzerine o nispette sükût eden şebnem tanelerine teşbihteki vech-i şebeli” gibi.

Bir tarafı mürekkebi, diğeri tarafı müfred olan teşbihteki mürekkebi hissiye misâl Neşâtî'nin

Hâl-i siyeh miyân-ı dü ebrû-yı yârda
 Şeh-baz-ı hüsndür ki per açmış şikâr arar⁴⁶⁶

beyitindeki vech-i şebektir.

Mürekkebi-i hissînin bedâyiden ma'dud bir nev'i vech-i şebihin bir heyet-i bedî'a olmasıdır ki şu heyet şekil, cisim, levn gibi vasıfları şâmil olmakla beraber fazla olarak terkinde bir de hareket bulunur.

MİSÂL

“Güneşi titrek eldeki müdevver âyîneye teşbih” gibi. Bunda parlaklığın inbisat ve temevvücünden, cismin süratle hareketinden bir heyet-i bedî'a görünür. Güya o heyet parlak ve değirmi bir nümâyîşte olmakla beraber eşi'ası yapılp etrafından dökülecek dereceye gelir gelmez inbisattan inkıbazı tahavvül gösterir. İşte vech-i şebih evsâf-ı sâire ile beraber şu nümâyîşi hâvi olan heyet-i bedî'a dır.

Mürekkebi-i hissînin bir nev'-i bedî'ide evsâf-ı cisimden hiçbir kevne vasfı şâmil olmayıp yalnız harekât-ı muhtelifi hâvi bir heyet-i mürekkebedir.

Birinci nevdeki terkiib hem hareket, hemde evsâf-ı sâire-i cismiyyeden hâsıl idi. Bunda yalnız harekât-ı muhtelifeden hâsıldır ki cismin her cihete yani eczasının bazısı sağa, bazısı sola, bazısı yukarıya bazısı aşağıya hareket göstermesi ve heyetin bu harekât-ı muhtelifeden mürekkebi görünmesidir. Zira hareketler böyle muhtelif ve

⁴⁶⁶ Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s. 101.

muhtelit olması mürekkeb olmayıp müfred olur. Binaenaleyh değirmenin, okların hareketleri bir cihete doğru olduğundan mürekkeb ad olunamaz.

MİSÂL

Birbirine hücum ile karışmış iki cemiyet muharebenin bir vâsi-i meydan-i harbde bazıları bazılarını bir cihette sağdan sola, bazıları da diğer cihette soldan sağa, önden arkaya, arkadan öne doğru takip edişleri, kimisinin yıkılıp yine kıyam ile koşması, kimisinin vurulup yere serilmesiyle diğerlerinin çekinip bir taraftan diğer tarafa geçmesi içlerinde cihet-be-cihet kılıçlarından yukarıya, aşağıya kalkıp inişleri, kargıların sağdan sola, soldan sağa işleyişleri, kimisi bozulup taraf taraf firar ile bir taraftandahi bazı tarafa muâvenet için askerlerin koşarak vürûd ve iltihak etmesi: Fırtınadan harekete gelen denizin emvac-ı kesîre ve muhtelifesinin kabarıp çekilmesinde, taraf taraf yayılmasında, sâhile vurup geriye çekilmesinde müteferrikan mevceler teşkil ve irâesine teşbih” gibi ki gerek müşebbehde gerek müşebbehün bihdeki harekât-ı mezkûre her cihete meyl ile ihtilaf ve ihtilâta müsadif bir heyet-i mer’iyye ve müteharrike-i gayr-i mutarrideden ve tarafeyne ait vech-i şebih şu heyet-i bedî’adan ibarettir.

(Mürekkeb-i aklî) umûr-ı müteaddide-i nefsaniyeden mürekkeb vech-i şebektir. Esad Muhlis Paşa’nın

Bir hasta nâ-ümîd ise bakmaz tabîb olan

Nâ-kâbilânı terbiye etmez lebîb olan⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 153.

beyitinde olduğu gibi. Şu beyitin müşebbehün bih olan mısra-ı evvelindeki vech-i şebeler hastanın halinden, sıhhatindeki ümitsizlikten, tabibin tesir-i tedavide yeisinden ve müşebbeh olan mısra-i sânidaki vech-i şebeler nâ-kâbilin halinden, terbiye kabulündeki ümitsizlikten, âkilin tesir-i terbiyede yeisinden mürekkebin birer heyet-i akliyedir.

Zaman nev-civânî gafleti îcab eder şâbe

Olur fasl-ı bahârın subhı bâdı sıklet-i hâba

beyitinde böyledir.

Vech-i şebeler umûr-ı müteaddiden intizâ edilecek yerde bazısından ahz ve intizâ edilir ise hata edilmiş olur.

MİSÂL

Mev'id-i vuslatda durdukca gam-ı hirmân

Andırır dil-i mevki dil-cûdaki vîrâneyi

beyitinde dil müşebbeh, vîrâne müşebbehün bih, dilin hâl-i harâbıyla vîrânenin hâl-i harâbı vech-i şebeler ise de Şu teşbihte mana-yı müşterek ad olunan hâl-i harâbın vech-i şebeler adıyla iktifa olunması hatadır. Zira teşbihte mevki-i dil-cû mev'id-i vuslatın, vîrâne hal hirmân ile mağmûm olan dilin müşebbehün bihi olduğundan her müşebbehle müşebbehün bih beynindeki vech-i şebeler alınmak lâzım gelir ki müşebbeh tarafında vech-i şebelerden mürekkebin bir heyet ve diğer tarafta kezalik öyle bir heyet tereküb eder. Ragıb Paşa'nın

Müfîd-i i'tibar olmaz teşâbih reng ü bû virmez
 Olur mı zîver-i destar-ı raġbet sünbül-i hirmen⁴⁶⁸

beyitindeki teşbihte dahi (müfîd-i i'tibar olmaz) cümlesinin müşebbeh, (teşâbüh reng ü bû virmez) cümlesinin müşebbehün bih adıyla ikisi beyninde vech-i şebeh olan (raġbete adem-i liyâkat) mana-yı müşterekinin vech-i şebeh ittihazıyla iktifa olunmakta sevap yoktur. Mısra-i sânideki vech-i şebehlerin intizâ edilmesi lâzımdır.

(Vech-i şebeh-i müteaddid) umûr-ı müteaddideyi hâvi vech-i şebehlerdir ki şu vecihlerin birisi münfekk olsa teşbihe hâlel gelmez.

Bu nev ya hissî, ya aklî, ya muhtelif olur.

HİSSÎYE MİSÂL

“Bir meyvenin bir meyveye teşbihinde renk, râyiha, taam” gibi.

VEYSÎ'NİN

Ne zîba benzer ol mahbub-ı dil-cû bâġ-ı âlemde
 Otursa şem'a dursa nahle gitse mâh-ı tâbâna

beyiti de bu kabildendir.

⁴⁶⁸ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 140.

AKLÎYE MİSÂL

“Bir kuşun gurâba teşbihinde hiddet-i nazar, kemâl-i hazer” gibi.

MUHTELİFE MİSÂL NÂBÎ’NİN

Cismden rûh u sadefden dür şecerden mîvedür

Sanman ey zâhir-perestân lâfzı ma’nadan murâd⁴⁶⁹

beyitinde olduğu gibi.

“İnsanı şemse teşbihte vech-i şebek olan hüsn-i tal’at ve nebâhat-i şan” dahi bu kabildendir.

Bazen (vech-i şebek) zıddında tasavvurlarıyla tezattan intizâ edildikten sonra latife, yahut istihzâ sûretiyle tenasüb-i münzelesine tenzil edilir.

MİSÂL

Korkak bir kimse hakkında “Filan arslana bir sûret-i acîbe de benziyor.” Bahîl hakkında “Hâtem’e ne acîb benzeyişi var” denilmesi gibi. Birinci misâlde müşebbehde korkaklık, müşebbehün bihde şecâat ve ikinci misâlde müşebbehde bahl, müşebbehün bihde sahâvet olduğu halde istihzâ sûretiyle zıddını mütenasibin münzelesine tenzil olunmuştur.

⁴⁶⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 495.

Birinciye “Neye benzeyebilirsin?” diye sorulmasına zencinin “Aya, güneşe, nûra; billura.” demesi ve bir korkağa “Nasılsın?” denildikde “Arslan gibi.” cevabını vermesi latifeye mahmûl olmakla zıddın, mütenasibin münzelesine tenzil edilmiş olur.

Bir sıcak çorbayı içerken ağzı yanan kimse “Buz gibi soğuk.” demesi latife husûlü için iğfâl maksadıyla zıddını mütenasibin münzelesine tenzildir.

Bir teşbihte vech-i şebih mezkûr olur ise buna (teşbih-i mufassal), olmaz ise (teşbih-i mücmel) denilir. Mufassala misâl: Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey’in

Eder güdahte erbab-ı câhî meyl-i hevâ
Mehebb-i rîhdeki şem’ şûle-bâr gibi

beyitidir. Bunda (hevâyaya meyl eden erbâb-ı câh) müşebbeh, (mehebb-i rîhdeki şem’ şûle-bâr) müşebbehün bih olup (erimek) vech-i şebihdir ki manası (güdahte) lâfzında mevcuttur.

Teşbih-i mücmele beş sûret cereyan eder.

(1) Vech-i şebih zâhir olur ki herkes anlar.

Meselâ “Filan kimse Hâtem gibidir.” denildiği vakit herkes bilir ki vech-i şebih sahâvettir.

(2) Vech-i şebah hafî olur ki yalnız havâs anlayabilir.

Ragıb Paşa'nın

Pertev-i hüsne olup her zerre mi'rât-ı zuhûr

Çeşme-i mihr itmede işrâb-ı behcet jâleden⁴⁷⁰

beyitinde olduğu gibi. Bunda vech-i şebah güzellikte şöhrete isti'dad-ı tabîdir.

(3) Tarafeynden hiçbirisinde vech-i şebahi îrad eden vasıf mezkûr olmaz.

Ruhun güldür, saçın sümbül, dişindir

mısraında olduğu gibi ki ruhla güldeki vasıf kırmızılık, saç ile sümbüldeki vasıf râyiha-i tayibe neşri, dişledir ki vasf safâ olduğu halde şu üç takım müşebbeh ve müşebbehün bihin hiçbirisinde vasıf zikr olunmamıştır.

(4)Yalnız müşebbehün bihin vech-i şebahi gösteren vasfı mezkûr olur.
Sâdullah Paşa'nın

Durmaz geçeriz çü zıll-i zâil

Dehr ise misâl nehr-i sâil

beyitinde olduğu gibi.

⁴⁷⁰ Hüseyin Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 142.

Birinci mısradaki müşebbehün bihin vasfı olan (zâil) vech-i şebeh olan adem-i bekâyı eş'âr eder. Mısra-i sâlideki (sâil) dahi teşbih-i sâninin vech-i şebehini müş'ir vasıftır.

(5) Hem müşebbehin, hem de müşebbehün bihin vech-i şebehi ima edecek vasıfları mezkûr olur. Kemâl Bey'in

Tâbende cemâli tavrı gam-nâk

Mehtab güzel hevâ bozulmuş⁴⁷¹

beyitinde vech-i şebehleri eş'âr eden, (tâbında güzel) ve (gam-nâk, bozulmuş) vasıfları gibi.

Bazen vech-i şebeh yerinde vech-i şebehi müstelzim olan bir şeyin teşbihte zikriyle tesâmüh gösterilir. Reşid Paşa'nın

Ney-şeker mi acaba mısır-ı meânîde Reşîd

Bak halâvetde tab'-ı bülegâdır hâmem

beyitinde olduğu gibi.

Bunda vech-i şebeh (meyl-i tab') olup (halâvetde) bunu müstelzemdir.

⁴⁷¹ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 282.

Teşbihte vech-i şebah tedkik-i nazara muhtaç olmaksızın zihne vürûd eder ise bu teşbihe (karîb-i mübtezel, tedkik-i nazara muhtaç olur ise buna da (ba'îd-i garib) denilir.

Karîb-i mübtezelde vech-i şebahin zihinde sehl-ül huzur olması üç sûretledir.

(1) Sûret-i icmâliyede bulunur.

Sûret-i icmâliyede vech-i şebahin zihne vürûdu sûret-i tafsiliyede olan vech-i şebah gibi olmadığı ma'lûmdur. Zira mücmel derhal anlaşılır. Mufassal ise bad'e-t-tedkik bilinir.

Sûret-i icmâliyede olan teşbihin misâli “Şu kitap bir mecmua gibidir.” kelâmıdır. Bu kelâm zikr olunduğu anda sâmi'in zihni vech-i şebahin (fevâid-i kesire) olduğuna bilâ-tereddüt intikal eder.

Sûret-i icmâliye ile sûret-i tafsiliyenin tasviri bir bahçenin haliyle gösterilebilir ki bahçede eşcârın heyet-i müctemi'asının nümâyişi emr-i icmâlî, ağaçların enva ve müstemilâtı emr-i tafsilîdir. Nazar-ı ibtida bir bahçeye dokundukda yalnız ağaçların heyet-i müctemi'asına tesadüf eder. Her birisi ne ağacı olduğunu, dallarını, meyvelerini bir görüşte zihin idrak edemez. Sûret-i icmâliye budur. Nazar tekerrür ettikçe ağaçların enva'ı, ağsâm, meyveleri bilinir. Sûret-i tafsiliye de budur.

(2) Mücmel olmasa da az tafsilî hâvi bulunur. Bu sûretin misâli “Dişleri inciye teşbih”tir. Bu teşbihte müşebbehün bih olan incinin birisi hissî, diğeri aklî olmak üzere iki vasfı vardır ki hissî olan vasfı (safâ), vasf-ı akliyesi (girân-kıymet olması)dır. Teşbihçe safanın müşebbeh kurb münasebeti diğerk vasıftan ziyade olduğundan vech-i şebek safadan ibaret olduğuk derhal sâmi’in zihnine vürûd eder.

(3) Mahsusiyeti tekerrür etmiş olur. Mahsusiyetçe tekerrür eden şeyin zihne vürûdu tekerrür etmeyenden kolay olduğuk ma’lûmdur. Meselâ: Güneşin parlaklık, değirmilik, alev,cezb nebâhet gibi evsâf-ı kesîresi olduğuk halde bu evsâfın her vakit hissen nümâyan olanları parlaklık, bir de değirmilik olduğundan “Şems âyîne-i mücellâ gibidir.” denildiğik vakit sâmi’in zihnine derhal parlaklık ve bir de değirmilik vasıfları gelip hissen tekerrür etmeyen evsâf-ı sâire zihnine vürûd etmez.

(Ba’id-i garîb) vech-i şebek tedkik-i nazara ve teemmüle muhtaç olan teşbihtir. Şu kısımda iki sûret bulunur.

(1) Tafsilde kesretti ki mülâhazada zihne tevârüd edecek umûrun galebeliğik vech-i şebekın tayininde su’ûbet görünür.

MİSÂL

“Şemsi titrete eldeki âyîneye teşbih” gibi. Bundaki umûr, cismin parlaklığı, değirmiliğik etrafından eşî’asının taşıp dökülecek derecede görünmesiyle beraber çekilir sûrete rücû’u, dalgalı bir sûret gösterişik, hareket-i serî’a ve muttasıla ibraz edişik gibi tafsilatı hâvi bir heyet-i mürekkebedir. Bu teşbihi işiten kimse dikkatle

mülâhaza etmedikçe zikr olunan umûrun ve şu umûrdan tereküb eden heyetin tayinine muktedir olamaz.

(2) Zihinde müşebbehün bihin nedret-i huzurudur. Bu sûret ya müşebbehün bihin zihinde huzuruna taalluk edecek münasebetin uzaklığından, ya vehmî, yahut hayalî veya aklî olmasından, yahut mahsusiyetçe killet tekerrüründen neşet eder.

MÜNASEBETİN UZAKLIĞINA MİSÂL

“Bahçelerdeki lâciverdî benefşenin kibrit tutuşurken ibtida gök rengiyle karışık olarak gösterdiği aleve teşbihi” gibi. Bunda müşebbeh olan (benefşe)nin zihinde huzuruyla beraber müşebbehün bih olan (kibritin ibtida tutuşmasında görünen alevinin) dahi zihne huzurunda ba’d-i münasebet bedîhîdir.

VEHMÎ OLMASINA MİSÂL

“Hançerin gûl dişine teşbihi” gibi. Bu teşbihte vech-i şebah (sivrilik) olduğu halde müşebbehün bih olan (gûl dişi) vehmî olduğundan müşebbehün bihin zihinde nadirü’l-huzur takımdan ma’dud olduğu umûr-ı ma’lûmedendir.

HAYALÎ OLMASINA MİSÂL

“Lâlenin zebercedden kargılar üzerindeki yakuttan bayrağa teşbihi” gibi. Bunda müşebbehün bihin zihne huzurunda kezalik nedret olduğu bedîhiyyâtandır.

AKLÎ OLMASINA MİSÂL

Hoca Tahsin Efendi'nin

Kitab-ı âlemin evrakıdır eb'âd-ı nâ-mahdud

Sutûr-ı hâdisât dehrdir a'sâr-ı nâ-ma'dud

Basılmış dest-gâh-ı levh-i nahfuz tabiatda

Mücessem-i lâfız-ı manidardır âlemde her mevcud

nazmındaki teşbihatın her birisi bir misâl-i bedi'dir. (kitab-ı âlemin evrakı) eb'âd-ı nâ-mahduda, (sutûr-ı hadisât-ı dehr) a'sâr-ı nâ-ma'duda, (mücessem-i lâfız-ı manidar) her bir mevcuda müşebbehün bih olmakla müşebbehler zikr olunurken müşebbehün bihlerin hiçbirisi kolay kolay zihne vürûd eden şeylerden değildir.

HİSSEN KİLLET-İ TEKERRÜRE MİSÂL

“Güneşin titrek eldeki âyîneye teşbihi”dir. Bunda müşebbehün bih olan (âyînenin titrek eldeki nümâyişi) her vakit görülmüş şeylerden olmadığından mahsusiyetçe killeti cihetiyle zihinde huzuru pek nadirdir.

Kemâl bey'in Cezmi'deki

Benzetse beni hata değildi

Bir kimse bakıp da ârifâne

Zencirde inleyen esirin

Koynundaki tıfl-i nâ-tüvâne⁴⁷²

teşbihi dahi bu kısımdan ve bedâyi'in yüksek cihetinde bulunan sözlerden ma'duddur. Bunda müşebbehün bih olan (zincirde inleyen esirin koynundaki tıfl-i nâ-tüvân) begâyet nâdir görülen şeylerden olmakla müşebbehin hîn-i zikrinde suhûletle zihne vürûd eder müşebbehlerden değildir.

(Teşbih-i belîğ) ba'îd-i garîb kısmından ma'dud olan teşbihlerdir. Karîb-i mübtezel ad olunan teşbihler değildir.

Zira ma'lûmdur ki bi-d-def'at söylenmiş ve işitilip herkesin kulağını doldurmuş olan sözler de bir tasarruf-ı cedid bulunmadıkça işitilmelerinden lezzet alınamaz. Karîb-i mübtezel nev'inden olan teşbihler ise bu babilden olup daire-i istimâ ve istimal-i umûmiye def'at-i kesîre ile girip çıkmış olduğundan garâbet hissine ve hüsn-i tesir dairesinden tebâ'üd etmiştir. Pek çok vakitlerden beri istimali beyn-el üdebâ taammüm ve tekessür eylemiş olan “yanağın güle, lâleye, güneşe, aya”, “zülfün anbere, sünbüle”, “bûyun serve, ar'ara”, “dudağın gonceye, lâ'le, müle”, “kaşın hilâle” teşbihleri gibi sözler hep karîb-i mübtezel kısmından dahil olmakla şimdi istimallerinde lezzet ve hüsn-i tesir kalmamıştır.

(Ba'îd-i karîb) nev'i böyle değildir. Yeniden ele getirilmesi istenilen nefis bir şeye benzer ki ele geldikde ne kadar ferah, ne kadar lezzet hâsıl olacağı ma'lûmdur.

⁴⁷² Namık Kemâl, *Cezmi*, Haz. Yakup Çelik, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 162.

Lâkin karîb-i mübtezel olan teşbihte tsarruf-ı cedid icra olunur ise teşbih ibtizal dairesinden akıp garâbet hissine dahil olur. Kemâl Bey'in

Meh-i rûyine varsa karşı gelmiş
Hurşîddeki cilâ bozulmuş⁴⁷³

beyitinde olduğu gibi.

Şu beyitte rûyun mâha teşbihi karîb-i mübtezeldir. Fakat müşebbehte hurşîde rüchan gösterecek bir sûrete ima ile beraber tekâbülden kûsûfa müteallik bir mesele-i **فینيه** telmih gösterilmesi o kadar latif ve mahirâne bir tasarruftur ki bu tasarruf teşbihi karîb-i mübtezel dairesinde çıkarıp ba'îd-i garîbin bir yüksek derecesine vaz' etmiştir. Belîğ'in

Der-hayal etdikçe gül-berg-i ruhun bu çeşm-i ter
Şîşe-i inbîk-i dilden gül suyu taktîr ider⁴⁷⁴

beyiti dahi bu kabildendir. Zira ruhun gülberge teşbihi karîb-i mübtezeldir. Lâkin mısra-i sânideki tasarruf teşbihi daire-i ibtizalden çıkarıp ba'îd-i garîb dairesine idhal eylemiştir. Fuzûlî'nin

Cilve-i aks-i ruhun âyinede ey reşk-i hûr
Rûşen etmiş anı kim hur-şiddendir aya nûr⁴⁷⁵

⁴⁷³ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 282.

⁴⁷⁴ Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 188.

⁴⁷⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 176.

beyitindeki ruhun hurşîde âyinenin mâha teşbihi kezalik karîb-i mübtezeldir. Lâkin mısra-i sâniideki tasarruf o kadar kuvvetli düşmüştür. Ki beyitin inşadını üç buçuk asır raddelerinde zaman geçmişken mazmunu hâlâ ba'îd-i garîb dairesinden çıkmamıştır.

-4-

Müşebbeh ve Müşebbehün Bih

(Müşebbeh) bir şeye benzetilen bir nesne ve müşebbehün bih o şey olduğu ma'lûmdur.

Ulemâ-yı belâgatin bazıları bir şeyin bir şeye teşbihinden murad müşebbehin güzelliğini göstermek ise müşebbehün bih müşebbehten güzel ve çirkinliğini göstermek ise müşebbehün bih müşebbehten çirkin, maksud bir şeyin izahı ise müşebbehün bih müşebbehten evzâh olmalıdır.” dediler.

Bazıları da “Teşbihten garz muhatabın idrakine göre müşebbehin tarif ve ifhamı olduğundan vâkıa güzel şey güzel şeye, çirkin çirkine ve izahatçe de keşfi murad edilen şey açık bir şeye teşbih olunur ise de her vakit müşebbehün bihin müşebbehten i'lâ olması lâzım gelmez.” dediler.

Birinci kavil müraccahtır.

Müşebbeh ve müşebbehün bihce vücûh-ı âtiye umûr-ı tabîyyedendir.

(1) Müşebbeh ve müşebbehün bihin ikisi de hissî olur. Şu kısmın mevâki cereyanı havas-ı hamse-i zâhiredir.

MUBASSIRÂTA MİSÂL

Dırahşan oldu gördüm beş hilâl üstünde bir hurşîd
Meğer ki pençe-i sîmîne ol meh-pâre yaslanmış

Emrî

MESMÛ'ÂTA MİSÂL

Bir sâ'ika-i müdhişedir patladı gûya
Tazyîk-i hevâdan açılan âh u figânım

MEŞMÛMATA MİSÂL

Müşg söylersem sipâhın gerdine kılman hata
Çün Fuzûlî hasteye andan mu'attardır meşâm⁴⁷⁶

MÜZEVVİKÂTA MİSÂL

Emdirir ellere lâ'lin bize düşnâm eyler
Gayra helva yedirir âşîka hicrane söğüş

MELMÛSÂTA MİSÂL

Cevr odu yaktı beni yanımda durma ey gönül
Bir tutuşmuş âteşim kurb ü civârımdan sakın

beyitinde olduğu gibi.

⁴⁷⁶ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 63.

(2) İki de aklî olur. Belig'in

Değüldür mürğ-i zîrek hîle-i sayyaddan gâfil
Nüvâzişgüne âşık mekr-i düşmandan emin olmaz⁴⁷⁷

beyitinde olduğu gibi.

(4) Müşebbeh aklî, müşebbehün bih hissî olur. Şinasi'nin

Muattardır hayalim çünkü onda saklıdır yâdın
O gül yağı gibi kim şîşe-i billura konmuştur⁴⁷⁸

beyitinde olduğu gibi.

(4) Müşebbeh hissî, müşebbehün bih aklî olur.

Derûn-ı pihende gizlenince sîne-i sâfin
Gören mana-i dil-cû zan ider lâfz-ı latif içre

beyitinde olduğu gibi.

(5) Bir tarafı hissî, diğre tarafı hayalî olur. Ekrem Bey'in

⁴⁷⁷ Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 191.

⁴⁷⁸ Şinasi, *a.g.e.*, s. 37.

Şarab nehrin andırır su aks-i reng-i lâleden
Dolar derûn-ı murg-zar tarabla cûş-ı nâleden⁴⁷⁹

nazmında reng-i lâlenin mün'akis olduğu suya müşebbehün bih olan (şarab-ı nehri) hayalidir.

(Hayalî) aklen mümkün el-vücut ve âdeten nâ-mevcut olan şeydir. “Taşları elmastan, sakfi yakuttan konak” gibi.

(6) Bir tarafı hissî, diğer tarafı vehmî olur. Fuzûlî'nin

Verir cân tîğ-i hun rîzin hayaliyle adû gûya
Hayal-i tîğ-i hun rîzin ecel murguna şeh-perdir⁴⁸⁰

beyitinde olduğu gibi, (ecel murgunun şehperi) tabiri (ölüm arslanın pençesi) gibi vehmîdir.

(Vehmî) aklen vücudunda imkân görülmeyen şeydir. “Kanatlı insan”, “ateşten arslan”, “ölüm tırnağı” gibi.

Müşebbeh ve müşebbehün bihce vücuh-ı âtiye dahi cereyan eder.

(1) Sûret sûrete benzetilir.

⁴⁷⁹ Recâizade M. Ekrem, *a.g.e.*, s. 290.

⁴⁸⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 78.

EMSİLE

Köprü başında bulunan ser-askeri çadırıyla yanı başında rekz olunan ilm-i a'zam serâpa kandillerle donatılıp biri encümüyle asmâna ve diğeri şefk içinde hilâle benzerdi.

Ol sahra bir gülistana teşbih olunursa çadırlar bîd-i ser-nigûn ve ilm-i a'zam nihâl-i erguvan olur ki kandiller üzerinde jale tasavvur olunur. (Kemal Bey – mektubundandan)

Daha bedr halinde bulunan kurs-ı mâh-tâbın humrete mâil bir renk ile kara ve beyaz bulutlar ile nîm-i mestûr olarak kenâr-ı ufuktan şa'şa-i zây-ı tulû oluşu henüz hamamdan çıkmış –çehresi kızarmış- saçlarını omuzlarından aşağı darma dağın atıyormuş kardan daha beyaz yaşmaktan daha ince fûteler bürünmüş- bir dil-rübânın açık saçık bir halde harem-serây-ı istirahatete çekilişine benzetilebilirdi.

Ekrem Bey

Şu ibarelerde olan teşbihât-ı lâtifede gerek müşebbehler gerek müşebbehün bihler sûretten ibarettir.

(2) “Zeyd arslan gibidir.” teşbihinde olduğu gibi. Bunda Zeyd’in sûreti arslanın sûretine benzetilip teibih beyinlerinde mana-yı müşterek olan şecâ’attedir. Belîğ’in

Siyeh-tab'an olur Rûşen-dilânun düşmen-i cânı
 Ki düzd-i tîre-rûzî dâimâ dil-gîr ider meh-tâb⁴⁸¹

beyitindeki teşbih dahi böyledir.

(2) Mana sûrete teşbih olunur.

MİSÂL

“Sû-i a'mal şarap gibidir ki anı gören aştan-ı su zanneder.”

teşbihinde olduğu gibi. Hâmi'nin

Kendin misâl-i meh göremez bir nefsi-i tamam

İlden gelen atıye vü ihsanı bekleyen

beyitinde böyledir. Zira müşebbeh atıye ve ihsan bekleyenin hali ve müşebbehün bih kamerin sûretidir.

(3) Sûret-i manaya teşbih olunur.

“Zulmet-i leylî zâlîme teşbih” gibi. Bunda müşebbeh olan zulmet, sûret ve müşebbehün bih zâlimdeki sîrettir.

Müşebbeh ve müşebbehün bih de vücûh-ı âtîye dahi cereyan eder.

(1) Müşebbeh ve müşebbehün bihin ikisi de müfred olur.

(2) İkisi de mürekkebe olur.

⁴⁸¹ Hafize Gamze Demirel, *a.g.e.*, s. 111.

(3) Müşebbeh müfred, müşebbehün bih mürekkeb olur.

(4) Müşebbeh mürekkeb, müşebbehün bih müfred olur.

İşbu aksâm-ı erbaaya taalluk eden bahisler misâlleriyle beraber (vücûh-ı şibh) mebhasinde münderic olduğundan burada tekrar ile teksir-i sevâda lüzum görülemedi.

Teşbihte tarafeyn-i müteaddid olur ise bu sûret ya meltûf, yahut mefrûk olur.

(Teşbih-i meltûf) müşebbehler îrad olunduktan sonra tertip ve sırasıyla müşebbehün bihleri îrad olunan teşbihtir.

Sâmi'nin

Gerden-i billûrun üzre gûyiyâ bir şîşede

Sünbül ü şebbû gül-i terdir o zülf ü hâl ü ruh⁴⁸²

beyitinde olduğu gibi.

(Teşbih-i mefrûk) evvelâ bir müşebbeh ve müşebbehün bihi, ba'de diğer müşebbeh ve müşebbehün bihi îrad edilen teşbihtir.

⁴⁸² Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 51.

Kemâl Bey'in
 Meyhâne gülistandır peymâne gül-feşândır
 Sâkî nihâl-i şûhu mutrıb hezâr-ı zârı⁴⁸³

beyitinde olduğu gibi.

Eğer müşebbeh müteaddid ve müşebbehün bih gayr-i müteaddid olur
 ise buna (tesviye) denilir. Râfet'in

Rehâ bulmak ne mümkün sûziş-i mihnetten uşşâka
 Firak ateş visâl ateş belâ-yı intizar ateş⁴⁸⁴

beyitinde olduğu gibi.

Müşebbehün bih müteaddid, müşebbeh gayr-i müteaddid olur ise buna da
 (teşbih-i cem) ıtlâk olunur.

Rahmi'nin
 Çenâr ü serv-veş âzadedir dest-i taarruzdan
 Rehîn-i dest ü berçîde tutan destiyle damenin

beyitinde olduğu gibi.

⁴⁸³ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁸⁴ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 184.

Teşâbüh

Vech-i şebhece müşebbeh ve müşebbhün bihin ikisinden birisinde ziyadeve noksan murad olmayıp da maksud yalnız beyinlerinin cem'inden ibaret ise ikisinin birisi tercihten ihtirâzen teşbihten sarf-ı enzar ve müşâhebeti iki tarafta itibar etmek lâzım gelir ki buna (teşâbüh) ıtlâk edilir.

Bu sûrette tarafeynden her birisinde hem müşebbeh, hem de müşebbehün bih olmak ihtimali bulunur.

Lebîb-i Âmidî'nin

Yanaşsa gabgab-ı hûrâ-yı cennet gabgab-ı yâra

Sanursın sun'-ı Mevlâ ortadan bölmiş bir elmayı⁴⁸⁵

beyitinde olduğu gibi. Bu sûret iki şeyin beynini cem eder.

İki şeyin beynini cemde zikr olunduğu vechile teşâbüh güzel olduğu gibi teşbih dahi câiz olur.

“Gurre-i fersi yani atın altındaki beyazı subha ve bil-akis subhu gurre-i ferese teşbih” bu da parlak bir şeyin kendisinden ziyade bir şeyde zuhûrunu ifade kasd olunduğu vakitte cereyan eder. Binaenaleyh misâl-i mezkûrda gurre-i feresin ziya ve bu gibi sıfat-ı mümeyyize ile tavsifinde mübalâğa kasd olunması lâzımdır. Zira

⁴⁸⁵ İdris Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 323.

bunlardan birisi vech-i Őebah ad edilir ise gurre-yi műűebbeh, subhu műűebbehűn bih ittihaz etmek lâzım gelir. Vasıftan maksat műbalâĝa ise teŐűbűhű iltizama mani olur.

TeŐűbűh bazen terdűd sűretiyle de cereyan eder.

Kemâl Bey'in

Âsâr-ı űafakdan mı yâhűd damen-i űehre

Serpildi ciger-pâreler âh-ı serimden⁴⁸⁶

beyitinde olduĝu gibi.

TeŐűbűh gerek Lebĭb-i Âmidî'nin beyt-i mezkűru gibi terdűdden halli, gerek Kemâl Bey'in űu beyiti gibi terdűdi hâvi olsun: TeŐűbih veya teessűr-i nefsanĭyi irâe-i cihetlerine műteallik olduĝu halde vicdanın hűkműne tabiiyet uműr-ı tabĭyyeden olduĝundan műbalâĝa kasd olunmaması zarurĭ olmakla Lebĭb'in beyitinde iltizam eylediĝi alâkanın ma'űukaya merbűtiyyet-i tűmmesi cihetiyle gabgabların teŐűbűhűnde műbalâĝa farz olunmasındaletâfet kalmaz. İkinci beyitin hâvi olduĝu teessűr-i nefsanĭ hal-i istiĝraktan műtevellid olmasıyla hűkm-i vicdan onun mazmununu da libas-ı műbalâĝadan tecrid eder. Lâkin teŐűbűh teŐűbih-i merbűt olan alâka-i vicdaniye ve telehhűften neŐet eden teessűr-i nefsanĭ cihetlerine taalluk etmeyip de sitâyiŐ ve tavsif ve takdir-i âdi gibi bir yolda cereyan eder sűz, teŐűbűh dairesinden tebâ'űd ve teŐűbih dairesine duhűl ile műbalâĝaya mahműl olur.

⁴⁸⁶ Őnder Gűçĝűn, *a.g.e.*, s. 198.

-6-

Teşbihten Garaz

Teşbihten garaz ya müşebbeh taalluk eder, ya müşebbehünbih. Müşebbehe taalluk eden garaz altı sûrettedir.

(1) Müşebbehin imkânını gösterir. Fuzûlî'nin

Hayâl-i ârızın cevân eder bu çeşm-i pür-nemde

Nicük kim mevclenmiş suda aks-i âf-tâb oynar⁴⁸⁷

beyitinde olduğu gibi. Sâmi' mısra-i evveli işittikde hayâl, zaten bî-vücut iken buna hareket isbatıyla çeşm-i pür-nemde cevânına vücut vermek nasıl mümkün olacağına tereddüt gösterir. İkinci mısra o hatırayı izâle ve imkânı irâe eder.

(2) Müşebbehin hal ve sıfatını gösterir.

Gül bir aşüfte civân bülbül ise bir serhûş

mısranda olduğu gibi.

(3) Müşebbehin kuvvet ve za'fını gösterir. Nüzhet'in

⁴⁸⁷ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 164.

Gitmez kulûb-ı kâsiyeden nakş-ı infi'âl
Seng üzre murakkam olan âsâr saht olur⁴⁸⁸

ve Fuzûlî'nin

Devrân bana kalem tek sevdâ kapısın açtı
Tâ kademdi gamından dönderdi za'f nâle⁴⁸⁹

beyitinde olduğu gibi.

(4) Müşebbehi sâmi'in zihninde kararlaştırır. Esad Muhlis Paşa'nın

Benzer erbâb-ı riyanın hâli ol kâşâneye
İç yüzü vîran dışı ma'mur şeklin gösterir⁴⁹⁰

beyitinde olduğu gibi.

(5) Müşebbehi sâmi'a zinetli gösterir. Şinasi'nin

Zülfün düşünce gerden-i berrâkın üstüne
Billûr içinde sünbül-i sîr-âbı andırır⁴⁹¹

beyitinde olduğu gibi.

⁴⁸⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 317.

⁴⁸⁹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 251.

⁴⁹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁹¹ Şinasi, *a.g.e.*, s. 19.

(6) Müşebbehi zarif ve tarîf gösterir. Buna (istitraf) ıtlâk edilir. İstitraf üç türdür.

Birisi müşebbeh, haddizatında âdeten mümteni' olacak derecede bedî' ve garîb olmaktır.

“Yanmağa başlayan kömürden zuhûr eden alevli tütünü altın dalgalı misk deryasına teşbih” te olduğu gibi ki müşebbehün bih kudret-i bârîye göre mümkün ise de âdeten mümtenidir.

İkisi müşebbehle birlikte müşebbehün bihin zihinde huzuru nadir olmaktır.

“Benefşeyi kibritin bedâyet-i iştigalinde zuhûr eden alevine teşbih”te olduğu gibi.

Üçüncüsü iki takım müşebbeh ve müşebbehün bihin her takımında tarafeyn mümkünâtta ma'dud iken ikisinin ictima'ında müşebbeh tarafı kemâ-kân mümkünât dairesinde kalıp müşebbehün bih tarafı mümkünât dairesinde hurûc ve mümteni' dairesine duhûl etmesidir. Kavsi-i Tebrizî'nin

Nûr-ı aynım âşinâ derler seni ağyar ile

Turfe kim cân nakş-ı dîvar ile olmuş âşinâ

beyitinde olduğu gibi. Bunda iki takım müşebbeh ve müşebbehün bih vardır ki bir takımı muhatapla cân, diğeri ağyâr ile nakş-ı dîvardır. Şu iki takımın iki tarafı da

haddizatlarında mümkünâttan iken müşebbehler bir tarafta, müşebbehler diğer tarafta ba'd-el ictima müşebbeh tarafı mümkünâtta kalıp müşebbehün bih tarafı mümteni'ât sırasına geçmiştir. Zira dîvardaki nakışta can olamaz.

Teşbihten müşebbehün bihe ait garaz iki sûretledir.

(1) Teşbih müşebbehün bihin etemm ve ekmel olduğunu iham eder. Fıtnat Hanım'ın

Reng ü bûda zülf-i cânâna müşâbih olmasa
Kim bakar gülzâr-ı dehrin sünbül ü şebbûsuna⁴⁹²

beyitinde olduğu gibi. Kaide-i asliye hükmünce zülf müşebbeh, sünbül ve şebbû her birisi müşebbehün bih olup ve şebbû reng ü bûda zülften etemm olduğu bedîhîdir. Zülfü onlara teşbih edecek yerde onları zülüfe teşbih ve renk ve bûda zülfün sünbül ve şebbûdan etemm olduğunu iddia ve mübalâğa maksadıyla müşebbehi müşebbehün bihi müşebbeh ad etmiştir.

Nedim'in
Sînesi detindeki peymânedden berrak u sâf
Ruhları destindeki sahbâ-yı terden kırmızı⁴⁹³

beyitinde böyledir. Buna teşbih-i maktûb denilir ki vech-i şebhe nâkıs olan şey müşebbehün bih kılınp o şeyin ekmel ve etemm olduğu iddia ve itibar olunur.

⁴⁹² İsmail Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁹³ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 357.

(2) Müşebbehün bihin kemâl-i ihtimama liyâkatini gösterir.

“Aç olan kimsenin bedr gibi parlak ve güzel bir yüzü parlaklıkta ve değirmilikte yufka ekmeğe benzetmesi” gibi. Şu teşbihten o kimsenin garaz-ı makudu ekmeğe olduğu anlaşılır. Buna (ezhar-ı matlub) ıtlâk ederler.

Teşbih garaz itibariyle ya (makbul), ya (merdud) olur. (Teşbih-i makbul) garazın teşbihini ifadeye vefa edecek derecedebulunmasıdır. Meselâ garaz müşebbehin halini beyan ise müşebbehün bih vech-i şebhele pek ma’ruf bulunmak, garaz-ı nâkıs olan bir şey-i kâmile el-hak olduğu takdirde müşebbehün bihin vech-i şebhele etemm garaz-ı müşebbehin imkânını beyana taalluk eylediği halde muhataba karşı vech-i şebhele hükümü ma’ruf ve müsellim olmak lâzım gelir.

(Teşbih-i merdud) ifade-i garazda maksudu irâeye kâfi olmayan teşbih-i nâkıstır.

Teşbihten garaza taalluk eden mebâhisin emsilesi yukarıda mezkûr olmakla bu sırada tekrara lüzum görülemedi.

-7-

Bazı Mülâhazat

Mebhas-ı teşbihte her ne kadar müşebbeh ve müşebbehün bih beyinde vech-i şebhele bulunsa bile makama nispetle müstehcen olan şeylerin bir memduha karşı müşebbehün bih ittihazi muayyebâttan ma’duddur. Meselâ: Bir zâtın sahâsı hakkında teşbih îrad olunup da “Sahâ bir koyundur ki eczası taksim olundukda etlerinin en

güzel olanları sana bağırsakları, kemikleri başkalarına hisse düştü.” denilse bundan maksat sahânın kısm-ı mergûbu müşebbeh olduğu anlaşılır ise de müşebbehin gayra ait gösterilen aksâmının zikr ve îradındaki istihcân bedîhîdir.

Teşbihte âdab dairesinde cereyan edecek umûrca müşebbehün bihin fevâhişten îradı da bu kabildendir.

Kezalik bir müşebbeh için îrad olunacak müşebbehün bih her ne kadar vech-i şebehce şâyan-ı kabul olsa bile müşebbehin şan ve makamına nazaran lâıyk olmaz ise ta'zim makamında tahkir îrad edilmiş olur. Bir mertebe-i âliyede bulunan bir zâtın senâsı îrad olunur iken “Gösterdiği lütuf bir meclis-i gınada çalgı istima'sı ve rakkâs temâşâsı gibi ferah veriyor.” teşbihinde olduğu misillü. Bu teşbihce vech-i şebeh yolundadır. Lâkin müşebbehin rakkas ve çalgıcıya teşbihi ta'zim makamında tahkir-i iltizam etmektir.

Teşbih yoluda kudemânın istimal eyledikleri teşbihât iki kısımındır.

Bir kısmı her sûretle şâyân-ı kabuldür.

“Yanağın güle; çehrenin güneşe, aya,gündüze; zülfün sünbüle, geceye, zulmete; hâlin anbare, fülfüle; dehânın gonceye;dudakların yakuta, la'le; dişlerin inciye; gerdenin billûra; sînenin âyîneye teşbihi” gibi.

Bir kısmı fennen şâyân-ı kabul değildir.

“Gözün cellâda, katile, hırsıza; kaşın kılıca, yaya, köprüye, kavs-i kuzaha; zenehdânın çâha; bilek kıla, hayâle; ağzın cüz-i lâ yetecezzâ, ademe; zülfün yılan, akrebe, zincire, kemende, gurâba teşbihi” gibi.

Kudemâ ise bu münasebetsiz teşbihât sırasında îrad eyledikleri mazmunların ekserinde o kadar sanat ve mahâret göstermişlerdir ki okudukça kemal ve iktidarlarını tahsin etmemek mümkün olamaz.

MESELÂ

Gayr-i çeşminden bulur her dem ümîd-i merhamet

Ben ne kıldım kim nasibim nâvek-i dil-dûz olur

Zikr-i lebinle zülfüne cân oldu dest-res

Anın gibi okuyup efsûn yılan tutar

Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden

Bana ol rişteyi ejderdir kılan bilmem ne efsûndur

Sabâdan gül yüzünde sünbül-i pür-pîç ü tâb oynar

Sanarsın ki açıp gülşende bir müşgîn-i gurâb oynar

Mukavves kaşların kim vesme ile renk tutmuşlar

Kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jenk tutmuşlar

Câna cismim ol haddenin gamzeden olmaz penâh

Hiç cevşen kimseyi tîr-i kazâdan saklamaz

Şayed haddenin tîr-i müjek bir hata ide
 Âmâc-gâh-ı sînemi ey kaşî yâ gözet

Ne bâ-kem var beni kılsan şehîd çeşm-i cellâdın
 Velî hûban içinde korkarım hûni çıkar adın

Kaza kim hâlin ebru-yı fiten-gîr içre göstermiş
 O tamga-yı maharetdir ki şimşîr içre göstermiş

Sanma rahmından sunar destin dil-i mecrûhuma
 Ol kemân ebrû ciğerde tîr-i müjgan arar

Görüb zülfünde cânib-i ebrûya yüz tutdum
 Gönül hurşîdi tahvîl itdi kavse burc-ı akrebden

Dil-i mû-miyân yâri hayâl eylemekdedir
 Bî-çâre şimdi fikr-i muhal eylemekdedir

beyitlerinde olduğu gibi.

Şu mazmunların her birisi bir bedâ-i hikmet gibi musanna olmasıyla kudemânın ulviyet ve edebiyatça iktidar ve mahâretlerine bürhan olduğu inkâr olunamaz. Lâkin fen nokta-i nazarından bakılınca müşebbehler ile müşebbehün bihler beyninde vech-i şebehlerde münasebet görülemez.

Vâkıa meselâ gamzeyi oka teşbihte okun tesiri nazardaki tesir ile mana-yı müşterek ad ve şu mana vech-i şebah itibar olunabiliyor ise de maksat gamzenin alâka-i vicdanı câlib olacak letâfetine taalluk eylediği sûrette şu itibarın o maksada mülâyemet kabul edecek ciheti görülemez. Zülfün yılanı teşbihi ise daha fena.

Şebehe bu kadar ki kudemâ münasebetten ba'îd görünen böyle teşbihlerde mazmuna müteallik tasarrufça iktidar göstermek maksadıyla bu yolda it'âb zihin etmişlerdir.

Vaktiyle bizde kudemâyı taklid ve mazmunda tasarruf-ı efkârıyla öyle sözlerde it'âb zihin etmişiz. Lâkin şimdi –madem ki fen dairesinde söz söylemek istiyoruz- kudemânın ulviyet-i efkâr ve kemâl-i iktidarlarını tasdik ile beraber teşbihte fennen faide ve münasebet aramaya da mecburuz.

Kelâmda teşbihin faydasını nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Sen bir şeyi bir şeye benzettiğin halde müşebbehün bihin sûret, yahut manasıyla kendi nefsinde bir hayal isbat etmiş olursun. Bu hayal ise gerek bir şeye tergîbde, gerek bir şeyden tenfîrde pek müekked ad olunur. Teşbihten murad nefsi müşebbehe tergîb ise zülfün yılan, akrep gibi şeylere müşebbeh-i itibarında şu rağbet hâsıl olmaz. Belki nefsinde yılan, akrep, cellat gibi. Bir takım korkunç hayalât ispat etmiş olursun.

Binaenaleyh güzel şey güzel şeye, çirkin şeyi çirkine benzetilmelidir ki güzele rağbet ve çirkinden nefret hâsıl olsun. Meselâ sâgarı, şarabı güzel şeylere teşbih edip de

Nûr eyleyip teccüm-i sahbâya oldu sâgar

Ânın içinde sahbâ gûya müzâb-ı yâkut

demiş olsun şu teşbihlerde kuvve-i mütehayyilenin resm ettiği sûretler vücudu gayr-i mümkün şeyler iken evvelen senin kendi hayalinde güzel sûretler mürtesim olup meyl ve rağbetin celb eder. Sâniyen muhatabın hayalinde sûret-i pezîr olarak olarak anında rağbeti câlib olur.

Şarabı, sâgarı bir de tab'a hoş gelmeyecek sûretle daire-i teşbihe alalım da “Şarap ihticâmen bir marîzin vücud-ı ma'lûlünden çıkmış kan, sâgar o kanın memlû olduğu şîşe-i haccâm” diyelim.

Bu teşbihte şaraptan, sâgardan öğrenilecek birer sûretten başka bir şey yüz gösterir mi?

İşte her nev teşbihât bu fasılda mezkûr olan kavâide muvâfık ise fennî, değil ise gayr-i fennîdir.

İKİNCİ FASIL

Hakikat ve Mecaz Beyanındadır

Şu babın mukaddimesinde gösterildiği üzere (hakikat) lâfzın mâ-vaz' lehinde, (mecaz) mâ-vaz' lehinin gayrında istimalidir.

(Mecaz) (جاز من هذا الموضوع الي هذا الموضوع) kelâmında me'huzdur. Şu kelâm bir mekânda diğerk mekâna tahattî eden kimse hakkında îrad olunur.

(Mecaz) lâfzı (cevaz)dan ism-i mekândır. Tahattî ve intikal olunan mahal demektir. Şu mana hükmünce (mecaz) bir mahalden diğerk mahale intikalde müstamel iken sonra bir lâfzın mana-yı aslîsinde diğerk manaya naklinde istimal olundu.

Bir manadan diğerk manaya nakl olunan lâfzın birinci mana ile ikinci manası beyinde vuslat bulunur ise buna (ittisal) denilir. “Zeyd arslandır.” gibi. Zeyd insan, arslan ma'ruf bir hayvan iken beyinlerindeki sıfat şecâat, vuslat olduğundan Zeyd insaniyetten esediyete ubûr ettirildi.

Bazı kere beyinlerinde vuslat olmasa da ubûr ettirilir. Hikâye kitaplarında “Arslan şöyle söyledi.”, “Tilki böyle dedi.” sözlerinde olduğu gibi. Buna (ittisa') denilir.

Mecazda iki sûret bulunur. Bu iki sûretin her birisinde bir manadan diğerk manaya nakl mevcut ise de birincisindeki nakl düz mahalden düz mahale, diğerkinde düz mahalden sarp mahale ubûr demek olup birincisinde sıfatça beyinlerinde

müşâhabet mevcut, diğesinde mefkûddur. Zira arslan ile insan beyninde şecâatce müşâbehet var ise de nutukça müşâbehet yoktur.

Bazıları “*Kelâmın hepsi hakikattir.*”, bazıları da “*Hepsi mecazdır.*” dediler. Bu mezhebin ikisi de doğru değildir. Hakikat-i lugaviyece manaya taalluk eden delâlet her lâfzın delâlet-i hakikiyye ve zâtiiyesidir ki hakikat-i lâfziye asıl lügatte mevzu olduğu manadan ibaret olur. Mecaz ise mananın vaz’-i aslîsine taalluk etmeyen bir lâfza nakildir.

Ma’lûmdur ki mahlûkatın her birisi kendisine delâlet edecek bir isme muhataptır ki o isim ile biline. Zira nev-i beşerden her ferдин diğerini veya eşyadan bir şeyi anlaması için eşhâs ve eşyanın her birisi için bir isme ihtiyaç umûr-ı zarûriyedendir. Şu zarûret üzerine her müsemmâ için vaz edilmiş olan isim o müsemmânın hakikatidir. Bu hakikat vaz’-i aslî noktasından kaldırılıp başka noktaya nakl olunur ise daire-i hakikatten infisal ve daire-i mecaza ittisal etmiş olur.

Biz “güneş” dediğimiz vakit şu büyük, parlak yıldızı murad ederiz, “deniz” demiş olsak şu büyük, şur suyu murad ederiz. Çünkü güneşin şu parlak yıldızda, denizin şu büyük suda istimali hakikattir. Vaz’-i aslîleri bu sûretle istimali iktizâ eder. İstiare tarikiyle “güneş” deyip de güzel yüz, “deniz” deyip de sahî kimseyi murad ettiğimiz halde istimali mevzu-i hakikatten ayrılıp mecaza muttasıl olur.

Her mecaz için hakikat vardır. Zira mecaz bir hakikatten diğere bir manaya nakl olunmadıkça mecaz olamaz. Mecaz bir mekân-ı aslî olmayıp bir mekân-ı aslîden menkûl bir şeye menkûlün ileyh olan mekân-ı sânidir. Fi-l-asl böyle bir

mevzuda müstamel iken sonra hakikatının gayrı bir manaya nakl olundu. Binaenaleyh her bir mecaz için bir hakikat bulunması umûr-ı zarûriyeden ma'dud olur ki o hakikatten hâlet-i mecaziyeye nakl edilmiş bulunsun. Her hakikat için ise mecaz olmakta zarûret yoktur. Zira çok isim vardır ki hiçbirisi için hâlet-i mecaziye bulunmaz. “Esmâ-i a'lâm” gibi. Bunlardan her birisinin vaz'î zevatın her birbirinden farkı içindir. Sıfatın farkı için değildir.

(Mecaz) ya müfred, ya mürekkeb olur. Mürekkeb istiare bahsinde yazılacaktır.

(Mecaz-ı müfred) mâ-vaz lehini iradeye mani olacak bir karînenin vücuduyla mâ-vaz'lehinin gayrında istimal olunan kelimedir. Lâfzın mefhumu taaddüd eylediği sûrette eğer iki mefhum arasına nakl-i hulûl etmez ise o lâfza müşterek denilir. Nakl-i hulûl eder ise nakilde münasebet olup olmadığına bakılır. Münasebet yok ise o lâfza (mürtecil) ıtlâk edilir. Münasebet olduğu halde mana-yı evvelin metrûk olup olmadığına nazar olunur. Metrûk olur ise (menkûl), olmaz ise mana-yı evvelde (hakikat), sâlide (mecaz) olur.

Mecazda nev'i muteber olan bir alâka lâzımdır. Zira alâka bulunmaz ise o lâfız galat ve kinayeden temyiz olunamaz.

Hakikatle mecazın her birisi lugavî, şer'î, örfî-i hâss, örfî-i âmm kısımlarına münkasımdır.

LUGAVİYE MİSÂL

“Arslan” lâfzı gibi. Örf-i lügate tâbi olan kimse bu lâfzı hayvan-ı ma'lûmda istimal eder ise (hakikat-i lugaviye), ricl-i şecâatte istimal eder ise (mecaz-ı lugavî) olur.

İSTİMAL-İ ŞER'ÎYE MİSÂL

“Salâvat” lâfzı gibi. Örf-i şer ile mükellef bulunan kimse duada istimal eder ise (mecaz) olur.

ÖRFÎ-İ HÂSSA MİSÂL

“Fiil” lâfzı gibi örf-i nahve tâbi olan kimse bu lâfzı (darb), (nasr), (dövdü), (yardım etti) gibi lâfızlarda istimal eder ise hakikat, hades (iş) manasında istimal eder ise mecaz olur.

ÖRFÎ-İ ÂMME MİSÂL

“Dabbe” lâfzı gibi. Bu lâfız örf-i âmmda kavâim-i erbaası olan hayvanda müstameldir. Bunda istimali hakikat ve insanda istimali mecazdır.

(Mecaz) iki kısımdır. Birisi mecaz-i mürsel, diğeri istiare.

Eğer alâka-i musahhihe mana-yı mecazî ile hakikat beyinde müşâbehetin gayrı olur ise (mecaz-ı mürsel) böyle değil ise (istiare)dir. Bu takdirce istiare mana-yı aslîsine teşbih olunan manada müstamel lâfız olmuş olur.

Çok kere istiare ism-i müşebbehin müşebbehte istimali mefhumuna itlâk edilir. Bu sûrette müşebbehün bih (müsteârün-minh), müşebbeh (müstearla), istiare mevki’inde istimal olunan lâfız (müsteâr) olur.

İSTİAREYE MİSÂL

“Arslan” lâfzıdır. Bu lâfız âriyet olmak üzere müşebbehün bih olan hayvan-ı ma’ruftan müşebbeh olan şecî’ kimse için istenilmiş bir libas gibidir.

İstiareye taalluk eden mebâhis fasl-ı mahsusunda tafsil edilecektir. İnşallahü Teâlâ.

Mecaz-ı mürselde mâ-vaz’ lehin gayrı olan mananın nev-ummâ mevzu lehe lüzum ve ittisalini sahih gösterecek münasebete (alâka-i musahhaha) denilir.

(Alâka) hem müşâbehet hem de gayr-i müşâbehetten mütevellid olur. Alâkanın tevellüdü müşâbehetten ise lâfzın ise lâfzın sûret-i istimali istiare, müşâbehetin gayrından ise mecaz-ı mürsel olur. Mecaz-ı mürsele ait alâkaların bazılarını âtîde beyan edeceğiz.

(1) İletin zikriyle ma’lûlü murad etmektir.

“Nimete yed-i itlâkı” gibi. Nimet yed ile zâhir olduğundan yed lâfzının nimette istimali illeti fâiliye olur.

(3) Alâka-i mazhariyettir.

“Yed lâfzının kudrette istimali” gibi.

(4) Gülü zikriyle cüzî murad etmektir.

Parmağının ucuna diken batan kimsenin “Parmağına diken battı.” demesi gibi.

(5) Gül yerinde cüzü zikr etmektir.

“Bizi gözleyen vardır.” denilecek yerde “Üzerimizde göz vardır.” denilmesi gibi.

(6) Müsebbibi zikr edecek yerde sebebi zikr etmektir.

“Bahar çiçekleri açtı.” gibi. Bahar çiçeklerin açılmasına sebep olup müsebbib Cenabı Hak’tır.

(7) Sebep zikr olunacak yerde müsebbibin zikr olunmasıdır.

“Rahmet yağıyor.” gibi. Rahmet müsebbib, yağmur sebeptir.

(8) Mahal zikr olunacak yerde hâl zikr olunmaktır.

“A’mâl-i sâliha ashabı Allah’ın rahmetindedirler.” gibi. Rahmetten murad cennettir.

(9) Bir zıddın ismini istihzâ, yahut lâtîfe tarikiyle zıddına ıtlâk etmektir.

“Korkak kimseye cesur ve cesura korkak” denilmesi gibi.

(10) Mecaz bulunan iki şeyden birini diğerrinin yerinde zikr etmektir.

“Havuz memlûdur.” gibi. Havuz mümtelî, su memlûdur.

(11) Bir şeyi vâsıf-ı sâbıkayla zikr etmektir.

“Azatlı bir kimseye köle” denilmesi gibi.

(12) Bir şeyi zaman-ı müstakbelde tesmiye olunacağı bir isim ile zikr etmektir.

“Üzüm suyuna şîre ıtlâkı” gibi.

Mecaz-ı mürsele ait olan alâkalar çoktur. Her iki şey beyninde alâka mevcut oldukda birisinin zikriyle zikri irade olunabilir.

“Sıfatla mevsûf”, “lâzımla melzûm”, “dal ile medlûl”, “müşebbeh ile müşebbehün bih”, “âmm ile hâss”, “mutlak ile mukîd”, “zarf ile mazrûf” gibi.

Mecaz istimali ya lâfız, ya manaca lüzumdan neşet eder.

Lâfız için hakikat yerinde mecaz istimali esbâb-ı âtiye üzerine cârîdir.

(1) Hurûfta tenâfir bulunur da telâffuzca lisana usret gelir.

(2) Bir lâfızda hurûf-ı mütenâfir olmasa da iki lâfız tereküb eyledikte terkipten tenâfir hâsıl olur.

(3) Bir lâfız nazmen vezinde sıklet gösterir.

(4) Mecaz istimalinde sanayi-i bedîyyece lâfızda hakikat istimalinden daha ziyade lütuf görünür.

Mana için mecaz ihtimalinin esbab-ı lüzumu vücûh-ı âtiye üzerine cârîdir.

(1) Mecazda ta'zim anlaşılır.

Bir meclisi heyetini teşkil eden zevâtın tecemmü'ünü beyan sırasında “Meclis tecemmü' etti.” denilmesi gibi.

(2) İstihcandan ihtirazen hakikat istimalinden sarf-ı nazar olunur.

“Tegavvut” denilecek yerde “kaza-i hâcet” denilmesi gibi.

(3) Mecazda hakikatten ziyade hüsn-i beyan görünür.

“Şecî kimse” denilecek yerde “arlan” denilmesi gibi.

(4) Mecazda lütuf kasd olunur.

Bir kimse bir şeyi âlim, yahut tamamıyla câhil olur ise onun için o şeye taalluk edecek şevkin adem ve vücudu emr-i tabîdir. Belki o şeye bir cihetle vâkîf, diğer cihetle gayr-ı vâkîf ise noksan olan vukûfun ikmaline şevk hâsıl olur. Ve husûl-i vukûfu teshîl edecek sûretin vücudundan lezzet ve fıkdanından elem husûle gelir.

Şu halde hakikatiyle tabir îradı tefhime kâfi olmadığı halde sâmi'ce dağdağa-i nefsanî husûlünü müceb olacağı bedfîhîdir. Mecaz tarikiyle tabirde o dağdağanın zevaliyle beraber vukûf-ı tam hâsıl olduğu halde en latif sûret mecaz îradındadır.

İmam Süyutî İbn Cinnî'ye atf-ı ifade ile *el-Müzahir*'de der ki “Lügatin çoğu -teemmül olununca- hakikat dairesinde hâric ve mecaz dairesine dahil görünür.” Meselâ “Zeyd kıyam etti.” dediğin vakit bu sözde hakikat yoktur. Zira kıyam ef'âlden bir cinstir ki min-el ezel ilelebet kainatta kıyama salih yaratılmış ve yaratılacak olan şeylerin cem'îsine, hatta vehim dahilinde olan kıyama kadar şâmildir. “Zeyd kıyam etti.” sözünde hakikat olsa cins-i kıyamın kâffesi onda südür

etmiş olur. Bu ise muhâldir. Binaenaleyh bunda hakikatin vücudu mümkün olmadığından çoğu az mevzu'una vaz kabilinden ve mecazdan ma'dud olur.

“Bugün arslana rast geldim.” sözü de böyledir. Zira dünyada arslan halk olduğu günden nev'inin inkırazına kadar bu neviden ne kadar hayvan halk olunmuş ve olunacak ise kâffesine arslan denilir. “Bu gün arslana rast geldim.” dediğin sözde hakikat olsa arslan nev'inin cem'îsine rast gelmiş olmanın lâzım gelir. Bu ise mümkün değildir.

“Filanı dövdüm.” sözünde öyledir. Zira darb fiili umûmen senden sudur etmedikçe sözde hakikat görülemez. Kezalik dövülen yer mazrubun bazı a'zasıdır. Hakikat-i fiil ise hepsini dövmektir. Hatta “Filanın başına vurdum.” denilmesinde bile hakikat yoktur. Zira darb başının bir yerine ise o da hakikat değildir. “Gece gitti.”, “Gündüz geldi.” Sözleri de bu kabildendir. Zira gece gündüz lâfızları min-el ezel ilelebet leyal ve neharın kâffesi şâmildir.

İşte bu sözlerde ve bu gibi her ne kadar söz var ise hiçbirisinde hakikat olmayıp mevzu bazı de gülü istimaldir ki hepsi mecazdır.

Tâceddin Sübkî *Şerh-i Minhâc*'da der ki “*Mecaz ile hakikat beyninde ihtimal devran etse hakikate taalluk eden ihtimal ercahtır.*”

Fesahat ve belâgat babında mecaz istimali hakikat istimalinden evlâdır. Zira bülegaca kabul olunmuştur ki kelâm hitabının faydası nefis-i sâmi'de tahyîl ve tasvir tarihiyle garaz-ı maksudu ispattan ibarettir. Bedîhîdir ki “Zeyd arslandır.” diye

söylediğimiz sözün “Zeyd şecîdir.” sözünden farkı yoktur. Lâkin gerek tahyîl ve tasvirde, gerek nefis-i sâmi’ a tesirde garaz-ı maksudu ispatça şu iki söz beyinde pek büyük fark var. Çünkü “Zeyd şecîdir.” sözümüzden sâmi’ Zeyd’in cüretli, mikdâm olmasından başka bir şey tahayyül etmez. “Zeyd arslandır.” dediğimiz vakit Zeyd bu tahayyül dairesinde kalmayıp arslanın sûreti, heyeti, batîş ve kuvveti tesadüf edeceği hayvanı pençesiyle yarıp yırtması tahayyül olunur.

İbâre-i mecaziyede bir tesir-i acîb bulunur ki bu tesir bazı ahvalde sâmi’i halk-ı tabîîsinin hükmü dairesinden çıkarıp başka bir hükme esir eder. Hatta bahîli sahî, korkağı şecî eder. O bahîl öyle bir sahâvet gösterir ki akla hayret verir. O korkak öyle bir cesaret gösterir ki gören parmağını dişler. Muhatap o ibareyi dinlerken şarap içmemiş gibi neşelenir. Bir kimseyi muhtacına îâneye teşvik ederken “Sen bir sahî sen ki erbab-ı ihtiyac ihsanıyla def’-i ihtiyac edecektir.” denilecek yerde “Sen bir bulut sen ki arz-ı meyyiteyi ihya edersin.” denilmesinde tesirce büyük fark var.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İstiare Beyanındadır

Fasl-ı sâbıkda gösterildiği üzere istiare mecazın bir kısmıdır. Lâkin tafsilât-ı mahsusayı şâmil olduğundan kitabımızda fasl-ı mahsus ittihaz eyledik.

(İstiare) alâkası, müşâbehet olan mecazdır. Manası hissên, yahut aklen tahakkuk ettiği için bazen (tahkikiye) lâfzıyla takyîd edilerek (istiare-i tahkikiye) denilir.

İstiare müşebbeh ve tarafeyn beyninde olan vech-i şebeh için mevzu olmayıp yalnız müşebbeh için mevzu olduğundan cumhur, mecaz-i lugavî olmasına zâhib olmuştur.

Bazıları istiareye (mecaz-i aklî) dediler. Muradları istiarenden tasarrufun aklî olmasıdır. Zira müşebbeh-i istiare itlâkı müşebbehin müşebbehün bih cinsinde duhûlünü iddiadan sonradır. Binaenaleyh istiarenin müşebbehte istimali mâ-vaz lehinde istimali demek olur.

İstiarenin evvelen tevil-i esası üzerine bina kılınması, saniyen ondan hilâf-ı zâhire taalluk eden iradeyi hâvi karîneye müstenid bulunması istiareyi yalan sözden tefrik eder. Alemlerde istiare cereyan etmez. Çünkü alem müsemmasının teşahhusunu ve başkalarıyla iştirakten meni iktiza eder. Lâkin evsâftan bir vasıf ile kesb-i iştihar eden bir mesel-i sâir hükmünde bulunur ise istimalce vasfiyet ismiyete galebe edeceğinden mecra-yı istiare olabilir.

“Sehban”, “Hâtem”, “Hebenneka” gibi. Bunların birincisi fesahatte, ikincisi sahâvette, üçüncüsü buhlde, derecesi hamâkatta mesel-i darb olunacak derecede kesb-i iştihar olmakla gerek bunlardan, gerek bu gibi isimlerden her birisinde istiare câridir.

İsm-i cins alem gibi değildir. Cinste bir sıfatın vücudu halkî ve tabîî olduğundan beyinlerinde bir câmi’in vücuduyla her birisi bir şeye müstearün minh olabilir.

“Arslan” ricl-i şecâ’a, “tilki” hilekâra, “yılan” şahs-ı muzirre, “yakut” hûbanın dudaklarına, “inci” dişlerine müstear olmakla salih olduğu gibi. Neşâtî’nin

Arz eyledükçe aşık lâ’l-i müzâb-ı çeşmin

Aç hokka-i dehânün sen dürr-i nâb göster⁴⁹⁴

beyiti bu kabildendir. (Lâ’l) müstearün minh, (kan ile mahlût gözyaşı) müsteârün leh, (dürr-i nâb) müstearün-minh, (ma’şukun dişleri) müstearün-lehtir.

Zikri sebkât eylediği üzere istiare mecazın bir kısmıdır. Mecazın başka kısmı için mana-yı hakikati iradeye mani olacak karîne lâzım olduğu gibi istiarece de karîne lâzımdır. Şu karîne bazen karîne-i vahide ve bazen karîne-i müteaddide olur.

⁴⁹⁴ Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s. 101.

“Bir arslan gördüm ok atıyor idi.” kelâmındaki karîne, karîne-i vahidedir.
Fehîm’in

Aks gül olur zâhir mi'rat-ı çemen içre
Ol lâle-i şebnem-rîz oldukça hicâb-âlûd⁴⁹⁵

beyitinde (lâle-i şebnem-rîz) müstearün minh, (terlemiş ruhsar) müstearün-leh olup (mir'ât-ı çemen), (hicâb-ı âlûd) tabirleri iki karînedir. Beyitin mealinden “Hicâbın tesiriyle yüzü kızarıp terlediği ve şu hal ile mahcub-ı mahbub söz söylediği vakit sözleri âyîneye aks eden gül gibi latif görünür.” sûreti murad olunmuştur.

(İstiare) tarafeyn itibarıyla iki kısımdır. Zira tarafeynin bir şeyde ictimâ'ı ya mümkün olur, ya mümteni'.

İCTİMÂLARDA MÜMKÜN OLANA MİSÂL

Fakr u fâka ile muztarr iken servete nâil olan bir kimse hakkında “Ölmüş iken hayat buldu.” denilmesi gibi. Bunda (hayat) müstearün-minh, (servet) müstearün-leh olmakla ikisinin bir şahısta ictiması mümkündür. Buna (istiare-i vifakıyye) denilir.

İCTİMÂLARI MÜMTENİ' OLANA MİSÂL

“Zâtı mevcut, nef' ve faydası mefkûd bir şey için ma'dum isminin istiaresi” gibi. Mevcut ile ma'dumun bir şeyde ictimâsı mümteni'dir. Buna da (istiare-i inadiyye) denilir.

⁴⁹⁵ Tahir Üzgör, a.g.e., s. 360.

(İstiare-i tehekkümiye), (istiare-i temlihiye) ki birisi istihzâen bir şeyin zıddını ona müstearün-minh ittihaz etmek, diğeri latife tarikiyle o sûreti iltizam eylemektir. Teşbih bahsinde bunların keyfiyeti derc olunmuştur. O teşbihteki tarafeynin birisi edat-ı teşbih ile beraber tayy ve bir mülâyim îrad olundukda (istiare)ye tahavvül eder.

(İstiare) câmi' (vech-i şebeh) itibariyle iki kısımdır.

(1) Câmi' tarafeynin mefhumunda dahil olur.

MİSÂL

(Nâsın hayırlısı atının dizginine yapışıp durandır. O kimse öyle hazır durur ki her ne vakit istianeyi andıracak acı bir feryat işitse imdat için o tarafa doğru uça.)^[*] Kelâm-ı şerifi gibi ki “Fi sebîlillâhü cihâd ve ehl-i imana imdad ede.” demektir. Bunda (uçmak), sürat üzere (koşmak) için istiare edilmiştir. Koşmak ile uçmak beyninde câmi' (süratle kat'-i mesafe)dir ki tarafeynin mefhumunda dahildir.

(İstiare) yine câmi' itibariyle ya (mübtezile-i âmiye), yahut (garîbe-i hâssiye) olur.

Ma'lûmdur ki (mübtezel) herkesin derhal anlayacağı, (garîb) havâsın idrak edeceği şeydir.

İSTİARE-İ MÜBTEZELEYE MİSÂL

“Kargılı bir arslan gördüm.” sözüdür. Bunda câmi' (şecâat) olduğunu herkes bilir.

^[*] Şu kelâm-ı şerif (خير الناس رجل ممسك بعنان فرسه كلما سمع هيعة طار اليها) hadis-i şerifinin mefhumudur.

İSTİARE-İ GARÎBEYE MİSÂL

Cevdet Paşa'nın

Şeb-i vuslatda ol mihr-i melâhat naz etdikce

Görüb çâk-i girbânım şefk-i kan ağlasun gülsün

beyitidir. Şemsin zulmete in'ikasından kızaran ve müteâkıben pertev-i af-tâb ile açılan (şafak) müstearün-leh, vicdanen tesirât-ı muhtelifeden müteessiren şiddetle ağlayıp gözlerinden kanlı yaş döken ve müteâkıben ümide mazhariyetle küşâyış-i derûne bi-t-tesadüf (yüzü gülen kimse) müstearün-minh olup tarafeynin yekdiğeriyle müşârik bulunan heyet-i meşrûhasındaki (nümâyîş) câmidir.

(İstiare-i mübtezele) bazı tasarrufla ibtizalden garâbete tahavvül eder.

Fuzûlî'nin

Mâha çektim şeb-i hicrân dem-i şule-i âh

Âh kim olmadı ol mâh haber-dar henüz⁴⁹⁶

beyitinde olduğu gibi. Mâh, müşebbehün bih olup müşebbeh, ma'suktur ki mahzunftur. Mâhın müşebbehün bih ittihazıyla iltizam olunan istiare pek mübtezel olduğu halde âhın meşale ve bundan ser çeken şulenin aleme teşbihi ve o alemin de müstearün-minh olan mâha karşı teşhiriyle beraber bunca tekellüfle onu hâb-ı nahvetten ikaz edememiş gibi tasarrufat-ı garîbeye binaen ibtizalin altını üstüne çevirmiş ve yerine kâşâne-i cedîd gibi bir garâbet-i hüsne bina etmiştir.

⁴⁹⁶ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 189.

(İstiare) tarafeyn ve câmi'-i itibar ile altı kısımdır.

(1) Üçü de hissî olur.

MİSÂL

Dîvan-ı hüsne bâri sen ey hatt-ı nev çıkub

Arz et siyâh-nâme-i hicrâna mû-be-mû

Cevdet Paşa

(Müstearün minh) kâsıd-ı mübelliğ, (müstearün-leh) hatt-ı nev, (câmi') arz-ı keyfiyet.

(3) Üçü de aklî olur.

MİSÂL

Durur ahkâm-ı nusret ittihad-ı kalb-i millette

Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetden⁴⁹⁷

Kemâl Bey

İtibar-ı âcizâneye göre (müstearün minh) lâfız içinde mana, (müstearün-leh) ittihad-ı kalb-i millette sabit (nusret), (câmi) halisâne ittihatır.

(3) Tarafeyn hissî, câmi' aklî olur.

⁴⁹⁷ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 8.

MİSÂL

Gül-izarân-ı Sitanbul bırakılmaz amma
Oluyor yâd-ı vatan şeh-per-i pervâz bana

Cevdet Paşa

(Müstearün minh) murg, (müstearün-leh) beyitteki zamir-i mütেকellim,
(câmi') uçmaya meyl eder.

Ekrem Bey'in şu nazmı da bu kabildendir.

Dilinde aşk-ı neşve-rîz-lebinde şevk-ı handever
Yolunda her çemen na'îm gözümde her çiçek güher
Şarâbı âb-ı hoş-güvâr-gıdâsı şîr ü şehd-ter
Değil melâle âşına kelâlden de bî-haber
Çoban kıyafetindeki garîb-i kâmkârı gör⁴⁹⁸

(Müstearün minh) âdeta bir çocuk, (müstearün-leh) çoban kıyafetindeki garîb,
(câmi') bir hâl-i bî-kaydı.

(4) Tarafeyn aklî, câmi' hissî olur.

⁴⁹⁸ Recâîzade M. Ekrem, *a.g.e.*, s. 290-291.

MİSÂL

Ser-i dırahta müşt-zen-hıyâz-ı bağa berk-rîz
 Gusûn içinde pür-girîv-şükûfelerle pür-sitîz
 Nihal-i gülde teb-nümâ-yem-i çemende mevz-hîz
 Hevâ-perest-i pür-heves nesim-i bî-kararı gör!⁴⁹⁹

Ekrem Bey

(Müstearün minh) bir şahs-ı şerîr-i Arabda cû, (müstearün-leh) nesîm, (câmi')
 şirret, Arapda cûluktur.

(5) Müstearün minh hissî, diğerleri aklî olur.

MİSÂL

Hâlce ecelle pençeleştim

Kemâl Bey- *Cezmi'*den

(6) Müstearün-leh hissî, diğerleri aklî olur.

MİSÂL

Haddenin gamzen ile cân vermek cânâ minnetdir
 Bu şirin merak ile rûh-ı şehîdân ağlasın gülsün

Cevdet Paşa

(Müstearün-leh) haddenin gamze, (müstearün minh) ecel, (câmi') nez'-i
 ruhtur.

⁴⁹⁹ Recâîzade M. Ekrem, *a.g.e.*, s. 290.

(İsteare) lâfız, müstear itibariyle ya asliye, yahut tebaiyye olur.

(İstiare-i asliye)de lâfz-ı müstear, ism-i cins olur.

“Ricl-i şecâ’a arslan”, “güzel sadalı maniye bülbül”, “çilekâra tilki” ıtlâkı gibi.

Masdarlar şu kısımdan ma’duddur. “Şiddetle dövmeye öldürmek”, “fakir iken zengin olmaya dirilmek” ıtlâkı gibi.

(İstiare-i tebaiyye)de lâfz-ı müstear ism-i cinsin gayrı olur.

“Fiil”, “fiilden müştak isimler”, “manayı fehme illet olan harfler” gibi. Fiil ile müştakkâtında istiare cereyanı masdara, harfte bir asla tab’iyetledir.

FİİLE MİSÂL

Şiddetle vurulan bir kimse hakkında “Herif öldü gitti.” denilmesi gibi. Bunda darbın şiddet-i tesiri mevtin tesirine teşbih ile “dövülmek” masdarı “ölmek” mevki’inde istimal ile beraber bu istimal masdara tab’iyetle fiilde dahi cereyan ederek fiil mecra-yı istiare olur.

Ve kezalik “Filan mekârim-i ahlâk ashabından olduğunu nâsiye-i hâli nâtıktır.” sözünde olduğu gibi ism-i fâilde dahi masdara tab’iyetle istiare cereyan etmiştir. Şu misâldeki delâlet-i mana-yı mecaziye mahmûl olup nâsiye-i haldeki delâlet için nutka teşbih takdir edildikten sonra şu delâlette mübalâğa maksadıyla müşebbeh müşebbehün bihin efradından ma’dud olduğunu iddia olunmuş ve delâlet-i

mezkûre için istiare olunan lâfz-ı nutka teb'aiyyetle dal için dahi lâfz-ı nâlık istiare edilmiştir.

Harfin mecra-yı istiare olması kezalik bir asla tebaiyyetle câiz olabiliyor.

Meselâ (için) harfi harf-i ta'lîl olduğu halde fi-l-asl garaz mevki'inde kullanılır. "Sizi ziyaret etmek için geldim." denildikde "Gelmekten garazım sizi ziyaret etmektir." sûreti murad olunur. (İçin) harfinin bu mevkideki istimali isim kuvvetindedir. Harf-i mezkûr aslen o mevkide müstamel iken garaz-ı fiilin gâyetinde olması medar-ı münasebet ad edilerek garaza taalluk etmeyen şeylerde dahi gayet-i itibarıyla istimal olunur ise mecra-yı istiare olur.

MİSÂL

"Dünyaya gelen ölmek için gelir." gibi. Şu kelâmda garaza taalluk edecek bir şey yoktur. Lâkin garaz-ı fiilin gayeti olduğu gibi. Mevt dahi hayatın gayeti olduğundan hayata taalluk eden gayete teşbih edilmiş ve müşebbeh olan gayet-i hayat, müşebbehün bih olan gayet-i garaz cinsinde dahil olduğu iddia edilerek şu itibar üzerine (için) harfi mecra-yı istiare olmuştur ki bu istiare asl-ı mezkûre teb'aiyyetle cereyan ettiğinden (istiare-i teb'âiyye)dir.

İstiareyi hâvi olan kelâmda müşebbehin bih mezkûr olur ise istiare (istiare-i musarraha) olur.

İstiare-i musarrahada suver-i âtiye cereyan eder.

(1) Gerek müstearün-minhin, gerek müstearün-lehin mülâyimlerinden hiçbir şey mevcut olmaz. “Benim yanımda bir arslan var.” gibi. Buna (istiare-i musarraha-i mutlaka) denilir.

(2) Yalnız müstearün-lehin mülâyimlerinden bir şey bulunur. “Benim yanımda kargılı bir arslan var.” gibi. Buna (istiare-i musarraha-i mücerrede) denilir.

(3) Yalnız müstearün-minh mülâyimlerinden bir şey bulunur. “Benim yanımda pençesi kuvvetli bir arslan var.” gibi. Buna da (istiare-i musarraha-i müreşşaha) itlâk edilir.

Bir şey zihinde olan bir şeye benzetilir. Ve müşebbehün bihin levâzımından bir şey kelâmda müşebbehle beraber mezkûr olur ise (istiare-i mekniyye) olur.

Ribât-ı dehr-i dûn bir tarafa münzeldir ki ol yerde

Emel pâ-der-rikâb u arzû pa-der-havâdır hep

beyitinde olduğu gibi. Bunda (müşebbehün bih) ata binmek üzere ayağını üzenkiye koymuş bir insandır ki mezkûr olmayıp zihindedir.

(Müşebbeh) emeldir ki kelâmda mezkûrdur. (Pâ-der-rikâb) müşebbehün bihin levâzımındandır. (Pâ-der-havada da) istiare var.

İstiare-i mekniyyeye karîne olan lâfız (istiare-i tahyîliyye) olur. Misâl-i mezkûredeki (pâ-der-rikâb) lâfzı gibi. Şu lâfız, matvî ve gayr-i mezkûr olan müşebbehün bihe karînedir.

İstiarede teşbihçe mübalâğanın vücudu umûr-ı tabîyyeden ve şu teşbihi müstearün-minhin mülâyimle zinetlendirmek ise mübalâğaya bir kat daha kuvvet verecek umûrdan ma'dud olduğuna nazaran istiarece teşrîh iltizamı ıtlâk ve tecridden ziyade mübalâğayı müstelzim olur.

Teşrîh iki esas üzerine mebnîdir. Birisi teşbihi ke-en-lem-yekün kabilinden saymak, diğeri müstearün-lehi aynıyla müstearün-minh cinsinden ad etmektir, binaenaleyh istiare-i müreşşaha külliyyen teşbihe itibar kalmaz. Hatta bir zâtın ulüvv-i kadri bir binanın yüksekliğinden istiare edilse (müstearün-leh) olan ulüvv-i kadr (müstearün-minh) olan yüksek binanın aynı olması iddia ve kabul olunur.

Bülega teşbihte müşebbeh, müşebbehten başka bir şey olduğunu itiraf ile beraber müşebbehün bihin ahkâmını müşebbehte yürütürler. İstiare böyle değildir. Zira istiarede teşbihçe müşebbeh mecrasında olan (müstearün-leh) müşebbehün bihten başka bir şey olduğunu kabul etmeyip ikisini bir şey hükmünde tutarlar.

Teşbihte müşebbeh asıl ve müşebbehün bih fer' olup asıl, daire-i itiraftan sabit ve mevcut ad edilerek ahkâm-ı teşbih fer' üzerine cereyan ettirilir. Şu cereyan câiz olunca istiarede de zaten ke-en-lem-yekün ad edilen asıl, nazar-ı itibara alınmaksızın fer' üzerine ahkâm-ı icrası evleviyyetle câiz olur.

(Mecaz-ı mürekkebe) temsil sûretiyle mana-yı aslîsine teşbih olunan manada mübalâğa için istiare tarikiyle istimal olunan kelâmıdır.

MİSÂL

“Güneşin yüzü çamurla sıvanmaz.” gibi şu söz lisanımızda müstamel emsâldendir. Meydanda olan bir hali ketm etmek isteyene karşı îrad olunur. “O hâli ketm etmek güneşin yüzünü çamurla sıvamak gibidir.” demek olur.

Şu mana (müstearün-leh), mesel (müstearün-minh) beyinlerindeki medlûl ki ikisinin de hal-i alenîsidir: Bir heyet-i akliye için istiare tarikiyle istimaldir. Buna (teşbih-i temsil) ve (istiare-i temsiliye) dahi denilir.

Şu kısım istimalce istiare sûretiyle şâyi’ olduktan sonra (mesel) namını alır. Emsalden her bir kelâm nasıl şâyi’ olur ise öyle istimal olunur. İnd-ül istimal bir harfinin bile tagyîri câiz olmaz.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Kinaye Beyanındadır

(Kinaye) lügatte tasrihi terk etmek derler. Istılahta mana-yı aslîsinin iradesi de câiz olmak üzere mana-yı lâzımı murad olunan lâfızdır.

Yani kinayeden hakikat ve mecaz manalarının ikisi de murad olunur.

Bunun mecazdan farkı bedîhîdir. Zira mecazda mana-yı hakikat murad olunmaz.

Kinaye mevki’inde kullanılan lâfza meknî-i bih, manaya (meknî-i anh) denilir.

Kinaye üç kısımdır.

(1) Mekkî-i anı zât olur. Bunda istimal olunan kinayeden lâfız ve nispet murad olunmaz. Yalnız zât murad olunur.

Şu kısım iki nevidir.

(Birincisi) kinaye-i müfrededir. (Kinaye-i müfrede) meknî-i anı taalluk eden mana-yı vahidî hâvi olur.

MİSÂL

“Hased olan mahalde hulûs olmaz.” gibi. Bunda (hased olan mahal) kalpten kinaye olmakla kalp bir zâttan ve kinayenin hâvi olduğu mana-yı vahid mahal olmaktan ibarettir. Nâbî'nin

Bir hadeng-i cân-güdâz-ı âhdur sermâyesi

Biz bu meydânun nice çâpük-süvârın görmüşüz⁵⁰⁰

beyitinde olduğu gibi. Şu beyitteki (meydan) zât-ı dünyadan ve (çapük-süvar) zât-ı zalimden ibaret olup bir mısra iki kinayeyi ve her kinaye bir manayı hâvidir.

(İkincisi) kinaye-i mürekkebedir. (Kinaye-i mürekkebe) bir meknî-i anı taalluk edecek meânî-i müteaddideyi hâvi olan kinayedir.

⁵⁰⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 696

MİSÂL

İnsandan kinayeten “diri, doğru boylu, enli tırnaklı” denilmesi gibi.

Bir emîrin zevrakından kinaye olmak üzere Fuzûlî'nin

Ağzı açık çıkmaz âvâzı ayağı yok yürür

Cân iledir seyri ammâ demek olmaz cân-ver

Sayılr pehlûlarının üstühânı za'fdan

Böyle za'f ile ağır yükler çeker eyler hüner

Dîve benzer gezdire başda Süleyman tahtını

Yoksa kandır saklanır göğsünde kıymetli güher⁵⁰¹

nazmı bu kabildendir.

(2) Mekkî-i anh sıfat olur.

Bu da iki nevidir.

(Birincisi) kinaye-i karîbedir. (Kinaye-i karîbe)de zihnin meknî-i anha intikali bir vasıtaya tevakkuf eder. Bu da iki türüdür. Birisi kinaye-i karîbe-i vâzıha, meknî-i anha zihnin intikalinde sürat olan kinayedir.

⁵⁰¹ Kenan akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 108.

“Benim setrem filana pek târ gelir.” gibi. Bu söz meknî-i anhn mütekellimden ziyade mülehhem olduğundan kinaye ettiğine bi-l-bedâhe zihin intikal eder.

Înâyet her kime yüz tutsa isyanı hicâb olmaz

Güneş doğdukda zîra perde-i zulmet nikâb olmaz⁵⁰²

beyitindeki (hicâb) bu kabildendir ki (mâni') den kinaye olduğuna zihin bi-l-bedâhe ve bil-vasıta intikal eder.

(Karîne-i hafiyye) meknî-i anha zihnin intikalinde sürat olmayan kinayedir.

MİSÂL

“Kalın kafalı”, “pek yüzlü” tabirleri gibi. Birincisi sahibinin hamâkatından, ikincisi hayasızlığından kinayedir. Böyle kinayeye derhal zihin intikal etmez. Biraz mülâhaza ile intikâl eder. Nâbî'nin

Musaffa tıynetânun taraf-ı ebrûsında çîn olmaz⁵⁰³

mısraındaki (tarf-ı ebrûsında çîn) tabirinde böyledir. Kaş çatılıp bir tarafı büklümlü görünüşü (kibir)den kinaye olup murad “Tıyineti pâk olanlarda kibir olmaz.” sûretidir ki şu kinaye bi-l-bedâhe bilinemeyip biraz düşünüldükten sonra anlaşılır.

(Kinaye-i ba'îde)de zihnin meknî-anha intikali vasıtaya tevakkuf

⁵⁰² Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 164.

⁵⁰³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 684.

MİSÂL

“Filanın hanesinde kaşık dayanmaz.” gibi. Kaşığın çok telef olması çok işletilmesine, çok istimali çok misafir gelmesine, çok misafir gelmesi hâne sahibinin misafir-perveliğine vasıta olup kelâm-ı mezkûr bu vasıtalarla hâne sahibinin mükrim olmasından kinaye olur.

(3) Mekkân-anha nispet olur ki kinaye ile sıfat, mevsûfa ispat, yahut ondan nefy olunur.

MİSÂL

“Filanın hakkında söylediği münasebetsiz sözleri yüzüne vurduğumda kıpkırmızı oldu.”, “Hakkımda söylediği münasebetsiz sözleri yüzüne vurduğumda yüzü bile kızarmadı.” gibi. Birinci misâl “Nefsinde hacâlet sabit oldu.” demekten kinayedir ki sıfatı mevsûfa tahsis ve ispattır. Diğer “Onda hacâletten eser görülmedi.” demekten kinayedir ki hacâlet sıfatı ondan nefydir.

Vâlî-i Âmidî'nin

Kurbiyet-i gül bülbüle de hâra da kalmaz

Hengâm-ı tarab meste de hûş-yâre de kalmaz

beyitindeki (gül) yârin zâtından, (bülbül) âşıkın zâtından, (hâr) ağyardan, (hengâm-ı tarab) ikbalden, (mest) gâfilden, (hûş-yâr) gâfil olmayandan, (kurbiyet-i gül) ma'suka nispetten kinayedir. Beyt-i mezkûr kinayenin enva'-i müteaddidesini hâvidir. Necatî'nin

Her İbrahim izzet Ka'besinde
Halilullâh ya hod Edhem olmaz⁵⁰⁴

beyitindeki (İbrahim) her insandan, (Halilullâh) peygamberden, Edhem velîden kinaye olup meâl-i beyit “Meziyyât-ı insaniyeden bî-nasîb olan şeklen insan olsa bile insan-ı kâmil olamaz.” demekten kinayedir ki nefy nispet kabilindendir. Fuzûlî'nin

Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen
Tab'a tağyîr verip lâ'l-i Bedehşân olmaz⁵⁰⁵

beyitinde böyledir.

Kinayede bir cihet gösterilip de diğer cihetin kasd olunmasına (ta'riz) denilir.

MİSÂL

“Bir kimseyi inciten bir kimsenin yüzüne karşı “Halkı inciten felâh bulmaz.” söylenmesi gibi.

Münasebetsiz söz söyleyene karşı beyt-i âtînin îradı da ta'rizdir.

Alır mülâhazadan hâric olmak üzere cevab

Söze mülâhaza etmeksizin dehânın açan

⁵⁰⁴ Ali Nihat Tarlan, *Necatî* ..., s. 230.

⁵⁰⁵ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 304.

Lâzım ile melzûm beynindeki vasıtaların kesretini hâvi söze (telvîh) denilir. Yukarıda zikr olunan “Filanın hânesinde kaşık dayanmaz.” kelâmı buna misâl olabilir.

Melzûmda hafâ olup da vasıtada killet bulunduğu halde böyle kelâma (remz) denilir.

MİSÂL

“Filan kimsenin baş yastığı enlidir” gibi. Yastığı enli olmaktan kafası enli olması anlaşılıp o söz bu vasıta ile meknî-i anın hamâkatinden kinaye olur. Fakat yastık enli olmaktan kafanın enli olmasına ve ondan kafa sahibinin hamâkatine intikale zihinde sürat olmadığından kelâmda melzûm olan hamâkati idrakte hafâ vardır.

Melzûmda hafâ olmayıp da vasıtalar dahi killet üzere bulunduğu halde böyle söze (îma) ve (işaret) itlâk olunur.

MİSÂL

“Mecd ve şeref bir şecere-i müsmiredir ki filan zâtın hanesinde bitip kökleşmiş.” denilmesi gibi. O hanede şeref mümekkin olup ayrılmasında ihtimal olmadığından ve konak sahibine o vasıta ile mecdi nisbetten kinayedir.

Ta’riz, telvîh, remz, îma ve işaret hep kinaye aksâmından ma’duttur. Ekseriyet-i akvâl bu reydedir

İfadât-ı âtiye *Telhîs* ve ta'dîd tarikiyle *el-Meselü's-sâire*'den alınmıştır.

İbn Esîr ta'rizi kinayeden tefrik ile der ki

“Ta’riz hakikat ve mecaz tarikiyle bir şeye delâlet etmeyip mefhumca delâlet eden lâfızdır. Sıla tavakku’unda bulunan bir kimse talep göstermeksizin birisine “Vallahi muhtacım. Elimde bir şey yok. Çıplağım. Soğuk bana eziyet veriyor.” dediği halde bu söz ve buna benzer sözler talebe müteallik ta’rizdir. Halbuki böyle kelâm gerek hakikaten gerek mecazen talep mukabelesine mevzu elfâzdan ma’dud olmayıp talebe delâleti ancak mefhum itibariyledir.

Ta’riz kinayeden ihfâdır. Zira kinaye vaz’en hakikate ve iltizamen mecaza delâlet eder. Ta’rizin delâletinde ne hakikat, ne de mecaz var.

Kinaye hem lâfz-ı mücerredde, hem de mürekkebe cereyan eder. Ta’riz yalnız mürekkebe câridir. Zira ta’riz lâfz-ı mücerredde müstakil olamayıp delâlette lâfz-ı mürekkebe muhtaç olur.”

BEŞİNCİ FASIL

Tehzib ve Islah-ı Eser Beyanındadır

(Tehzib) kaleme alınmış olan her bir kelâm-ı münakkaha âmm olan bir vasıftır. Buna (te'dîb) dahi denilir. Nazım ve nesirden her bir eser yazıldıktan sonra nazar-ı dikkate arz olunup lâzım gelen mahalleri tehzib ve ıslah edilir.

Bir şey kaleme alınır iken evvelâ meânî-i matlûba kuvve-i mütefekkirede hüsn-i istihzar ile tertip olunur. Ba'de kaleme alınır. Sonra pîş-i nazar-ı dikkate konulup usûl-i âtiyeye tatbik olunur.

Kelâmda ne kadar haşv ve zâid şeyler var ise mahv edilir. Elfâz-ı bâkıye birer birer mîzan-ı zevke vaz ile içlerinden hurûf veya terkibce ağır görünen elfâz-ı müfrede ve mürekkebe çıkarılıp yerlerine hıffet-i hurûf ve terkibi hâvi kelimeler konulur. Garâbet-i vahşiyesi ve kıyasa muhalefeti his olunan lâfızlar tenkîh ve sehl-ül istifade ve kıyasa muvâfık elfâza tebdil olunur. Mürekkebât ve fıkârât itibariyle meânîye taalluk eden kuvvet ve hıffet, elfâz ile meânî ve maslahat ve maddenin ehemmiyetiyle –muharrerât ve mükâtebât kısmınca- mürsel ve mürselün ileyhın hal ve şanına taalluk eden cihanın derecâtı beynindeki râbıta ve münasebet mîzan-ı zevk-i selim vasıtasıyla tadil ve tesviye kılınır.

Kelâmın mensup olduğu tekellüm, hitâb, gıyâb mevkilerince tenasüb cihetleri tedkik ile yoluna konulur.

İfade-i maksud için istihzar edilmiş olan tabirât içinde istifadece suhûlet ve su'ûbeti müceb olan şeyler mirât-ı fehm ile mukabele ve mîzan-ı zevk ile muvâzine edilerek ta'kid-i lâfzî ve manevîyi müceb görünen lâfız ve cümleler ihrac ile meânîye delâleti vâzıh-ı elfâz istihzar olunur. Kelimâtın takaddüm ve tehhüründen ve mukârenet ve irtibatından neşet eden ta'kid ve za'f-ı telif dahi ıslah edilir. Ba'de tehzib ve tenkîhe hitâm verilir.

Kaleme alınan mufassal ve muhtasar muharrerât ve makâlât ve kütüb ve resâilce tehzib, usûl-i mezkûreye tâbi'dir.

Yazılan şeyleri kaleme alanlar o şeyleri başkalarının eserlerinden ad ile bizzat nazar-ı itiraza takriz eyledikleri halde ıstılahca hayalî istifade edebilirler.

Şâyan-ı ıslah olan eserlerde ahval-i âtiyeden bir veya birkaç hal bulunur.

Bu kelimenin mevzusu burası değil.

Şu kelime takdim ve bu kelime te'hir olunmalı idi.

Şurasında noksan var.

Bu ziyadedir.

Bu kelime yahut bu kelâm veya şu fıkra lüzumsuzdur.

Şu vasıf mevsûfa muvâfık değil.

Şu lâfızlar, yahut cümleler beyinlerinde mutabakat veya münasebet, yahut irtibat görünmüyor.

İfade bu tarzda olsa idi istifadece daha ziyade suhûlet olur idi.

Şu lâfızda, yahut şu terkipte tenâfür var.

Burada ta'kid, yahut za'f-ı telif var.

Şu kelâmıda tehzib ve tenkihe ihtiyaç görünüyor.

Şu tahrirât güzel kaleme alınmış, kaleme alınışına ve elfâz ve mananın intizamına diyecek yok, fakat mürselün ileyhın şân ve hal, yahut derece-i idrak ve istifadesiyle mütenâsib değil.

Şı ifade münâzaradan hâllidir.

Burası âdab-ı umûmiyeye mugâyirdir.

Şu ciheti âdab-ı milliyeye muvâfık değil.

Şu söz vakit ve halin iktizasına göre değil.

Vârid olacak itirazların başlıcaları ahval-i mezkûreden ibarettir.

Kudemâ-yı üdebâ-yı Arabın bazıları kaleme aldıkları şeylerin tehzib ve tenkihine itina-yı azim gösterdikten sonra eserlerini itimad ettikleri ashab-ı ma'lûmata da arz ile kendi idraklerinin bâliğ olamayacağı itiraz mevkilerini öğrenerek ıslah ederler idi.

Nazım ve nesrin tezhibinde usûl-i mezkûreye riayet üdebâya ve ale-l husûs nev-heveslere vâciptir.

Âsâr-ı ilmiyye ve edebiyyece dikkat ve itina umûr-ı mu'tadadan ad edilecek dereceye varsa bi-l-ahire artık her eserin uzun uzun ıslahı tekellüfüne hâcet kalmayıp hüsn-i ta'zim ve ifadece meleke hâsıl olur.

Nev-hevesler yazacakları eserlere kendi akıllarını erdiği kadar usûl-i mezkûre dairesinde itina gösterdikten sonra mahâret ve iktidarca tasdik-i umûmîye mazhar olmuş zevattan birisine de arz ve irâe ve şâyan-ı itiraz olan mahalleri ıslah etmedikçe yalnız kendilerinin beğenmeleriyle iktifa edip de enzar-ı umûmiyyeye vaz ve neşr etmemelidirler. Zira her edibin iktidar ve ma'lûmat-ı edebiyyesi sinn ü hal meşhudât ve mütalâatının derecâtıyla mütenasib olmak umûr-ı tabîyyedendir. Bir sahib-i eserin yazacağı şey sinn ü haline nispetle her ne kadar güzel görünse bile ma'lûmat ve iktidarı terakki ettikten sonra öyle eser yanında pek çirkin görünür. Neşr etmek olduğu halde –imkân bulsa- toplayıp mahv etmesini arzu eder.

Tehzib usûlüne riayet min-el kadim âdat-ı mer'iyyedendir. Ulemâ-yı İslâm'dan niceleri, kudema-yı hükemânın çoğu eserlerini tashih etmiş ve hatta bir vakit kaleme aldıkları eserlerden ulûm ve kemâlât-ı müstahsilelerinin terakkisinden sonra şâyan-ı neşr ad edemedikleri şeyleri ıslah edip ma'lûmat-ı ahirelerine nispetle şanlarıyla mütenasib ve tehzib ve tashih ile de derece-i matlûbeye îsalini mümkün göremedikleri eserleri imha etmişlerdi.

İmam Süyûtî rahmallâhü kendi tercüme-i halini hâvi olan eserinde der ki “Bir vakit kaleme alıp sonraları gasl ve imha eylediğim âsârdan başka olmak üzere şimdiye kadar telif etmiş olduğum kitapların miktarı üç yüze bâliğ olmuştur.^[*]

Şu ifade, müşarün ileyh Hazretleri telif etmiş olduğu kitapların bir takımını sonra neşre şâyan ve tashihe de kabil görmediğinden imha eylediğini gösteriyor.

Müellif meşhur **نيوتن خرونولوجيا** diye ma’ruf kitâbeti on beş **مموار** nam kitabını dokuz defa tehzib eylediği bazı eserlerde görülüyor.

Bazen bir şey kaleme alınır. Yazıldığı vakit sahibine pek hoş görünür. Bir gün sonra nazar-ı dikkate arz ettikde içinde büyük bir münasebetsizlik, yahut mahzuru câlib hata-yı azîm nazarına ilişir. Yazılıp da cihat-ı lâzimesinden gaflet, yahut bir halet-i bî-kaydıye teba’iyyetle ıslah edilmeksizin neşr olunan eserlerden, yahut mürselün ileyhine gönderilen muharrerâttan büyük büyük mahzurlar, mazarratlar zuhûr etmiş, hatta pek cüz’î bir dikkatsizlik yahut iltizamsızlıktan sahib-i eser çok vakitler tefeyyülden mahrum olmuştur.

Kudemâ-yı üdebâ tehzibin vakt-i ihyiyarına nısf-ül-leyli tahsis etmişlerdir. Nısf-ül-leylide esvâta inkıta’ ve harekâta sükûnet geleceğinden fikirde cemiyet ve hatırda safvet hâsıl olur, fikir zihni tedhîş edecek hallerden salim ve karîha sâfi bulunur. Seher vakti, rikkat-i hevâ ve hiffet-i gıda ile beraber nefes-i uykuca_hattını tamamıyla istifa etmiş olmaktan nâşî tehzib ve ıslah-ı âsârca yarı geceden ziyade

[*] İmam-ı müşarün ileyh Hazretleri’ nin muahhiren tertüp edilmiş olan fihrist-i müellifâtına nazaran telifâtının miktarı o derecede kalmayıp dört yüz elli kitaba bâliğ olmuştur.

münasebet ise de halkın uykudan kalkmaları, yolcuların yola hazırlanmaları gibi gürültüleri, hayvanâtın seslenmeleri, envarın tali'alarıyla zulümâtın çekilmeye başlaması seher vaktinde olduğundan esbab-ı mezkûrenin her birisi fikirdeki cem'iyeti dağıtmaya zihni karıştırmaya taalluk edecek birer ârızadır. Gece yarısı ise ortalık sakin ve insan ve hayvanât hep sâkit bulunmakla beraber uykunun ve gıdanın bir dereceye kadar sıkleti de zâil olmuş olacağından zihinde küşâyış ve sadırda inşirah bulunur. Telifçe kalb münbasit olur.

Ashab-ı kalemin iştilâlât-ı fikriyesi zihni yoracak dereceye geldikde kalemi elden bırakıp tenefüs etmeleri ve fârig-ül kalb olmadukça ele kalem almamaları umûr-ı lâzıme ve mu'tena-bihadandır.

Kalpte firâg ve arzu olmaksızın telif ve tanzim-i eserleriyle iştilâl mide mümteli ve iştiha zâil olduktan sonra taâm yemeğe ve ataştan eser yok iken su içmeye benzer.

Ferezdak demiştir ki *“Bazen öyle bir vakte müsadif olurum ki o vakit bir beyit söylemek benim için bir dış çektirmekten daha müşkil olur.”*

Bazı üdebâ der ki nazımda şürû'dan mukaddem manayı ve ebyattan mukaddem kafiyeleri tahsil etmek sana lâzımdır.

Hâtırı bir vezn, bir rûy üzere ikrah etmemeli. Kelâmda elfâz-ı cezle intihab etmeli. Kelimât-ı rezîle intihab eylememeli. Kelâm-ı sehl ihtiyar etmemeli. Tatlı söz bulmalı, müstekreh söz bulmamalı. Müstahsen tedarikine bakmalı, müstehcen söze

rağbet göstermemeli. Yorgunluk geldiği anda nazım ve nesir ile iştigali bırakmalı. Zira yorgunlukta kesrete killet, nefse vâridâtça hisset gelir. Havâtırın her birisi bir su menba'ı gibidir. Rıfk ile vâridatı çoğalır. Hatıra sünûh eden her güzel manayı yazmalı, her faydayı kayd etmeli. Kayıtça müsamaha ihtiyar edilir ise o mana ve fayda sonra düşünmekle bulunamaz. Zira efkârın göstereceği sânihalar berkin parlaması ve nazarın bî-karar olan bir şeyi görmesi gibidir.

Tehzib bir defa ile iktifa edilmeyip im'ân nazar-ı dikkatle tekrar ve iade edilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BAB

İLM-İ BEDÎ' BEYANINDADIR

(İlm-i bedî') mukteza-yı hâle mutabık olan kelâmdaki vücûh-ı tahsini bildirir.

Vücûh-ı mezkûreye sanayi-i bedîyye denilir.

(Sanayi-i bedîyye) iki kısımdır. Birisi manevî, diğeri lâfzîdir.

BİRİNCİ FASIL

SANAYİ-İ MANEVİYE BEYANINDADIR

(1) Sanat-ı tîbâk

Buna (mutabakat), (tezat), (tatbik), (tekâfü) dahi itlâk ederler.

Şu bedîa beyinlerinde tezat sûretiyle veya suver-i sâireden biriyle tekâbül olan iki manayı cem etmektir.

Tebessümünle beni güldür öldür ağyârı

Bu az emelde sana çok sevâb olur peydâ⁵⁰⁶

Pîrizâde Sâhib

Ben şâ`irim o kâmet-i mevzûnu doğrusu

Sevmem desem de belki yalan söylerim sana⁵⁰⁷

Nedim

beyitlerinde olduğu gibi.

Mecra-yı tekâbül olan iki lâfzın ya ikisi de isim, ya ikisi de fiil, ya ikisi de harf veya birisi isim, diğeri harf olur.

İKİSİ DE İSME MİSÂL

Kasd-ı sitem idersün idüp gayra iltifat

Hep sûret-i vefada idersün cefâ bana

Fasih

⁵⁰⁶ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 5.

⁵⁰⁷ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 274.

İKİSİ DE FİİLE MİSÂL

Tevem olmuş sûruna kahbe cihanın mâtemi

Duhterîn tezvic eden mâder hem (ağlar) hem (güler)⁵⁰⁸

Aynî

İKİSİ DE HARFE MİSÂL

(Bî)nikâb ü (bâ) nikâb arz-ı cemal eylerdi yâr

Ki hilâli bedr ve ki bedri hilâl eylerdi yâr

BİRİSİ İSİM DİĞERİ HARFE MİSÂL

(Bî)vücudum çün nigâh ammâ yerim (var) dîdede

Sâye-i baht-ı siyah altında buldum rif'ati

Cevdet Paşa

Tıbak iki nevidir. Birisi tıbak-ı îcab, diğeri tıbak-ı selb.

Tıbak-ı îcab.

Yukarıdaki misâllerde olduğu gibidir.

Tıbak-ı selb.

Birisi müspet, diğeri menfî, yahut birisi emir, diğeri nehy olmak üzere bir masdara tâbi iki fiilin beynini cem etmektir.

⁵⁰⁸ Vasfi Mahir Kocatürk, *a.g.e.*, s. 67.

MÜSPET VE MENFÎYE MİSÂL

(Açıldı) gonce ve lâkin (açılmadı) gönlüm

EMR İLE NEHYE MİSÂL

Tek rakîbe verme yüz ıydıyye kurban et beni

Ey şeh-i melek vifâkân (ile) kânun (eyleme)

Tedbîc.

Bazılarının (tedbîc) tesmiye ettikleri sanat dahi tıbak enva'ından ma'duddur.

(Tedbîc) lügatte tezyin manasıdır. Ehl-i bedî' ıstılahında medh, yahut mehdin gayrı bir manadan kinaye veya tevriye kasdıyla beyinlerinde tezat, yahut şibh-i tezat olan iki manaya cem etmektir.

BİRİNCİSİNE MİSÂL

“Nur ile zulmetin bir kelâmda zikriyle nurdan ilm ve zulmetten cehl” murad olunması gibi. Buna (tedbîc-i bi-l kinaye) itlâk olunur.

İKİNCİSİNE MİSÂL

Gül rûhlarının âlî beni aşka düşürdü

Hâl-i siyehi eyledi sevdaya giriftâr

beyitidir. Şu beyitteki (âl) ile (sevda) beyninde şibh-i tezat olup (âl) kırmızı ve hile manalarını ve (sevda) siyahlık ve illet-i cünûn manalarını hâvi olduğu halde burada

tevriye tarikiyle her birisinden murad ikinci manadır. Buna da (tedbîc-i bi-t tevriye) tesmiye olunur.

Tıbak-ı tessebbüb.

Şu bedfa tıbaktan ma'duddur.

Birisi diğere mukabil görünmese bile alâka-i mecaziye ile mukabil görünen iki mananın beynini cem etmektir.

MİSÂL

Öldürmüş idi derd-i firakı beni yârin

Lutf eyledi vaslı ile kıldı yine ihyâ

beyitidir. Bunda murad (öldürmüş idi), (kıldı yine ihyâ) tabirlerinin mana-yı hakikîleri olmayıp mutazammın oldukları (mevt) ve (hayat) lâfızlarının mana-yı mecazîleridir ki “Pek müteessir iken teessürüm zâil oldu.” demektir.

(2) Mürâât-ı nazîr sanatı.

Buna (tenasüp) dahi derler.

Bir şeyi –kendisine tezat sûretiyle mukabil olmayan- sâir bir şey münasip yahut eşya-yı münasip ile cem etmektir.

Şükûfe kalmadı gülşende yok çemenden eser
 Hazan erişdi baharın yerinde yeller eser

beyitindeki (şükûfe), (gülşen), (çemen), (hazan), (bahar) gibi.

Teşâbühü'l etraf

Şu bedîa dahi mürâât-ı nazîrden ma'duddur. Manaca kelâma bidâyetine
 muvâfık olan lâfız ile nihayet vermektir. Sâbit'in

Gîsûsı gibi elde siyeh dest-mâlinün
 Heb târ ü pudı rişte-i sevdadan örmedür⁵⁰⁹

beyiti gibi.

Şu beyitteki (dest-mâl), (târ ü pud), (rişte) eşya-yı mütenasibedir. Fakat
 bidâyet-i beyitte vâki zülf ile nihayet beyitteki (örme) lâfzı zâhirde mütenasib
 olmadığından (rişte-i sevdadan örmedir) sûretiyle tereküb ettikten sonra zülf ile
 kesb-i tenasüb eder.

İham-ı tenasüp.

Şu bedîa mürâât-ı nazire mülhaktır.

⁵⁰⁹ Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 404.

Beyinlerinde tenasüp olmayan ve fakat mana-yı maksudca münasebeti hâvi olan iki şeyin beynini cem etmektir. Sâbit'in

Herkes nevâl-i sofrâ-i hâhişe müstefîd
Hân-ı atıyyeden bana mâfiş nevâ-yı îd⁵¹⁰

Şu beyitte (nevâl), (sofra), (hân), (atıyye), (nevâl-i îd) lâfızlarının her birisi diğeri ile mütenasiptir. Fakat (mâ-fiş) lâfzının iki manası vardır ki evvelen lisan-ı Arabî'de “Onda bir şey yoktur.” mealini ma'şer olan (mâ-fih-şey) tabirinden muhaffef ve “yoktur” manasında müstameldir. Sâniyen ta'am-ı ma'lûmun ismidir. Burada mezkûr eşya-yı mütenasibe hükmünce ta'am manası tevehhüm olunur ise de beyitin siyak ve sibakı teemmül olundukda diğerk manaya hamli münasip olacağı anlaşılır.

(3) Sanat-ı irsad

Buna (teshîm) dahi denilir.

(İrsad) lügatte bir şeye gözcü nasb etmektir.

Ehl-i bedî' ıstılahınca beyitin, yahut fıkranın ibtidasında bir tabir getirmektir ki harf-i revî^[*] ma'lûm olduğu halde o tabir o beyitin yahut fıkranın ahirine delâlet ede.

⁵¹⁰ Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 179.

[*] (Harf-i revî) beyitin kafiyesinde, yahut fıkranın secisinde tekerrür eden harftir.

Meselâ Fuzûlî'nin
 Tutuştı gam oduna şâd gördüğün gönlüm
 Mukayyed oldu ol âzad gördüğün gönlüm

matla'ımı hâvi olan gazelinin kafiyesi ve harf-i revîsi ma'lûm oldukda şu gazelin ikinci beyiti olan

Diyar-ı hecrde seyl-i sitemden oldu harâb
 Feza-yi aşkta âbâd gördüğün gönlüm⁵¹¹

beyitinin mısra-i evveli okunmasıyla beraber şu beyiti külliye işitilmemiş olan bir zevk-i selim sahibi birinci beyitten öğrendiği harf-i revînin ve (seyl-i sitemden oldu harâb) tabirlerinin delâlet-i vâzıhasıyla mısra-i sâninin harf-i revîyi şâmil olan kelimesi (âbâd) lâfzı olduğunu derhal fehm eder.

(4) Sanat-ı müşâkele

Bir söze münasebet ve taalluku olmayan bir lâfzı başka bir şeyin hüccetinde vâki olmaktan nâşî o söze nispet ve izâfe ile zikr etmektir. Bu sûret ya tahkikî, ya takdirî olur.

TAHKİKİYE MİSÂL FUZÛLÎ'NİN

Kemâl-i hüsn-i ahlâkın beyan eyler açıldıkça
 Semen mecmu'ası nesrin kitabı gonce tûmarı⁵¹²

⁵¹¹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 229.

⁵¹² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 75.

beyitidir. Tahayyülât-ı şâirâne hükmünce muhatap şairle konuşurken güya “Benim ahlâkımı beyan edecek bir kitap var mıdır?” demiş de onun üzerine şair şu beyiti söylemiş olması farz olunur.

Semene mecmu’â, nesrine kitap, gonceye tûmar lâfızlarının (teşbihten sarf-ı nazarla) münasebet-i hakikiyeleri yok iken sohbeta tevfiik için o sûretle izâfeleri iltizam olunmuştur.

TAKDİRÎYE MİSÂL

Bir çıplak fakire “Canın ne yemek istiyor.” denilmesine “Bir entari yemek istiyor.” cevabını verse tahkikî ve hasb-el hitab karîne hükmünce “Yemek istiyor.” tabirini terk ile “Bir entari.” demekle iktifa etse takdirî olur.

(5) SANAT-I MÜVÂZECE

Şart ve cezada –her birisi üzerine terettüb ettirilen mana diğeri üzerine terettüb ettirilmek şartıyla- iki mana beyinde müzâvece îkâ olunmasıdır. Nâbî’ nin

Ben pür olsam ol tehîdür ol pür olsa ben tehî

Sâgar-ı meydür bu bezm-i gamda hem-meşreb bana⁵¹³

beyitinde olduğu gibi. Birinci şart (ben pür olsam), ikinci şart (ol pür olsa), birinci şartın cezası (ol tehîdür), ikinci şartın cezası (ben tehî) tabirleri olmakla iki mana beyinde bu sûretle izdivac-ı îkâ edilmiştir.

⁵¹³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 455.

(6) SANAT-I AKS

Şu bedî'a, kelâmda bir cüz'î diğer cüz üzerine takdiminden sonra te'hir edilmiş olan cüz'î takdim ve diğerini te'hir etmektir.

Sanat-ı mezkûrede vücûh-ı adîde cereyan eder.

(Evvelâ) bir cümleinin ahad-ı tarafeyninden birisiyle buna muzâf olan bir şey beyinde vâki olur.

(Sâniyen) iki cümlede olan iki fiilin müteallikleri beyinde olur.

Ki bülendi pest eder gâhî eder pesti bülend
Muktezâ-yı gerdiş-i dolab âlem böyledir

beyitinde olduğu gibi.

(Sâlisen) iki cümleinin iki tarafındaki iki lâfız beyinde vâki olur.

Semârın tohumdandır neşeti tohumun semerdendir

mısrasında olduğu gibi.

(7) SANAT-I RÜCÛ'

(Rücû') bir söz söylendikten sonra nükte üzerine o sözün nakzıyla makîzına rücû' etmektir. Marifetnâme sahibi İbrahim Hakkı merhumun şu beyiti gibi.

Kendimi bir hisaba saymaz iken
 Ârif oldum ki hep hisâb imişim⁵¹⁴

Bazen o sözüñ nakzıyla başka söz îrad olunur.

Ruhsârımı canânın âyîneye benzetdim
 Vah vah ne hata etdim ayı neye benzetdim

beyitinde olduğu gibi.

(8) SANAT-I TEVRİYE

Şu bedî'a, birisi karîb, diğeri ba'îd iki manayı hâvi bir lâfız îrad mana-yı karîbin murad olunmasıdır.

Mana-yı karîb, istimali kesîr, mana-yı ba'îd olan manadır. Şu manalarının gerek hakikî olsun, gerek mecazî: İki sûretçe de mecra-yı tevriye olabilir.

Tevriye iki türlüdür. Birincisi mücerrede, diğeri müreşşaha.

(Tevriye-i mücerrede)yi hâvi kelâmda mana-yı karîbe mülâyim bir şey zikr olunmaz. Nevres-i Kadîm'in

⁵¹⁴ Numan Külekçi-Turgut Karabey, *a.g.e.*, s. 386.

Mîzane ur gör şeddinin ihvânı el-hazer

Rehber-i tasavvur eylediğin rehzen olmasın

beyitinde olduğu gibi.

(Mîzane ur) tabirinin mana-yı karîb ve hakikîsi “teraziye çek” demektir. Kelâmda şu manaya mülâyim olacak dirhem, okka, noksan, tamam gibi bir lâfız zikr olunmamıştır. Mana-yı ba’îd-i mecazisi “tecrübe et” demek olmakla bu makamda maksud budur.

(Tevriye-i müreşşaha)yı hâvi kelâmda mana-yı karîbe mülâyim bir şey zikr olunur.

Hâzık’ın

Verdim gönül o gül-ruhun altına aldanup

Etmezdi kimse eylediğim rengi ben bana⁵¹⁵

beyitinde olduğu gibi. Bunda âl lâfzının iki manası var. Mana-yı karîb (kırmızı renk) ve şu mananın mülâyimi kelâmda mezkûr (gül-ruh)dur. Maksud mana-yı ba’îdi olan “hile”dir.

(Renk) lâfzının dahi bir mana-yı karîbi vardır ki “levn” ve bir de mana-yı ba’îdi vardır ki “hile”dir. (Gül-ruh) ve (âl) lâfızları mana-yı karîbe mülâyim iken maksud mana-yı ba’îdidir.

⁵¹⁵ Hüseyin Güfta, *Erzurumlu Şair Hâzık, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Birinci Baskı, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2001, s. 188.

(Âl) ve (renk) lâfızlarının ikisinde de tevriye-i müreşşaha var.

(9) LEFF Ü NEŞR SANATI

Müteaddid şeyleri zikr ettikten sonra bunlardan her birisine taalluk eden bir şey-i sâmi'in mâ-hüve lehine red edeceğine itimaden tayin etmeksizin zikr etmektir.

Bu da iki türlüdür.

Birincisinde eşya-yı müteaddidenin o sûretle zikri tertip üzere cereyan eder.

Nâbî'nin

Bağa gel kadd ü ruh ü hâlün görüp olsun hacîl

Serv gülden gül karanfülden karanfül lâleden⁵¹⁶

beyitinde olduğu gibi, buna (leff ü neşr-i müretteb) denilir.

İkincisinde tertibe riâyet olunmaz. Fuzûlî'nin

Aks-i rûyun suya salmış sâye zülfün toprağa

Anber etmiş toprağın adın suyun ismin gül-âb⁵¹⁷ s.143

beyitinde olduğu gibi. Buna da (leff ü neşr-i gayr-i müretteb) denilir.

⁵¹⁶ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 931.

⁵¹⁷ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 143.

(9) CEM SANATI

Şu bedîa müteaddid şeylerin beynini bir hükümde cem etmektir. Hulûsî Dede'nin

Yek-ser-i şütür biz havâs-ı hamse-veş ayrılmayız

Bir kadeh bir bâde bir meyhane bir ben bir habâb⁵¹⁸

beyitinde olduğu gibi.

(11) TEFRİK SANATI

Medh veya zemm gibi umûrca iki şey beyninde tebâyün-i vukû'a getirilmesidir ki mütekellim, yahut şair garazının ziyadeliğini göstermek üzere umûr-ı mezkûreden iki şey beyninde iktizaya göre fark gösterir.

Ruhunla mihr-i âlem-tâb kimdir söyleyen birdir

O ecsâmesinin ruhsârın ervâha müessirdir

beyitinde olduğu gibi.

⁵¹⁸ Recâîzade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 19.

(12) TAKSİM SANATI

Müteaddid zât veya şeylerin zikrinden sonra her birisine taalluk eden bir şey-i tahsis ve tayin sûretiyle nispet etmektir. Fuzûlî'nin Kanunî Sultan Süleyman Hazretleri'ni medhde

Hak iki âdil Süleyman hakim etmiş âleme

Evvel ü âhir kılıp sırr-i adâlet âşkâr

Ol Süleyman'ın şükûhu dive salmış rüsta-hîz

Bu Süleyman savleti küffâri etmiş hâk-sâr⁵¹⁹

beyitlerinde olduğu gibi.

Bunun leff ü neşr ile farkı şudur ki leff ü neşrde eşya-yı müteaddideye taalluk eden şeylerin reddi sâmi'a havale olunur. Bunda her birisinin mütealliki ya sarâhaten, yahut sıfat-ı kâşifesini tavzihen irâe ve tayin edilir.

(13) CEM-İ MAA-T-TEFRİK SANATI

İki şey bir manaya idhal olunduktan sonra her birisi bir cihetle tefrik olunmaktır. Nâbî'nin

⁵¹⁹ Coşkun Ak, *Muhibbi ...*, s. 54.

Binâ-yı intizam-ı dîn ü dünyaya idüp âlet
Zebâna nutk vermiş gûşa virmiş kuvvet-i ısgâ⁵²⁰

beyitinde olduğu gibi. Zebân, gûş intizam-ı dünyanın binasına müctemi'an âlet olduğu gösterildikten sonra her birisi birer hasîse ile tefrik olunmuştur.

(14) CEM-İ MAA-T-TAKSİM SANATI

Müteaddid şeyleri bir hüküm dairesinde cem ettikten sonra her birisini bir hükme taksim etmektir. Bâkî'nin

Saçıldı cür'a-i câm-ı muhabbet bâğ-ı Rıdvana
Suyın Kevser nebâtın ney-şeker hâkin abîr itdi⁵²¹

beyitinde olduğu gibi.

(15) TECRİD SANATI

Şu sanat edebiyat-ı Arabî'de vücûh-ı adîde ile müstamel olup lisanımızda vücûh-ı mezkûrenin hepsi müstamel değildir.

Vücûh-ı müstamelenin birisi mütekellim, teessür ve vicdaniyye binaen zevî-l-ukûlden olmayan bir şeyden kabil-i hitab bir insan nez' ve tahayyül ederek onu muhatap ittihaz etmesidir. Cevdet Paşa'nın

⁵²⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 6.

⁵²¹ Sabahattin Küçük, *Bâkî ...*, s. 425.

Ey şâne kıl ü kâl ile tel kırmadan varub
Şerh ile yâre hâl-i perîşanı mû-be-mû

ve kezalik müşarün ileyhin

Yârin ağzın ara ey bâd-ı sabâ der mi aceb
Bir de İstanbul'a Cevdet gelir inşallah

ve Bahâyî'nin

Ne teshîr etdi gülzârı ne urdı âteşe hârı
Yine turmaz okursun rûz u şeb evrâdun ey bülbül⁵²²

beyitlerinde olduğu gibi.

Diğer vech, mütekellim nefsinin bir şahs-ı âher makamına ikâme ile ona hitaben söz söylemesidir. Fuzûlî'nin

Ey Fuzûlî nâvek-i âhımla aldım intikam

Döne döne gerçi bî dad etti çerh-i dîn bana⁵²³

Bazen mütekellim nefsinin insanın gayrı bir şey farz ederek ona hitaben söz söyler. Nedim'in

Ey Nedim ey bülbül-i şeydâ niçün hâmuşsun

Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar var idi⁵²⁴

⁵²² Muhbet Toprak, *a.g.e.*, s. 258.

⁵²³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 137.

beyitlerinde olduğu gibi.

Tecridin iltifata ait olan bazı ciheti (ilm-i meânî) babında zikr olunmuşur.

(16) MÜBALÂĞA-İ MAKBULE SANATI

(Mübalâğa-i makbule) bir mevsûf hakkında îrad olunacak vasfın iddia tarikiyle hadd-i istib'âd ve imtinâ'a vardırılmasıdır.

şu sanat tebliğ, iğrak, gulüvv kısımlarını hâvidir.

(Tebliğ) hem aklen, hem de âdeten mümkün olan vasıftır. Nef'î'nin

Bir avuç gevher saçardı âleme gûya kefin
Saldığınca düşmene gâhî murassa şeş-peri⁵²⁵

Safâ-yı câvidânîdir neşât-ı lutfu ahbâba
Belâ-yı nâ-gehânîdir hayâl-i tîgı a'daya⁵²⁶

beyitleri gibi.

⁵²⁴ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 352.

⁵²⁵ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 91.

⁵²⁶ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 107.

(Gulüvv) aklen ve âdeten mümteni olan vasfıdır.

Nef'î'nin

Mâhiyyeti ger olsa cemâdâta mürebbî

Tasvir-i hacer kesb-i kemâl-i beşer eyler⁵²⁷

beyiti gibi.

Gulüvvde tahayyül olunan vasıf parlak ve güzel olur ise (gulüvv-i müstahzen) olur.

Kezalik Nef'î'nin

Verse tab'-ı âteşe ger berk-ı tîgı terbiyet

Ma'den-i elmas ederdî tûde-i hâkister⁵²⁸

Hezl ve hiffet makamında getirilir ise (gulüvv-i mecaz) olur yine Nef'î bir at vasfında

Burak-âsâ zemînden ger azîmet etse eflâke

Eder sür'atde sebkât tûr-i âh-ı arş-peymâyâ

Yedisinde güzâr eylerdi nem-nâk olmadan pâyı

Yolu düşse eger yel gibi gâhî heft-deryâyâ⁵²⁹

beyitlerinde olduğu gibi.

⁵²⁷ Metin Akkuş, a.g.e., s. 78.

⁵²⁸ Metin Akkuş, a.g.e., s. 92.

⁵²⁹ Metin Akkuş, a.g.e., s. 106.

Lâkin gulüvvde teşbih sûreti iltizam olunmadığı takdirde âdeten ve aklen gayr-ı mümkün olan evsâfın îradında letâfet görünse bile tasvir-i hayal gibi şair ve mütekelliminin iktidarını irâeden başka fayda his olunamaz. Zira bir mevsûfu ittisafa layık olmadığı bir vasıf ile tavsif için it'âb olunması abesle iştigaldir demekte tereddüt edemez. Bununla beraber Fuzûlî'nin bir emîr vasfındaki

Tasavvur eylemek olmaz sana mânend bir kâmil
Hemânâ sende hatm olmuş kemâl-i kudret-i Bârî⁵³⁰

beyiti gibi söz merasim-i diniye ve âdab-ı milliye dairesinden dahi çıkar ise merdûdiyeti fevk-al-had ad olunacak bir dereceye varmış olur.

(17) MEZHEB-İ KELÂMÎ SANATI

Şu sanat mütekellimin tariki üzere kelâmda matlûb için hüccet getirilmektir.

Hamd-i bî-hadd dem-be-dem ol mübdî eşyaya kim
Hilkat-i imkân-ı vücud zâtını îcab eder

gibi.

(18) HÜSN-İ TA'LİL SANATI

Bir vasıf için gayr-ı hakikî bir itibar-ı latif ile o vasfa münasip bir illet iddia olunmaktadır.

⁵³⁰ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 75.

Sanat-ı mezkûrede vücûh-ı âtiye cereyan eder.

(Evvelâ) îrad olunacak vasıf bir sıfat-ı sabite olur da kelâmda o sığata ait olacak illetin beyanı kasd olunur.

(Sâniyen) vasıf bir sıfat-ı gayr-ı sabite olur da ispatı murad edilir.

Birinci nev iki sûretten halli olamaz.

Sûret-i evvelâca kelâmda zikr olunan sığata taalluk edecek bir illet-i mezkûr olmasa bile vasıf bir illet-i âdiyeye ma'lûm görünür. Fuzûlî'nin

Dâne toprak içre şiddet çektiği için nice gün

Baş çekip hırmenlenir ârâyiş-i bûstân olur⁵³¹

beyitinde olduğu gibi. (Dâne)nin hırmenlenip ârâyiş-i bûstân olmasına (toprak içinde nice günler şiddet çekmesi) illet gösterilmiş ise de zerre gibi bir ufak tohumun topraktan baş gösterip minare gibi büyümeye toprak altında tasavvuratla kesb-i isti'dad ve kabiliyet eylemesi ahkâm-ı hafiyeden ma'dud olmakla beyitle gösterilen illet pek âdidir.

Sûret-i sâniyece vasf için kelâmda mezkûr olan ille pek âdi olup illet-i hakikiyye ise hafî olmamak üzere bedâhaten ma'lûm olmaktır.

⁵³¹ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 40.

Cevdet Paşa'nın

Dayanmaz tâb-1 ruhsârına nûr-1 dâde ey mihrû

Ânınçün çeşmimiz muhtac-1 câm-1 dûr-bîn olmuş

beyitinde olduğu gibi. Gözün dûr-bîne ihtiyacı vasfına tâb-1 ruhsâra dayanmaması illet gösterilmiş ise de bu illet fikr-i şairânece tasarruftan neşet etmiş bir illet-i âdiyedir. Zira bedîhîdir ki gözün câm-1 dûr-bîne (güzelliğe) ihtiyacı vasf-1 ârızisinin illet-i hakikiyyesi bâsıraca rüyete taalluk eden ârıza-i zaruriyedir. Bu sûret şairce ma'lûm olduğu halde mazmunca o sûretle tasarruf gösterilmesi sûret-i mütehayyilede hüsn-i ta'lildir.

MÜMKÜNE MİSÂL

Başıma sûd ektirmişti siyeh kâküllerin

Şerbet-i lâ'lin halâs etdi o sevdadan beni

beyitidir. Şu beyitteki (sevda) bir sıfat-1 gayr-1 sabitedir ki kâküllerin merakından neşet etmiş ve şerbet-i lâ'lin ilacıyla zâil olmuştur. Bu sûret-i mümkünâttandır.

GAYR-I MÜMKÜNE MİSÂL

Değil hattın cemâlin tâ ki ağyâr etmesin rüyet

Harîr-i âhtan ruhsârına nesc-i nikâb ettim

beyitidir. Şu beyitteki (cemâl) bir sıfat-1 gayr-1 sabitedir ki hatt-1 zuhûruyla zâil olup ruhsâra harîr-i ahtan nikâb olunması mümkünâttan gayr-1 ma'dud iken hatla bu sıfatın vech-i hayal üzere isbatı kasd olunmuştur.

(19) TEFRÎ' SANATI

Bir şeyin iki müteallikinden birisi için hüküm verildikten sonra diğer müteallik için o hüküm başka bir fer' gösterecek sûrette kelâmca tasarruf icrasıdır.

Fuzûlî'nin

Ehl-i kemâle câhil eger kadr kılmasa

Ma'zur tut melâmetin etmek reva değil

Câhil tabi'atinde mezâk-i kemâl yok

Her nefse iktida-yi tabi'at hatâ değil

Ülfet hemîşe fer'i olur âşnalığın

Câhil fazîlet ehli ile âşnâ değil⁵³²

nazmında olduğu gibi. Bunda câhilin ehl-i kemâli takdir etmesi mazeretinden nâşî olduğuna hüküm verilmiş ve sonra bu hükümden câhilin fazilet ehli ile bi-t-tab' âşına olamayacağı hükmü tefri' edilmiştir

(20) TE'KÎDÜ'L-MEDH BİMÂ-YEŞBEHÜ'Z-ZEM

Lisan medhe alınan kimse hakkında bir sûretle medh îrad olunduktan sonra bir de zemme benzeyecek sûretle diğer bir medh îrad olunmaktadır.

⁵³² Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 308.

MİSÂL

“Filan hândane ayb ad olunacak hiçbir hal nispet olunamaz. Yalnız şu halleri vardır ki misafirleri vatan ve ehibbânın nisyânıyla levm olunur.” kelâmında olduğu gibi. Şu medh zemme benzer ise de misafirlere vatan ve ehibbâyı unutturacak derecede ikram ettiklerini müş’ir olmakla medh-i diğerdir.

(21) TE’KÎDÜ’Z-ZEM BÎ-MÂ-YEŞBEHÜ’L-MEDH SANATI

Lisan zemme alınan bir şahıs hakkında bir söz îrad olunduktan sonra bir de medhe benzeyecek sûrette diğer bir zemm îrad olunmaktadır.

Humeka-yı zamânedan birisi

Düzd-i manadan eyleyip şekvâ

Dedi nazmındaki hayâlâtı

Çaldılar hep birer birer şuarâ

Fi-l hakikî sözünde gerçek imiş

Gördüm eş’ârı cümle bî-mana

nazmında olduğu gibi.

(22) İSTİTBÂ’ SANATI

Bir şeyi bir sûretle medh etmektir ki başka medhi dahi mutazammın ola.

MİSÂL

“Filan zât idare-i umûrca pek muvaffak olup hiçbir vakit ıslahat için şiddete ihtiyacı olmaz.” gibi ki mekârim-i ahlâkı muvaffakiyetini temin eder demektir. Birinci fıkra muvaffakiyetini gösterip fıkra-i saniye mekârim-i ahlâka taalluk eden diğer medhi şâmil birinci medhi müstetba’dır.

(23) SANAT-I İDMÂC

Şu sanat, medh veya zemmi hâvi kelâmın bir vechile sevkidir ki o kelâmın şâmil olduğu mana başka bir manayı da mutazammın ola.

MİSÂL

“Filan kimse bir zâlimdir ki ayak bastığı yerde salâh ve takva dahi kalmaz.” gibi ki hem zâlim, hem de mürevvic-i fesat ve sû-i ahlâk olduğunu gösterir.

İdmâc ile istitbâ’ beyninde fark şudur ki istitbâ’ medhe mahsus olup idmâc hem medh, hem de zemde cereyan eder.

(24) SANAT-I TEVCÎH

Buna (iham) ve (muhtemelü’z-zıddeyn) dahi denilir.

Sanat-ı mezkûre bir sözü bir vechile îrad etmektir ki hem medhe hem de zemme ihtimali hâvi ola.

MİSÂL

Bir iş görüp de gördüğü iş iyi mi oldu fena mı? İştibah gösteren bir şahsa hitâben “Bir iş gördük ki bundan ziyade bir şey olamaz.” denilmesi gibi. Bu sözde “Bundan ziyade iyi, yahut bundan ziyade fena bir şey olamaz.” sûretlerinin ikisine de ihtimal bulunur.

Mevki-i şümûlünde ibhâm görünen kelâm dahi bu sanattan ma’duddur.

Kadrine lââyık olan câmeyi giydirdi ana

mısranda olduğu gibi. Şu mısradaki (lâyık) lâfzının mutazammın olduğu liyâkat, o câmeyi giydirine mi, yoksa giyene mi mütealliktir?

Mübhem olmakla iki sûrette muhtemel görünür.

(25) SANAT-I HEZL

Bir sözü latife ve lağv sûretiyle îrad ve meâlinde ciddiyet murad etmektir.

MİSÂL

Bir dilim nân gitmiyor sensiz boğazımdan benim

Gel beri gel yanıma nazlı finom oş oş meded

Nâbî-Hevâiyye’sinden

(26) TECÂHÜL-İ ARİF SANATI

Mütekellim bildiği bir şeyi bilmez tarzında îrad etmesidir.

Hâmid-i Âmidî'nin

Bezme geldin göz yumup açınca mihmân olmadın

Bilmem ey ahû-yı vahşî gördüğüm rüya mıdır

beyiti gibi.

(27) KAVL-İ Bİ'L-MÛCİB SANATI

Mütekellim, muhatabın sözünü nefy ile beraber o kelâmın icab eylediği şeyi itiraf dahi etmesidir.

MİSÂL

“Şu adama bir dayak mı vurdun?” sualine cevaben “Hayır bir dayak vurmam, on dayak vurdum.” denilmesi gibi.

İKİNCİ FASIL
SANAYİ-İ LÂFZİYYE BEYANINDADIR

(1) SANAT-I CİNAS

Şu bed'â iki lâfzın vücûh-ı muhtelifi ile hurûf ve heyetçe yekdiğerine müşabehetidir.

Sanat-ı mezkûre birisi tam, diğeri nâkıs kısımlarına münkasım olup her kısım dahi enva-i muhtelifeyi hâvidir.

(CİNAS-I TAM)

İki lâfzın enva ve a'dad hurûf ve heyât ve tertipçe beyinlerinde teşâbühün vücududur.

Mümâsil- Teşâbühün iki isim beyninde cereyanıdır.

Etme istib'âd hoş gelse figânım ol (güle)

Bülbül ağlar kim anı gûş eyleyince gül (güle)

beyitinde olduğu gibi.

Müstevfî-ikisi bir nevdan olup da birisi isim, diğeri fiil olandır.

Bağda mey içilip nâleler eyler (neyler)
Sesi çıkmaz acab bülbül uyur mu (neyler)

beyitinde olduğu gibi.

Müteşâbih-iki lâfzın birisi müfred, diğeri mürekkebe olandır.

Ol meh cefâyı sanma ki (devrandan) öğrenür
Bî-mihr ü bî-vefâlîğî (devr-andan) öğrenür

beyitinde olduğu gibi.

Sâleli ârızına (mû-sâye)
⁵³³لن تراني der idi (Musaya)

beyitinde olduğu gibi.

Mefrûk-birisi müfred, diğeri mürekkebe olup da hataen müttetik olmayandır.

Ruhsarını cânanın (âyîneye) benzettim
Vah vah ne hata etdim (ayı neye) benzettim

beyitinde olduğu gibi.

⁵³³ Len terâni: “Beni asla göremezsın.” Bkz. Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 111.

Muharref-hurûfça hareke itibariyle ihtilafı hâvi olandır.

(Genc-i) istiğna ararsan yokla (künc-i) uzleti

mısranda olduğu gibi. Birinci (genc) kâfın fethi, ikincisi zammıyladır.

(CİNAS-I NÂKİS)

A'dad-ı hurûfta ihtilafı hâvi olan cinastır.

Şu ihtilaf ya bir harf, ya daha ziyade harf ile cereyan eder.

Birinci nevde iki lâfzın birisi diğerinden bir harf-i zâid olur. Şu nev üç türdür.

Birincisinde harf-i zâid lâfzın evvelinde bulunur. Bâkî'nin

Derûnun pür-ma'rif hem-nişînün merd-i ârif kıl

Açılma ey yüzi gül şahs-ı nâ-dâna kitâb-âsa⁵³⁴

beyitinde olduğu gibi.

İkincisinde lâfzının ortasında bulunur. “Cân” ile “cihân” gibi.

Üçüncüsünde lâfzın ahirinde bulunur. “Safâ” ile “sıfat” gibi.

⁵³⁴ Sabahattin Küçük, *Bâkî* ..., s. 103.

Vâkîf'ın

Dostum etmez idin (gamze)ni böyle hûnzîr

Beni (gamz) eylemese düşman bed-hâh sana⁵³⁵

beyitindeki (gamze) ile (gammaz) dahi böyledir.

Birden ziyade harf ile olan ihtilaf vücûh-ı âtîyeye tâbidir. Ziyade lâfzın ya ibtidasında olur.

(Müteşâir) hiç olur mu (şâir) gibi.

Ya vasatında olur. “Sentûr” ile “sûr” gibi.

Lâfzının ihtilafı hurûfun nev'ine taalluk eder ise ihtilafın bir harfe münhasır şartıdır.

Şu ihtilaf iki türlüdür. Birisi muzari', diğeri lâhik.

Muzari'-hasb-el mahrec harfler mütekârib olandır. “İlm” ile “hilm” gibi.

Lâhik-mütekârib olmayandır. Vâsîf'ın

(Marân) gibi birbirini sokmada bu (yârân)

Bir semm-i helâhildir adı sohbet-i ahbâb⁵³⁶

beyitinde olduğu gibi.

⁵³⁵ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 14.

⁵³⁶ Rahşan Gürel, *a.g.e.*, s. 382.

Tecnîs-i kalb-ihtilaf, hurûfun tertibinde cereyan edecek olan cinastır. “Emel” ile “elem” gibi.

Maklûb-i mücennah-yekdiğeriyle mütecânis olan iki lâfzın birisi beyitin evvelinde diğeri ahirinde olmaktır.

(Gül) ruhun hicriyle lâl olmuş gönül ey gonçe-fem
Gül bana ben ağlayım bülbül gibi sen bak da (gül)

beyitinde olduğu gibi.

Müzdevic-mütecânisinin ikisi de ahirde bulunmaktır, buna (mükerrer), (müredded) dahi denilir.

Ruhların böyle dirîğ etme dil-i dîvaneden
Şem’ için bu mertebe (pervaneden) (pervâ neden)

gibi.

Cinas-ı iştikak-iştikakça olan teşâbühtür.

MİSÂL

Murad ederse (müsebbib) bir adamın kârın
Yed-i teşebbüsünü cüst-u-cû eder esbâb

beyitinde olduğu gibi.

(2) REDDŪ'L-ACZ ALE'S SADR SANATI

Nesirde lâfız ve manaca müttefik veya bir sûretle mütecânis iki lâfzın birisi bir fıkranın ibtidasında, diğeri sonunda olmaktadır.

MİSÂL

“(Âlim) ilmiyle amel eder ise (âlim)dir.”

YİNE MİSÂL

“(Nizama) riâyat ve itina, mülkce mûceb (intizam) olur.” fıkralarında olduğu gibi.

Nazımda iki lâfz-ı mütecânisin birisi beyitin evvelinde ve diğeri ahirinde bulunmaktır.” Sâbit'in

Sa'atün geldi dimekdür aşık-ı dil-hasteye
Sînesin açup nezâketle o sa'at gösteriş⁵³⁷

beyitinde olduğu gibi.

Gazellerde bir mısranın hem matla'da hem maktada tekerrürü dahi bu sanattan ma'duddur. Râz'i'nin

Ey sehî serv-i kerem bağ-ı cihan durdukça dur
Gülşen-i pür ziynet-i kevn ü mekân durdukça dur

⁵³⁷ Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 432.

Sâye-i cûdunda âlem diyeler Râzî gibi
 (Ey sehî serv-i kerem bağ-ı cihan durdukça dur)⁵³⁸

Ve Kemal Bey'in

Kızmış o gül-i hayâ bozulmuş
 Elvânına bak ziyâ bozulmuş

Bilmem ne sebeple rengi uçmuş
 Sahbâ bulanık safâ bozulmuş

Tâbende cemâli tavrı gam-nâk
 Mehtab güzel hevâ bozulmuş

Meh-i rûyuna varsa karşı gelmiş
 Hûrşîddeki cilâ bozulmuş

Bir hande niyaz edince gönlüm
 Kızmış o gül-i haya bozulmuş⁵³⁹

gazellerinde olduğu gibi.

⁵³⁸ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir* ..., s. 102-103.

⁵³⁹ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s. 281-282.

(3) SANAT-I SECI'

Şu sanat nesirce iki veya daha ziyade fâsılalar beyninde harf-i revîce muvâfakat bulunmaktır.

Sekkâkî “*Nesirde seci, nazımda kafiye gibidir.*” der. Lisan-ı Arabî’de

“ادام الله توفيقك و سهل الي نفاعس الخيرات طريقك”
 “من وجد كلاء رتع و من صادف غيضا انتجع”
 “الشيم الكريمة للانسان بمنزلة المسك في سرر الغلان غيران طيب هذه يعبق بالاذان”

fıkralarında olduğu gibi seci her vakit fasılalarda bulunur. Lâkin lisanımızda fıkraca fasıla aded olunan kelime ekseriya “Tahriratınız ve asıl ve mealine ıtlâ hâsıl oldu.” gibi: Atf-ı sûretine ve irtibat-ı ibareye muceb bir fiil, ya şibh-i fiil, yahut edat-ı haber misillü bir lâfza merbût olacağından böyle yerlerde seciyi hâvi olan lâfız fasıla ad olunamaz. Mamafih fasılların gayrı ve yekdiğerine müvâzî çok lâfızlarda da seci cereyan eder.

“Etrafa bir iki dakika bakar bakmaz sabahın ve görünen âsâr ve eşbâhın hâlât-ı tabîası bir derecede tesir eyledi ki”

ibaresindeki (sabahın) ve (eşbâhın) lâfızları gibi.

(Seci) üç kısımdır. Mutarraf, mütevazi, murassa.

(Mutarraf) secilerin veznen muhtelif olan iki nevidir.

“Havada letâfet peydâ, bahçelerin her birisi bir nüzhet-gâh-ı dil-güşâ olup andelîb-i hûş-âvaz nagamât-ı latife ile sâmi’e nevâz olmakla”

ibaresindeki (peydâ) ile (dil-güşâ) ve (âvaz) ile (nüvâz) lâfızlarında olduğu gibi.

(Mütevazi) secilerin veznen dahi beyinlerinde tevâfuk bulunmasıdır.

“Hamd-i nâ-mahdud ve sena-yı nâ-ma’dud Cenabı Hakk’a mahsustur.”
ibaresindeki (nâ-mahdud) ile (nâ-ma’dud) gibi.

(Murassa) nesirde iki fıkranın, nazımda iki mısranın hâvi oldukları elfâzın her birisi mukâbil olduğu lâfza vezin ve kafiyece muvâfık olmaktır.

NESRE MİSÂL

Bir makalede münderic “Basit âlemde medâyin-i azîme inşasıyla revâbıt-ı ictimâ’î teşyîd ediyor.”

Muhît-i a’zamda sefayin-i cismiye peydasıyla vesâit-i intifâ’î teztîd ediyor.”
ibaresinde

VE NAZMA MİSÂL

Kerîmü’l-hilkate ma’lûmdur keyfiyet-i himmet

Leîmü’l-fitrata ma’dumdur hâsiyet-i himmet

beyitinde olduğu gibi.

Seci iltizamıyla îrad olunan fıkraların en güzeli hem tekellüften sâlim, hem de secilerin vezin ve revîce, sâir kelimelerin vezin ve miktarca mukabillerine müsâvî olması ve bir de kelimeler az kelimelerden mürekkeb bulunmasıdır. Kemal Bey'in bir mektubundan me'huz

“Dîde-i tahassürüm vapura bakar ve girye-i teessürüm deryaya akar idi.” ve eski bir mektuptan mülâhhasen me'huz

“Şu hayat-ı mücessem ki ağraz-ı tasavvurdan biri ve eşkâl-i tahayyülden ury bir cevher tâbındadır: Rehîn-i cây-i ihtiram ve karîn-i cân-ı müsteham eyledim.” ibarelerindeki fıkralarda olduğu gibi.

Fıkralar müsâvî olduğu halde ikinci fıkra birincisinden uzun olmalıdır.

Sadullah Paşa'nın bir mektubundan me'huz

“Önündeki sâha bir devha-i bedî'ü'l-manzardır ki füşhat-i arz ve tûlünü ihâtada medd-i nazar kâsır, letâfet-i intizamını tarif ve ifadede kuvve-i mütehayyile-i üdebâ aczini itirafa her zaman hazırdır.” ibaresindeki fıkralarda olduğu gibi.

Kelâmda seci tekellüfsüz veya tabî yüz gösterir ise latif ve belîğ olur. Tekellüfle seci tedârîki, yahut seci için elfâz-ı zâide getirilmesi letâfet ve belâgati bozar.

(4) SANAT-I MÜVÂZENE

Nesirce seci mevki'inde veznen mukabiliyle müsâvî ve seci sûretini gayr-i hâvi bir kelimenin, nazımca kafiye mukabil olacak mevkide kezalik veznen kafiye ile mütesâvî bir lâfzın bulundurulmasıdır.

NESRE MİSÂL

Sadullah Paşa'nın

Her şah nezâret vâyesi târ-ı şî'â'-ı âf-tâba bir güzel şana, sâyesi ise altında gezenlerin hayatına sermayedir." kelâmında ve

"Her tarzı latif her halkı kerim" sözünde olduğu gibi.

NAZMA MİSÂL

Nef'î'nin

Âlem-efrûz âf-tâb-ı âsman-ı izz ü câh

Mesned-ârâ tâcdâr-ı tahtgâh-ı adl ü dâd⁵⁴⁰

beyitindeki (izz ü câh) ile (adl ü dâd) ve

Sözün idrak edemez fehm edip

Fehmine erişemez akl-ı hakîm⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 127.

⁵⁴¹ Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 131.

beyitindeki (fehm edip) ile (akl-i hakîm) ve

Nihâd-ı cilvesinde şûhî-i tab'-ı sabâ muzmer

Sevâd-ı peykerinde rûh-ı berk u sâikan müdgam⁵⁴²

beyitindeki (muzmer) ile (müdgam) gibi.

(5) LÜZUM-I MÂLÂYELZEM SANATI

Buna (teşdîd) dahi derler. Harf-i revîden mukaddem secide veya kafiye de bî-lüzum olan harfin tekrarını iltizamdır.

Meselâ (kerem), (kalem), (hadem), (kasem) lâfızlarında harf-i revî mim olup şu lâfızların her birisi diğere karşı seci ve kafiye ittihaz olunabilirken (kerem) lâfzına harf-i rânın revî ittihazıyla (harem), (direm) gibi lâfızların kafiye iltizamı gibi.

Fuzûlî'nin

Ucaldın kabrim ey bî-derdler seng-i melâmetten

Ki ma'lûm ola derd ehline kabrim ol alâmetten⁵⁴³

Matla'mı hâvi gazelindeki kafiye dahi böyledir. Zira şu gazelde harf-i revî harf-i tâ olup meselâ (sıhhatten) lâfzı (alâmetten) lâfzına kafiye olmaya salih ve kâfi iken kafiye her birisinde bi-l iltizam harf-i revîden mukaddem lâm, elif ve mim harfleri tekerrür ettirilmiştir.

⁵⁴² Metin Akkuş, *a.g.e.*, s. 175.

⁵⁴³ Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 237.

LÂHIKE

BAZI MEBÂHİS-İ MÜHİMME

SİRKAT-İ ŞİİR

(Sirkat-i şiir) bir şair diğer bir şairin eş'ârından bir şey alarak şiiri diye ilan etmesidir ki bu hal şiirce hırsızlık etmektir.

Fakat iki şairin sözlerinde tesadüf ittifakı vukû bulur ise sirkat ad olunmaz. Tarihçe bu tesadüfün vukû'u çoktur.

Bir şairin şiirinde münderic bir mazmunu başka türlü tasarruf ve faide-yi zâideye rabt etmeksizin bazı kelimelerin tebdili ve yahut mürâdiflerine tahviliyle bir şiir söylemek sirkat sayılmaz ise de makbul dahi ad olunmaz. Lâkin ikinci şair birinci şairin söylediği bir mazmunu ahz ile bazı nükte veya onda münderic olmayan faide iltizamı gibi bir sûretle tasarruf eder ise bu sûret sirkat sayılmadıktan başka makbuliyet-i mahsusayı da iltizam eder.

(İktibas) nesir ve yahut nazmı hâvi kelâmda *Kur'ân-ı Kerim*, yahut hadis-i şeriften bir şey *Kur'ân* ve ehâdisten olduğu tasrih olunmamak üzere tazmin olunmasıdır.

KUR'ÂN'DAN İKTİBASA MİSÂL

Sa'y kıl tahsil-i irfan etmeğe

ليس للا انسانه الا ما سعي⁵⁴⁴

HADİSTEN İKTİBASA MİSÂL

Temelsizdir binası kâinatın

Bekâ fikriyle çekme ızdırabı

Metânet verme bünyân-ı vücuda

لدو اللموت و ابنوا للخراب⁵⁴⁵

mısralarında olduğu gibi.

(Tazmin) başka bir şairin eş'ârından bir şey tazmin sûretiyle ve şairinin ismini tasrih ile nazma ilave etmektir.

Nedim'in

Râsihin bu matla'ın tazmin edüp sâkî-i kilik

Nukl sundu çektiğim sahbâ-yı irfan üstüne

Süzme çeşmin gelmesin müjgan müjgan üstüne

Urma zahmın sîneme peykân peykân üstüne⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Leyse li'l insâni illâ mâ se'a: "Ve insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.." Necm, 53/39. âyet.

⁵⁴⁵ Lidû li'l mevti vebnû li'l harâb: "Ölmek için doğuyorsunuz, harab olsun diye binalar yapıyorsunuz."

⁵⁴⁶ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 14.

nazmında olduğu gibi.

Tazmin olunan şiir pek meşhur ise şairin ismini tasrih etmedikde beis görülemez.

Nedim'in

O bağın her dırahtı mî-dâr-ı izz ü devletdir

Atarlar taşı elbette dıraht-ı mîve-dâr üzre⁵⁴⁷

tazmini gibi. Şu beyitin ikinci mısraı Makâlî namında bir şairindir. Mısra pek meşhurdur.

(Telmih) kelâmda bir kıssaya, yahut emsalden bir mesele işaret-i iltizam etmektir.

KISSAYA TELMİHE MİSÂL NÂBÎ'NİN

Ey nâme sen ol mâh-likadan mı gelürsin

Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâdan mı gelürsin⁵⁴⁸

beyitidir ki Hz. Süleyman (a.s) ile Belkıs'ın kıssasına telmih edilmiştir.

MESELE TELMİHE MİSÂL RAHMİ'NİN

Âbisten-i safâ vü kederdir leyâl hep

Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Muhsin Macit, *a.g.e.*, s. 198.

⁵⁴⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 950.

beyitidir ki (Gün doğmadan neler doğar) mesel-i Türkî'sine ve (الليلة حلي)⁵⁵⁰ mesel-i Arabî'sine telmihtir.

(Hitabet) nutk îradıdır. Umûr-ı diniyye ve ilmiye ve siyasiyenin eâzımından ma'duddur.

Hitabet-i diniye, ehl-i İslâmca bayram ve cumaya mahsus hutbelerdir. Zaman-ı cahiliyet bülegasından Kuss bin Sâ'idetü'l-iyâdî ile hitabette mesel-i darb olunur. Kuss Necran'da bir üskuf idi. Arapların hatîb ve şair-i meşhurdur. Bu zâtın vahdet-i hüda ve bi'set-i hâtemü'l-enbiyâyı ve hükm-i belîgayı hâvi Ukaz panayırında okuduğu hutbe meşhurdur. İbtida yüksek mahale çıkıp hutbe okuyan ve hutbe okurken kılıca veya asâyâ dayanan budur.

Sehbân-ı Bahlî nam zât dahi beyn-el Arap hitabetle mahâret ve şöhret kazanmış zevattandır. Hitabetle maharet kesb edenler haklarında Araplar (اخطب من سحبان) diye mesel-i darb ederler. Sehbân iki muharib kabile arasında saatlerce mümtedd bir uzun hutbe okumuş olduğu halde şu hutbede îrad eylediği kelimâttan bir kelime bile iade ve tekrar etmemiş olduğu mervîdir.

Fahr-i kâinat aleyhi efdalü's-salâvat Efendimizin hutab-ı celîlerini Ebu'l-Abbas el-Müstağfiri cem etmiştir.

⁵⁴⁹ Recâizade Ahmed Cevdet, *Nevadir ...*, s. 87.

Gös. yer.

⁵⁵⁰ Elleyletü hublâ: "Geceler gebedir."

Hazreti Ali (r.a) Efendimizin *Hutbet-ül beyan*'ı pek meşhurdur. Bundan başka beş yüze karîb hutbeleri vardır ki hepsini bi-l irtical kıraat buyurmuştur.

Hutebâ-yı İslâm'da İbn Nübâte'nin hutbeleri edebiyat-ı Arabiyece birinci derecede şöhret-i haseneyi hâizdir ki pek çok ecille-i i'lâm taraflarından o hutbelere şerhler yazılmıştır.

Ebu'l-Ved'â'nın cem etmiş olduğu *Hutab-ı Erbaîn* (ve *Duâniye*) diye maruftur. Kudemâ bunu da şerh eylediler.

Ebu'l-Ulâ'nın *Hutabü'l-Haylî* dahi meşhur ve meşruhtur.

Hitabet-i siyasiye sadr-ı İslâm'da ehemmiyet-i fevkaledeyi hâiz idi. Tarihşinas onun ma'lûmlarıdır ki mühim işler yüz gösterdikçe mescid-i şerife toplanır ve halife bulunan zât-ı âlî minbere çıkıp makâsıd siyasiyeyi bir hutbe ile ârâ-yı umûma arz ederler, huzzârdan beyan-ı rey edecek olan zevatın her birisi kıyam ile rey ve mütalâasını söyler idi. Birisi ifadesini bitirip oturmadıkça diğeri kalkmaz idi.

Mülûk-i İslâm'dan menâsib-i dîvaniye ashabından ve askerî kumandanlarından pek çok zevat mesâlih-i umûmiye-i siyasiye ve ulemâ-yı kirâm mebâhis-i ilmiye sıralarında her vakit nutuklar icra edegelmüşlerdir. Husûsiyle vilâyet ve elviyece ser-kârda bulunan memurîn-i evâmir kıraatı akîbinde ve cem'ıyyât-ı umûmiyede huzzâra ve muharebât esnalarında ordu müşirlerinin ve sâir kumandanların askerlere belîğ ve müessir nutuklar icra etmeleri her vakit ve mer'îdir.

Asrımızda hitabet-i siyasiye ve ilmiye âsâr-ı sâbıkaya nispetle daha ziyade ehemmiyet kesb etmiştir ki ashab-ı nutk şifâhen, yahut mektuben parlak nutuklar îrad eylemekte ve şu nutuklarla umûr-ı siyasiye ve sâirece pek büyük işler görülmektedir. Mecâlis-i umûmiyede, muhakemât ve ictima'ât sıralarında îrad olunacak nutuklar nâtıkın hüsn-i niyet ve iktidarı ve maslahatın ehemmiyeti nispetinde tesirâtını gösterir.

Asr-ı hâzırca nutuklara bir takım usûl ve âdab vaz olunarak nutk-ı yedi kısım-ı itibar olunmuştur.

- (1) Mukaddime
- (2) Lisan-ı hitabete alınacak maddenin tavzîhi
- (3) O maddenin mütehammil olduğu aksâma taksimi
- (4) Esas nutk olan umûrdan garaz ne idi ki
- (5) Mevzu-i bahs olan maddenin delilleri
- (6) İ'tirazât (bi-l-îcab)
- (7) İknâ (bi-l-îcab)

Ehl-i mantıkça hitabet-i maznûnat, yahut makûlâtta veya her ikisinden mürekkeb kıyasa denilir. Bundan garaz sâmi'ini maaş ve muâdca mütemetti' olacakları hallere tergîbdir.

(Berâ'at-i istihlâl) kelâmda ibtida, bir sûretle ibtida, bir sûretle îrad olunmaktır ki bahs adı neden ibaret olduğu ma'lûm ola.

Kitap dîbacelerinde fatiha-i kelâm şu usûl üzere iltizam ve tertip olunur. Fezâil-i eş'ârî hâvi *Senedü'ş-şuarâ* nam kitabın fatiha-i kelâmı olan

“Matla-ı manzume-i hamd-i hüda terkib-i bend esâlîb-i hüsn-i eda kılınıp musra-i berceste dürrüd-ı pey-â-peyi vürüd-ı seyyid-ül enam-ı tazmîn girde-i bedî'ü'l-insicâm-ı ihtitam ve redâif-i kavâfi-i tardiyeye ve terkîm-i âl ve ashab müstezad-ı se-beyit salâvat ve selâm kılındıktan sonra çekîde-i kalem abd-i bî-miknet bende-i İbn Abbas Haşmet budur ki” ibaresi gibi. Şu ibare görülmesiyle beraber kitabın şüirden bahsedeceği anlaşılır.

(Tahallus) fatiha-i kelâmdan sonra sadede şürûda maksudun ehemmiyetini gösterecek bir yoldan daire-i beyana girmektir. Buna (iktizâb) dahi denilir.

(Hüsn-i intiha) sözü hüsn-i hâtîme ile ikmâl etmektir. Kudemâ mürâselâtta dua ile sözü hatm ederler idi. Şimdi hulûsa dair muharrerâtta muhatabın bekâ-yı teveccühünü istid'â ve teyid-i ihlâs sûretini gösterecek sözlerle kelâma hitâm verildiği gibi.

Âsar-ı manzumeden tevhid ve münacatta min-el-kadim istiğfar ve tazarru ve naat-ı nebeviyyece tasliye ve istişfâ ve medîha-i ekâbirce dua ile hatm-i makâl olunur.

HÂTİME

Muhassenât-ı lâfzıyyenin hepsinde elfâz-ı meânîye tâbi olmalıdır. Zira meânînin tertibi kendi tabiatına bırakılsa nefesine yakışacak elfâzı talep ederek ibare tekellüfe tesadüf etmeksizin iktisab-ı letâfet eder.

Gerek secinin gerek bedâyi'-i sâirenin îradı için tekellüf iltizam olunur ise elfâz ve meânîdeki letâfet-i tabîyye taklit ve tasnî'a tesadüfle hudûd-ı tabîyyeden çıkar.

Meânînin iltizamı sırasında bi-t-tab' talep ve ve iktisab edeceği elfâzda ise tekellüf ve tasnî şâibesi bulunamaz. Gerek seci ve gerek keyfe müttetik yüz gösterecek sâir bedâfalar bir insanın hilkat-i asliyesindeki hüsn ve cemâl gibi latif olur.

Seci ve sâir bedî'alarca tekellüf iltizamı –zıkr olduğu üzere- letâfet-i tabîyyeyi bozacağı gibi tekellüfsüz nümâyan olan bedâyi'i izâle için tekellüf-i ihtiyarı da letâfet ve belâgati bozar. Zira anlamdaki bedâyi'-i tabîyye bir güzelin sahife-i cemalindeki letâif-i asliye gibi olduğundan misâl olmak üzere şu bedâfalardan seciyi güzel yüzdeki hal farz ettiğimiz halde yüzdeki hâl-i hakk ile çıkarılsa hüsn ve cemali nasıl rahne-dar eder ise seci-i tabîyyi dahi tekellüfle izâle kelâmın letâfet ve belâgatini ihlâl eder.

Fenn-i belâgat fezâil-i eşrefi ve mertebece i'lâsıdır. Nesir ile nazmın şerâfetçe yekdiğere rüchanı bahsinde beyn-el bülega ihtilaf cereyan etmiş ve rüchan-ı nesirde olduğu teslim olunmuştur. Zira ma'lûmdur ki her asırda pek çok şair gelmiştir. Lâkin her asırda az münşî zuhûr etmiştir. Devlet-i aliyenin bedâyet-i teşekkülünden bugüne kadar âsar-ı sâbıkayı birer birer nazar-ı teftişe aldığımız halde her asırda nice şair görebiliriz. Şimdiye kadar kesb-i iştihar eden münşîler ise ma'duddur. Menâfi'-i umûmiye cihetine gelince eş'âr inşaya nispet bile kabul etmez.

Her hükümetin medar-ı kıvamı iki di'âme üzerine mebnîdir ki bu di'âmelerin birisi seyf, diğeri kalemdir. Umûr-ı siyasiye ve idare-i mülkiyece görülecek işlerde seyfe bazen lüzum görünür. Kaleme olan lüzum ise müteselsildir.

Münşî için fenn-i belâgatin medarı zevk-i selimin hüküm ve tasarrufudur.

Emr-i ta'lim ve taallüm zevk-i selime nispet kabul edemez. Hîn-i taallümde zihne mülâyim gelmeyen meseleler üstada arz ile istîzah olunabilir. Zevk-i selimin ise ustadı yoktur. Müddet-i ömründe zâikasında tatlı dokunmamış olan bir kimse tatlının çasnîsini tarif-i şifahî ile öğrenmek için her kime müracaat etse öğrenemez. Kezalik bir a'ma-yı mâder-zâd elvânı anlamak için ne kadar istîzah etse tarif ile anlayamaz. Zevkçe ta'lim ve taallüm dahi böyledir. Zevki ta'lim edecek üstad yalnız tabiat-ı fitriyedir.

Nesirden telif-i kelâm etmek bir sanattır ki çok âlete muhtaçtır. Şu âlât her ilimde maharet, kesret-i meşhudât, kesret-i tecârüb, kesret-i mütalâât, ma'lûmat-ı siyasiye, hikmet-i ameliye, kesret-i istihdam gibi umûr-ı kesîre ile beraber

münazarada iktidar tam olup şu umûru idare edecek kuvvet ise bilhassa hüsn-i tabiat ve zevk-i selimdir.

Fenn-i belâgatle insan münşî olur. Yazdığını muktezâ-yı hale tatbik ve muhassenât ile tezyin edebilir. Lâkin münşî-i kâmil olması umûr-ı mezkûreye ve zevke mevkûftur. Bir münşî kaleme alacağı şeyde mebâhis-i ilmiyeden birisine taalluk edecek bir bahir tesadüf ettiği halde o ilmi bilemez ise o bahsi ashabına beğendirecek sûrette kaleme alamaz.

Ma'lûmat-ı siyasiye ile kavânîn ve nizamât-ı devletin nazariyât ve ameliyâtına vukûfu olmasa muhaberât-ı siyasiyede adem-i iktidarı görünür. Umûr-ı mezkûrenin hangi bir cihetin de noksanı olsa yazacağı şeylerce mahali tesadüf ettikçe şu noksan kendisini gösterir. Lâkin fenn-i belâgatte maharetiyle beraber umûr-ı mezkûrece de kemâlât-ı lâzimeyi hâiz olan zât zevk-i selim ashabında ise bir şehsuvar mutlak-ül inân olur ki inân kalemi nasıl isterse öyle idare ve istimal eder.

Bir ilimde mahir olan zât o ilme nispetle şöhret-yâb olabilir. Meselâ ilm-i nahvde mahareti olana nahvî, fıkhıta mahire fakîh, ilm-i kelâmıta mahire mütekellim, hendese âşınaya mühendis denilir. Bunların hiçbirisine münşî denilemez. Her fenninde ma'lûmat-ı münşîce her fenne de tasarrufa iktidar eder. Şu tasarrufla mütehassıs olan melekenin merci'i –tekrar ederiz ki- zevk-i selim ve tab'-ı müstakimdir. Zevk olmasa tasarrufa iktidar hâsıl olamaz. Halkî olan zevk-i selim çakmak taşının içindeki ateş gibidir. Demir o taşa vurulmasıyla beraber ateş zuhûr eder. Bu hassayı mütezammın olmayan taş kül gibi ufanıncaya kadar darb olursa bir

küçük şerâre bile göstermez. Kezalik zevk-i selim sahibi olmayanlar ne kadar âlim olunsalar nazım ve nesirde hüsn-i tasarrufa muktedir olamazlar.

Kelâmda sanayi-i lâfziyye ihtiyar edenlere göre elfâz-ı müfrede ipliğe dizilmemiş ve birbirine karışmış olan muhtelif-ül eşkâl inci gibidir. İnciyi ipliğe dizenler birbirine uygun olanları ayırıp tanzim ederler.

İncinin ıkd-ı manzumdan küpe, gerdenlık, kol bağı gibi. Çok şey yapılabilir. Bunların her birisine mahsus bir heyet vardır ki diğerine yakışmaz. Münşî ve hatîb ve şairin intihab edecekleri meânîye yakışacak elfâzın tasarrufu da böyledir.

Her kavmin edebiyatı o kavmin ahlâk ve etvâr ve merasiminin âyînesi olup ahlâk ve etvâr ve merasim inkılâba müsadif oldukça edebiyatın dahi tesadüfü umûr-ı tabîyyedendir.

Binaenaleyh devlet-i aliye-i Osmaniye'nin bedâyet-i teşekkülündeki edebiyat-ı Türkiye vakâyi'-i kevnîyenin gösterdiği inkılâba tesadüf ede ede şimdiki dereceyi bulmuştur. Mevcut âsar-ı edebiye şu bahsin hem tafsilatına hem de muhakemesine mehuz kâfi olduğundan der-dest-i tab' olan (*Mirâtü'l-iber*) nam kitabımızın devlet-i aliye-i Osmaniye tarihini şâmil olan kısmında bunun için ma'lûmat-ı kafiye derc olunacaktır. İnşallahü Teâlâ.

İ'TİZAR

Üdebâ-yı cedidemizin âsar-ı manzumelerinden intihab edeceğimizi mukaddîmede beyan etmiştik. Üdebâmızdan bazı zevat âsar-ı mevcudesini bundan mukaddem sûret-i mahsusada tab' ettirip neşr etmiş ise de çoğu âsar-ı mevcudesini şimdiye kadar neşr etmemiş ve intihab ise her zâtın âsar-ı şiiiryesini tamamen elde ettikten sonra mütalâaya mütevakkıf bulunmuş olduğu halde buna muvaffak olamadığımdan tezyîle de muvaffak olamadım.

اللهم اختتم بالخير اعمالنا و يسر بلفظك اماننا امين

Temme

HATA SEVAP CETVELİ

Sayfa	Satır	Hata	Sevap
7	13	inşa, nesir	inşa-nesir
11	9	hâya(ح)	hâya(ه)
18	10	tecvidiyle	tecvid ile
19	5	ve mahsus	ve mahsus
26	19	(Ef'âlin fiilleri müfred olur. Zî-rûh olmayan müteallikat) ibaresi olmak lâzım gelirken sehve mebnî unutulmuştur.	
100	6	ibarelere	ibareler
197	Sayfa rakamından sonra 193 denilecek yerde sehve mebnî unutulmuştur.		
220	3	sıfat	sıfât
253	16	müterennim	mütegannî
269	21	tariflerne	tariflerine
275	10	milletten	ümmetten
281	7	el-mâl	el-meâl
298	14	itibar olmaz	itibar almaz
305	18	aklî olmasına misâl	aklî olmasına
318	13	Fevsi-i Tebrizi	Kavsi-i Tebrizi
330	6	zikriyle	zıkr ile
332	4	bir meclisi	bir meclis
334	17	tabîsinin	tabîîsinin
340	10	keyfiyet	keyfiyet
342	16	lâfız, müstear	lâfz-ı müstear
347	12	ind-ül ismal	ind-ül istimal
351	22	ağsardan	ağyardan

356	6	yer	bir
376	14	sana	sana

Şu cetvel mündericâtından başka nokta ve hurûfça bi-l bedâhe görünecek tertip hataları cetvele derc olunmadı.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslâm Medeniyeti Terihi*, Haz. Hüseyin Elmalı-Cüneyt Eren, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2005.

Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987.

Ak, Coşkun, *Muhibbi Divanı*, Birinci Baskı, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Ak, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Divanı*, C. I, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.

Akkaya, Hüseyin, *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı*, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 1999.

Akkuş, Metin, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995.

Akyüz, Kenan-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Aristoteles, *Poetika*, Haz. İsmail Tunalı, 16. Basım, Remzi Kitabevi 2007.

Arslan, Mehmet, *Bursalı İffet Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2005.

Arslan, Mehmet, *Şeref Hanım Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2002.

Ayan, Hüseyin, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Erzurum 1981.

Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, 4. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.

Beliğ, İsmail, *Nuhbetü'l-Âsar Li Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, 2. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Bilgegil, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Divanı*, C. I, C. II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Bilkan, Ali Fuat, *Berceste*, 1. Baskı, Ufuk Kitap, İstanbul 2005.

Bolelli, Nusreddin, *Belâgat*, Dördüncü Baskı, Maramara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Bursalı Mehmed Tahir, *Müntehabât-ı Mesârî ve Ebyât*, Haz. O. Kemal Tavukçu, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Yayınları, Erzurum 1997.

Ceylan, Ömür-Ozan Yılmaz, *Keçecizade İzzet Molla ve Divan-ı Bahar-ı Efkâr*, Kitap Sarayı, İstanbul 2005.

Çıpan, Mustafa, *Fasih Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, C. II, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Konya 1991.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 20. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

Demirel, Hafize Gamze, *Beliğ Mehmed Emin Divanı*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Elazığ 2005.

Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Dördüncü Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Diyarbakırlı Said Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*, A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1888.

Duymaz, Recep, “*Estetiğe Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk*”, Derhâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, C. 18, Sayı 205, 11-16.

Erdem, Sadık, *Neylî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Erdoğan, Sadık, *Niyazi Mısrî Divanı*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Eren, Cüneyt-M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, Sütun Yayınları, İzmir 2006.

Ertem, Rekin, *Şeyhülislâm Yahya Bey Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Erünsal, İsmail E., *The Life And Works of Taci-zade Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of his Divan*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1983.

Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1996.

Fuzûlî, *Leyle ile Mecnun*, Haz. Muhammet Nur Doğan, İkinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Göçgün, Önder, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Güfta, Hüseyin, *Erzurumlu Şair Hâzık, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Birinci Baskı, 2001.

Gürel, Rahşan, *Enderunlu Osman Vâsıf Bey Divanı*, Kitabevi, İstanbul 1999.

Hayber, Abdülkadir-Hüseyin Özbay, *Muallim Naci'nin Şiirleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Horata, Osman, *Nedim-i Kadim Divançesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz 13, Birinci Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

İpekten, Halûk-Mustafa İsen, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

İpekten, Halûk, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

Kadioğlu, İdris, *Diyarbakırlı Lebib Divanı*, Dicle Üniv. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yayınları, Malatya 2005.

Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Kaplan, Mahmut, *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

Karahan, Abdullah, *Fuzûlî'nin Mektupları*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınlarından, İstanbul 1948.

Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*, Cumhuriyet Üniv. Yayınları, Sivas 1991.

Kaya, Bayram Ali, *Osman Nevres ve Divanı*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2007.

Kocatürk, Vasfi Mahir, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1963.

Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Küçük, Sabahattin, *Antakyalı Münif Divanı*, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Külekçi, Numan, *Ganî-zade Nâdirî ve Divanından Seçmeler*, Kaynak Eserler Dizisi:22, Ankara 1989.

Külekçi, Numan-Turgut Karabey, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*, Atatürk Üniv. Yayınları, Erzurum 1997.

Macit, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Merter, Ahmet, *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.

Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

Mükemmel Osmanlı Lügati, Hacı Hüseyin Matbaası, İstanbul 1902.

Namık Kemal, *Cezmi*, Haz. Yakup Çelik, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Okuyucu, Cihan, *İslâm Estetiği*, 1. Baskı, Leyla ile Mecnun Yayınları, İstanbul 2004.

Recâzade Ahmed Cevdet, *Zînetü'l-Mecâlis* (Meclislerin Süsü), Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Türk Hava Kurumu Matbaası, Ankara 1994.

Recâzade Ahmed Cevdet, *Nevdirü'l-Âsar Fî Mütâla'ati'l-Eş'âr* (Seçme Beyitler), Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, 1. Baskı, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 1998.

Recâzade M. Ekrem, *Bütün Eserleri II*, Haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 6. Basım, 3 F Yayınevi, İstanbul 2007.

Saraç, M. A. Yekta, *Şeyhülislâm Kemalpaşazade Divanı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Sinan Paşa, *Tazarru'name*, Haz. A. Mertol Tulum, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1971.

Soykut, İsmail Hilmi, *Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşriyât, İstanbul 1966.

Süleyman Nazif, *Divançe-i Süleyman Nazif*, Haz. Recep Toparlı-M. Sadi Çöğenli, Erzurum Fen Edebiyat Fak. Ofset Tesisleri, Erzurum 1992.

Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

Şinasi, *Şinasi Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Ankara 2005.

Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

Tanpınar, A. Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dördüncü Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.

Tanpınar, A. Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dokuzuncu Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.

Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

Tarlan, Ali Nihat, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

Tarlan, Ali Nihat, *Necati Bey Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

Toprak, Muhibet, *Şeyhülislâm Bahâyî Divanı*, (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2006.

Tulum, Mertol-M. Ali Tanyeri, *Nev'î Divanı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1977.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 5, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986.

TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul 1991.

TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul 1992.

TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul 1992.

TDV İslâm ansiklopedisi, C. 12, İstanbul 1995.

TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 28, İstanbul 2003.

Üzgör, Tahir, *Fehim-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Yetiş, Kazım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996.

Yetiş, Kazım, *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul 2006.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

Yorulmaz, Hüseyin, *Koca Ragıp Paşa Divanı*, (İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.